Львівський національний університет імені Івана Франка

Філософський факультет

Кафедра політології

Політичні партії і вибори: українські та світові практики

Збірник статей і тез за результатами наукової конференції "Політичні партії і вибори: українські та світові практики" (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 8 жовтня 2016 року

Львів
Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка
2017

УДК 329:324](477+100)(063)
ББК Ф 6(4 Укр) + Ф 3 (4 Укр) 68 ЛО
А 3 П 504

Затверджено Вченою радою
філософського факультету
(протокол № 205/7
від 2 березня 2017 р.)

Політичні партії і вибори : українські та світові практики : збірник статей і тез за результатами наукової конференції "Політичні партії і вибори : українські та світові практики" (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 8 жовтня 2016 року / відп. за випуск Анатолій Романюк. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – 378 с.

ISBN 978-616-7501-23-6

Восьмого жовтня 2016 р. відбулася науково-практична конференція на тему «Політичні партії і вибори: українські та світові практики», присвячена пам'яті викладача кафедри політології філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка Юрія Романовича Шведи. Він несподівано рано пішов у вічність. Ю.Шведа був відомим і авторитетним дослідником, до якого по праву можна застосувати оцінку – *політолог-практик*. Головними напрямами його роботи були політичні партії та вибори. Ці дві проблеми/теми належать до категорії «вічних» питань політичної науки. Ю.Шведа залишив низку публікацій широкого діапазону: навчальні посібники, енциклопедичні словники, монографії тощо. Ними ще довго будуть з вдячністю користуватися студенти, викладачі, науковці й усі, хто цікавиться політичними процесами. Найкращий спосіб ушанування пам'яті – продовження вивчення означених тем, що, власне, і відбувалося на конференції.

Перед читачем – збірник статей, підготовлених на основі доповідей, представлених на конференції. По-перше, він, на відміну від монографій, не має послідовної та взаємопов'язаної структури і логіки викладу. Ми пропонуємо сукупність авторських підходів/поглядів на достатньо широкий спектр тем у межах означеного блоку, присвяченого політичним партіям та виборам в Україні й світі. По-друге, в українській політологічній традиції переважають дослідження партій та партійних систем, як і виборів на національному рівні. Натомість регіональний формат фіксується переважно через одиничні випадки, відображені в окремих статтях. У цьому збірнику домінуючим темами постали питання еволюції/розвитку політичних партій у регіональному зрізі. Авторські підходи не є уніфікованими, вони сформовані по-різному, але присвячені спільній проблематиці, тому дають змогу простежити одночасно спільні характеристики і значне розмаїття. Відповідно ми можемо відчути значущість дії різних чинників на рівні області/регіону, що саме собою вже цікаво. Не буде, сподіваємося, дисонансу і від інших статей, оскільки вони дозволяють бачити вузлові проблеми, які цікаві й у наданій сукупності.

А.С. Романюк,
професор кафедри політології
філософського факультету
ЛНУ імені Івана Франка

СЕКЦІЯ 1
ПАРТІЙНІ ТА ВИБОРЧІ СИСТЕМИ: ІНСТИТУЦІЙНО-ПРОЦЕСУАЛЬНА КОРЕЛЯЦІЯ

ГАЛИНА ЗЕЛЕНЬКО,
доктор політичних наук, професор,
провідний науковий співробітник,
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України

МЕХАНІЗМИ КООПТАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО КЛАСУ В УКРАЇНІ: ЩО ЗМІНИЛОСЯ ПІСЛЯ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ?

Аксіомою є твердження, що ефективним політичний процес може бути лише за умови наявності політичної конкуренції, яка б уможливлювала повноцінну ротацію та якісний відбір і політиків, і державних управлінців. Як відомо, в Україні, за роки незалежності сформувався специфічний тип політичного режиму, що характеризується як неопатримоніальний (О. Фісун [1], В. Гельман [2]) або гібридний (Ю. Мацієвський [3]). Існує низка причин, котрі пояснюють мотиви деформації політичного режиму в Україні, зокрема, спотворення механізмів кооптації політичного класу, внаслідок чого в Україні, по суті, має місце «антивідбір»: до влади приходять не найкращі, а найноровливіші, підприємливіші з дуже сумнівними морально-етичними якостями. Подібний антивідбір у поєднанні з надто неефективними політичними інститутами загалом призвів до того, що, зрештою, країна опинилася у замкненому колі, коли державна влада монополізована вузькою групою осіб (Ю. Мацієвський виокремив 9 таких фінансово-промислових груп [3]) за формального збереження механізмів політичної участі громадян.

Унаслідок монополізації влади принцип організації державної влади, що проголошено у ст. 6 Конституції України, відповідно до якого «державна влада в Україні грунтується на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову», фактично набув декоративних рис. По суті, в Україні формальна (конституційна) основа гілок влади і органів, котрі є носіями державної влади, була підмінена неформальною владою фінансово-промислових груп, відтворюючи подібні практики з одного електорального циклу до іншого, запроваджуючи нові й нові механізми кооптації, що гарантували б їх відтворення у владі. Саме цим можна пояснити повернення у 2012 р. до мажоритарно-пропорційної виборчої системи [4]. Через так само абсолютно залежні від фінансово-промислових груп суди та правоохоронні органи у державі сформувалася система превентивних заходів, які істотно спотворювали волю виборців і, власне, у зв'язку зі системою превентивних заходів унаслідок застосування адміністративного ресурсу

(передусім це виявлялося під час формування виборчих комісій, процедури висунення кандидатів у депутати, процедури підрахунку голосів, ігнорування порушень у ході виборчого процессу, скажімо, підкуп депутатів правоохоронними органами тощо) роль політичних виборів як механізму електорального відбору була знівельована. Знову ж таки через нерозвинутість інститутів громадянського суспільства в Україні поступово деградували і так нерозвинуті механізми політичної участі, політичної відповідальності, наслідком чого стала повна дистрофія «соціальних ліфтів» і колапс держави, що призвело до масових суспільно-політичних криз – «Помаранчевої» революції 2004 р. і Революції Гідності 2013–2014 рр.

Наголосимо: революції за змістом – неконвенційні форми політичної участі й радше деструктивно впливають на розвиток держави. Однак вони не виникають самі собою і є рефлексією на дефіцит легітимності політико-владних інститутів та неадекватну внутрішню політику держави. Відтак саме держава відповідальна за масові суспільно-політичні кризи, оскільки вона становить єдиний інститут, який має монополію на законотворення і застосування сили, однією з функцій якої є адекватна реакція на зміни суспільно-політичних настроїв.

Наразі очевидно, що Революція Гідності стала каталізатором змін, основна передумова яких – формування адекватних демократичному процесу механізмів кооптації політичного класу. Але *наскільки змінилися ці механізми, наскільки ревіталізовані механізми політичної конкуренції, які є умовою нормального розвитку політичного процесу?* Ці питання і становлять предмет аналізу в цій публікації.

Насамперед зауважимо, що система кооптації політичного класу видозмінюється під впливом застосування безпосередніх механізмів, які стосуються способів організації виборчого процесу та заміщення політичних і адміністративних посад в органах державної влади, і опосередкованих, які є інструментами, залучення котрих видозмінює власне політичну сцену й систему формування політичних рішень. Такі структурні компоненти (вибори, призначення на посади і звільнення з посад) і формують цілісну систему кооптації політичного класу, створюючи відповідні правила гри.

За даними соціологів, 62,5 % учасників Революції Гідності висловили основну її політичну вимогу – повернення до парламентсько-президентської форми державного правління [5]. Саме тому одним з перших рішень Верховної Ради України після втечі В.Януковича стало ухвалення Закону України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» [6]. Головна цінність парламентсько-президентської форми державного правління, на нашу думку, в тому, що вона передбачає істотне розширення чисельності політичних акторів, залучених безпосередньо до ухвалення політичних рішень, – це поступово руйнує монолітність влади фінансово-промислових груп. Тому з прийняттям Закону було розширено установчу функцію парламенту, зокрема повернення законодавчому органу його природної та логічної функції

формування уряду через перерозподіл повноважень стосовно формування виконавчої влади.

Закон відновив дію окремих положень Конституції України зі змінами та доповненнями на користь Верховної Ради України. За Президентом залишилися повноваження подання до парламенту кандидатури Прем'єр-міністра, яка визначається коаліцією депутатських фракцій, Міністра оборони та Міністра закордонних справ. Усіх інших членів Уряду та керівників інших центральних органів влади – Голову Антимонопольного комітету України, Голову Державного комітету телебачення та радіомовлення України, Голову Фонду державного майна України призначає Верховна Рада України, за поданням керівника Уряду. Крім того, за парламентом була закріплена функція поточного коригування складу Уряду і керівників зазначених центральних органів влади. Парламент отримав право самостійно відправляти у відставку всіх зазначених посадових осіб. Саме перед новообраною Верховною Радою України складає повноваження Кабінет Міністрів України. Було обмежено, також і вплив Глави держави на діяльність Уряду. Президент має право зупиняти дію актів Кабінету Міністрів України лише з мотивів їхньої невідповідності Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України. Хоча за Президентом було збережено право призначати та звільняти голів місцевих державних адміністрацій (за поданням Кабінету Міністрів України). Окрім того, за Президентом України було збережено функцію призначення на посаду та звільнення з посади, за згодою Верховної Ради України, Генерального прокурора України, а також внесення до Верховної Ради України подання про призначення на посаду та звільнення з посади Голови Служби безпеки України [6]. Цим по суті, на парламент було покладено політичну відповідальність за склад Уряду, виконання ним своєї Програми діяльності, чим ліквідовано прогалину в трикутнику носіїв державної влади «виборець – парламент – уряд». Окрім того, роль парламенту була посилена через закріплення виключно за парламентом прерогатив поточного коригування складу Уряду внаслідок політичної оцінки діяльності окремих міністрів і всього складу Уряду в передбачених законом випадках.

Наступним кроком зі зміни механізмів кооптації політичного класу стало прийняття нового Закону «Про місцеві вибори» (2014 р.) [7] і проведення місцевих виборів на основі нового Закону. Як відомо, його неоднозначно оцінили фахівці, але завдяки його застосуванню відбулася істотна санація місцевих представницьких органів – рад усіх рівнів, які оновилися приблизно на 70 %. Окрім того, у поєднанні з децентралізацією фінансів місцеві представницькі органи все ж таки отримали значно більші, ніж донедавна, кадрові й фінансові ресурси для власної діяльності. Звісно, прихід нових людей у органи влади не означає їхнє якісне покращення, професіоналізацію. Однак це має принципове значення, оскільки створюються передумови для руйнування монолітності кланово-олігархічної системи.

Подальші наміри щодо реформування системи влади були прописані у «коаліційній угоді» після дострокових парламентських виборів 2014 р. і формування коаліції депутатських партій «Європейська Україна» в складі фракцій Блоку Петра Порошенка, Народного фронту, Самопомочі, Радикальної партії Олега Ляшка і Батьківщини [8]. З-поміж зазначеного переліку реформ був блок законів, спрямованих на вдосконалення механізмів кооптації політичного класу – перехід до пропорційної виборчої системи з відкритими списками, реформа державної служби, адміністративно-територіальна реформа, судова реформа, реформа принципів фінансування політичних партій, проведення люстрації. За умови прийняття цих нововведень, по-перше, були би запущені механізми оновлення кадрового складу органів державної влади, по-друге, зазнали б істотних змін принципи кадрового відбору в органи державної влади. Теоретично такі зміни здатні запустити «соціальні ліфти», які за роки незалежності набули надто спотворених і деструктивних форм. Загалом зі зазначеного переліку не було проведено лише адміністративно-територіальної реформи і реформи виборчої системи до парламенту.

Оновлення кадрового складу органів державної влади відбувається згідно зі Законом України «Про очищення влади» (2014 р.). Закон визначив правові й організаційні засади проведення очищення влади в Україні. Ст. 1 Закону наголошує: «Очищення влади (люстрація) – це встановлена Законом заборона окремим фізичним особам обіймати певні посади (перебувати на службі), крім виборних посад, в органах державної влади та органах місцевого самоврядування.Очищення влади (люстрація) здійснюється з метою недопущення до участі в управлінні державними справами осіб, які своїми рішеннями, діями чи бездіяльністю здійснювали заходи (та/або сприяли їх здійсненню), спрямовані на узурпацію влади Президентом України В. Януковичем, підрив основ національної безпеки і оборони України або протиправне порушення прав і свобод людини» [9]. Кабінет Міністрів України розробив План проведення перевірок відповідно до Закону України «Про очищення влади», згідно з яким до червня 2016 р. процедура люстрації мала би бути закінчена щодо високопосадовців центральних органів влади, за винятком місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування й окремих військових формувань.

На практиці ж процедуру люстрації здійснити виявилося значно складніше, оскільки такий процес не сприйняли посадовці, котрі підлягали люстрації. Це спричинило хвилю судових позовів, які істотно загальмували процеси очищення влади. Так, станом на 15 серпня 2016 р. у Єдиному державному реєстрі осіб, стосовно яких вжито положення Закону «Про очищення влади», налічувалося лише 924 особи [10], що не відображає реальну картину осіб, які підлягають люстрації. Хоча варто віддати належне: у всіх органах влади створено належні публічні електронні реєстри, які дають уявлення щодо виконання Закону «Про очищення влади».

Зміна принципів кадрового відбору в органи державної влади відбувається відповідно до Закону «Про державну службу», який набув чинності з 1 травня 2016 р. [11], і Стратегії реформування державного управління на 2016–2020 [12]. Наразі складно аналізувати результати використання цього Закону, як і Стратегії, але основні положення Закону з відбору співробітників органів державної влади та місцевих державних адміністрацій на конкурсних засадах почали впроваджувати. Оголошено конкурси на посади кількох голів обласних державних адміністрацій і близько півсотні голів місцевих державних адміністрацій, що насправді є абсолютно новим для України явищем. Звісно, практичне застосування реформи, як і результати конкурсів, покажуть її реальний зміст, хоча теоретично у випадку його реалізації буде створено умови для покращення системи фахового відбору, посилення контролю громадськості за діяльністю державних службовців, оптимізовано чисельність державних службовців і належну оплату їхньої праці. Поки що немає відчутних результатів цієї реформи, але у цьому можна лише довіритися прогнозам її розробників, – реформа державної служби дасть поштовх усій реформі державного управління, важливість якої зможуть оцінити через декілька років [13].

Однак варто розуміти, що реформа системи державної влади передбачає оптимізацію й центральних органів державної влади, кабінету Міністрів України, реформу публічних фінансів, реформу парламенту через прийняття відповідних Законів «Про Верховну Раду України» (за 25 років існування парламент зміг регламентувати діяльність на рівні Закону «Про регламент Верховної Ради України», натомість Закону про сам парламент не існує), «Про Президента України» (діяльність Президента регламентується тільки положеннями Конституції без спеціального процесуального закону), що унеможливлює її реалізацію; ліквідація на конституційному рівні розриву між Кабінетом Міністрів та вертикаллю виконавчої влади (як відомо, у вітчизняному законодавстві існує багаторічний дуалізм виконавчої влади між Кабінетом Міністрів і Главою держави, що призводить до дублювання компетенцій і, відповідно, невизначення сфер відповідальності за реалізацію державної політики); реформа центральних органів влади. Відтак без прийняття цих законів та інституціоналізації сфер компетенції й особливо відповідальності Глави держави і парламенту (йдеться про прийняття процесуальних законів), не можна вважати реформованою систему державної влади та механізми кооптації політичного класу.

Опосередкованими засобами, які трансформують систему кооптації політичного класу, можна вважати комплекс заходів, спрямованих на зниження рівня політичної корупції, що сприяє санації складу державних чиновників. Так, у сфері забезпечення прозорості й підзвітності (превенції корупції) більшість завершених ініціатив поки що стосуються прийнятих нормативно-правових актів. Серед них найважливішими є закони, які запроваджують практику доступу до суспільно-важливої інформації у форматі «відкритих даних», зокрема відкриття реєстрів прав власності на

нерухоме та рухоме майно, державне фінансування політичних партій, систему електронного декларування для публічних службовців. Проте водночас жоден з перелічених законів з різних причин ще повністю не імплементовано на практиці. Поки що НАБУ відкрило 236 проваджень, 15 справ передано до суду [14]. Тому неможливо оцінити ефективність діяльності інших державних структур, до чиєї компетенції входить боротьба з корупцією, оскільки головний превентивний антикорупційний орган України – Національне агентство із запобігання корупції (НАЗК) запрацювало нещодавно, як і декілька важливих систем, котрі є сферою компетенції НАЗК, – фінансування політичних партій та дотримання принципів етичної поведінки і доброчесності на публічній службі й система електронного декларування. Однак інституціоналізація політики боротьби з корупцією засвідчує достатньо позитивну тенденцію. Водночас не варто забувати: одну з проблем України становить не стільки відсутність норм, скільки проблема нормозастосування, тому можна лише сподіватися, що цей процес буде зрушено з місця.

Який маємо підсумок? Наразі експерти Національної ради реформ дають свою оцінку динаміці реформ системи державного управління, що також містить і систему кооптації політичного класу (рис. 1). Тобто динаміка реформ оцінюється за 10-бальною шкалою – від –5 до +5, де показники від –5 до 0 – це так звані антиреформи.

Як засвідчують дані, динаміка реформ позитивна, але надто повільна. Пояснюючи причини низьких темпів реформування системи державної влади і, відповідно, механізмів кооптації політичного класу, найбільший спротив чинять власне фінансово-промислові групи, не зацікавлені у встановленні прозорих «правил гри». Показово те, що найважливіші реформи, які передусім модифікують процедури розподілу «владних ресурсів» і опосередковано змінюють характер системи влади, відбуваються під впливом екзогенних чинників (тиск західних партнерів, страх неотримання кредитів МВФ та фінансової допомоги інших західних установ, страх позбутися підтримки у війні на Донбасі, страх перед зняттям західних санкцій проти Росії) та під тиском громадськості. Наприклад, закон про державне фінансування політичних партій (Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції» (2015 р.) був прийнятий лише тому, що його внесла Єврокомісія до пакету законів стосовно безвізового режиму.

Важливу роль для зміни механізмів кооптації політичного класу має запровадження електронного декларування для представників усіх гілок влади. Оскільки це нововведення було запроваджено тільки з 1 вересня, розглядати його наслідки зарано. Проте вже зараз очевидно: цей закон може стати засобом своєрідної прихованої люстрації, адже посадовці, які не можуть довести походження своїх статків, готові радше піти з посади, ніж потрапити у поле зору НАБУ.

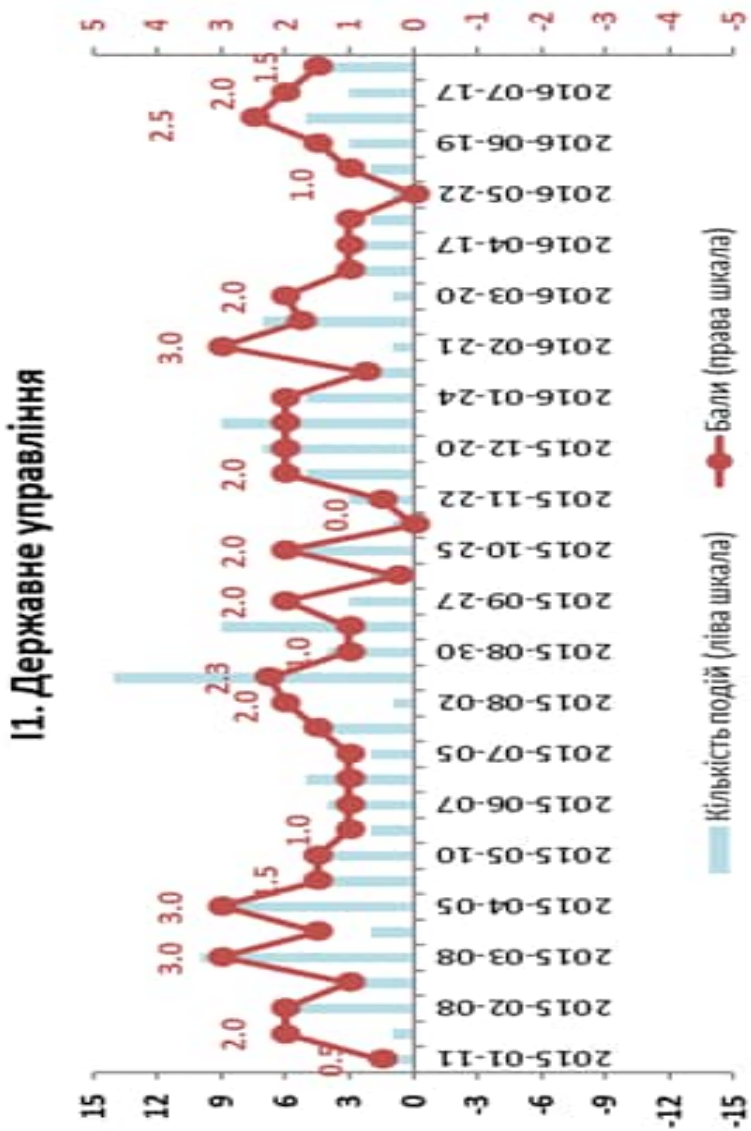

Рис. 1. Динаміка реформ системи державного управління [15]

Тому, незважаючи на особливо складне просування реформ, і надто великий їхній саботаж, на дефіцит політичної волі, нині є підстави стверджувати про істотне вдосконалення механізмів кооптації політичного класу. Це ж підтверджують і дані FreedomHouse щодо показників розвитку демократії в Україні (див. табл. 1) [16].

Як підтверджують таблиці, очевидна незначна позитивна динаміка у відновленні демократичних інститутів в Україні. Причому тут важливо звернути увагу на таку деталь: в Україні очевидний великий дисонанс між рівнем розвитку громадянського суспільства (2,25 бали), характером державного управління (5,75 бали) та ще гіршими правовими засадами і незалежним судочинством (6,00 балів). Такий розрив у рівнях розвитку власне громадянського суспільства і держави, як меншості, що управляє, а стиль і форма управління далекі від цивілізованих, тих, на котрі існує запит у суспільстві, створює передумови для посилення тиску суспільства на владу і державу, з одного боку, а з іншого – породжує соціальну напругу. З огляду на це, зі стриманим оптимізмом можна стверджувати: одним з основних напрямів політичних реформ в Україні буде розширення механізмів політичної участі, що охоплює й удосконалення механізмів кооптації політичного класу. Оскільки стримування політичної участі означатиме посилення їх неконвенційних форм, що в вітчизняних умовах означатиме посилення масових бунтів, суспільні потрясіння та колапс державної влади, складно уявити, наскільки недалекоглядними політиками потрібно бути, аби спричинити саме такий розвиток ситуації.

Таблиця 1

Показники розвитку демократії в Україні (2007–2016 рр.)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Національне демократичне управління	4,75	4,75	5,00	5,00	5,50	5,75	5,75	6,00	6,00	5,75
Електоральний процес	3,00	3,00	3,50	3,50	3,50	3,75	4,00	4,00	3,50	3,50
Громадянське суспільство	2,75	2,75	2,75	2,75	2,75	2,75	2,75	2,50	2,25	2,25
Незалежність медіа	3,75	3,50	3,50	3,50	3,75	4,00	4,00	4,25	4,00	4,00
Місцеве демократичне управління	5,25	5,25	5,25	5,25	5,50	5,50	5,50	5,50	5,50	5,25
Правові засади та незалежність судочинства	4,50	4,75	5,00	5,00	5,50	6,00	6,00	6,00	6,00	6,00
Корупція	5,75	5,75	5,75	5,75	5,75	6,00	6,00	6,25	6,00	6,00
Середній бал	**4,25**	**4,25**	**4,39**	**4,39**	**4,61**	**4,82**	**4,86**	**4,93**	**4,75**	**4,68**

Звісно, до російської агресії подібний гібридний режим міг функціонувати відносно безпечно, – з різним рівнем політичної напруги і політичного відчуження. Нині ерозія функцій держави й абсолютно неадекватна політична матриця створює надзвичайно високі ризики існуванню держави. Причому джерело подібних ризиків становить не стільки російська агресія (це радше – наслідок), а глибоке соціальне розшарування та політичне відчуження, чим створюються передумови для внутрішнього громадянського конфлікту. Тому, як не дивно це звучить, але і війна на Донбасі, й висока залежність від ЄС, США та МВФ є чинниками, котрі змушують вітчизняних політиків діяти і проводити реформи.

Підсумовуючи, можемо констатувати: вдосконалення системи кооптації політичного класу має фрагментарний характер. Суть проблеми в тому, що з реформуванням механізмів кооптації не враховується важливість системного підходу, отже, порушуються причинно-наслідкові зв'язки. Так, на наш погляд, помилкою було збереження мажоритарно-пропорційної виборчої системи під час проведення дострокових виборів до Верховної Ради України у 2014 р., до якої повернулися у 2012 р. під тиском фінансово-промислових груп. Саме така система, за рідкісним винятком, у вітчизняних умовах стала інструментом відтворення фінансово-промислових груп у владі. Тому збереження старої виборчої системи виявилося своєрідним «неправильно застебнутим першим ґудзиком», оскільки тим самим були законсервовані механізми електорального відбору, що гарантували відтворення влади ФПГ, або так званих олігархів. На тлі збереження подібних механізмів електорального відбору парламент, по суті, перетворився на найреакційніший орган, який передусім не зацікавлений у запровадженні перелічених реформ, оскільки тим самим послаблюється вплив «акціонерів» парламентських партій. А це, натомість, створює загрози вихолощення тих прогресивних нововведень звичними вкрай неконвенційними політичними практиками.

Інша помилка, вважаємо, стосується заборони на внутрішньопарламентські міграції та фактичне закріплення цього права за парламентськими партіями, згідно з прийнятою поправкою до Закону «Про вибори народних депутатів», коли партії отримали право виключати навіть діючого депутата з виборчого списку (відомий закон «про партійну диктатуру») [17]. Цим, по суті, підмінено роль виборців, що стало радше «антиреформою», оскільки створило інструмент для диктатури парламентських партій, чим спотворено принцип народного суверенітету. Саме таким правом скористався Блок Петра Порошенка, виключивши депутатів М. Томенка і Є. Фірсова з виборчих списків, унаслідок чого ті втратили мандати народного депутата. Очевидно, що в українському парламенті справді гостро постає проблема внутрішньопарламентських міграцій. Це спотворює результати волевиявлення, але така норма мала би бути конституційною і застосовуватися автоматично до всіх депутатів-перебіжчиків. Існуючий же стан посилює рівень «ручного управління» парламентом і в жодному

випадку не сприяє нормальному функціонуванню парламенту як політичного інституту і парламентаризму як принципу демократії.

Наразі мусимо констатувати, що Конституційна реформа не досягла визначеної мети й істотної демонополізації системи державної влади. Не відбулося і деолігархізації. Водночас не можна заперечувати істотного послаблення впливу фінансово-промислових груп у політичних процесах через посилення політичної конкуренції, хоча цей процес так само надто неконвенційний за змістом і нагадує радше «боротьбу павуків у банці». Можна також констатувати істотне розширення форм політичної участі й залучення громадськості до формування політичних рішень. Проте, на наш погляд, нинішня влада частково повторює помилки «помаранчевої коаліції», коли перевагами парламентської моделі не скористалися, оскільки не були вчасно прийняті процесуальні закони, які б дали можливість запустити механізми політичної конкуренції.

Інша проблема – асинхронність інституційних змін, що створює ризики вихолощення нових інститутів старими (звичними) політичними практиками. Тому інституційні зміни потребують системності й комплексності, врахування причинно-наслідкових зв'язків. І хоча Конституція України не передбачає внесення змін до Конституції пакетом, як і пакетних голосувань, доцільно на рівні політичних домовленостей між представниками коаліції депутатських фракцій розробити стратегію діяльності парламенту в частині зміни політичних інститутів. Адже від їхнього змісту залежить не лише подальша траєкторія розвитку держави, а й саме її існування.

Список використаних джерел

1. Фисун А. Постсоветские неопатримониальные режимы: генезис, особенности, типология [Электронный ресурс] / А. Фисун // Отечественные записки. – 2007. – № 6. – Режим доступа: http://www.strana-oz.ru/2007/6/postsovetskie-neopatrimonialnye-rezhimy-genezis-osobennosti-tipologiya.
2. Гельман В. Модернизация, институты и «порочный круг» постсоветского неопатримониализма / В. Гельман. – СПб. : Изд-тво Европ. ун-та в Санкт-Петербурге, 2015. – 44 с.
3. Мацієвський Ю. У пастці гібридності: зиґзаґи трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014) : монографія / Ю. Мацієвський. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2016. – 552 с.
4. Там само.
5. Інституційні зміни політичної системи України : оцінка стану, тенденції розвитку. Наукова доповідь / за ред. д-ра політ. наук, проф. Г. І. Зеленько. – К. : ІПіЕНД ім. І. Кураса НАН України, 2014. – 164 с.

6. Бекешкіна І. Від Майдану-табору до Майдану-січі: що змінилося? [Електронний ресурс] / І. Бекешкіна // Режим доступу : // http://www.dif.org.ua/ua/events/vid-ma-zminilosj.htm
7. Про відновлення дії окремих положень Конституції України : Закон України від 21.02.2014 р. № 742-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/742-18
8. Там само.
9. Про місцеві вибори : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/595-19
10. Угода про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15
11. Про очищення влади : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1682-18
12. Єдиний державний реєстр осіб, щодо яких застосовано положення Закону «Про очищення влади» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lustration.minjust.gov.ua/register
13. Про державну службу : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/889-19
14. Стратегія реформування державного управління на 2016–2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=249140701&cat_id=246711250
15. Хлібопік І. Підсумки року : реформа державного управління [Електронний ресурс] / І. Хлібопік // Національна рада реформ. – Режим доступу : http://reforms.in.ua/ua/discussion/pidsumky-roku-reforma-derzhavnogo-upravlinnya
16. Моніторинг прогресу реформ. Перше півріччя 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу :http://reforms.in.ua/sites/default/files/upload/reform-report-1h-2016.pdf.
17. Календар реформ. Національна рада реформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://reforms.in.ua/ua/events
18. Freedom in the World: Ukraine 2006–2016 [Electronic resource]. – Mode of access : https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2016/ukraine
19. Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України» щодо виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку партії у багатомандатному окрузі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1006-19

ЮРІЙ КЛЮЧКОВСЬКИЙ,
кандидат фізико-математичних наук,
доцент кафедри загальнотеоретичних і державно-правових наук,
старший науковий співробітник,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

КРИТЕРІЇ ВИБОРУ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ ДЛЯ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ТА МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ

Останнім часом в Україні знову загострився суспільний дискурс щодо реформування виборчої системи. Збереження недолугої «змішаної» виборчої системи для виборів народних депутатів України, вкрай невдалий експеримент з виборчою системою для місцевих виборів спричинили серйозне незадоволення громадськості. Однак співвідношення політичних сил, існування значних інтересів, спрямованих на пошук вузької вигоди для конкретних політичних угруповань, не породжує великого оптимізму стосовно швидкого вирішення проблеми виборчої реформи. Тому необхідно уважно та безсторонньо розглянути на підходи до вибору чи конструювання виборчої системи для різних виборів у наявних суспільно-політичних умовах сучасної України.

З огляду на величезну кількість виборчих систем (дослідники оцінюють їхню кількість у багато десятків чи навіть сотень), підходи до вибору виборчої системи мають бути засновані на певних об'єктивних, бажано наукового аргументованих критеріях та оцінках. Відомо, що різні типи виборчих систем спричиняють різні, інколи протилежні наслідки у політичній системі суспільства й у системі взаємодії основних гілок влади. У зв'язку з цим такі підходи потребують серйозного критичного аналізу з різних поглядів.

У відомій монографії, присвяченій виборам та виборчим системам, видатний український політолог Юрій Шведа сформулював низку рекомендацій розробникам виборчих систем [1, с. 410–415]. Хоча з того часу минуло вже декілька років і відбулася Революція Гідності, актуальність цих рекомендацій, на наше переконання, лише зросла. Вважаємо за необхідне коротко, власними словами сформулювати ці вимоги, авторство яких належить Ю. Шведі:

1. Ефективні й стабільні виборчі системи мають бути зрозумілими і для виборця, і для політиків.

2. Конструювання виборчої системи може бути інноваційним.

3. Необхідно враховувати соціальний та політичний контекст, а також часові параметри застосування пропонованої виборчої системи (на тривалу перспективу чи як перехідне регулювання).

4. Не варто недооцінювати електорат і боятися складних виборчих систем.

5. Виборча система повинна сприяти відображенню найширших суспільних інтересів. Особливо важлива ця вимога у політично неоднорідному суспільстві.

6. Процес вибору виборчої системи має бути максимально публічним. Він повинен не лише враховувати партійні інтереси основних політичних гравців, а й домогтися підтримки широкого кола політичних партій та громадянського суспільства загалом.

7. Усі суспільно-політичні групи, залучені до процесу відбору, повинні бути переконаними, що запропонована виборча система забезпечує рівні умови для всіх конкурентів на виборах і є чесною, а не маніпулятивною.

8. Виборча система має надавати максимальний вплив на результати виборів виборцям, а не іншим суб'єктам. Виборці повинні бути впевнені, що їх вплив на формування влади – вирішальний.

9. Одночасно виборча система повинна збалансовано стимулювати розвиток міцних і життєздатних політичних партій.

10. Необхідно віддавати перевагу довгостроковій перспективі перед кон'юнктурними сьогочасними інтересами, орієнтуючись на тривалу стабільність виборчої системи.

11. Не потрібно вважати виборчу систему панацеєю від усіх суспільно-політичних проблем, а отже, не варто оцінювати ту чи іншу виборчу систему з огляду цілей, яких вона не може досягти.

12. Реформа виборчої системи має забезпечуватися належно сформульованими аргументами та поясненнями, зрозумілими широкому загалу. Не можна створювати враження, що пропонована система вигідна вузькому колу політичних гравців.

13. Не доцільно надто пов'язувати себе існуючою виборчою системою в умовах, коли її неадекватність суспільній потребі стає зрозумілою.

14. Треба зуміти передбачати можливий вплив виборчої системи на суспільно-політичну ситуацію, спричинені нею тенденції, пом'якшувати чи загострювати існуючі суспільні конфлікти або навіть породжувати нові. Нова система повинна хоча би не погіршити ситуацію.

15. Необхідно зуміти передбачити усі незвичайні чи несподівані наслідки виборчої системи, щоб уникнути виникнення нових гострих проблем унаслідок її застосування.

16. Виборчу систему варто формувати залежно від того, який орган має обиратися з її застосуванням.

Уважне читання цього переліку, сформульованого науковцем у 2010 р., викликає щирий жаль з приводу того, що з ним не знайомі чинні народні депутати України. Принаймні прийняття Закону «Про місцеві вибори» 2015 р. засвідчило: більшість цих важливих рекомендацій була порушена. Потрібно також визнати, що у теперішній дискусії стосовно виборчої системи для парламентських виборів небагато пропозицій узгоджуються з цими рекомендаціями.

Однак нехтування проблемою не робить її менш актуальною. За слушним зауваженням Венеціанської комісії, виборча система перебуває у самому центрі системи представництва, чи, загальніше, демократичного політичного режиму [2, с. 84]. Проте міжнародні організації не виявляють особливого бажання втручатися у вибір виборчої системи у тій чи іншій державі.

Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) офіційно визнала, що демократичні вибори можуть проводитися в рамках низки виборчих систем і законів [3, с. 81]. Венеціанська комісія наголошує: «Слід поважати вибір країною виборчої системи, доки вона дотримується мінімальних стандартів демократичних виборів» [4, с. 110]. «Виборча інженерія», за висловом Ю. Шведи [1, с. 416], вже має непогані успіхи у низці держав і не лише нових демократій; вона буде застосовуватися надалі, в тому числі, в Україні. Цитовані рекомендації, сформульовані Ю. Шведою, мають важливе практичне значення для розробників пропозицій щодо реформування виборчої системи. Проте вони сформульовані у межах політологічного бачення проблеми. Водночас доцільно визначити перелік критеріїв, за якими можна принаймні обмежити коло можливих виборчих систем перед остаточним її вибором з урахуванням також правового підходу. За твердженням М. Афанасьєвої, «використання виборчої інженерії як засобу передвиборчої боротьби у вузьких партійних чи індивідуалістичних інтересах можливе, особливо у перехідних країнах з низькою конституційною правосвідомістю та політико-правовою культурою законотворців» [5, с. 17].

Питання вибору виборчої системи часто оцінюється у вигляді предмета політичної доцільності. У всякому випадку таку оцінку одній зі складових виборчої системи – виборчому бар'єрові – дав Конституційний Суд України[1] [6, с. 128]. В. Шаповал пропонує оцінювати виборчу систему з функціонального погляду, стверджуючи: «Питання виборчої системи є питанням юридичної технології» [7, с. 269]. На наше переконання, обидва твердження висловлені в умовах мовчазної презумпції щодо апріорного дотримання певних правових передумов стосовно (достатньо широкого) класу виборчих систем, вибір у межах якого допустимий. Таку думку цікаво сформулювала Венеціанська комісія у Кодексі належної практики щодо виборчих справ – еталонному документі, який установлює основні стандарти виборчого права відповідно до європейського демократичного доробку; підсумкова позиція головного розділу названого документа – «Керівні принципи щодо виборів» – стверджує: «За умови дотримання зазначених вище принципів може бути обрана будь-яка виборча система» [8, с. 152].

[1] Поширений погляд, що у цитованому рішенні Конституційний Суд визнав предметом політичної доцільності вибір виборчої системи в цілому. Зауважимо: це не відповідає дійсності: Конституційний Суд висловив таку позицію лише стосовно одного з елементів виборчої системи – виборчого бар'єра.

З цього погляду змістовною та необхідною є дискусія щодо забезпечення дотримання виборчою системою основних принципів виборчого права (до яких насамперед зараховують вимоги загального і рівного виборчого права, справжні, періодичні, прямі, вільні й чесні вибори**,** таємне, особисте, одноразове та факультативне голосування). Тому виборча система є питанням не лише політичної доцільності; вона одночасно повинна «вписуватися» у загальну систему правового регулювання виборчого права. Важливо також (на що звертав увагу Ю. Шведа у цитованих рекомендаціях), аби виборча система відповідала правовій природі (конституційному статусу) виборного органу; зокрема цей аспект актуальний, коли йдеться про місцеві вибори як конституційний механізм формування органів місцевого самоврядування. У зв'язку з цим зауважимо: усі виборчі системи, котрі застосовувалися на виборах районних та обласних рад після 2004 р., у тому числі виборча система, передбачена Законом «Про місцеві вибори» 2015 р., не забезпечували їхні конституційної функції – представництво спільних інтересів територіальних громад відповідного району чи області (частина четверта ст. 140 Конституції України).

Прикладів порушення основних принципів виборчого права, які допускають чинні виборчі системи, достатньо багато. На виборах народних депутатів України в умовах застосування виборчої системи «паралельного змішування» статус кандидатів (він визначається змістом та обсягом їхніх похідних прав у виборчому процесі) істотно залежить від складової виборчої системи – мажоритарної чи пропорційної, – за якою бере участь у виборах кандидат. Так, кандидати, що балотуються за пропорційною складовою, із перелічених похідних прав мають лише право вести передвиборну агітацію; але обсяг цього права для них істотно вужчий від аналогічного права кандидатів, зареєстрованих в одномандатних виборчих округах. Причина цього полягає у відсутності у перших власних передвиборних фондів, виключно за рахунок коштів яких закон дозволяє оплачувати оренду приміщень, виготовляти друковані матеріали передвиборної агітації, розміщувати відповідні матеріали на носіях зовнішньої реклами чи у засобах масової інформації. Отже, кандидати, котрі балотуються за мажоритарною складовою виборчої системи, мають більший обсяг(більше правових можливостей) права на участь у передвиборній агітації порівняно з кандидатами, які балотуються за пропорційною складовою. Це засвідчує порушення принципу рівного пасивного виборчого права (у розумінні рівного правового статусу) внаслідок застосування системи «паралельного змішування»; вже звідси випливає висновок про неприйнятність такої виборчої системи.

Ця ж система допускає порушення рівності права голосу для виборців в залежності від їхнього місця перебування; так, виборці, що перебувають за межами України або «свого» виборчого округу, мають один голос порівняно із двома голосами інших виборців. Це класична дискримінація громадян за ознакою місця перебування, заборонена Конституцією України.

Численні порушення основних принципів виборчого права породжує також виборча система, запроваджена Законом «Про місцеві вибори». Це підтверджує її принципову неприйнятність.

Отже, найпершою передумовою обрання тої чи іншої виборчої системи для того чи іншого типу виборів у державі є забезпечення дотримання основних принципів виборчого права, викладених у документах, які формулюють європейський демократичний доробок, у Конституції та виборчому законодавстві України, а також дотримання конституційного статусу виборного органу. У цьому полягає перший – правовий – критерій. Вимоги суспільного визнання чи політичної доцільності виборчої системи можуть розглядатися лише за умови виконання правового критерію.

Зауважимо, що й інші критерії, у тому числі вимога політичної доцільності, можуть мати правове навантаження. Так, суспільна вимога подолання виборчої корупції, зокрема і прямого, і непрямого підкупу виборців, потребує зниження корупціогенності виборчої системи. Звідси й випливає прагнення відмовитися від одномандатних (чи подібних до них номінаційних) виборчих округів.

Список використаних джерел

1. Шведа Ю. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні / Ю. Шведа. – Львів: [б.в.], 2010. – С. 410–416.
2. Доповідь про виборчі системи : огляд можливих розв'язків та критерії вибору (CDL-AD(2004)003) // Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права / за ред. Ю. Ключковського. – Вид. 2–ге, виправ. і доповн. – К. : Логос, 2009. – С. 84.
3. Ministerial Council Decision No. 5/03. Elections [Electronic resource] // Organization for Security and Cooperation in Europe. Eleventh Meeting of the Ministerial Council (Maastricht, 1 and 2 December 2003). – Maastricht, 2003. – P. 81 // ОфіційнийсайтОБСЄ. – Mode of access : http://www.osce.org/mc/40533?download=true.
4. Керівні принципи щодо регулювання політичних партій ОБСЄ/БДІПЛ та Венеціанської Комісії (CDL-AD (2010)024) // Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права : у 2 ч. / за ред. Ю. Ключковського. – Вид. 3–тє, виправ. і доповн. – Ч. 2. – К. : Логос, 2016. – С. 110.
5. Афанасьєва М. В. Виборча інженерія в Україні. – Одеса : Юрид. л-ра, 2014. – С. 17.
6. Рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 1998 року № 1-рп/98 (справа про вибори народних депутатів України) // Конституційний Суд

України: Рішення. Висновки. 1997–2001 : у 2 кн. / відпов. ред. П. Б. Євграфов. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – Кн. 1. – С.128.
7. Шаповал В. Деякі міркування щодо виборчого права та конституційної реформи / В. Шаповал // Аналіз правових позицій Центральної виборчої комісії щодо застосування Закону України «Про вибори Президента України». Доповіді. Виступи. Матеріали: збірник матеріалів науково-практ. конф. (м. Косів, 13–15 травня 2005 р.). – К. : Фоліант, 2005. – С. 269.
8. Кодекс належної практики у виборчих справах. Керівні принципи та Пояснювальна доповідь (CDL-AD(2002)23rev) // Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії; у 2 ч. / за ред. Ю. Ключковського; пер. з англ. – Вид. 3–тє, виправ. і доповн. – К. : Логос, 2016. – Ч. 1. – С. 152.

АНАТОЛІЙ РОМАНЮК,
доктор політичних наук,
професор кафедри політології,
Львівський національний університет імені Івана Франка

ФОРМУВАННЯ НОВОГО ТИПУ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЛЬВІВЩИНИ ПРОТЯГОМ ПЕРІОДУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1991–2016)

Розглядати еволюцію партійних організацій у регіональному контексті надто складно унаслідок низки причин. По-перше, партійні структури традиційно високо централізовані й перевага надається вертикальним зв'язкам між центральним офісом і обласною структурою, натомість горизонтальні зв'язки між різними обласними осередками в межах однієї партії належно не розвинуті, часто не заохочуються. По-друге, обласні організації відмінних політичних партій здебільшого сприймають одні одних у вигляді конкурентів під час виборів та у міжвиборчий період. По-третє, обласні партійні осередки, в тому числі через відчутну внутрішньопартійну централізацію, не виступають самостійними акторами/ обмежені у питаннях вироблення партійної програми і виборчих програм/маніфестів, конструкції організаційної будови, можливих блокових комбінацій як у міжвиборчий період так і напередодні виборів. Додатковим чинником варто також розглядати виборчу систему: паралельний формат виборчої системи, коли пропорційна складова реалізується у межах загальнонаціонального виборчого округу та вимагає/підтримує національних акторів і в жодному випадку не регіональних. Одночасно специфіка електорату регіону детермінує подібність у зверненні політичних партій до виборців,

унаслідок чого партійним організаціям відмінних партій у межах одного регіону можуть бути притаманні й спільні характеристики. Окрім того регіони можуть мати власну історію формування партій, у тому числі тих партій, які виникли в регіоні і поширилися на національний рівень, зберігаючи, проте певні регіональні «родові плями».

Першою альтернативною щодо на той час «керівної» ще КПРС став створений 1 листопада 1988 р. Український християнсько-демократичний фронт (УХДФ) В.Січко [1, с.15]. На липень 2016 р. Міністерство юстиції України зареєструвало 350 політичних партій. Тобто проміжок у 18 років ознаменувався утворенням 350 партій, у середньому майже 20 упродовж року. Зауважимо, що темпи формування партій суттєво різняться за роками, зокрема прискорилися після Революції Гідності, оскільки на квітень 2014 р. було зареєстровано лише 205 партій. Згідно зі ст. 10 Закону України «Про політичні партії в Україні»: «рішення про створення політичної партії приймається на її установчому з'їзді (конференції, зборах). Це рішення має бути підтримано підписами не менше 10 тисяч громадян України, які відповідно до Конституції України мають право голосу на виборах, зібраними не менш як у двох третинах районів не менш як двох третин областей України, міст Києва і Севастополя та не менш як у двох третинах районів Автономної Республіки Крим» [2]. Відтак на регіональному рівні формально більшість зареєстрованих політичних партій має бути присутня. Практика, однак, засвідчує, що так не є. По-перше, на національному рівні серед зареєстрованих партій велика кількість функціонують у форматі «абонентської скриньки». Підставами для такої оцінки слугують такі показники: під час дострокових парламентських виборів 2014 р. було зареєстровано 192 політичні партії, але суб'єктами виборчого процесу стали лише 52 партії, тобто 27 % від загального числа зареєстрованих. Сам собою показник участі у виборах не дає багато інформації, вагомішою характеристикою постає рівень підтримки партії виборцями. За результатами виборів, лише 12 партій отримали понад 1% голосів [3], що становить 6,2 % від загального числа зареєстрованих партій. Індекс ефективної кількості політичних партій за результатами виборів дорівнював 8,5. По-друге, на регіональному рівні представлені переважно парламентські партії, а також ті, котрі близькі до проходження у парламент, і ті, що мають регіональний формат походження/еволюції. Наприклад, у Закарпатській області поряд з праламентськими активно діють обидві національні угорські партії (Демократична партія угорців України та КМКС-Партія угорців України), які не присутні у реальному політичному житті інших регіонів. Для Львівської області властиве домінування партій національно-демократичного спрямування. Результати засвідчують: у цій констатації має бути акцентовано на національній складовій (табл. 1), – це підтверджує також опитування громадської думки.

Таблиця 1

Ставлення мешканців Львівської області до головних ідеологій (станом на 2013 р.), %[1]

Ставлення	Націоналізм	Лібералізм	Соціал-демократія	Консерватизм	Комунізм	Фашизм, націонал-соціалізм
Позитивне	34,1	14,7	10,3	6,3	1,4	2,2
Радше позитивне	33,2	31,3	31,5	19,8	7,1	1,6
Важко відповісти	14,3	18,5	29,1	24,5	9,5	3,8
Радше негативне	5,7	11,4	9,5	18,2	16,6	8,4
Негативне	6,5	9,8	9,5	15,5	59,2	79,1
Нічого не знаю	6,2	14,2	10,1	15,8	6,3	4,9

Під час парламентських виборів 1990 та 1994 рр. лідером серед політичних партій за рівнем підтримки і кількістю обраних депутатів був НРУ. На подальших парламентських виборах (чергових і позачергових) мешканці області традиційно віддавали перевагу партіям, які наголошували на своїй проукраїнській/національній складовій (див. табл. 2) [4].

Таблиця 2

Підтримка партій національного (національно-демократичного) спрямування у межах багатомандатного виборчого округу в Львівській області, %

Рік	Виборчі суб'єкти	Результат
1998	НРУ, Партія «Наша Україна» (ПРП), Виборчий блок партій Національний фронт, УНА, ХДПУ	57,2
2002	Блок В.Ющенко «Наша Україна», Виборчий блок Ю.Тимошенко	81,05
2006	Блок «Наша Україна», Блок Ю.Тимошенко, Народний блок Костенка–Плюща, ПОРА-ПРП, ВО «Свобода»	82,22
2007	Блок Ю.Тимошенко, Наша Україна–Народна самооборона, ВО «Свобода»	86,46
2012	ВО «Свобода», Всеукраїнське об'єднання Батьківщина, УДАР, Наша Україна	90,64
2014	Народний фронт, Блок П.Порошенка, ВО «Самопоміч», ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», Громадянська позиція (А.Гриценка)	87,58

Результати всіх парламентських, президентських та місцевих виборів засвідчують домінуючу визначеність виборців Львівської області – вони надають перевагу партіям національного спрямування. При чому спостерігається висока

[1] Центр «Соціоінформ»: Опитування 1200 мешканців Львівської області у вересні 2013 р.

волатильність, коли виборці на чергових виборах замінюють агентів своєї підтримки (табл. 3).

Таблиця 3

Зміна показників індексу Педерсена у межах багатомандатного виборчого округу в Львівській області 1998–2014 рр., %[1]

1998/2002	2002/2006	2006/2007	2007/2012	2012/2014
47,78	26,56	14,53	48,81	78,19

Певною мірою ми можемо констатувати, що домінуюча частина виборців регіону під час кожних виборів шукає «головного агента», який стає лідером підтримки виборців. Від цього лідера очікується, що він має реалізувати всі головні завдання, подолати основні проблеми. І коли після переможних для цього агента виборів ситуація в країні/регіоні не змінюється, медіанний виборець регіону шукає нового агента, на якого переносить свою підтримку. В такому випадку йдеться не лише про високий рівень волатильності, а й свідоме перенесення підтримки на чергового агента (табл. 4).

Таблиця 4

Лідери підтримки на парламентських виборах у Львівській області, у % [4]

Рік	Перший результат	%	Другий результат	%
1998	Народний рух України	32,1	Партія «Наша Україна» (ПРП)	12.78
2002	Блок В.Ющенка «Наша Україна»	63.92	Виборчий блок Ю.Тимошенко	17,13
2006	Блок «Наша Україна»	37,95	Блок Ю.Тимошенко	33,04
2007	Блок Ю.Тимошенко	50,38	Наша Україна-Народна самооборона	36,02
2012	ВО «Свобода»	38,02	ВО «Батьківщина»	35,48
2014	Народний фронт	33,03	Блок П.Порошенко	20,42

У проміжку 2002–2012 рр. ми можемо певною мірою простежувати алгоритм перенесення підтримки від поміркованої політичної сили до радикальної. Причому розчарування у партії-лідері, який отримав підтримку, може визначатися різними чинниками і відбуватися з різною швидкістю. Показовий у цьому сенсі випадок з ВО «Свобода», що на парламентських виборах у 2012 р. отримала відносну більшість в області, а через два роки, уже на дострокових парламентських виборах, – лише 6,19 % голосів виборців. Тенденція пошуку нового агента продовжилась і після Революції Гідності. Унаслідок запровадження на виборах до місцевих органів влади 2015 р. нової виборчої системи із потужною пропорційною складовою ми можемо зіставити

[1] Розраховано автором на підставі даних ЦВК [4].

результати дострокових парламентських виборів 2014 р. і виборів до місцевих представницьких органів у Львівській області 2015 р., усвідомлюючи існуючі особливості обидвох виборів. На виборах 2015 р. до Львівської міської ради лідером стала ВО «Самопоміч» (37,5 %), на другому місці був Блок П.Порошенка (15,6 %); до Львівської обласної ради – на першому місці Блок П.Порошенка (23,8 %), на другому – ВО «Самопоміч» (14,53 %) [4]. Тобто на місцевих виборах 2015 р. таким пріоритетним агентом, який претендував на найбільшу прихильність виборців, стала ВО «Самопоміч».

Постійний пошук нового політичного актора зумовлюється, на нашу думку, дією низки чинників. По-перше, особливістю політичної культури більшості виборців області, котрі не прагнуть ґрунтовно обміркувати виборчі пропозиції та здатність політичних акторів їх виконувати, а шукають «генерального підрядчика», що має вирішити всі їхні проблеми. Звідси запит на загальні програми, в яких будуть обіцянки зробити «все добре» і які будуть дихотомними «біле-чорне», зрозумілий. Головний критерій обирати серед «своїх партій» постає своєрідною легітимізацією формального визначення та можливої помилки. Одночасно це стимулює самі партії в умовах абсолютної домінації серед виборців «бідних» пропонувати їм популістичні маніфести/програми. Де-факто ми маємо справу зі запитом на патерналізм з боку виборця та відповіддю/поведінкою основної частини політичних акторів. По-друге, – нездатність обраного актора змінити або навіть покращити ситуацію (що очікував виборець); одночасно активність цього актора з вирішення корпоративних матеріальних/фінансових проблем спонсорів, керівництва та певної частини депутатів, не штовхає медіанного виборця до аналізу причин, а веде до перенесення підтримки на іншу партію, знов-таки «свою», якій знов-таки надається «карт-бланш». З цього погляду запит і відповідна пропозиція популізму нагадують досліди з «умовним рефлексом І. Павлова». Умовний рефлекс у випадку політичних партій передбачає, що партія виконує партійні функції/робить конкретну дію і повідомляє про неї громадськість. При цьому вона припускає: громадскість/виборці мають оцінити означену дію/дії та змінити своє ставлення/покращити ставлення/підтримку/збільшити готовність голосувати за партію або її кандидатів. Тільки якщо у І. Павлова дослід передбачав поєднання харчування та певного умовного сигналу, то в українській політиці таким тандемом постають практичні дії/позиція партії/представника, а умовним сигналом – пропаганда в ЗМІ, яка ґрунтується на критиці/опозиційності й «правильному» поданні власної політичної сили в ЗМІ. Цілком очікуваний висновок/припущення, що в цій бінарній конструкції головним компонентом, який впливав на поведінку виборця, була інформація/подання ЗМІ позиції, діяльності політичної партії/актора. Відповідно усвідомлення цього дало поштовх до творення політичних партій, у діяльності котрих медійна складова була не однією з ряду, а домінуючою/основною. Аналіз партійної системи та останніх виборчих перегонів 2014–

2015 рр. дав змогу виокремити дві політичні партії – їх варто розглядати як особливий випадок щодо інших політичних партій України. У цих партіях медіальна складова постає не лише вагомим інструментом політичної діяльності, а й фактичною організаційною складовою самих політичних партій. Йдеться про партію «Об'єднання «Самопоміч» та «Громадський рух «Народний контроль».

Під час характеристики кожної політичної партії значну роль відіграє історія її виникнення та розвитку. У свій час М.Дюверже вирізнив два основні способи утворення партій – електоральне і парламентське та зовнішнє [5, 22–29]. У першому випадку алгоритм утворення передбачав створення спочатку парламентського об'єднання, згодом – виникнення виборчих комітетів, покликаних обрати знов/переобрати парламентарів і наприкінець з'єднання цих двох утворень в єдину структуру. В другому випадку партії виникали на основі діяльності профспілок, різноманітних об'єднань (релігійних, інтелектуальних, фахових тощо). Відповідно зазначені структури й інші перетворювалися на політичні партії у процесі прагнення провести своїх представників під час виборів до парламенту. Він також зазначав: коли вже існують у країні політичні партії, то нові виникають виключно зовнішнім шляхом. Обидві виокремлені нами партії мають бути зараховані до другої моделі формування та розвитку. Водночас їхня особливість полягає в тому, що базовою організацією для «Самопомочі» була громадська організація, яка активно займалася медійними проектами, а для «Народного контролю» – телевізійна передача і громадська структура тісно пов'язана із передачею.

Громадська організація «Самопоміч» розпочала роботу в жовтні 2004 р. Головними завданнями декларувалися: поширення юридичної грамотності громадян; створення осередків самоорганізації; популяризація здорового способу життя; організація волонтерського руху. На практиці «Самопоміч» обрала «вдячну» нішу – озвучення актуальних проблем конкретних мешканців Львова і на цій підставі – публічний тиск на владу (де на вулиці тече вода; коли горить світло у денний час; де на дорогах ями та ін.). Запропонований алгоритм критики влади з конкретних/адресних питань був безпрограшним. Якщо питання вдавалося вирішити, – це була заслуга організації та її лідера, якщо ні – організація «намагалася вирішити», «підняла» важливе питання для «простих людей», але влада не готова йти назустріч. Спочатку в організації працювали два юристи, журналіст і телефонний оператор. Весною 2005 р. штат уже налічував чотирьох юристів, трьох журналістів, двох телефонних операторів, двох експертів з окремих сфер міського життя, психолога та чотирьох волонтерів [6]. Скарги мешканців та матеріали журналістів оперативно відображалися у газеті «Post-Поступ», з вересня 2005 р. – на сторінках окремої газети «Самопоміч», на Люкс FM (радіостанція), телепередачі «Самопоміч –пульс міста» на ТРК «Люкс» (у 2005 р. сформовано медіа-холдінг ТРК «Люкс»). Громадська організація заснована за ініціативи А.Садового, він також мав основну частку у власності медіа-холдингу (після обрання

А.Садового на посаду мера Львова він передав свою частку власності дружині – К.Садовій). Багато експертів одразу почали стверджувати про інструментальний характер «Самопомочі» у боротьбі за мерське крісло на виборах у березні 2006 р. Експерти також зауважували функціональну подібність організації зі «Самообороною» Республіки Польща Анджея Леппера (Samoobrona Rzeczypospolitej Polskiej).

Після перемоги А.Садовим на виборах мера міста Львова у березні 2006 р. громадська організація продовжила роботу, яка і надалі активно висвітлювалася медіа-холдингом ТРК «Люкс». Лише змінився контекст матеріалів. Вони уже не були опозиційними до всієї міської влади, а спрямовувалися проти окремих/часткових недоліків конкретних службових осіб/структур. Тобто у публічному/медійному просторі вони залишилися опозиційними до конкретних чиновників та посадовців, за винятком мера Львова і його близького оточення. Це цікавий парадокс або феномен, коли голова міської виконавчої влади одночасно себе позиціонує як опозиція до центральних інститутів влади, обласної влади та певних конкретних посадовців міського рівня. Проблеми, котрі вирішував мер міста з допомогою «Самопомочі» одночасно були активом громадської організації та міського голови. Причому формувалося повідомлення, що мер бореться із бездіяльними/корумпованими чиновниками, депутатами разом з громадськістю. Особливістю діяльності А.Садового на позиції мера міста була також системна, активна робота зі ЗМІ, головно тими, які належали до медіа-холдингу. Регулярні виступи у заданому форматі допомагали поширювати вигідний погляд/оцінку суспільних проблем, формували уяву максимальної відкритості міського голови до ЗМІ/громадськості, й це – за фактичної відсутності прес-конференцій мера, де могли постати незаплановані питання, оцінки тощо. Критичні публікації класифікувалися як замовні/інтриги або безпринципна боротьба за владу.

У грудні 2012 р. була зареєстрована політична партія «Об'єднання «Самопоміч». Після реєстрації партії в суспільному просторі далі продовжували діяльність громадська організація, газета та «гаряча лінія». Через одну лише назву – «Самопоміч», – яка активно/постійно звучала в інформаційному просторі, досягався синергетичний ефект, коли результати громадських структур та ініціатив переносилися на партійну організацію. Цьому також мав сприяти і порядок слів у офіційній назві партії, коли наголошувалося не на терміні «партія», а на терміні «об'єднання», що враховувало тривалу тенденцію у громадській думці, коли рівень довіри до громадських структур був високим, а до інституту партій – низьким.

На офіційному партійному сайті розміщений «Маніфест партії» та відсутній її Статут. Хоча партія в ідеологічному сенсі позиціонує себе як прихильницю християнсько-консервативних цінностей, у «Маніфесті» в підрозділі «ідеологія» зафіксовано: «...Будь собою. Співпрацюй з іншими. Допомагай тим, хто потребує. В єдності – сила!» [7]. За цими констатаціями важко віднайти класичні маркери

приналежності до конкретної ідеології. Формалізованішими були виборчі програми кандидата на позицію мера Львова А.Садового та партії «Самопоміч». Так, у 2014 р. на дострокових парламентських виборах була представлена передвиборна програма політичної партії «Об'єднання «Самопоміч» [8]. Вона розшифровувала/наповнювала змістом виокремлені положення «Маніфесту». Попри конкретні формулювання-розширення зазначених гасел, вони переважно мали універсальний формат і могли легко інтерпретуватися в різний спосіб. На чергових місцевих виборах 2015 р. була представлена програма «Львів 2020. Звіт та пріоритети Андрія Садового та «Об'єднання «Самопоміч» [9], яка містила тематичні розділи, що стосувалися всіх головних сфер життя міста. З одного боку, вона визначала конкретні завдання, з іншого – її можна розглядати як спробу максимального охоплення всіх міських проблем без прив'язки до фінансових і логістичних можливостей їхнього вирішення.

Дострокові парламентські вибори 2014 р. були успішними для «Самопомочі», вона отримала 10,97 % голосів виборців і створила у Верховній Раді власну фракцію. На місцевих виборах 2015 р. партія провела своїх представників у значну частину обласних і міських рад у всій Україні. Необхідність інституційної участі партійних депутатів у роботі рад різного рівня детермінувала посилення організаційної складової – оформлення обласних, міських та районних рад. На червень 2016 р. осередки діяли у 13 областях, а у решті обласних центрів функціонували міські організації. Зауважимо обережне ставлення керівництва партії до утворення нових партійних структур і розширення членства. Це дещо пояснюється складністю контролю діяльності регіональних осередків з єдиного центру, а відтак – потенційно несподіваними проблемами/втратами від дій/поведінки членів партій, зокрема у представницьких інститутах. Приклад виключення у серпні 2015 р. з фракції «Самопомочі» п'ятьох депутатів за відмінне від позиції фракції голосування з проекту змін до Конституції (питання децентралізації) та наступні консолідовані голосування з контраверсійних питань засвідчують посилення централізації у фракції та партії.

Нині поряд з регіональними партійними організаціями продовжують функціонувати громадські організації. Формально вони розглядаються як майданчик з виявлення здібностей активістів, з числа котрих мали би формуватися майбутні члени партії та в подальшому – кандидати на виборах рад різних рівнів. Одночасно попередня участь у роботі громадських організацій (ГО) стає достатньо чутливим фільтром стосовно швидкого зростання кількості членів партії. Тісний зв'язок між партійною та громадською організацією під єдиною назвою сприяє де-факто суттєвому розширенню партійних функцій через соціальну складову. Широке і систематичне відображення громадської діяльності у ЗМІ створює у виборців уявлення про причетність партії до соціальної роботи і допомоги (звичайному громадянинові важко сепарувати роботу ГО та партії), що суттєво контрастує зі сприйняттям інших партій, які цього не роблять. Окрім того, інтегрований медіаресурс суттєво збільшує мобілізаційний потенціал партії.

У цьому контексті варто зазначити, що ГО проводить активну соціальну роботу за багатьма напрямами: робота з мешканцями, робота з літніми людьми, соціальні програми, промоції здорового способу життя, інформації та промоції, юридичні служби [6]. Організація видає щотижневу безкоштовну соціальну газету «Самопоміч», існує телепередача «САМОПОМІЧ: пульс міста» й інші варіанти медіапродуктів. Проте фінансування цих проектів не відбувається за рахунок партії [10].

Алгоритм формування та діяльності «Самопомочі» був використаний і творчо доопрацьований під час утворення партії «Народний контроль». Вихідною точкою, яка в кінцевому підсумку привела до заснування партії, її розбудови, стала постать журналіста Д.Добродомова. У 2010 р. він став автором і ведучим програми журналістських розслідувань «Хто тут живе?» на телеканалі ЗІК[1]. У передачі йшлося про розкішне життя посадовців, політиків та відомих постатей у області й регіоні. Вона швидко стала рейтинговою, а постать ведучого добре впізнавальною. Це спонукало напередодні чергових виборів до Верховної Ради у 2012 р. потребу змінити формат передачі та організувати нову – «Народний контроль. Гаряча лінія», зорієнтовану на конкретні проблеми, які піднімали громадяни. Участь Д.Добродомова у виборах до Верховної Ради у 2012 р. по 115 округу у Львові не була успішною з огляду отримання депутатського мандату, але зафіксувала його високий рейтинг (на виборах переміг М.Хміль з результатом 43,09 %, Д.Добродомов отримав другий результат – 31,13 %). Цікаво, що напередодні виборів у місті активно поширювалася реклама програми «Народний контроль» із підписом «ведучий» під зображенням Д.Добродомова. У процесі виборів він постійно виходив у ефір як «журналіст», а не кандидат у депутати. Одночасно з телепередачею під тією самою назвою утворюється громадська організація. У липні 2015 р. відбувся установчий з'їзд політичної партії «Громадський рух «Народний контроль». Можна припустити, що і в цьому випадку було свідомо наголошено на «громадському русі», а не на «партії». Тим паче, що двозначність зафіксована й у Статуті партії. Так, у параграфі 1.8 записано: «Повне найменування Партії українською мовою: Політична партія «Громадський рух «Народний контроль»; у параграфі 1.9 записано: скорочене найменування Партії: «Громадський рух «Народний контроль» [11]. На офіційному партійному сайті в документі «Концепція» далі акцентовано на громадській складовій, а не партійній: «Саме громадянське суспільство стає основним ініціатором позитивного тиску на владні, політичні та бізнесові інституції України. І цей тиск громади приведе до оновлення нашого суспільства в інтересах усіх громадян країни. Головною платформою нашого

[1] Д. Добродомов з вересня 2012 р. став генеральним продюсером телеканалу «ZIK», а від 2012 р. до 2014 р. –генеральним директором медіахолдингу «ZIK». На дострокових парламентських виборах 2014 р. Д. Добродомов був обраний народним депутатом по мажоритарному 115 виборчому округу.

громадського руху є цінності, сформульовані найбільшим представницьким здвигом українського народу в новітній історії – Революцією Гідності». Завершальним акордом «Концепції» є теза, що «активні учасники Революції Гідності, громадські діячі, волонтери та журналісти об'єднали свої зусилля в Громадському русі «Народний Контроль» [12]. Тобто, з формального погляду, зафіксовано статус політичної партії, на це завжди можна послатися; одночасно в щоденному, активному вжитку мова ведеться від громадського руху.

Визначальними програмними засадами стали блоки: очистити владу і протидіяти корупції – задля збереження державності; реалізувати євроінтеграційні процеси; здійснювати громадський контроль за роботою органів державної влади; забезпечити справедливість; посилити владу громади, надавати якісні публічні послуги; створити нові робочі місця через дерегуляцію бізнесу, ліквідувати монополії; забезпечити результативність планів і дій. На сайті в рубриці «Про нас» у підрубриці «документи» міститься й Програма «Напрями дій» для політичної партії «Громадський рух «Народний контроль». У ній виокремлено лише такі пріоритети: 1) протидіяти корупції для успішного втілення реформ і відстоювання прав та свобод громадян, збереження державності України; 2) посилити роль громадських спільнот і об'єднань громадян: неурядових організацій, об'єднань співвласників багатоквартирних будинків, органів самоорганізації населення й інших інститутів громадянського суспільства; 3) створити нові робочі місця через спрощення ведення бізнесу, обмежити вплив монополій, забезпечити правовий захист приватної власності; 4) надавати якісні публічні послуги силами спроможних громад [13].

В обидвох документах домінують маркери не ідеологічні, а вибіркові, що стосуються одночасно актуальних питань і тих, які позитивно сприймають громадяни. Ключовим повідомленням у документах постає боротьба з корупцією. Цьому ж присвячений антикорупційний план, що має центральну позицію на офіційному сайті партії [14]. Безумовно, боротьба з корупцією – злободенна і важлива для України, але запропонований варіант не має національного значення, а сфокусований на форматі міста, оскільки готувався у вигляді програми кандидата на посаду міського голови Львова Д.Добродомова. Одночасно як міська програма він сконцентрований на актуальній для більшості громадян проблемі, хоча не дає уявлення про концептуальне бачення вирішення широкого комплексу проблем великого міста, не кажучи вже про всю країну. Він має радше притягальну та гарну з погляду ЗМІ картинку послідовного борця із корупцією.

Найґрунтовніший партійний документ – «Статут», що власне, чітко позиціонований на формат політичної партії та дотримується класичної компоновки партії. Однак «Статут» не містить окреслення місця у партії та функціонального навантаження передачі «Народний контроль – TV» та «Гарячої лінії», які, на відміну від «Статуту» партії, захованому в рубриці «Про нас» і далі – в «Документах», винесені на

головну сторінку партійного сайту. Телефон «гарячої лінії» – єдиний для всієї України, і за цим телефоном може звернутися кожен громадянин зі своєю проблемою. Після фіксації проблеми вона пересилається до тієї області, звідки було звернення, але питання адресується програмі «Народний контроль – TV», що існує на обласному телеканалі. Діє закономірність, коли обласні партійні осередки жорстко синхронізовані із наявністю програми «Народний контроль – TV» на будь-якому регіональному каналі. Тобто в жодній з областей України партійний осередок не був зареєстрований без попереднього або одночасного запуску телевізійної програми (на червень 2016 р. зареєстровано 14 обласних осередків). Додатковим чинником є те, що всі сюжети, підготовлені на регіональному рівні, проходять обов'язкове централізоване затвердження. Унаслідок цього зазначена телевізійна передача зі своєю відповідною інфраструктурою постає своєрідним стрижнем політичної партії. Зауважимо також: як засвідчує моніторинг передач, крім критичних матеріалів, у них дається і позитив – дії представників «Народного контролю» з визначення проблеми або її вирішення (у тих регіонах, де представники партії ввійшли до складу міських рад). Проте основним повідомленням стає: «Народний контроль» як інституціоналізована громадськість системно й регулярно бореться з корупцією і становить дієву опозицію владі.

На місцевих виборах 2015 р. від партії були обрані 384 депутати. У Львівській, Тернопільській та Чернівецькій обласних радах були сформовані партійні фракції. Результати виборів до місцевих органів влади, у контексті координації дій депутатів та контролю за їхньою публічною позицією і перспектива нових виборів, коли за попереднім законом відчутне функціональне навантаження покладалося на місцеві осередки партії, детермінували увагу партійних очільників до організаційної розбудови. Партія змушена створювати місцеві партійні організації передусім в областях, де зареєстровані обласні осередки. Однак у сфері публічної політики провідним агентом далі залишається лідер партії Д. Добродомов, який постійно виступає із антикорупційними повідомленнями, і телевізійна передача.

Зазначені характеристики потребують з'ясування свідомої або несвідомої плутанини із поняттями «партія» та «об'єднання» або «громадський рух» у самоназвах, тим самим висуваючи питання про відповідність їх формату політичної партії. Для верифікації візьмемо індикатори політичної партії, сформульовані Д. Ла Паломбарою. Він зазначив: кожна партія, по-перше, є носієм ідеології або принаймні відбиває конкретну орієнтацію, бачення світу й людини; по-друге, партія – це організація, тобто відносно тривале в часі об'єднання людей, це – інститут; по-третє, мета партії – завоювання та здійснення влади; по-четверте, кожна партія прагне забезпечити собі підтримку народу – аж до членства чи активної участі в ній [15, 424-428]. Обидва утворення постають тривалими у часі організаціями певної сукупності людей. Попри соціальну спрямованість діяльності афілійованих структур, вони головно скеровані на владу, незалежно від рівня. Заради попадання до представницьких інститутів вони

розробили оригінальні техніки одержання підтримки громадян. Тобто громадська діяльність та медійні інструменти – не самоціль, а інструмент мобілізації підтримки потенційних виборців. Певні сумніви виникають стосовно ідеологічного індикатора. Безсумнівно, що у класичному марксистському форматі обом структурам важко приписати наявність ідеології. Однак, потрібно зважати, що феномен ідеології постійно трансформується і порівняно з першою половиною ХХ ст. зазнав суттєвих змін. Ми дотримуємося запропонованого М.Фріденом підходу, згідно з яким ідеологія постає відкритою конструкцією, тісно пов'язаною із політичною діяльністю та мобілізацією, оскільки до основних її завдань зараховують «налагодження мостів між політичною думкою і політичною дією» [16, 76]. У цьому випадку програмні документи обох структур відображають «конкретну орієнтацію, бачення світу й людини». Тому, незважаючи на різні комбінації слів у назвах обох структур, можемо констатувати, що вони відповідають класичним ознакам політичних партій. Одночасно ми маємо справу із політичними партіями, які свідомо застосовують своєрідну мімікрію під громадську організацію або громадський рух для того, аби збільшити рівень власної підтримки чи зменшити розміри втрат унаслідок домінуючого в українському суспільстві переважно негативного ставлення до політичних партій.

Обидві партії, можливо, і є окремим випадком, попри те, що серед новозареєстрованих партій широко використовується самоназва не «партія», а «об'єднання»[1]. Одночасно характеристики двох партій не варто розглядати як унікальні. Певні аналогії простежуються щодо італійських партій: «Вперед, Італія» створену у 1994 р. С.Берлусконі, та «Рух п'яти зірок» (заснована у 2009 р. популярним коміком Б.Грілло та підприємцем Д.Касаледжіо), яка відкрито дотримується засад популізму і в центр їхньої діяльності боротьба з корупцією.

Означена політична мімікрія, на нашу думку, засвідчує: 1) кризу традиційної моделі політичної партії, яка сформувалася і функціонує в Україні в означений період; 2) в умовах високого рівня недовіри населення/потенційних виборців до інституту політичних партій[2] і неможливості знайти цьому інституту альтернативу, пошук і пропозицію модифікації/пристосування інституту партії до реалій суспільного життя; 3) перетворення самого інституту політичної партії на технологічний формат або технологію боротьби за владу, коли функція представлення групових інтересів відсувається на другий план. Для нового типу політичної партії характерні такі

[1] Серед зареєстрованих упродовж 2014–2016 рр. можемо виокремити: Всеукраїнське об'єднання «Воля народу», Всеукраїнське об'єднання «Демократична альтернатива», Всеукраїнське об'єднання «Народні герої» тощо.

[2] Рівень недовіри до політичних партій по Україні становить 73,5 % . Див.: Новое время. – 2016. –№ 36. – С.19.

властивості: в організаційному сенсі – паралельне існування із партійними організаціями громадської/громадських структур, що спрямовують діяльність на соціальні питання, медійних структур або підрозділів, які перетворюються на самостійний структурний елемент; в ідеологічному сенсі партія орієнтується на всіх виборців/національно орієнтованих виборців яким пропонується популістичний формат програми/звернення.

Список використаних джерел

1. Держава, влада та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980-х – перша половина 2011 р.) – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. – С.15.
2. Про політичні партії в Україні : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon0.rada.gov.ua
3. Міністерство юстиції України : Реєстр політичних партій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : old.minjust.gov.ua
4. Центральна виборча комісія : вибори партій [Електронний ресурс]. –Режим доступу : cvk.gov.ua
5. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже. – М. : Академ. проект ; Королев : Парадигма. – 2005. – С. 22–29.
6. Громадська організація «Самопоміч» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.orgwiki/%DO%93%D1%80%BF%DO%BC%D1%87%C2%BB
7. Маніфест партії «Об'єднання Самопоміч» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://samopomich.ua/documents/manifest
8. Передвиборна програма політичної партії «Об'єднання «Самопоміч» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://rada.election.com.ua/ppr-samopomich
9. Львів – 2020. Звіт та пріоритети Андрія Садового та «Об'єднання «Самопоміч» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lviv2020.com
10. Фінансовий звіт політичної партії «Об'єднання «Самопоміч» за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://samopomich.ua/uk-finansovyj-zvit-politychnoji-partiji-objednanya-samopomich-za-2014-rik
11. Статут політичної партії «Громадський рух «Народний контроль» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nkontrol.org.ua
12. Народний контроль. Концепція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nkontrol.org.ua/pro-nas/koncepciya
13. Програма «Напрями дій» для політичної партії «Громадський рух «Народний контроль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nkontrol.org.ua/wp-content/uploads/2015/08/programa_1.jpg

14. Антикорупційний план [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nkontrol.org.ua/antykorupcijjnijj-plan
15. La Palombara J. The Origin and Development of Parties/ J. La Palombara // La Palombara J. Political Parties and Political Development / J. La Palombara, M. Weiner. – Princeton, 1966. – P. 424–428.
16. Freeden M. Ideologies and Political Theory : a Conceptual Approach / M. Freeden. – Oxford : Oxford University Press, 1996. – P. 76.

ВАЛЕРІЙ БОРТНІКОВ,
доктор політичних наук,професор,
завідувач кафедри політології та державного управління,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ПАРТІЙНО-ПОЛІТИЧНА СТРУКТУРИЗАЦІЯ У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ (1990–2015)

Здобуття незалежності відкрило широкі можливості для розбудови національної держави з урахуванням історичної та культурної самобутності її регіонів. З проголошенням незалежності розпочався активний процес формування нових політичних інститутів, утвердження принципів демократії, політичного плюралізму, створення системи представницьких органів влади і дієвих об'єднань громадянського суспільства. Волинська область як складова частина суверенної України є активним суб'єктом розбудови держави і нації, тому вивчення практики демократичної трансформації на її теренах становить вагомий чинник поповнення загальнонаціонального досвіду державотворення.

Початок партійно-політичної структуризації українського суспільства пов'язано із появою одного з масових демократичних суспільно-політичних об'єднань, що виникло наприкінці 80-х років XX ст. на хвилі перебудови – Народного руху України (НРУ), з лав якого вийшли майбутні керівники партій національно-патріотичного спрямування. Установча конференція Волинської регіональної конференції НРУ відбулася 19 серпня 1989 р. [1, с. 18, 20].

У сфері суспільних відносин головною подією того часу стали вибори до Верховної Ради України, обрання депутатів обласних, районних, міських, районних у містах, селищних, сільських рад 4 березня 1990 р. Уперше за багато років панування радянської системи мали відбутися напівдемократичні вибори, у котрих брали участь представники неформальних організацій. Їхньою особливістю стало те, що на політичну арену, крім КПРС, вийшла значна кількість нових громадських об'єднань, члени яких відображали суспільні настрої.

Вибори проходили на новій законодавчій базі – скасовано конституційно закріплену монополію однієї партії на формування всіх представницьких органів. Однак

легалізація опозиційних КПУ політичних сил зустрічала протидію компартійної номенклатури: виборчі комісії на місцях часто відмовлялися реєструвати кандидатами в народні депутати членів НРУ, котрі висувалися через громадські організації – Товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка й асоціацію «Зелений світ». Проте після серії пікетувань Волинського обкому КПУ 2 січня 1990 р. влада погодилася зареєструвати кандидатів у народні депутати від новостворених громадських організацій. Саме через них удалося висунути кандидатами в депутати до Луцької міської ради, Волинської обласної ради та Верховної Ради УРСР майже весь «рухівський» актив [2, с. 180].

Партійно-політична структуризація на Волині загалом вкладається в схему еволюції партійної системи України, запропонованої вітчизняними фахівцями: 1990–1995 рр. – етап становлення багатопартійності; 1996–1999 рр. – етап формування системи поляризованого плюралізму; 2000–2004 рр. – етап переходу до системи поміркованого плюралізму; 2005 – лютий 2010 рр. – етап стабілізації системи поміркованого плюралізму [3, с. 3].

Установчі збори обласного осередку першої у Волинській області альтернативній КПРС партії – Української республіканської партії (УРП) відбулися у травні 1990 р. Її членами стали активісти Української Ґельсінської спілки та НРУ. В другій половині серпня 1990 р. відбулася установча конференція Волинської крайової організації Української народно-демократичної партії (УНДП).На початку жовтня створено Волинську обласну організацію Демократичної партії України (ДемПУ) [1, с. 10, 12, 16]. Характерно, що усі три організації, які виникли 1990 р., належали до ідеологічного спектра правих партій національно-патріотичного спрямування.

Партії лівого спрямування почали виникати лише після невдалої спроби державного перевороту в серпні 1991 р. і припинення діяльності КПУ. Так, 25 серпня 1991 р. виконком Волинської обласної ради прийняв рішення «Про департизацію органів державного управління області, обласного управління внутрішніх справ і управління КДБ по Волинській області». Згідно зі зазначеним рішенням відсторонено від виконання обов'язків голів виконкомів районних рад, що суміщали ці посади з роботою у партійних органах. У грудні 1991 р. створено обласну організацію Селянської партії України (СелПУ), у жовтні 1992 р. – обласну організацію Соціалістичною партії України (СПУ) [1, с. 37, 47].

Поштовхом для розвитку багатопартійності в Україні стало ухвалення Верховною Радою України 16 червня 1992 р. Закону України «Про об'єднання громадян», який визначив правові засади діяльності політичних партій. Так, у 1993 р. чисельність політичних партій в Україні зросла до 31 [4,с. 10].

Розвиток політичної структуризації на місцях загалом відображав процеси, генеровані у Києві, де почалося кардинальне перегрупування сил. У січні 1992 р. на сесії Верховної Ради Президент України Л. Кравчук проголосив курс на консолідацію всіх

політичних сил Республіки з метою прискорення процесів державотворення, що фактично призвело до розколу опозиції. З метою сприяння розбудові держави частина партій, які входили до НРУ (передусім республіканці й демократи), утворили Конгрес національно-демократичних сил (КНДС) на підтримку президента. Однак більшість членів Народного руху, очолені В. Чорноволом, перейшли у конструктивну опозицію із власним баченням перспектив розвитку української держави.

Логічним наслідком протиріч, що спостерігалися у лавах опозиції, став розкол НРУ і виникнення паралельного громадсько-політичного об'єднання – Всенародний рух України (ВРУ).На Волині обласний осередок ВРУ виник у серпні 1993 р. [1, с. 55]. Як йшлося у заяві проводу Волинської крайової організації НРУ, це надзвичайно поспішне новоутворення в жодному випадку не вноситиме єдності у табір волинської демократії, а навпаки – «діятиме на противагу опозиційним національно-демократичним силам краю, в тому числі Народному руху України» [5].

Процес утворення партійних об'єднань правого спрямування продовжився й у 1992–1993 рр. У цей час розпочала діяльністьобласна організація Конгресу українських націоналістів (КУН). Представники національно-патріотичних сил, що підтримували Президента України Л. Кравчука, у вересні 1992 р. утворили обласний осередок Конгресу національно-демократичних сил (КНДС). У лютому 1993 р. задекларовано створення у Луцьку ще одного партійного об'єднання правого спрямування з гучною назвою – Антиімперський антикомуністичний фронт Волині. Ініціатори створення фронту – крайові організації НРУ,УРП, КНДС [1, с. 49].

У 1993 р., після відновлювального з'їзду, що відбувся у Донецьку в червні, повернулася до «великої політики» КПУ. В області розпочався процес відновлення діяльності Компартії. Після проведення низки районних партійних конференцій у жовтні відбулася установча конференція обласної організації комуністів області [1, с. 58].

Отже, на початок 1994 р. структура партійних організацій на Волині мала яскраво виражений поляризований вигляд, де на лівому фланзі зосереджено партійні осередки КПУ, СелПУ, СПУ, на правому – НРУ, УРП, ДемПУ, КНДС, КУН.

Подальшому розвиткові партійної системи України сприяли парламентські й місцеві вибори 1994 р. Вибори до Верховної Ради України, що відбулися 27 березня 1994 р., уперше проводилися на багатопартійній основі у два тури. Виборці Волинської області, як і загалом електорат Західного регіону України, віддавали перевагу представникам національно-демократичних сил.

Вибори на Волині проходили дуже напружено. У першому турі лише генерал О. Скипальський відразу переміг опонентів; в інших округах призначено повторні вибори. У процесі другого туру виборів 10 квітня 1994 р. депутатами Верховної Ради України від Волині стали: М. Жулинський, А. Мостиський, А. Бутейко, К. Ващук, В. Корнелюк. У трьох округах – Луцькому № 65, Нововолинському № 68 та

Ківерцівському № 71 – жоден із кандидатів не набрав потрібної кількості голосів, тому ці округи залишилися без депутатів. Якщо в Нововолинську згодом було обрано Л. Лук'яненка, у Ківерцях – Р. Чап'юка (на повторних виборах 24 липня), Любомльському районі – П. Германчука, то в Луцьку обрати народного депутата так і не вдалося [2, с. 183] через вади мажоритарної виборчої системи абсолютної більшості.

Місцеві вибори 1994 р. засвідчили слабкість молодих політичних партій та їхніх регіональних осередків. Унаслідок цього електоральну підтримку тут, як і у центральних областях України, переважно мали безпартійні кандидати. Так, на виборах до Волинської обласної ради з 60 депутатів лише 15 – висуванці політичних партій. Найбільше представництво в раді було у СелПУ (6 депутатів), УРП (5), КПУ (2), НРУ і ДемПУ – по одному депутату[6, с. 121–122]. Тобто симпатії електорату області за ідеологічним спрямуванням поділилися між представниками правих і лівих сил майже порівну.

Опинившись на маргінесі політичного процесу, представники лівих сил області докладали зусиль для координації своїх дій у боротьбі з правими партіями. Наприклад, у вересні 1995 р. на спільному засіданні бюро Волинського обкому КПУ та президії обкому СПУ, координаційної ради правозахисного товариства «Справедливість» сформовано Блок лівоцентристських сил [1, с. 81]. Показово, що і у середовищі волинських лівих також не існувало єдності, оскільки до згаданого блоку не увійшла партійна організація СелПУ, яка мала найбільше представництво в обласній раді.

Отже, початок 90-х років позначено процесом виникнення правих і лівих партій, що уособлювало боротьбу національно-демократичних і прокомуністичних сил, а на початку другої половини 90-х років на Волині розпочалося утворення партій центристського спрямування, які дотримувалися принципу прагматизму. Першою такою партією в області стала Ліберальна партія України (ЛПУ). Її регіональний осередок виник навесні 1995 р. У червні 1996 р. сформовано Волинську обласну організацію Народно-демократичної партії (НДП), а в жовтні зареєстровано обласну організацію Християнсько-демократичної партії України (ХДПУ).

Характер політичного процесу у другій половині 90-х років визначали парламентські й президентські вибори 1998 і 1999 рр. Суттєвий імпульс партійному будівництву надало ухвалення виборчого законодавства – воно передбачало змішану пропорційно-мажоритарну виборчу систему. Парламентські вибори 1998 р. із запровадженням нової системи проведення виборів сприяли активізації структурної розбудови політичної системи України. Запровадження змішаної виборчої системи, за якої одна половина парламентських місць розподіляється за пропорційною системою, а інша – через мажоритарні округи, була вигідна сильним партіям з розвинутими структурами на місцях. Ця система повинна була сприяти консолідації політичного центру, оскільки партії та їхні лідери, що дотримувалися радикальних поглядів,

зазвичай мали сильні позиції лише в окремих регіонах; у масштабах всієї країни, ще й за наявності чотирьохвідсоткового бар'єру, шансів попасти до парламенту в них залишалося мало.

З 1997 р. в Україні починається стрімке зростання чисельності політичних партій, яка більш ніж удвічі перевищувала показники попередніх років. Станом на 14 січня 1998 р. Міністерство юстиції України зареєструвало 52 політичні партії, 44 з котрих прийняли рішення брати участь у виборах до Верховної Ради України [7, с. 28]. Цей рік, на думку фахівців, став «роком перелому» в становленні партійної системи України. Головну причину вчені вбачали у привертанні уваги до партій з боку «галузевих, регіональних, відомчих та інших груп впливу», які побачили у партіях, «по-перше, механізм більш легкого приходу до влади (на центральному або місцевому рівнях), по-друге, політичну гарантію бізнесу, по-третє, інструмент збереження або зміцнення позицій в ешелонах влади» [8, с. 50].

Ідеологічний спектр партійного представництва в Україні другої половини 90-х років визначався зсуненням центру його ваги до центру. Знаковим у цьому контексті на Волині став 1997 р., коли започаткували діяльність обласні осередки Аграрної партії України (АПУ), Всеукраїнського об'єднання «Громада», Партії національно-економічного розвитку України (ПНЕРУ), Республіканської християнської партії (РХП), Української партії справедливості (УПС), Народної партії, Соціал-демократичної партії України об'єднаної (СДПУ (о)), партії «Реформи і порядок», Партії зелених України (ПЗУ). Отже із новостворених обласних організацій лише РХП можна зарахувати до правого крила ідеологічного спектра українського політикуму.

Вибори до Верховної Ради України відбулися 29 березня 1998 р. Завдяки новій змішаній виборчій системі, Верховну Раду оновлено на 60 %. Чотиривідсотковий бар'єр зуміли подолати вісім партій та партійних блоків: КПУ, НРУ, СПУ-СелПУ, ПЗУ, НДП, ВО «Громада», ПСПУ, СДПУ(о). У Волинській області в голосуванні взяло участь 77,4 % виборців. Загалом в усій області голоси розподілилися так: НРУ – 105 257; АПУ – 90 489; КПУ – 56 245; ПЗУ – 38 329; виборчий блок «За правду, за народ, за Україну!» – 36 475; НДП – 30 974 [9]. Народними депутатами від Волині в одномандатних виборчих округах стали В. Діброва, К. Ващук, М. Мартиненко, О. Свирида,С. Шевчук. За партійними списками до Верховної Ради України пройшлиС. Пхиденко – від КПУ та Є. Кирильчук – від виборчого блоку «За правду, за народ, за Україну!»

Одночасно із парламентськими відбувалися вибори депутатів до обласної, міських і районних рад, а також міських голів, які проводилися за мажоритарною системою відносної більшості. Голосування в різних регіонах підтвердило: процес формування загальнонаціональних партій, які б мали достатню підтримку у всіх регіонах України, ще не завершився. На виборах до Волинської обласної ради, що складалася з 80 депутатів, депутатські мандати отримали представники таких партій: АПУ (10), НДП (3), СелПУ (2), УПС(2), НРУ (2), КПУ (2), УРП (1),

ДемПУ, ВО «Громада» (1) – усього 26 депутатів. Тобто більшість депутатів на той час залишалися позапартійними [2, с. 142].

Згідно з висновками Ю. Шведи, після 1996 р. партійна система країни перебувала у стані переходу від атомізованої до системи поляризованого плюралізму. Це виразно засвідчувало існування у політичному спектрі сильної двополюсної опозиції (антисистемних лівих та правих). Парламентські вибори 1998 р., на його думку, внесли чергові зміни у конфігурацію партійної системи України, сприяючи формуванню тут системи малих партій (відповідно до запропонованої П. Маєром класифікації, партійну систему, за котрої дві найбільші партії, що мають у своєму розпорядженні понад 80 % мандатів, треба кваліфікувати у вигляді системи великих партій; якщо вони розпоряджаються 65 % мандатами, йдеться про систему середніх партій, а, якщо у них 42 % мандатів, то це система малих партій). Із восьми партій, котрі подолали 1998 р. чотиривідсотковий бар'єр, лише КПУ набрала понад 15 % голосів виборців (24,65 %). Безсумнівно, партійна система України, де дві найбільші партії – КПУ і НРУ – разом отримали у 1998 р. 37,55 % мандатів, належали до останнього типу (малих партій) [10, с. 18].

Після парламентських і президентських виборів наприкінці 90-х років у нашій країні продовжився процес політичної структуризації, де ідеологічний чинник уже не відігравав вирішальної ролі. Автор погоджується із думкою вітчизняної дослідниці О. Куценко, що з початку 2000 р. в Україні спостерігався активний процес «структурування інтересів у соціальних середовищах еліт і громадськості та вичерпання гегемонної моделі консолідації режиму», а від 2001 р. в Україні чітко простежувався «внутрішньоелітний *розкол,* підґрунтя якого передусім становив конфлікт із приводу відносин привласнення та способів контролю». Унаслідок цього на початку 2000-х рр. від «партії влади» «відкололася частина впливових олігархічних бізнес-партій і значна частина національно-демократичних субеліт», котрі почали по-новому позиціонувати себе у політичному полі[11, с.71].

Характерно, що наприкінці 1999 р. утворилося Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» на чолі з Ю. Тимошенко, у квітні 2000 р. – Партія промисловців та підприємців А. Кінаха. У листопаді 2000 р. об'єднавчий з'їзд п'яти партій – Партії регіонального відродження України (В. Рибак), Партії праці (В. Ландик), «За красиву Україну» (Л. Черновецький), Партії солідарності (П. Порошенко) та Всеукраїнської партії пенсіонерів (А. Капуста) – ухвалив створення об'єднаної партії – Партії регіонального відродження «Трудова солідарність України». У березні 2001 р. партію перейменовано на Партію регіонів (ПР), головою якої став М. Азаров. Від квітня 2003 р. голова партії – В. Янукович [12, с. 80, 86, 87].

Зазначений процес партійного структурування мав місце і на Волині. Так, 1998 р. у Головному територіальному управлінні юстиції у Волинській області зареєстровано два обласних осередки партій, а 1999 р. і 2000 р. – по 7, 2001 р. – 17 (Додаток).

Новим поштовхом для розбудови партійної системи стало ухвалення у квітні 2001 р. Верховною Радою України Закону «Про політичні партії в Україні». Він надав широкі можливості громадянам України для здійснення й захисту своїх прав і свобод, задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. З метою стимулювання організаційної розбудови політичних партій Закон (ст. 10) містив положення, за яким умовою реєстрації партії є зібрання не менше 10 тис. підписів громадян у не менш ніж 2/3 районів не менш ніж 2/3 областей України, м. Києва та АР Крим [13].

Ознакою партійної системи на початку 2000-х рр. стала її надлишкова фрагментація із великою кількістю суб'єктів політичних відносин. Напередодні парламентської виборчої кампанії 2002 р. Міністерством юстиції в Україні зареєстровано 127 політичних партій: 7 називали себе християнськими, 7 – зеленими чи екологічними, 5 – комуністичними, 5 – соціал-демократичними; 5 партій претендували на представництво інтересів українських жінок. У такій ситуації «назва партії як індикатор її ідеологічного та соціального спрямування просто втрачала свій сенс» [14,с. 66].

Основну кількість становили партії, що не мали не лише будь-якої популярності й сталого регіонального електорату, а й більш-менш відомих лідерів. Насправді загальнонаціональним впливом і вагомістю вирізнялися не більше десяти політичних об'єднань, а тому під час виборів 31 березня 2002 р. процес блокування набув значно більшої сили, ніж на попередніх парламентських перегонах. Під час підготовки до виборів народних депутатів України 2002 р. з 67 партій, що брали участь у виборах, 21 політична партія йшла на них самостійно, а 46 – у складі виборчих блоків партій. Після реєстрації в ЦВК у виборчих списках залишалися 21 політична партія і 12 блоків політичних партій [7, с.41].

Волиняни на цих виборах зробили вибір на користь опозиції: за Блок «Наша Україна» віддали голоси 57,55 % виборців; за Блок Юлії Тимошенко – 13,31 %; за провладний виборчий Блок «За єдину Україну!» – усього 8,01 %, за КПУ – 5,32. Загалом депутатське представництво від Волині у Верховній Раді IVскликання було найбільшим за всі попередні – 10 депутатів. Народними депутатами України у багатомандатному виборчому окрузі стали К. Ващук і С. Шевчук від Блоку «За єдину Україну!», С. Пхиденко від КПУ, Є. Кирильчук від Блоку Ю. Тимошенко, Б. Загрева від Блоку «Наша Україна». Із п'яти мажоритарних округів представники Блоку «Наша Україна» перемогли у трьох: № 19 – С. Слабенко; № 20 – С. Бондарчук; № 22 – В. Бондар. І лише у 23 окрузі переміг І. Єремєєв – представник Блоку «За єдину Україну!» У 21 окрузі переміг позапартійний М. Мартиненко.

Авторитет В. Ющенка в західних областях Україні був настільки високим, що балотування від Блоку під його іменем фактично забезпечувало обрання народним депутатом. Підтвердженням цього – проходження до парламенту від Волині С. Слабенка та С. Бондарчука, які до цього не брали активної участі в політичній

діяльності, та певною мірою В. Бондаря (керівника обласного осередку партії «Реформи і порядок») [2, с. 189–190].

Стан легітимності партійних осередків на Волині засвідчують результати виборів до обласної ради 2002 р. Так, до вищого представницького органу краю, чисельність якого 80 депутатів, обрано представників від 14 партій загальною кількістю 38 осіб, 42 депутата були позапартійними. За партійним представництвом: АПУ (14), НДП (10), Партія промисловців і підприємців та УНР (по 2); ВО «Батьківщина», КПУ, КУН, НРУ, партії «Демократичний союз», «Жінки за майбутнє», «Реформи і порядок», «Трудова Україна», СДПУ (о), УРП змогли делегувати до ради лише по одному депутату [6, с. 174–175].

Результати виборів засвідчують, що значно зменшилося представництво в обласній раді ідеологічних партій лівого та правого спрямування, натомість перевага прагматичних центристських партій стала очевидною. Отже, відбулися принципові зміни в структурі партійного представництва в раді, що дає підстави стверджувати про перехід партійної системи від поляризованої до системи поміркованого плюралізму.

За спостереженнями фахівців Національного інституту стратегічних досліджень, після парламентських виборів 2002 р. визначився новий цикл розвитку партійної системи України. Його особливістю стало «поступове зростання ролі політичних сил, насамперед партій, у системі державної влади й відповідне підвищення політичної відповідальності цих сил перед суспільством» [15, с. 55].

У 2003 р. територіальними управліннями юстиції зареєстровано близько 60 тис. структур політичних партій, з них регіональних (республіканські, обласні, міські у містах Києві та Севастополі) – понад 2,2 тис., районних – понад 15,5 тис., районних у містах – близько 5 тис., міських – понад 8 тис., інших структурних утворень – близько 30 тис. [16, с. 19]. Така велика кількість політичних об'єднань викликала обґрунтовані сумніви щодо дієздатності й правоздатності деяких з них[1]. Згідно з рішенням Міністерства юстиції України здійснено перевірку дотримання партіями вимог Закону України «Про політичні партії України». За результатами перевірки і поданням Міністерства юстиції Верховним Судом України анульовано реєстраційні свідоцтва 28 політичних партій. Станом на кінець 2003 р. в Україні залишилось 96 партій, зареєстрованих Міністерством юстиції [17, с. 284].

Напередодні парламентських виборів 2006 р. простежувалося по-справжньому «вибухове» зростання чисельності політичних партій і штучних партійних утворень, котрі лише формально можна вважати партіями. Їхнє помітне збільшення

[1] Станом на початок 2001 р. більшість зареєстрованих Міністерством юстиції політичних партій не відповідала чинному Закону України «Про політичні партії в Україні». Так, лише 38 партій мали осередки у 2/3 областей, і лише 7 із цих 38 – у 2/3 районах областей [8, с. 105].

зумовлене прийняттям у квітні 2004 р. Закону України «Про вибори народних депутатів України», що передбачав запровадження пропорційної виборчої системи. Стрімке зростання кількості партій фахівці пояснюють також дією ст. 10 Закону, за яким кандидатів у депутати може висувати лише партія зареєстрована в установленому порядку не пізніше ніж за 365 днів до дня виборів, або виборчий блок партій за умови, що до його складу входять партії, зареєстровані не пізніше ніж за 365 днів до дня виборів [18]. Так, на Волині у цей рік відбулася найбільша на той час кількість реєстрацій партійних осередків – 29 (Додаток А).

Під час підготовки і проведення парламентських виборів 2006 р. процес політичної структуризації набув нової сили. Однак його характер виявився далеким від конструктивності. Лідери політичних сил, які уособлювали Майдан, не дійшли згоди і вирішили йти на вибори самостійно або у складі різних блоків, що, зрештою, й зумовило їхню поразку. Партія регіонів (ПР), навпаки, зуміла консолідувати своїх прихильників, чим і забезпечила перемогу. Маючи сталіший електорат, ПР здобула значну перевагу над розпорошеними силами інших політичних сил, яких на цих виборах було аж надто багато. Для участі у виборах подали документи 53 політичні партії та виборчі блоки. Після перевірки цих документів суб'єктами виборчого процесу в ЦВК зареєстровано 45 партій і блоків [19, с. 5].

На Волині склад партій, котрі подолали виборчий бар'єр до Верховної Ради України, різнився від загальнонаціонального. Результати виборів засвідчують, що перемогу здобув Блок Юлії Тимошенко, який у Волинській області отримав другий найвищий результат після Київської області (44,45 %). Відмінність у тому, що на Волині подолали тривідсотковий бар'єр Український Народний блок (УНБ) Костенка і Плюща та Народна партія, натомість КПУ подолати виборчий бар'єр не змогла (табл. 1).

Таблиця 1

Результати голосування до Верховної Ради України 2006 р. у Волинській області [2, с. 198]

Назва партії/блоку	% голосів виборців	Кількість голосів виборців
Блок Юлії Тимошенко	43,93	264 328
«Наша Україна»	20,70	124 770
УНБ Костенка і Плюща	6,27	37 710
Партія регіонів	4,49	27 058
Соціалістична партія України	4,05	24 058
Народна партія	3,30	19 889

Народними депутатами від Волині стали: Є. Кирильчук (БЮТ), С. Шевчук (БЮТ), П. Кравчук (БЮТ), В. Карпук («Наша Україна»), А. Горбатюк (Партія регіонів). Представництво депутатів-волинян у Верховній Раді України V скликання порівняно з минулим зменшилось удвічі[2, с. 199].

Разом із виборами до Верховної Ради відбувалися вибори до місцевих органів влади, які унаочнювали симпатії електорату до певних політичних сил. На Волині, на відміну від південно-східних областей, симпатії виборців переважно віддано ВО «Батьківщина», що засвідчила своє домінування на виборах до вищого представницького органу краю. Із 80 депутатських мандатів ВО «Батьківщина» завоювала 42. Уперше за історію проведення демократичних виборів одна партія спромоглася набрати таку велику кількість в обласній раді. До ради також обрано 12 депутатів від партії «Наша Україна», п'ять від УНП,чотири від УСДП, по три – від Народної партії; ПР, СПУ, ППУ і НРУ отримали по два мандати [6, с. 332–334].

Позачергові вибори до Верховної Ради України 2007 р. так само, як і 2006 р., проводилися за пропорційною системою. Порівняно з виборами 2006 р. у загальнонаціональному масштабі значно покращив показники БЮТ – на 8,4 % (до 30,7 %). Зростання його підтримки спостерігалося в усіх регіонах. Понад 50 % виборців проголосувало за БЮТ у більшості західних областей. БЮТ був абсолютним лідером у всіх областях України, за винятком Закарпатської: Волинська область – 57,59 %, Івано-Франківська – 50,67 %, Львівська – 50,38 %, Рівненська – 50,97 %, Тернопільська – 51,57 %, Чернівецька – 46,17 %. У Закарпатській області переміг блок «Наша Україна – Народна Самооборона» (НУ–НС) – 31,11 %. Істотне збільшення популярності сталося завдяки тому, що блок Юлії Тимошенко був явним лідером «помаранчевого» табору, і багато виборців, котрі раніше голосували за «Нашу Україну», цього разу віддали голоси БЮТ [20, с. 29, 30].

Головний опонент БЮТ – Партія регіонів отримала у Волинській області 6,72 %голосів виборців [21]. Щоправда, за прогнозами виборчого штабу обласної організації ПР, передбачалось отримати в області підтримку 8–8,5 % виборців.

До складу депутатського корпусу Верховної Ради України шостого скликання від Волині так само ввійшли представники чотирьох політичних сил, але їхній склад дещо змінився. Волинську область в українському парламенті представляли: В. Ващук – Блок Литвина, В. Карпук – «Наша Україна», А. Мартинюк – КПУ. Від БЮТ – Є. Кирильчук, В. Олійник, М. Потапчук, С. Шевчук [22, с. 288].

Вибори до органів місцевого самоврядування 31 жовтня 2010 р. в Україні логічно продовжили президентську кампанію, оскільки головна політична боротьба розгорнулася між політичними силами – опонентами на виборах Президента України 2010 р. Уперше в національній практиці місцеві вибори проходили окремо від парламентських. Розведення виборів у часі передбачало можливість громадянам висувати конкретніші запити до ймовірних кандидатів, ретельніше контролювати хід виборів та брати активнішу участь у передвиборчій кампанії, що сприяло становленню активістської демократичної політичної культури громадян, згуртуванню місцевих громад [23, с. 50].

Особливо складною виявилася кампанія для політичних сил, котрі вперше взяли участь у виборах (ВО «Свобода», партії: «Сильна Україна», «Фронт змін», «Єдиний центр» та ін.). Адже кількаразова зміна правил гри фактично напередодні виборчої кампанії ускладнила процес формування місцевих команд, що достеменно не знали, чи будуть вони допущені до виборів. Однак завдяки скасуванню поправки про можливість участі у виборах лише тих партій, місцеві осередки яких зареєстровано за 365 днів до виборів, нові партії допустили до виборів. Це однозначно сприяло демократизації електорального процесу.

Волинська обласна виборча комісія зареєструвала списки кандидатів у депутати обласної ради в багатомандатному виборчому окрузі від 35 політичних партій (2006 р. – 34 партій та блоків), а також кандидатів у депутати в 40 одномандатних мажоритарних округах. На той момент обласним управлінням юстиції зареєстровано 119 обласних організацій політичних партій [2, с. 168].

На Волині у багатомандатному виборчому окрузі прогнозовано перемогло ВО «Батьківщина» – 23,36 % (2006 р. – 41,36 %); на другому місці Партія регіонів –18,86 % (саме такий результат 2006 р. отримала партія «Наша Україна»). Третю позицію з результатом 7,44 % зайняло ВО «Свобода». Тривідсотковий бар'єр також подолали партії «Фронт змін» – 4,73 % і «Наша Україна» – 3, 72 %.

У мажоритарних округах своїх депутатів провели дев'ять політичних сил: ВО «Батьківщина» – 10; Партія регіонів – 9; Народна партія – 7; «Єдиний центр» – 4; УРП «Собор» – 2; ВО «Свобода», «Наша Україна», АПУ, СелПУ, КПУ, «Солідарність жінок України», «За Україну!», «Сильна Україна» – по одному [24, с. 59]. На 80 депутатських місць до обласної ради пройшли представники 14 партій, а її склад показано у таблиці 2.

Таблиця 2

Результати виборів до Волинської обласної ради 2010 р.[2, с. 170]

№ з/п	Політична партія	% голосів	Кількість мандатів
1	ВО «Батьківщина»	32,5	26
2	Партія регіонів	27,5	22
3	Народна партія	8,8	7
4	ВО «Свобода»	7,5	6
5	«Наша Україна»	5,0	4
6	«Єдиний центр»	5,0	4
7	«Фронт змін»	2,8	3
8	УРП «Собор»	2,5	2
9	«За Україну!»	1,2	1
10	«Сильна Україна»	1,2	1
11	Селянська партія	1,2	1
12	Аграрна партія	1,2	1
13	Комуністична партія України	1,2	1
14	«Солідарність жінок України»	1,2	1
Разом		**100,0**	**80**

Українські вчені справедливо зазначали, що місцеві вибери 2010 р. можна охарактеризувати як перегрупування політичних сил, але в жодному випадку не як чиюсь упевнену перемогу або нищівну поразку [25].

Чергові вибори до українського парламенту відбулися 28 жовтня 2012 р. за змішаною системою виборів. До Верховної Ради сьомого скликання обрано депутатів від п'яти політичних партій – Партії регіонів, ВО «Батьківщина», партії «УДАР», КПУ та ВО «Свобода». Структура партійного представництва від Волинської області у вищому законодавчому органі країни загалом відбивала тенденції симпатій електорату, притаманних для областей Західного регіону України. Так, за партійними списками до Верховної Ради України від Волині пройшли представники таких політичних сил: А. Вітів і В. Черняков – від ВО «Свобода», К. Ващук і Г. Смітюх – від Партії регіонів, Ю. Савчук – від партії «УДАР», від КПУ –А. Мартинюк. Зауважимо зниження рейтингу довіри волинських виборців до ВО «Батьківщина», яка не змогла делегувати до парламенту жодного кандидата.

Депутатами Верховної Ради від Волинської області у мажоритарних округах стали Є. Мельник, С. Мартиняк, С. Івахів, І. Палиця, І. Єремеєв. Специфікою висунення кандидатів у народні депутати в мажоритарних округах стало те, що усі претенденти-переможці йшли на вибори як позапартійні – через самовисунення. Така електоральна технологія була виправданою і засвідчувала відсутність в області авторитетних політичних партій, за які б гарантовано віддали свої голоси виборці. В умовах зменшення довіри до «помаранчевої» команди та відсутності сталого електорату в їх опонентів, дистанціювання від партій виявлялося єдино правильним кроком для забезпечення перемоги на виборах. Кандидати мали потужний матеріальний ресурс (за винятком Є. Мельника, усі вони – великі бізнесмени), і успіх на виборах гарантували власний авторитет та послуги, що надавалися у межах виборчого округу.

Отже, на Волині, як і загалом в країні, упродовж 2010–2012 рр. партійна система зберігала ознаки системи поміркованого плюралізму з тенденцією до поляризації внаслідок збільшення ідеологічної дистанції між партіями-антагоністами (ВО «Свобода» і КПУ). Водночас концентрація влади у країні в руках фактично однієї політичної сили – Партії регіонів «засвідчила наявність чітко вираженої тенденції до еволюції партійної системи в напрямі системи з «партією-гегемоном» [3, с. 7].

Дострокові парламентські вибори 2014 р. відбулися 26 жовтня 2014 р. після трагічних подій Євромайдану та падіння режиму Януковича. Результати народного волевиявлення підтвердили різке зменшення довіри населення до старих політичних партій, таких як Партія регіонів, ВО «Батьківщина», КПУ, ВО «Свобода» та ін. – перші чотири позиції зайняли нові політичні партії. На справедливе зауваження А. Колодій, попередні правлячі партії не відповідали елементарним демократичним стандартам, оскільки вони були «корпораціями авторитарного типу, не дуже придатними для розв'язання завдань, що стоять перед країною. Тож не дивно, що від них мало що

залишилося. Поки що новий тип партій ще не сформувався, але було б добре, якби рух у напрямі заміни старих партійних об'єднань на нові продовжився. Це б сприяло, окрім іншого, і кристалізації нової політичної еліти» [26].

Найбільшу підтримку волинян на парламентських виборах 2014 р. здобула партія «Народний фронт», за яку проголосувало 33,22 % виборців. Удвічі меншій результат мала партія «Блок Петра Порошенка» – 16,89 % голосів виборців. За партію «Об'єднання «Самопоміч» проголосувало11,46 % виборців, Радикальну партію Олега Ляшка підтримало 9,70 % волинян, а 7,48 % – ВО «Батьківщина». На Волині також подолала виборчий бар'єр і партія ВО «Свобода» – 6,38 %, але її представники не стали депутатами, оскільки партія у загальнонаціональному масштабі не подолала виборчий бар'єр [27]. «Народний фронт» делегував до Верховної Ради України восьмого скликання двох депутатів – І. Гузя та І. Лапіна. Ще три народних депутати – І. Єремеєв, С. Івахів та С. Мартиняк – балотувалися як самовисуванці.

Активізації політичного структурування в області у 2015 р. сприяли вибори до органів місцевого самоврядування, оскільки відповідно до ч. 3 ст. 2 Закону України «Про місцеві вибори» обрання депутатів обласних, районних, міських, районних у містах рад проводилися за пропорційною виборчою системою у багатомандатному виборчому окрузі за виборчими списками місцевих організацій політичних партій [28]. Так, якщо 2014 р. на Волині зареєстровано 11 обласних партійних осередків, то 2015 р. – вже 50. Наприкінці 2015 р. в обласному управлінні юстиції зареєстровано понад 200 діючих партійних організацій (Додаток А).

Результати місцевих виборів засвідчили кардинальну зміну у розстановці політичних сил після місцевих виборів 2010 р. і вихід на політичну арену молодих політичних партій, які формувалися з громадянських активістів, представників бізнес-структур та політиків, котрі або вийшли з лав колишніх політичних партій, або торували власний шлях у політиці. Характер симпатій волинських виборців до партій та виборчих блоків яскраво засвідчують результати виборів до Волинської обласної ради (табл. 3).

Таблиця 3

Результати виборів до Волинської обласної ради 2015 р. [29]

№ з/п	Політичні партії та виборчі блоки	Голоси за	% голосів	Кількість мандатів
1	УКРОП	90 195	26,56	17
2	БПП «Солідарність»	73 308	20,31	13
3	ВО «Батьківщина»	65 678	18,75	12
4	ВО «Свобода»	35 825	10,94	7
5	«Об'єднання "Самопоміч"«	26 793	7,81	5
6	«Наш край»	21 305	6,25	4

Непрогнозований успіх політичної партії «Українське об'єднання патріотів – УКРОП» на Волині пояснюється передусім авторитетом депутата Верховної Ради

України шостого і сьомого скликань, члена політради партії «УКРОП» волинянина І. Палиці, який доклав багато зусиль для розбудови Луцька та області.

Після трагічної загибелі народного депутата І. Єремеєва відбулися проміжні вибори депутатів до Верховної Ради України. Вони проходили на Волині 17 липня 2016 р. – перемогла кандидат від партії «УКРОП», депутат облради І. Констанкевич. Вона отримала 57,42 % голосів виборців (44 123 голосів «за») [30].

Не припинився процес політичної структуризації в області й у подальшому: наприкінці серпня 2016 р. зареєстровано близько 20 обласних організацій нових політичних партій.

Отже, партійно-політична структуризація у Волинській області віддзеркалювала складні процеси, що відбувалися у суспільно-політичному житті української громади. Структура політичних партій на Волині загалом пройшла еволюцію, притаманну партійній системі всієї країни. Вибори до українського парламенту і до Волинської обласної ради у досліджуваний період підтвердили, що в структурі електоральних переваг виборців відбулися помітні зміни. Якщо під час гострого ідеологічного протистояння між прокомуністичними і національно-патріотичними силами початку 90-х років симпатії населення були на боці останніх, то згодом авторитет націоналістичних партій почав знижуватися. З виникненням центристських прагматичних партій наприкінці 1990 – на початку 2000-х рр., коли політична боротьба перейшла із площини ідеологічної конфронтації у протистояння між владою й опозицією, симпатії волинян майже завжди отримувала опозиція. За принципових змін, що відбулися у політичній системі країни після падіння режиму Януковича, певну сталість засвідчують такі політичні партії, як ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», Аграрна партія та ін. В електоральному циклі 2014–2015 рр. обґрунтовані претензії на представництво інтересів волинян заявила партія «УКРОП».

За відсутності сталої соціальної бази мінливість процесу політичної структуризації обумовлена й тим, що політичні організації області переважно є не виразниками інтересів соціальних груп, а технологічними та бізнес-проектами, зростання кількості яких корелює з початком чергової електоральної кампанії.

Список використаних джерел

1. Волинь: 90–ті роки XX століття. Ілюстрованийлітопис політичних подій / кер. авт. Колективу. В. І. Бортніков. – Луцьк : Редакційно-видавн. відділ Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. – 162 с.
2. Волинь в умовах демократичної трансформації (кінець XX – початок XXI століття): колективна монографія / В. І. Бортніков, Н. Н. Коцан, Н. В. Павліха та ін. ; за заг. ред. В. І. Бортнікова. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – 656 с.

3. Партійна система України до і після Майдану : зміни, тенденції розвитку, суспільні запити (Аналітична доповідь Центру Разумкова) / Ю. Якименко (кер. проекту), А. Биченко, В Замятін, О. Мельник та ін. // Національна безпека і оборона. – 2015. – № 6–7. – С. 2–67.
4. Шайгородський Ю.Трансформація політичних цінностей у світлі української багатопартійності / Ю. Шайгородский, К. Меркотан // Політичні партії України : у 3 т. / уклад. Ю. Шайгородський. – К. : Укр. центр політ. менеджменту, 2005. – Т. 1.– С. 6–31.
5. Народна справа. – 1993. – 20 серп.
6. Малиновський В. Я. Становлення і розвиток місцевого самоврядування у Волинській області (1990–2010 рр.) : моногр. / В. Я. Малиновський. – Луцьк : Ініціал, 2013. – 352 с. : іл.
7. Політичні партії в Україні : інформаційно-довідкове видання / редкол.:Я. В. Давидович (голова ред. кол.), В. О. Завалевська, О.С. Вишневська та ін. – 2-ге вид., доповн. – К. : Атіка, 2005.– 440 с.
8. Кресіна І. О. Парламентські вибори в Україні: правові і політичні проблеми : монографія / І. О. Кресіна, Є. В. Перегуда. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – 368 с.
9. Найбільше прихильників на Волині – у Народного руху України // Волинь. – 1998 – 2 квіт.
10. Шведа Ю. Куди прямує партійна система України? / Ю. Шведа // Виборчий процес – 2006 в Україні : політико-правові аспекти та регіональні особливості / укл.: А. С. Романюк, Л. С. Скочиляс. – Л. : ЦПД ЛНУ ім. І. Франка, 2006.–С. 18–20.
11. Куценко О. Зигзаги демократизації політичного режиму в Україні /О. Куценко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005 – № 3. –С. 65–79.
12. Політична Україна сьогодні / упоряд. Ю. Марченко, О. Телемко, О. Прундар-Тудор. – К. : К.І.С., 2005. – 286 с.
13. Про політичні партії в Україні :Закон України від 5 квітня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2365-14.
14. Паламарчук В. І. Політичні партії – провідний чинник розвитку політичної системи в Україні / В. Паламарчук, О. Литвиненко,В.Фесенко та ін. // Україна : стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2004 / за ред. А. С. Гальчинського. – К. : НІСД, 2004. – С. 63–84.
15. Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2004 / за ред. А. С. Гальчинського. – К. : НІСД, 2004. – 344 с.
16. Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році.– К.: Інформаційно-видавн. центр Держкомстату України, 2004.– 472 с.

17. Бортніков В. І. Політична участь і демократія: українські реалії : монографія / В. І. Бортніков. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-туім. Лесі Українки, 2007. – 524 с.
18. Закон України «Про вибори народних депутатів України» // Офіційні тексти. – К. : Право, 2005. – 148 с.
19. Давидович Я. Виступ на засіданні Центральної виборчої комісії при встановленні результатів виборів народних депутатів України 10 квітня 2006 р. / Я. Давидович // Вибори та демократія. – 2006. – № 1. –С. 5–16.
20. Черкашин К. Електоральна диференціація території України / К. Черкашин // Політичний менеджмент. – 2008. – № 1. – С. 23–38.
21. Позачергові вибори народних депутатів України 30.09.2007. Результати голосування по регіонах України [Електронний ресурс] // Офіційний сайт ЦВК. – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2007/w6p001.
22. Бортніков В. І. Нариси історії органів державної влади та місцевого самоврядування на Волині (1944–2009 рр.) : монографія / В. І. Бортніков, А. І. Пархомюк. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – 384 с.
23. Виборче законодавство: українська практика, міжнародний досвід та шляхи реформування / заг. ред. Є. В. Радченка. – К. : Факт, 2003. –216 с.
24. Наход М. Місцеві вибори – 2010: Волинська область / М. Наход // Місцеві вибори – 2010. Пульс країни / відп. ред. А. Когут, К. Сідаш. – К. : Лабораторія законодавчих ініціатив, 2011. – С. 57–65.
25. Денисенко Д. «ГЕПАбене» для України / Д. Денисенко // Дзеркало тижня. – 2010. – 13 листоп.
26. Колодій А. Народ і партії у виборах 2014 року. Загальна оцінка результатів / А. Колодій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ji-magazine.lviv.ua/anons2014/Kolodij_Narod_i_partii_u_vyborah.htm.
27. Офіційні результати парламентських виборів на Волині [Електронний ресурс] // Волинські новини. – Режим доступу : http://www.volynnews.com/news/policy/ofitsiyni-rezultaty-parlamentskykh-vyboriv-na-volyni/.
28. Про місцеві вибори : Закон Українивід 14 липня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/595-19/page10.
29. Місцеві вибори в Україні – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%96%D1%81%D1%86%...
30. В окрузі № 23 на Волині перемогла кандидат від «УКРОПу» депутат облради Ірина Костанкевич [Електронний ресурс] // Interfax – УКРАЇНА. – Режим доступу: http://ua.interfax.com.ua/news/political/358466.html.

Додаток

Динаміка реєстрації обласних осередків політичних партій на Волині (1993–2015 рр.)[2]

Роки	Кількість
1993	6
1994	–
1995	1
1996	2
1997	7
1998	2
1999	7
2000	7
2001	17
2002	2
2003	8
2004	4
2005	29
2006	2
2007	4
2008	7
2009	12
2010	17
2011	5
2012	7
2013	3
2014	11
2015	50

[2] Джерело:Відомості Головного управління юстиції у Волинській області.

ВАСИЛЬ КЛИМОНЧУК,
доктор політичних наук,
професор кафедри політології,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРУВАННЯ ПАРТІЙНОГО ПРОСТОРУ НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Партійна система України, яка перебуває в процесі трансформації, є важливим елементом політичної системи. Аналізуючи особливості функціонування та розвитку партійної системи загалом, зупинимось на еволюції партійної структури Івано-Франківської області.

За офіційними даними Головного управління юстиції в Івано-Франківській області, станом на 1 липня 2016 р. зареєстровано 124 структурних утворень політичних партій. Організаційно більшість партій складається з місцевих партійних організацій, котрі практикують організацію громадських приймалень у своїх офісах.

Розглядаючи партійну структуру Івано-Франківської області, зазначимо, що Прикарпаття стояло біля витоків партійного будівництва України. Так, на Прикарпатті розпочала діяльність Українська християнсько-демократична партія (УХДП), яка діяла з листопада 1988 р. до червня 2003 р. Її створили 1 листопада 1988 р. у м. Долина Івано-Франківської обл. колишні політв'язні Петро Січко та Василь Січко у вигляді Українського християнсько-демократичного фронту. Проголошення у листопаді 1988 р. програми та статуту УХДФ стало першою спробою створити в Україні політичну силу, альтернативну КПРС. Василь Січко подав 14 листопада 1988 р. статут і програму УХДФ для реєстрації Верховною Радою СРСР.

У програмі увага зверталася на необхідність скасування Ради у справах релігії при Раді Міністрів УРСР, порушувалися питання про вихід України зі складу СРСР, створення національної армії, прийняття жовто-блакитного прапора і тризуба як політичних символів, узаконення «Просвіти» й «Пласту». Головою ЦР УХДФ було обрано Василя Січка.

За статутом, моральною основою УХДФ визнано Святе Писання, де викладені основи християнської моралі, а юридичними засадами діяльності УХДФ стала визнана Загальна декларація прав людини, прийнята ООН.

У жовтні 1989 р. УХДФ прийняв рішення про зміну назви на Українську християнсько-демократичну партію. Чисельність партії на момент організації становила близько 2 тис. членів [5, с. 540-542].

На виборах 2002 р. справдились оприлюднені напередодні прогнози: у 6 мажоритарних округах перемогли представники «Нашої України», довівши

незаперечну перевагу й авторитет серед виборців Івано-Франківщини. Натомість пропрезидентські політичні сили зазнали на виборах нищівної поразки.

Особливість виборів 2006 р. полягала у тому, що вони уперше відбувалися на пропорційній основі. Нестабільність і недосконалість законодавчої бази стосовно виборів, одночасне проведення місцевих виборів та виборів Верховної Ради України призвели до серйозних труднощів з організації виборчого процесу, формування територіальних і дільничних виборчих комісій, діяльності засобів масової інформації.

Вибори на пропорційній основі, по суті, є партійними і ґрунтуються на визначальній ролі політичних партій в їхньому проведенні. Місцеві вибори мають важливе політичне значення. На них відбувається апробація муніципальної політики і кадрового потенціалу партій та їхніх блоків, визначаються відносини між владою й громадянами.

Зі 100 обласних партійних організацій, зареєстрованих в Івано-Франківській області, лише 24 партії та блоки претендували на членство в обласній територіальній виборчій комісії. Тільки 48 політичних партій взяли участь у виборах до місцевих органів влади, а до обласної ради було обрано представників 12 політичних партій.

За результатами виборів, до Івано-Франківської обласної ради пройшли: Блок «Наша Україна» – 60 мандатів; Блок Юлії Тимошенко – 37 мандатів; Український народний блок (УНБ) Костенка і Плюща – 9 мандатів; Блок «Національний вибір» – 7 мандатів; Блок «Відродження Прикарпаття» – 5 мандатів [1, с. 48–49].

Виборча кампанія під час дострокових виборів до Верховної Ради 30 вересня 2007 р. в Івано-Франківській області визначалась і загальноукраїнськими суспільно-політичними процесами, і регіональними особливостями. Ескалація політичного протистояння, посилення централізації в діяльності політичних партій, бюрократизація системи державної влади й відсутність прозорості прийняття політичних рішень, зокрема в питанні підбору та розстановки персоналій на керівні посади, відсутність політичної відповідальності й правовий нігілізм посадових осіб і органів влади різних рівнів – такі загальносуспільні чинники, котрі визначали виборчий процес і його результати на Івано-Франківщині.

Традиційна підтримка виборцями області «помаранчевих» партій зумовила особливу увагу до формування виборчих штабів двох лідерів електоральних симпатій та конкурентів – БЮТу і Блоку «Наша Україна-Народна Самооборона» (НУ-НС). Якщо Блок Юлії Тимошенко йшов на вибори у старому, хоч і трохи «очищеному» складі та його виборчий штаб в області вже традиційно очолив народний депутат і голова обласної організації партії «Батьківщина» Д. Шлемко, то у формуванні «мегаблоку» існували певні колізії. Спочатку виникли проблеми із входженням до блоку НУ-НС Конгресу українських націоналістів (КУН), який традиційно займає праву нішу в електоральному спектрі області, коли через відомі причини лідера КУНу О. Івченка не

було включено до виборчих списків НУ-НС, а народний депутат та голова Івано-Франківської обласної організації Є. Гірник отримав 91 позицію у списку [4, с. 88].

Незважаючи на практику багатьох областей, у тому числі й Львівської, та декларації Секретаріату Президента України, виборчий штаб НУ-НС в області очолив не голова ОДА Р. Ткач, а народний депутат М. Круць. На відміну від НУ-НС та БЮТ, де штаби очолили народні депутати, штаб Партії регіонів (ПР) очолив О. Чуднов – колишній бізнесмен і тодішній начальних управління охорони навколишнього середовища ОДА. Два народних депутати Партії регіонів від області В. Личук (керівник виборчого штабу в області на виборах 2006 р.) та І. Зварич значно знизили свій рейтинг, отримавши відповідно195 та 224 позицію у виборчому списку. Це, по суті, було виявом на місцевому рівні протистояння груп Клюєва та Колесникова у керівництві Партії регіонів.

Особливість виборчої кампанії в області НУ-НС пов'язана із так званою експансією івано-франківців на Донеччину. Заступник голови Народного союзу «Наша Україна» і народний депутат З. Шкутяк (51 позиція в списку НУ-НС) був призначений керівником виборчого штабу в Донецькій області. Унаслідок цього в Донецьку область під час виборчої кампанії було делеговано понад 3000 осіб, з них 630 залучено для роботи на виборчих дільницях. На відміну від попередніх 2006 р. виборів Партія регіонів не делегувала своїх представників на Івано-Франківщину зі Східної України, а забезпечувала потребу в членах дільничних комісій та спостерігачах за рахунок жителів регіону. Громадяни за винагороду готові були представляти будь-яку силу, в тому числі й ПР. Вибори характеризувались толерантнішим ставленням до головних опонентів. На зміну пасіонарності під час виборів Президента 2004 р. прийшов прагматизм та раціоналізм. Утверджується ставлення до виборчого процесу як до звичайного бізнесу і звідси мета – заробити більше грошей. Унаслідок цього спостерігалося залучення непідготовлених і малодосвідчених людей. Партійні організації, попри декларовану кількість активних партійців, не змогли забезпечити кадрами таку акцію, переважали безпартійні громадяни.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика результатів виборів до Верховної Ради 2006 та 2007 рр.

	2006	2007
Активність виборців	71,9 %	66 %
НУ-НС	45,06 %	36,78 %
БЮТ	30,39 %	50,67 %
ВО Свобода	1,28 %	3,41 %
ПР	1,94 %	2,95 %

В абсолютних цифрах кількість голосів, відданих на підтримку НУ-НС, зменшилась на 71 122, а на підтримку БЮТу зросла на 154 775. Але коли додати кількість голосів, відданих на виборах 2006 р. за УНБ Костенка і Плюща, партії якого ввійшли до НУ-НС (43 433 голоси) і голоси віддані за блок ПРП-ПОРА, який, по суті, влився до БЮТу (26 459 голосів), то фактично в абсолютних значеннях відбувся перехід голосів у межах «помаранчевого» табору. Простежувалось збільшення підтримки ПР на 8 тис. голосів, зростання толерантності в ставленні неї на основі позиції «всі партії одинакові». Водночас можна констатувати поразку крайніх правих сил, представлених ВО «Свобода». Не зважаючи на найбільші затрати на виборчу кампанію в області, постійну присутність в інформаційному просторі й на зовнішній рекламі, приріст у 2,2 % (16 526 голосів) може розглядатись цілковитим провалом. Причина, на нашу думку, в тому, що електорат виявився не схильним до сприйняття радикальних гасел. Окрім того вербальний, а не діяльнісний радикалізм ВО «Свобода» скептично сприймався більшістю виборців. Значні сумніви були пов'язані з джерелами такого потужного фінансування виборчої кампанії. Найсуттєвішим підсумком дострокових виборів до Верховної Ради 30 вересня 2006 р. було зниження електоральної активності з 71,9% до 66%. Тобто за рік, який минув від виборів до Верховної Ради України 2006 р., рівень активності виборців знизився майже на 6%. Посилення абсентеїзму серед виборців області – наслідок розчарування у здатності впливати на результати в зв'язку із голосуванням за закритими виборчими списками, відсутністю політичної відповідальності партій та партійних блоків, котрі перемогли на виборах. У значної кількості громадян утвердилося ставлення до виборів, мов до банального бізнесу. Якщо не можна вплинути на результати виборів і тих, кого обрали, то треба постаратись отримати матеріальний зиск зі самої виборчої кампанії. Втрачається цінність інституту виборів – одного із визначальних у демократичного суспільстві. Умовно виділивши раціональний, емоційний та традиціоналістський тип мотивів голосування, можна дійти висновку: в Івано-Франківській області електоральний вибір мав радше емоційний характер. Він визначався рівнем незадоволеності реальним станом речей, нереалізованими соціальними очікуваннями, прихильністю до національно-демократичних орієнтацій та вірою в тих чи інших лідерів, котрим властиві харизматичні чи псевдохаризматичні якості [4, с. 89–90].

На загал перебіг виборчої кампанії характеризувався прогнозованістю результатів стосовно лідерів електоральних симпатій населення області. Інтрига полягала в тому, на скільки більше голосів здобуде БЮТ і чи зможе реалізувати свій амбіційний план проходження до Верховної Ради ВО «Свобода», отримавши за декларацією О. Тягнибока 15% голосів населення Західної України. Результати голосування в Івано-Франківській області засвідчили стабільну підтримку виборцями «помаранчевих» партій, тільки зараз голоси перейшли від «Нашої України» до БЮТу.

На виборах депутатів місцевих і сільських рад, селищних і міських голів, які відбулися 31 жовтня 2010 р. за змішаною пропорційно-мажоритарною виборчою системою, до обласної ради було обрано 114 депутатів з-поміж 1 137 кандидатів, запропонованих від 36 обласних організацій політичних партій.

За партійними списками, на 57 місць претендував 601 кандидат. За інші 57 мандатів змагалися у мажоритарних округах 537 кандидатів. Івано-Франківська обласна ТВК визнала (по багатомандатному округу) переможцями 9 партій на виборах, які подолали тривідсотковий бар'єр: ВО «Свобода» – 16,46 % (13 депутатів); ВО «Батьківщина» – 14,49 % (11); «Фронт змін» – 12,98 % (10); «Наша Україна» – 7,59 % (6); Партія регіонів–8,19%(6);«Українська партія» – 3,68 % (3); «УНП» – 4,15 % (3); Народний рух України – 3,49 % (3); «УДАР» Віталія Кличка – 3,40 % (2). У мажоритарних округах перемогли 11 партій, а саме: «Народна Партія» (9 депутатів), «Наша Україна» (9), «Українська партія» (9), «Відродження» (5), Партія регіонів (5), ВО «Свобода» (5), ВО «Батьківщина» (5), УРП «Собор» (4), «Фронт змін» (3), УНП (2), «За Україну!» (1).

В Івано-Франківську міську раду на 60 депутатських мандатів претендувало 1198 кандидатів від політичних партій, з них 600 мажоритарників і 598 – за списками 41 партії. Проте більшість балотувалася і в багатомандатних, і в одномандатних виборчих округах. На виборах перемогла ВО «Свобода», привівши до міської ради 34 депутатів (10 – по багатомандатному і 24 – по мажоритарних округах), мандати також отримали «Фронт змін» – 9, «Батьківщина» – 5, Партія регіонів – 4, «Третя сила» – 3, «УДАР» – 2, «Наша Україна» – 2, «Собор» – 1.

Результати виборів у районах помітно різняться від ситуації в обласному центрі, де перемогу отримала ВО «Свобода», здатна самотужки сформувати більшість у Івано-Франківській міській раді. Жителі райцентрів, міст, сіл і селищ Прикарпаття у політичному виборі керувалися не стільки програмною ідеологією чи партійною належністю кандидатів, скільки їхніми особистими якостями. Тому до складу окремих районних рад потрапило від 10, як у Калуську, до 18, як у Косівську, партій найрізноманітнішого політичного спектра.

Отже, з 1230 депутатів 14 районних рад і 5 рад міст обласного значення (Івано-Франківськ, Болехів, Калуш, Коломия, Яремче) найбільше мандатів здобули «Батьківщина» – 191, «Наша Україна» – 190, «Свобода» – 163, «Фронт змін» – 158. Поява нових політичних сил – «Свободи» та «Фронту змін» – підтверджує стрімку втрату електорату партіями «Батьківщина» та «Наша Україна», що тепер вагався у виборі між радикальними та поміркованими політичними силами.

Підсумовуючи, зазначимо: політичні партії на Прикарпатті є слабкими, а їхній вплив на політичний процес – мінімальний. Однак завдяки партійним механізмам відбувається структурування місцевих еліт, вироблення ними узгоджених стратегій поведінки, кристалізація інтересів різних груп. Під впливом комерціалізації партій ціннісно-ідеологічний чинник, без якого не можуть існувати партії у традиційному

розумінні, втрачає вирішальне значення, тому ми радше маємо справу з імітацією партійності, ніж із реальною партійною системою.

Парламентські вибори 2012 р., отримавши мажоритарну складову, сприяли безпрецедентному поширенню спроб прямої купівлі голосів виборців. Це стало чи не найхарактернішою рисою виборчих кампаній у мажоритарних округах у всій країні. Використовувалися найрізноманітніші способи – від продуктових наборів до виплати певних грошових сум. Такі процеси в Івано-Франківській області мали певні особливості, зумовлені географічним розташуванням та релігійно-культурними характеристиками. Близьке розміщення гірськолижного курорту «Буковель» дало змогу кандидатові в народні депутати України по виборчому округу № 83 О. Шевченку, директорові цього закладу, організовувати туди безплатні екскурсії виборців. За період виборчої кампанії курорт відвідало 40 тис. жителів м.Івано-Франківська (близько 30% від усієї кількості виборців округу). Причому відбиралися на поїздку люди за паспортом на основі даних реєстрації та віку. Спроби опосередкованого підкупу виборців здійснювалися через ремонт доріг, дворів, шкіл, покращення матеріальної бази закладів освіти, охорони здоров'я та культури.

Роль церкви в суспільному житті регіону зумовила активну діяльність кандидатів у депутати з метою отримання підтримки священнослужителів. Кандидати масово надавали фінансові й матеріальні ресурси для храмів. Хоча верховні церковні ієрархи проголошували принцип аполітичності та свободи вибору, окремі пастирі висловлювали активну підтримку тому чи іншому кандидатові. Парадоксом стало те, що в деяких виборчих округах області священики УГКЦ підтримували кандидатів у народні депутати від Партії регіонів.

Діяльність, спрямована на прямий або опосередкований підкуп виборця, реалізовувала економічну модель впливу на електоральні преференції громадян. Економічні детермінанти виборчої поведінки виявляються у двох аспектах: підтримка того кандидата чи політичної сили, передвиборчі програми котрих відповідають економічним інтересам виборців, і прагнення отримати економічний ефект уже впродовж самої виборчої кампанії.

Парламентські вибори 2012 р. назвали найбруднішими за всю історію, хоча дехто пригадує лихі 90-ті роки, коли виборча кампанія перебувала під пильним наглядом криміналітету. В будь-якому випадку ті вибори можна назвати найгіршими у XXI ст. Після восьми років демократизації, що почалась після «помаранчевого» Майдану, українці відвикли від масованого використання «чорних» технологій, але повернення у минуле все ж відбулося. Підкуп виборців, «каруселі», голосування вдома та масове вкидання бюлетенів під час підрахунку голосів — ось основні порушення, зафіксовані спостерігачами. Якщо додати до цього активне використання адміністративного ресурсу і відверте залякування виборців у більшості областей, то картина вимальовується нерадісна — недільне голосування важко назвати

демократичним. Напругу виборів витримали не всі: ЗМі повідомляли про сім фактів смертей на виборчих дільницях, причому два летальні випадки стались на Прикарпатті, крім того, кілька десятків членів ДВК госпіталізовано із серцевими нападами [2, с. 359–360].

Ще однією новацією дня голосування стали потужні хакерські атаки на сайти опозиційних партій та їхніх лідерів, а також організацій, котрі планували повідомляти про порушення і проводити альтернативний підрахунок голосів. Очевидно, замовники цих атак мали на меті сформувати біле інформаційне тло навколо виборів, створити у громадян ілюзію, що вибори відбуваються чесно і без порушень. Однак користувачі Інтернету активно використали соціальні мережі, де в режимі реального часу викладали відеодокази порушень.

Перед виборами соціологи зауважували значну кількість людей, які відмовлялись іти на вибори. На Прикарпатті до виборчих дільниць завітали 61,86% виборців. На цих виборах прикарпатці підтримали передусім опозиційні політичні сили – «Батьківщину» та «Свободу». За результатами голосування «Батьківщина» перемогла у чотирьох округах (№ 84, № 85, № 88, № 89), набравши 39,89 % голосів. ВО «Свобода» лідирувала у трьох виборчих округах (№ 83, № 86, № 87), набравши 33,25 % голосів. Третє місце – за партією УДАР – 14,09 %, четверте – у Партії регіонів – 5,23 %.

Не може не вражати на цих виборчих перегонах феномен Всеукраїнського об'єднання «Свобода»: воно не лише впевнено переступило п'ятивідсотковий виборчий бар'єр, а й виявилось лідером виборчих перегонів, обійшовши на 2 % безсумнівного фаворита попередніх двох парламентських кампаній – «Батьківщину», до складу якої ввійшли декілька інших опозиційних до нинішнього владного режиму політичних сил.

За результатами виборів Івано-Франківщина у парламенті була представлена 16 депутатами. За списком ВО «Батьківщина» мандати отримали Дмитро Шлемко та Володимир Шкварилюк, тодішні депутати Андрій Шевченко і Руслан Князевич. У мажоритарних округах від «Батьківщини» перемогли Володимир Купчак, Ольга Сікора, Анатолій Дирів та Василь Гладій. Значне представництво мала і ВО «Свобода», що делегувала артиста Богдана Бенюка, депутатів Івано-Франківської обласної ради Ігоря Янківа й Руслана Зелика, секретаря Івано-Франківської міської ради Руслана Марцінківа. У мажоритарному окрузі № 83 переміг «свободівець» – голова обласної ради Олександр Сич. За партійним списком «УДАРу» пройшов до парламенту депутат обласної ради Роман Чернега. Окрім партійних представників, Івано-Франківську область представляли і «самовисуванці» – Олесь Доній та Юрій Дерев'янко.

Позачергові вибори народних депутатів України 2014 р. проводилися в особливо складних політичних, безпекових та економічних умовах. На Івано-Франківщині лідером виборчих перегонів став «Народний фронт» – 37,48 %, на другому місці за кількістю відданих голосів опинився «Блок Петра Порошенка» – 18,25 %;

значною підтримкою заручилася «Самопоміч» – 14,69 %, ВО «Свобода» отримала тільки 8,18% голосів виборців. Проте «Громадянська позиція» (2,58 %), Радикальна партія Олега Ляшка (4,85 %) та Опозиційний блок (0,54 %) не подолали на Прикарпатті п'ятивідсоткового бар'єра.

До Івано-Франківської обласної ради на місцевих виборах 2015 р. п'ятивідсотковий бар'єр подолали шість політичних партій: БПП «Солідарність» – 21,81 % (23 мандати), ВО «Батьківщина» – 16,62 % (18 мандатів), ВО «Свобода» – 14,94 % (16 мандатів) «УКРОП» – 10,9 % (12 мандати), «Самопоміч» – 7,41 % (8 мандатів), «Воля» – 6,61 % (7 мандатів).

Аналіз становлення партійної системи на Прикарпатті засвідчує, що створені всі соціально-політичні умови для партійної структуризації місцевих представницьких органів, посилення відповідальності політичних партій за діяльність місцевої влади і зростання їхньої ролі в прийнятті й реалізації політичних рішень. По суті, оцінка діяльності політичних партій відбувалася на двох рівнях – загальнодержавному та місцевому. Однак, у процесі виборів відбулось посилення централізації партійних структур; саме центральні органи більшості партій відігравали визначальну роль не лише у формуванні виборчих списків, а й у способах та характері передвиборчої пропаганди.

Унаслідок партійних механізмів відбувається структурування місцевих еліт, вироблення ними узгоджених стратегій поведінки, кристалізація інтересів різних груп. Під впливом комерціалізації партій ціннісно-ідеологічний чинник, без якого не можуть існувати партії в традиційному їхньому розумінні, втрачає вирішальне значення, тому ми радше маємо справу з імітацією партійності, ніж із реальною партійною системою.

Політичний аналіз виборів на Прикарпатті підтверджує, що наявна система економічних відносин та ментальні особливості громадян зумовлюють процеси зростання комерціалізації виборчої діяльності. Економічна складова постає однією з визначальних характеристик поведінки політичних агентів; у процесі виборчої кампанії політичний капітал співвідносний із реальними фінансовими ресурсами. Проте реалізація стратегічних економічних інтересів виборців можлива лише за умови свідомого та відповідального вибору в контексті інституційного індивідуалізму.

Список використаних джерел

1. Івано-Франківщина у виборах – 2006 : регіональний вимір / В. Марчук, І. Доцяк, В. Климончук та ін. – Івано-Франківськ : Лік, 2007. – 108 с.
2. Парламентські вибори 2012 року в Україні. Наукові дослідження. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. – 364 с.
3. Партійна система сучасної України : еволюція, тенденції та перспективи розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 24–25

листопада 2011 р. – К. : ІПіЕНД 2012. – 588 с.
4. Регіональний вимір політичного процесу в Україні у 2007 році : матеріали міжрегіональноїнауково-практичної конференції (Львів, 10 листопада 2007 року) / укл. А. С. Романюк, Л. С. Скочиляс, О. В. Шиманова. – Львів : Генеза, 2007. – 132 с.
5. Українська багатопартійність : політичні партії, виборчі блоки, У 41 лідери (кінець 1980–х – початок 2012 рр.): енциклопед. довідник / за ред. М. Кармазіної. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – С. 540–542.

ІГОР ДОЦЯК,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»

ПАРТІЙНО-ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР ВИБОРІВ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ 2015 РОКУ (НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Вибори місцевих органів влади 2015 р. стали черговим етапом виборчого циклу в Україні, започаткованим Революцією Гідності, і логічним продовженням дочасних виборів Президента України та Верховної Ради. Саме тому всі проблеми та виклики реформування політичної системи України виявились під час підготовки та проведення місцевих виборів.

Передусім – зміна виборчого законодавства. Багато науковців та політичних експертів розглядають постійну зміну виборчого законодавства (часто безпосередньо перед і навіть у процесі виборів) та відсутність чітко встановленої відповідальності за його порушення чи ненайбільшими проблеми української виборчої системи. Це – з одного боку. З іншого – політичний класс, встановлюючи виборчі норми, насамперед прагне розв'язати основне питання – утримання влади будь-якою ціною, збереження контролю над інститутами політичної влади і в центрі, й на місцях. Виникає так звана інституційна пастка – формуються норми, спрямовані на збереження існуючих еліт і унеможливлення реформування політичних інститутів. Так, позачергові вибори Верховної Ради 2014 р., які відбувались за старим виборчим законом, не змогли реалізувати визначене суспільством завдання – радикальне оновлення законодавчої влади та відсторонення осіб, причетних до злочинів команди В. Януковича. Новий Закон України «Про місцеві вибори» від 4 вересня 2015 р. суспільний запит щодо формування відкритих списків кандидатів у депутати місцевих рад підмінив нормою про жорсткі списки кандидатів, розподілених за виборчими округами. Формальна заборона виборчих блоків фактично привела до утворення чергової партії влади БПП

«Солідарність», куди зі своїми квотами ввійшли політичні партії «Удар» та «Фронт змін». По суті, повторилась стара модель формування органів влади на місцях, коли центральна влада у виборчому процесі визначила основним завданням збереження повного контролю й об'єднання провладних кандидатів у єдину«партію влади»

На рівні Івано-Франківської області до БПП «Солідарність» влились і представники «Нашої України». Цікаво, що залучені претенденти позиціонувались як безпартійні, але без оголошення про припинення їхнього членства в інших партіях. Хоча норма п. 2 ст. 36 Закону «Про місцеві вибори» чітко зазначає щодо висунення кандидатом у виборчому списку лише члена відповідної партії або безпартійного [1, с. 3]. Перший номер списку БПП «Солідарність» – голова Івано-Франківської обласної державної адміністрації Олег Гончарук – позиціонувався як безпартійний, хоча на попередніх виборах обирався депутатом Івано-Франківської міської ради від партії «Фронт змін». Безсумнівно, владний статус і потужний адміністративний, інформаційний та економічний ресурс сприяв високій популярності цієї політичної сили серед потенційних кандидатів.

Пропорційна виборча система в ідеалі мала би посилити роль партій у системі здійснення місцевої влади, дати змогу їм формувати стратегію розвитку та персональний склад органів місцевого самоврядування. На практиці більшість зареєстрованих політичних партій виявились не готовими до виконання таких функцій, що засвідчує формальний характер основної маси існуючих партійних організацій. Так, зі 136 осередків політичних партій, зареєстрованих в області, у виборах до обласної ради змогли взяти участь лише 15 партій. Навіть з цих партій тільки 4 делегували у виборчі списки понад 80 кандидатів у депутати, закріплених за відповідними виборчими округами. Решта політичних сил висунули від 5 до 38 кандидатів (з необхідних 84). Це, на нашу думку, переконливо підтверджує відсутність соціальної бази у значної більшості партій та необхідного кадрового потенціалу.

Під час підготовки і проведення виборів суттєво різнились можливості партій щодо залучення організаційних, інформаційних та фінансових ресурсів. Найбільшу перевагу мали структури, пов'язані з владою, фінансово-промисловими групами й забезпечені економічним потенціалом їхніх лідерів. Для Івано-Франківщини притаманне домінування політичних сил, які мають загальноукраїнську або регіональну природу. На початку виборчої кампанії широко популяризувалась ідея про ставку на власні ресурси. Проте із розгортанням виборчої кампанії відбулась відчутна централізація і інформаційно-фінансового, і організаційного забезпечення діяльності політичних партій. У більшості випадків стратегія виборчого процесу та його персоніфікація жорстко регламентувалась або з Києва, або з Дніпропетровська чи Львова. Переважно, на нашу думку, результати виборів були зумовлені такою регламентацією ззовні й відсутністю розуміння місцевої специфіки. Склад керівників виборчих штабів основних політичних гравців на теренах області формувався у

центральних офісах партій, основні меседжі виборчої кампанії також визначались централізовано. Такі особливості найяскравіше виявились під час супроводу партійними штабами виборчих кампаній кандидатів на посаду міського голови м. Івано-Франківська. Із зареєстрованих 8 кандидатів фаворитами справедливо вважались О. Шевченко (УКРОП), І. Насалик (БПП «Солідарність») та Р. Марцінків (ВО «Свобода»). Мажоритарна система абсолютної більшості зумовила особливості перебігу виборчого процесу в Івано-Франківську. Хоча майже кожен кандидат обіцяв перемогти у першому турі, але всі розуміли неминучість другого туру виборів. У першому турі переміг Ігор Насалик з перевагою в 4% голосів над найближчим конкурентом; у другому турі впевнено преміг представних ВО «Свобода» Руслан Марцінків. Поряд з низкою причин, скажімо, низькою явкою виборців, нездатністю БПП «Солідарність» мобілізувати свій електорат, промахи виборчої кампанії І. Насалика призвели до його поразки. Це – і неефективний виборчий штаб, яким управляли з Києва, ставка на віп-агітаторів, у тому числі Президента та Голову Верховної Ради, перед другим туром виборів за умов зниження рівня довіри до центральних органів влади.

«Самопоміч» та УКРОП також продовжили практику домінування партійних центрів (Львова і Дніпропетровська відповідно) над місцевими осередками своїх політичних сил під час виборчої кампанії. Жорстко регламентувався відбір кандидатів у партійні списки й на посади голів місцевих органів влади, визначалась стратегія та змістове наповнення виборчої кампанії, часто без урахування місцевих особливостей. Агресивна передвиборча риторика УКРОПа, яка могла бути виправданою на Сході України, дещо налякала частину виборців на Івано-Франківщині. Гасла «виривати корупцію», «рвати хабарників» у окремому місті чи селі природно спричинили застереження у частини електорату. Навіть самі автори цих «меседжів» відчули неладне і фактично відмовились від них на завершальному етапі передвиборчої пропаганди.

Місцеві вибори 2015 р. у регіоні пов'язані з використанням нових партійних брендів – передусім «Наш край» та «Українська галицька партія». Перша політична сила виконувала завдання не стільки відібрати голоси від «Опозиційного блоку», який не користувався відчутною підтримкою, скільки акумулювати голоси деідеологізованого протестного електорату. «Українська галицька партія» стала місцевим проектом – певною моделлю «ратушної» партії, що повністю буде управлятись на місці. Проте вона зуміла висунути лише 15 кандидатів у депутати до Івано-Франківської обласної ради і набрати навіть менше голосів ніж «Опозиційний блок» (0,65 %).

Традиційно низька явка виборців на місцевих виборах – у межах 50% – зумовила перевагу партій, які мали змогу використовувати значний інформаційний, фінансовий та організаційний ресурс. За результатами виборів до Івано-Франківської міської ради пройшло 6 партій: ВО «Свобода», БПП «Солідарність», Самопоміч, УКРОП, БЮТ «Батьківщина» та «Українська народна партія». Отримавши найбільше голосів

виборців – 27,06 %, ВО «Свобода», однак не змогла зберегти більшість у депутатському корпусі, що була за попередньої каденції. Проте перемога висуванця цієї політичної сили на виборах міського голови Руслана Марцінківа створила широкі можливості стосовно ухвалення кадрових, організаційних та соціально-економічних рішень. Міська організація «Української народної партії» подолала п'ятивідсотковий бар'єр лише завдяки її очільникові – колишньому міському голові Вікторові Анушкевичусу, який зайняв четверту позицію за результатами виборів міського голови. Хоча його особистий результат у 16,9% голосів виборців більш ніж у 3 рази перевищує підтримку очолюваної ним політичної сили. За результатами виборів понад 18 % голосів виборців не були враховані. Це ті, хто проголосував за партії, котрі не подолали п'ятивідсотковий бар'єр і неправильно заповнили виборчі бюлетені. Понад 5 % визнаних не дійсними бюлетенів – це, по суті, форма прояву незгоди з політичними партіями та їхніми виборчими списками, яку електорат виявляє за відсутності графи «проти всіх». Газета «Галичина» опублікувала коментар голови міської виборчої комісії Івано-Франківська М.Петрик під час підрахунку голосів. Вона була вражена великою кількістю пошкоджених бюлетенів і повідомила, що виявлено понад 5 % бюлетенів з малюнками або посланнями до влади. Так, виборці зазначали, «не підтримую жодного», дописуючи партії, яких не було у бюлетені, висловлювались образливо про кандидатів і представників влади. Були й емоційні: «Що більше голосую, то гірше живу» [2, с. 3].

На нашу думку, існування п'ятивідсоткового бар'єру на місцевих виборах виявилось неефективним, оскільки це обмежує права значної кількості електорату. У виборах бере участь не така уже й велика кількість партій і немає загрози розпорошення депутатських мандатів, але реально втрачається волевиявлення значної частки виборців в умовах низької виборчої активності. Результати виборів до міської ради показано на рис. 1.

На виборах Івано-Франкіської обласної ради перемогу здобула БПП «Солідарність». Окрім неї, виборчий поріг подолало ще п'ять політичних сил. Отже, очікувану перемогу здобула партія влади, яка мала найбільшу підтримку в більшості районів області. Знизився рівень довіри виборців до БЮТ «Батьківщина». Проте до обласної ради вперше пройшли політичні сили УКРОП, Самопоміч та «Воля» (рис.2). Остання може розглядатись як варіант місцевої партії, оскільки активно діє лише на території Івано-Франківської області й опирається на ресурси лідера – народного депутата Юрія Дерев'янка. Однак її активна підтримка сконцентрована лише на мажоритарному окрузі цього депутата, а нестача авторитетних постатей та дієвих программ не дає змоги розширити електоральну підтримку на всю територію області. Решта політичних партій не подолала виборчий бар'єр. Найближчими до успіху були Радикальна партія– 4,69 % та «Громадянська позиція» – 4,16 % голосів виборців. Три політичні сили не набрали і 1% – «Соціалісти» – 0,33 %, «Українська галицька партія» – 0,65 % та «Опозиційний блок» – 0,71 % підтримки громадян області. Проте, за

підсумками голосування, понад 1/5, тобто 21,6 % голосів виборців, що проголосували за партії, які не подолали виборчий бар'єр, не було враховано у процесі формування депутатського корпусу обласної ради.

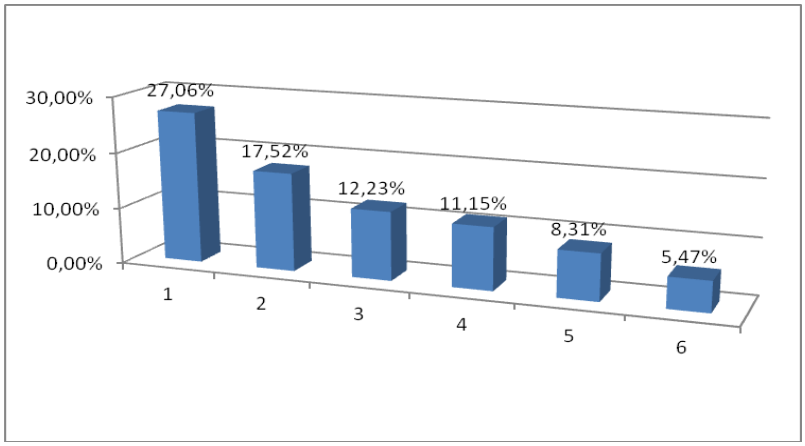

1.ВО «Свобода». 2.БПП «Солідарність». 3. Самопоміч. 4.УКРОП. 5. БЮТ «Батьківщина». 6.УНП

Рис.1. Результати голосування на виборах Івано-Франківської міської ради, у %

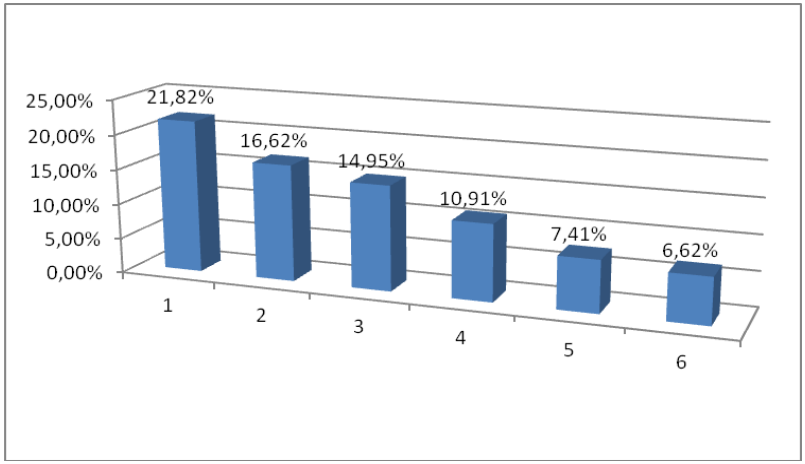

1.БПП «Солідарність». 2. БЮТ «Батьківщина» 3. ВО «Свобода». 4. УКРОП. 5. Самопоміч. 6. «Воля».

Рис.2. Результати голосування на виборах Івано-Франківської обласної ради, у %

Участь політичних партій у виборах місцевих органів влади в Івано-Франківській області дає підстави зробити такі узагальнення:

1. Більшість зареєстрованих місцевих партійних організацій є формальними, не мають соціальної бази, організаційного та ресурсного забезпечення і навіть не спроможні брати участь у місцевих виборах.

2. Зберігається жорстка централізація партійних структур, діяльність місцевих партійних осередків регламентується не лише щодо використання ресурсів, а й ідеологічного або кадрового забезпечення виборчої кампанії. Часто такий підхід супроводжується ігноруванням місцевих особливостей і призводить до зниження рівня їхньої електоральної підтримки.

3. Зниження виборчої активності засвідчує втрату інститутом виборів у очах громадян уособлення чи невизначальної цінності демократії. Низький рівень довіри громадян до політичних партій, центральних і місцевих органів влади спричиняє поширення абсентеїзму серед виборців.

4. У області не сформований суспільний запит стосовно розвитку регіональних партійних структур, хоча саме вони мають реальну можливість ураховувати місцеву специфіку і відстоювати інтереси місцевих громад. Однак продовження системи децентралізації влади в Україні та формування об'єднаних територіальних громад неминуче висуватиме питання партійно-політичного супроводу цих процесів і подолання надмірної централізації в партійному будівництві. Вважаємо за необхідне повну відміну або, в крайньому випадку, зниження до одновідсоткового виборчого бар'єра на місцевих виборах. Це дасть можливість повніше врахувати волевиявлення виборців за умови низької електоральної активності й сприяти розвитку регіональних партій.

Список використаних джерел

1. Про місцеві вибори : Закон України від 04.09.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : //zakon1.rada.gov.ua/laws/show/595-19/print1390895289841092
2. Галичина. – 2015. – 27 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу://www.galychyna.if.ua/news-ivano-frankivsk/detail/frankivci-zipsuvali-5-bjuleteniv/?tx_news_pi1%5Boverwrite

ЮРІЙ ОСТАПЕЦЬ,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології і державного управління,
Ужгородський національний університет

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЇ ПАРТІЙНОЇ СТРУКТУРИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ (1991–2015)

У законодавстві України заборонено створення політичних партій за регіональним принципом, тому вони утворюються лише зі загальнонаціональним статусом. Одночасно зазначимо, що кожен регіон України має власну партійну структуру, яка обумовлена низкою і об'єктивних, і суб'єктивних чинників: територія, природні умови, історія та культура, населення, соціальні й політичні структури тощо.

Регіональні партійні структури спричиняють особливості електоральних процесів, формат місцевих органів влади, впливають на виборчі пріоритети громадян, формують суспільну думку та ін. Саме тому вивчення регіональних партійних структур залишається одним із актуальних напрямів дослідження вітчизняної політичної науки.

Мета статті – охарактеризувати основні етапи еволюції партійної структури Закарпаття упродовж 1991–2015 рр. Для цього необхідно вирішити такі дослідницькі завдання: а) виявити основні чинники впливу на еволюцію партійної структури Закарпатської області; б) охарактеризувати участь політичних партій у виборчих процесах; в) виокремити та дослідити головні періоди у розвитку партійної структури краю.

Аналізуючи особливості функціонування і розвитку партійної структури Закарпатської області, спочатку зупинимось на еволюції української партійної системи загалом.

Наприкінці 2015 р. в Україні було зареєстровано понад 300 політичних партій. До основних чинників, які визначають особливості розвитку партійної системи України, можна зарахувати: характер трансформаційного конфлікту і роль старих еліт; соціополітичні розмежування; відсутність можливостей використовувати досвід «історичних партій»; незручне для формування партій інституціональне середовище (сильний президент, відсутність належної нормативної бази, специфіка виборчої системи тощо); наявність традицій клієнталізму, патерналізму, регіоналізму; виборчі процеси (президентські, парламентські й місцеві вибори).

Логіку розвитку партійної системи України можна передати у такий спосіб: від однопартійності через атомізовану систему наявності великої кількості партій – до системи поляризованого плюралізму, а відтак – до двоблокової партійної системи.

Отже, за результатами останнього електорального циклу в Україні (2014–2015 рр.), до якого належать президентські, парламентські й місцеві вибори, українську

партійну систему можна умовно назвати системою поміркованого плюралізму в двоблоковому форматі. Її двоблоковий формат визначається соціокультурним поділом Захід – Схід.

До партійної системи за результатами останніх виборів можна зарахувати 11 або 12 партій, більшість із котрих є лідерськими, електорально-професійними партіями зі слабкою ідеологічною артикуляцією.

За результатами виборів 26 жовтня 2014 р., до українського парламенту пройшли практично всі нові політичні партії: ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Об'єднання «Самопоміч», ПП «Опозиційний блок», Радикальна партія Олега Ляшка. Така кардинальна зміна складу ВР України засвідчує складні суспільно-політичні процеси, що відбуваються в українському суспільстві, наслідком яких також є незавершеність партогенезу [8, с. 13].

Конфігурація партійної системи України за результатами місцевих виборів 2015 р. не зазнала суттєвих змін. Вона і надалі залишається двоблоковою з ознаками поміркованого плюралізму, яку утворюють не більше 12 політичних партій [1]. Місцеві вибори були успішними для нових партійних проектів, таких як ПП «Українське об'єднання патріотів – УКРОП», ПП «Відродження», ПП «Наш край», Аграрна партія України та Громадський рух «Народний контроль».

Аналізуючи розбудову партійної структури Закарпаття, виокремимо низку періодів, пов'язаних із домінуванням тієї чи іншої партії в області. Визначальний чинник домінування політичної партії в краї – «партійна належність / партійна прихильність» голів Закарпатської обласної державної адміністрації (ОДА). Їхня партійність, терміни перебування на посаді подані в таблиці 1 [3].

Отже, аналізуючи діяльність осередків політичних партій у Закарпатській області, варто передусім акцентувати на тих політичних організаціях, які насамперед борються за голоси виборців та беруть активну участь у реалізації владних відносин, суспільно-політичному житті краю.

Закарпатським обласним управлінням юстиції станом на січень 2016р. було зареєстровано 230 обласних осередків політичних партій. Динаміка легалізації обласних осередків політичних партій є такою (подана після реєстрації відповідно до Закону України «Про об'єднання громадян»): 1993 р. – 5; 1994 р. – 2; 1996 р. – 2; 1997 р. – 9; 1998 р. – 5; 1999 р. – 7; 2000 р.– 7; 2001 р. – 29; 2002 р. – 3; 2003 р. – 10; 2004 р. – 8; 2005 р. – 30; 2006 р.– 6; 2007 р. – 5; 2008 р. – 8; 2009 р. – 16; 2010 р. – 8; 2011 р. – 8; 2012 р. – 4; 2013 – 4; 2014 – 14; 2015 – 45. Як пересвідчуємося, найбільша кількість обласних осередків політичних партій легалізується в Закарпатській області напередодні загальнонаціональних виборів – парламентських і президентських. Найбільше осередків утворено в 2001, 2005 та 2015 рр. – це були роки парламентських, президентських та місцевих виборів, роки жорсткого протистояння опозиції та владної еліти.

Таблиця1

Голови Закарпатської обласної державної адміністрації

№ з/п	Прізвище, ім'я, по батькові	Посада, термін перебування, партійність
1	Сергій Іванович Устич	10 липня 1994 – 5 травня 1999 рр. голова Закарпатської ОДА, член СДПУ(о)
2	Віктор Іванович Балога	5 травня 1999 – 31 травня 2001 рр. голова Закарпатської ОДА, член ПП «Народний союз наша Україна» (НСНУ)
3	Геннадій Геннадійович Москаль	1 червня 2001 – 27 вересня 2002 рр. голова Закарпатської ОДА, підтримував ВБ «За єдину Україну»
4	Іван Михайлович Різак	27 вересня 2002 – 22 січня 2005 рр. голова Закарпатської ОДА, член СДПУ(о)
5	Віктор Іванович Балога	4 лютого – 27 вересня 2005 рр. голова Закарпатської ОДА, член НСНУ
6	Олег Оладарович Гаваші	10 жовтня 2005 – 18 березня 2010 рр. голова Закарпатської ОДА, член Партії реформи і порядок (ПРП)
7	Олександр Олександрович Ледида	18 березня 2010 р. – 22 лютого 2014 р. голова Закарпатської ОДА,член Партії регіонів
8	Валерій Валерійович Лунченко	2 березня 2014 р. – 15 вересня 2014 р. голова Закарпатської ОДА, ПП «Народний фронт»
8	Василь Іванович Губаль	17 вересня 2014 р. – 15 липня 2015 р. голова Закарпатської ОДА, член ПП «Єдиний центр»
9	Геннадій Геннадійович Москаль	15 липня 2015 р. – голова Закарпатської ОДА, підтримує ПП «Блок Петра Порошенка»

У розвитку партійної структури краю виокремимо такі періоди:

Перший період: *1990–1995 рр.*, – формування (інституціалізації) початкового політичного спектра в регіоні. Починаючи з 1990 р., поряд з функціонуванням різних рухівських структур та різних громадських організацій у регіоні розпочався процес конституювання обласних організацій загальнонаціональних партій. Процес утвердження партійного плюралізму в західних областях України відбувався не лише в напрямі створення нових опозиційних інституцій, специфікою регіону стало відродження так званих історичних партій, лідери яких неодноразово проголошували ідеологічну єдність з попередніми структурами. Саме тому, до перереєстрації органами юстиції України політичних партій, в області були зареєстровані та діяли переважно осередки національно-демократичних партій: Української республіканської партії (УРП) – 5 листопада 1990 р., Народної партії України (НПУ) – 28 серпня 1991 р., Української

християнсько-демократичної партії (УХДП) – 14 листопада 1991 р., Української консервативно-республіканської партії (УКРП) – 21 липня 1992 р. [12, с. 34].

У цей час на Закарпатті виникають і перші квазіпартійні утворення: Демократична ліга національностей Закарпаття (ДЛНЗ) – 27 жовтня 1991 р. та Українська народна рада Закарпаття (УНРЗ). До складу ДНЛЗ увійшло п'ять національно-культурних товариств. Основними напрямами програмної діяльності цієї організації були такі: а) збереження адміністративно-територіальної цілісності Закарпаття у складі України; б) надання краю самоврядного статусу; в) представництво меншин в органах влади тощо.

Об'єднання УНРЗ створене навесні 1992 р., а зареєстроване управлінням юстиції 26 січня 1994 р. До складу УНРЗ увійшли: НРУ, товариства «Просвіта» та «Меморіал», УРП, Демократична партія України (ДемПУ), Партія зелених України (ПЗУ), НПУ. Головними програмно-цільовими установками організації стали: а) координація діяльності опозиційних політичних сил в області; б) побудова суверенної незалежної України без будь-яких національно-культурних автономій, вільних економічних зон [10, с.119].

Відновлені національно-демократичні політичні організації заповнили правий/правоцентристський фланги партійного спектра Закарпатської області.

Структурування політичних сил на лівому фланзі суспільно-політичного спектра почалося після серпневих подій 1991 р., унаслідок котрих Верховна Рада України видала постанови «Про тимчасове припинення діяльності Комуністичної партії України» (26 серпня) та «Про заборону діяльності Комуністичної партії України» (30 серпня). Нішу колишньої Комуністичної партії (КПУ) в області заповнили: Соціалістична партія України (СПУ) – 25 листопада 1991 р., Селянська партія України (СелПУ) – 3 березня 1992 р. Організаційне становлення цих організацій в області відбулося за короткий термін. Після того, як ВР України прийняла постанову, що дозволяла діяльність Комуністичної партії України (травень 1993 р.), в області за короткий час відбувається і відновлення обласного осередку КПУ.

На цьому етапі становлення партійної структури краю починається й інституціоналізація центристських партій. Такими партіями в області були: Українська соціал-демократична партія (УСДП) – 15 січня 1991 р., ДемПУ – 28 червня 1991 р., Партія демократичного відродження України (ПДВУ) – 27 вересня 1991 р., Соціал-демократична партія України (СДПУ) – 1 листопада 1991 р. Центристські партії мали слабкий вплив і на населення краю, і на перебіг політичних процесів у області [12, с. 46].

Крім зазначених, до центристських партій можна зарахувати і ПЗУ, створену 24 травня 1991 р. Процес її структуризації в області й впливовість пов'язані з вирішенням екологічних проблем (закриття Мукачівського військового аеродрому,

припинення будівництва Пістрялівської радіолокаційної станції, заборона вирубування лісів та ін.).

Суттєвою ознакою становлення партійної структури області на цьому етапі було й те, що на процеси інституціоналізації громадсько-політичних структур значно впливала церква. Найвищу активність на Закарпатті виявили представники двох церков: російської православної (потім розділилася на українську автокефальну та російську православну) і греко-католицької. Греко-католицьку церкву активно підтримували лідери НРУ, УРП, УКРП, товариство «Просвіта» та ін. Православну церкву підтримували органи влади. «Саме в той час з метою захисту своїх інтересів (перш за все від греко-католиків і сил, які стоять за ними) було засноване Товариство православних Карпатського краю ім. св. Кирила та Мефодія» [10, с. 52].

Висновків про мотивацію участі населення краю в діяльності політичних партій, їхню чисельність, і тенденції майбутнього розвитку можна дійти на основі результатів соціологічних досліджень, проведених робочими групами за керівництва П. Токара (лютий 1992 р.), І. Миговича й А. Колібаби (вересень 1992 р.). Результати дослідження викладені ними в монографіях «Регіональне управління і ринок» [11], «Національний рух на Закарпатті: 1988 – 1993 рр. Соціолого-політологічний аналіз» [10], «Соціальне самопочуття та ціннісні орієнтації закарпатців» [4]. Наприклад, А. Колібаба й І. Мигович на засадах соціологічного дослідження стверджують стосовно залученості населення до політики: «67,4 % респондентів політика цікавить в тій чи іншій мірі, абсолютно не цікавить 32,6 %. Низькою є участь в роботі політичних партій – 4,9 % респондентів, в місцевих радах – 10,4 %, національно-культурних товариствах – 9,1 %» [4, с. 63].

У 1994 р. відбулися чергові вибори до українського парламенту, які вперше проводилися за новим виборчим законом і мали на меті оновити склад депутатського корпусу. Головними конкуруючими напрямами напередодні місцевих і парламентських виборів 1994 р. на Закарпатті стали: націонал-демократичний і комуністичний. Участь осередків політичних партій у парламентських виборах 1994 р. була номінальною. Станом на березень 1994 р. управління юстиції зареєструвало 7 партій, фактично ж брали участь близько 15. Оскільки на той час виборці краю добре пам'ятали домінуючий вплив Комуністичної партії Радянського Союзу, то вигідніше було балотуватись безпартійними. На виборах перемогли прокомуністичні політичні сили.

Другий період: кінець 1996–2001 рр. Він пов'язаний з інституціоналізацією центристських партій у партійній структурі області. Засвоєнню центристськими партіями електорального простору сприяла зміна балансу впливів у регіоні. В умовах біполярності суспільства та політичної невизначеності більшості населення тяжіння до третьої, центристської врівноважуючої сили виглядає природним процесом. Ідеться, передусім про обласні осередки Народно-демократичної партії (НДП),

Аграрної партія України (АПУ) та Соціал-демократичної партії України (об'єднаної) (СДПУ(о)).

У цей період відбуваються вибори до ВР України, органів місцевої влади (1998 р.) та вибори Президента України (1999 р.). На парламентських і місцевих виборах у Закарпатті впевнену перемогу отримує СДПУ(о). Це був початок політичного тріумфу цієї партії в регіоні. Найвпливовішими в закарпатському політикумі тоді стали партії СДПУ (о), НРУ, КПУ, СПУ, СелПУ, ПРП, ВО «Громада». Загалом вплив СДПУ (о) в області починається з призначення головою Закарпатської ОДА в липні 1995 р. С. Устича – голови обласного осередку СДПУ (о). Однак у травні 1999 р. Президент України призначає головою ОДА знову ж таки члена СДПУ (о) В. Балогу. Невдоволений жорстким керівництвом СДПУ (о), він вступає у конфлікт з партією, виходить з її лав і оголошує про «департизацію органів влади». Позицію В. Балоги підтримав Прем'єр-міністр України В. Ющенко. Довибори обласної ради 12 червня 2000 р. у восьми округах області засвідчили, що СДПУ (о) втрачає лідируючі позиції; у цей час на теренах області починає зароджуватись опозиційна сила до діючої влади [9, с. 50–67].

Завершується період інституціоналізацією всього партійного спектра області за схемою «ліві – центр – праві» і перегрупуванням партійно-політичних сил напередодні парламентських виборів 2002 р..

Третій період: початок2002 – 2004 рр. В області відбувалися важливі події, які впливали на структуризацію партійного простору – парламентські, місцеві вибори (2002 р.) та вибори Президента України (2004 р.).

Головою Закарпатської ОДА після звільнення В. Балоги був призначений Г. Москаль. Загалом на цьому етапі за впливовість в області боролися чотири політичні сили: ВБ «За єдину Україну» – (Партія регіонів, АПУ, ПП «Трудова Україна», Партія промисловців і підприємців України); ВБ В. Ющенка «Наша Україна» – (КУН, НРУ, УНР, ЛПУ, ПРП та ін.); ВБ Ю. Тимошенко – (ВО «Батьківщина», УРП, УНП «Собор», УСДП) та СДПУ (о). Головним завданням нового губернатора напередодні виборів було забезпечення підтримкою провладних політичних сил. Спочатку Г. Москаль дотримувався політики СДПУ (о) в області, але згодом відмежувався від цієї політичної сили і сконцентрував діяльність на підтримці ВБ «За єдину Україну», що, безперечно, дало позитивні результати на виборах. Після виборів Г. Москаля звільнили з посади голови ОДА, і у вересні 2002 р. губернатором був призначений голова обласного осередку СДПУ (о) І. Різак. Він змінив практично все обласне керівництво (керівників відділів ОДА, голів районних державних адміністрацій, керівників силових структур та ін.). Отже, на Закарпатті відбувалося накопичення адмінресурсу напередодні президентських виборів 2004 р. І. Різак випробував брудні виборчі технології на виборах міського голови м. Мукачеве [5; 14]. Своїми діями він налаштував проти себе всі політичні сили краю. Розв'язка настала після

президентських виборів: І. Різак був звільнений з посади, а партія СДПУ (о) від поразки уже не змогла відновитись.

Четвертий період: 2005–2009 рр. Починаючи з 2005 р., партійна конфігурація в області під впливом президентської кампанії суттєво змінюється. Передусім зазначимо, що на теренах краю з'являються політичні партії, народжені «помаранчевою революцією», – ПП НСНУ, ГП «Пора». Загалом суспільно-політичне життя області проходило у форматі перегрупування політичних сил напередодні парламентських і місцевих виборів 2006 р., які вже мали відбуватися за партійними списками. Отже, вплив місцевих партійних осередків значно зріс.

Напередодні парламентських виборів 2006 р. Міністерство юстиції України зареєструвало дві угорські партії – Партію угорців України (17 лютого 2005 р.) та Демократичну партію угорців України (24 березня 2005 р.). Обидві партії суттєво впливають на волевиявлення виборців і є складовими партійної структури краю.

Вибори 2006 р. мали особливий вплив на партійну структуру області. По-перше, в обласній раді була утворена «широка» коаліція, аналогів якої не існувало в Україні. Це Партія регіонів, ПП «Народний союз Наша Україна» (НСНУ), СПУ, Партія угорців України, Демократична партія угорців України, частина ВБ Ю. Тимошенко (БЮТ). По-друге, відбувся розкол у ВО «Батьківщина» на обласному рівні. По-третє, пройшла інституціоналізація конфлікту між БЮТ і ПП НСНУ. По-четверте, остаточно закріпилися домінуючі позиції ПП НСНУ в області [6, с. 295].

У ПП НСНУ в 2008 р. відбувся розкол, що призвів на теренах Закарпаття у 2008 р. до появи нової політичної партії «Єдиний центр», яку очолив заступник голови ОДА І. Балога. З ПП НСНУ вийшли 15 депутатів обласної ради, ряд депутатів міських, районних, сільських рад, активісти партії. Зауважимо також появу в області ще одного молодого «електорального гравця» – ГО «Фронт змін» (лідер на загальнонаціональному рівні А. Яценюк), що почав активну діяльність з квітня 2009 р. і за короткий час створив свої осередки у всіх районах і містах області.

Резонансним у закарпатському політикумі напередодні президентських виборів 2010 р. стало звернення до В. Литвина з вимогою розпустити обласну раду, яка «підтримує» політичне русинство. Рішення підписали лідери націонал-демократичних сил краю – голови ЗОО УРП «Собор», ВО «Свобода», НРУ, КУН, УНП та голова управи крайового товариства «Просвіта». Прийнято також рішення обласної ТВК від 17 червня 2009 р. про позбавлення депутатських мандатів депутатів обласної ради, котрі вийшли з БЮТ і приєднались до коаліції більшості (йшлося про 14 депутатів).

Отже, напередодні президентських виборів 2010 р. у Закарпатській області виокремились такі основні політичні сили: ВО «Батьківщина» (БЮТ), ПП «Єдиний центр», ПП «Наша Україна», ВО «Свобода», СПУ, Партія регіонів, Народна партія, ГО «Фронт змін». Усі вони на початок жовтня 2009 р., окрім ПП «Єдиний центр», уже

чітко визначились з тим, кого будуть підтримувати на майбутніх президентських виборах.

П'ятий період: кінець 2010–2013 рр. Для нього характерна зміна балансу впливів у області. Домінування ПП «Єдиний центр» змінило двовладдя – Партії регіонів і ПП «Єдиний центр». Результати місцевих виборів 2010 р. і парламентських виборів 2012 р. яскраво це продемонстрували. Як місцеві так і парламентські вибори підтвердили, що вплив опозиційних партій на Закарпатті низький. І причини цього в тому, що ситуативну опозиційність демонструє ПП «Єдиний центр», а відтак цим і вичерпується електоральна підтримка опозиції. Водночас за результатами парламентських виборів 2012 р. можна констатувати факт зростання електоральної підтримки таких опозиційних партій, як ПП «Удар» і ВО «Свобода».

Шостий період: початок 2014 р. – дотепер. Для нього характерне переформатування політичних сил за наслідками Революції Гідності. Домінуючими у партійній структурі краю стають політичні партії, утворені за наслідками Революції Гідності: 1) ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Народний фронт»; 2) партії суто регіонального впливу: ПП «Єдиний центр», ПУУ – КМКС, ДПУУ; 3) партії, котрі отримали перемогу за результатами місцевих виборів: ПП «Відродження», ПП «Наш край», ПП «Опозиційний блок» [1; 7, с. 411–412].

Розвиток сучасної партійної структури краю цілком підпорядкований загальній логіці становлення партійної системи України: від початкової багатопартійності – через «атомізовану» систему великої кількості партій – до системи поляризованого плюралізму, а відтак – до системи поміркованого плюралізму в двоблоковому форматі.

Становлення партійної структури Закарпаття має низку специфічних особливостей, зумовлених і електоральними традиціями, і сучасною вітчизняною електоральною практикою. У становленні партійної структури краю ми виокремили шість періодів, які зумовлені домінуванням певної політичної сили. Оскільки Закарпаття належить до поліетнічних регіонів України, то на становлення партійної структури, електоральні процеси значно впливає активність національних меншин краю (найбільш політично активною є угорська).

Отже, регіональні особливості розбудови партійної структури краю зумовлені основними чинниками: географічним розташуванням регіону; історичними традиціями; соціально-демографічними характеристиками електорату; відносною слабкістю регіональної політичної еліти тощо. Партійна структура Закарпаття відображає тенденції розвитку партійної системи України і складається з тих самих політичних сил, за винятком трьох суто «регіональних партій» – ПП «Єдиний центр», Партії угорців України – КМКС, Демократичної партії угорців України.

Список використаних джерел

1. Аналіз результатів місцевих виборів 2015: динаміка електоральних симпатій в регіонах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://politcom.org.ua/?p=10637
2. Електоральні процеси України в регіональному вимірі : Буковина і Закарпаття: монографія / Під ред.. А. Круглашова і М. Токаря ; [Ред. колегія : М. Зан, М. Гуйтор, Ю, Остапець, Н. Ротар; Відп. За випуск М. Токар] ; НДІ політичної регіоналістики (Ужгород), НДІ європейської інтеграції та регіональних досліджень (Чернівці). – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2014. – 552 с.
3. Ільницький В. Перші особи. Історія Закарпаття в біографіях його керівників. Історико-публіцистичні нариси / В. Ільницький, С. Федака. – Ужгород : TIMPANI, 2011. – 216 с.
4. Мигович І. Соціальне самопочуття і ціннісні орієнтації закарпатців / І.Мигович, А. Колібаба. – Київ-Ужгород, 1994. – 147 с.
5. Мукачівська епопея : хроніка найбрутальніших виборів / уклад. і передм. : О. Гаврош. – Мукачеве : Карпатська Вежа, 2004. – 222 с.
6. Остапець Ю. Закарпаття через призму політичних виборів : монографія / Ю. Остапець, М. Токар. – Ужгород : Карпати, 2009. – 408 с.
7. Остапець Ю. Місцеві вибори 2015 року : загальнонаціональний та регіональний вимір (на прикладі Закарпатської області) / Ю. Остапець, Р. Манайло-Приходько // Регіональна політика : законодавче регулювання та практична реалізація: матеріали Першої Міжнар. науково-практ. конф., (Київ, 24–25 листоп. 2015 р.). – Київ, Тернопіль : Карт-Бланш, 2015. – С. 406–414.
8. Партійна система України до і після Майдану : зміни, тенденції розвитку, суспільні запити. Аналітична доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2015. – № 6–7. – С. 2–60.
9. Пащенко В. Закарпатський вибір: Політичний розвиток області 1989 – 2006 рр. через призму електоральної соціології / В. Пащенко. – Ужгород : Карпатська вежа, 2008. – 87 с.
10. Токар П. Національний рух на Закарпатті : 1988–1993 рр. : Соціолого-політологічний аналіз / П. Токар. – Ужгород, 2002. – 148 с.
11. Токар П. Регіональне управління і ринок / П. Токар. – Ужгород, 2001. – 184 с.
12. Токар П. Політичні партії в Закарпатті / П. Токар, Н. Токарчик. – Ужгород, 1998. – 118 с.
13. Токарчик Н. Вибори–98 в Закарпатті / Н. Токарчик // Новини Закарпаття. – 1998. – № 68–69.
14. Украдена перемога : хроніка мукачівської епопеї / уклад. і передм. : О. Гаврош. – Мукачеве : Карпатська Вежа, 2004. – 200 с.

ВІТАЛІЙ ЛЕБЕДЮК,
кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри політології,
Національний університет «Острозька академія»

ЕВОЛЮЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ: ЕЛЕКТОРАЛЬНА МІНЛИВІСТЬ, ПАРТІЙНА КОНКУРЕНЦІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА ЛОКАЛЬНОМУ РІВНІ (НА ПРИКЛАДІ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Більшість досліджень з проблем розвитку політичних партій в Україні та аналізу результатів виборів зосереджена навколо загального опису досліджуваних явищ. Вивчення особливостей регіонального розвитку політичних партій і результатів виборів не набуло значного поширення в українській політичній науці, хоча у світовій практиці є вагомі надбання у цій сфері. З такого приводу існує низка причин: унітарна форма державного устрою, яка нівелює інтерес до вивчення політичних процесів на рівні адміністративно-територіальних одиниць; відсутність публічної інформації щодо представництва політичних партій на місцях; дефіцит відомостей про діяльність політичних партій на регіональному та локальному рівнях. Тому нестача досліджень із питань регіонального політичного простору створює перешкоди в розумінні того, як політичні партії функціонують і організовані на регіональному чи локальному рівнях.

Недостатня увага українських дослідників до партійної діяльності на регіональному рівні пояснюється насамперед тим, що українська теорія політичних партій перебуває в періоді становлення, унаслідок чого маємо лише фрагменти складових елементів цієї теорії. Серед авторів-дослідників політичних партій в Україні на регіональному рівні – В. Романова, В. Литвин, В. Лебедюк, В. Климончук, К. Меркотан, П. Мяло, М. Обушний, Ю. Остапець, М. Примуш, А. Романюк, Ю. Шайгородський, Ю. Шведа, котрі частково розкривають особливості діяльності політичних партій на місцевому рівні. Проте не вистачає комплексних досліджень, які б проливали більше світла на локальний рівень діяльності політичних партій в Україні.

Мета статті – проаналізувати динаміку регіонального політичного простору на прикладі Рівненської області. У зв'язку з цим постають такі завданнях: охарактеризувати мережу регіональних осередків політичних партій; простежити динаміку електоральної мінливості; з'ясувати рівень партійної конкуренції. Об'єкт аналізу – зареєстровані структурні утворення політичних партій в Україні. Емпірична основа аналізу охоплює інформацію про мережу первинних осередків політичних партій та результати виборів у Рівненській області.

Беручи до уваги кількісні показники реєстрації, можна стверджувати, що процес реєстрації політичних партій традиційно активізується за рік до парламентських або місцевих виборів (наприклад, 1993 р. – 8 партійних організацій; 1997 р. – 9; 2001 р.

– 6; 2005 р. – 24; 2011 р. – 13 та 2014 р. – 38) (рис. 1) [2]. Одночасно, простежується кореляція між кількістю зареєстрованих політичних партій в Україні та кількістю зареєстрованих обласних партійних організацій політичних партій у Рівненській області. Тобто політичні партії як раціональні актори намагаються максимізувати вигоду від реєстрації партійних організацій у регіонах України з метою отримання певної ренти.

Рис. 1. Динаміка реєстрації політичних партій в Україні та Рівненській області[1]

Становлення і розвиток політичних партій в Україні зумовили необхідність розбудови й регламентації діяльності їхніх організаційних одиниць. Партія ж може стати ефективною та дієвою, якщо вона виступить організованою і цілеспрямованою силою. Розглянемо реєстрацію партійних організацій політичних партій у районах та містах Рівненської області.

Кількість партій у 2015 р., котрі мали зареєстровані партійні організації в усіх районах і містах, порівняно з попередніми роками, фактично збільшилася (з 15 у 2003 р. до 31 у 2015 р.), але у відсотковому співвідношені до кількості політичних партій зменшилася (з 18,8 % у 2003 р. до 15,3 % у 2015 р.) (рис. 2).

[1] Примітка: станом на 30 вересня 2016 р. зареєстровано 345 політичних партій в Україні та 247 обласних партійних організацій політичних партій у Рівненській області.

Кількість партій, які мають зареєстровані партійні організації менш ніж у 50 % районах і містах області, суттєво не змінилася (з 22,5 % у 2003 р. до 20,2 % у 2015 р.), чого не можна сказати про партії, що мають зареєстровані організації у понад 50 % районах і містах (з 36,3 % у 2003 р. до 20,2 % у 2015 р.). Водночас формальність процесу розбудови партійних організацій на місцях засвідчує динаміка кількості партій без жодної районної чи міської партійної організації (з 22,5 % у 2003 р. до 44,3 % у 2015 р.).

Отож, значна частина політичних партій не має зареєстрованих місцевих осередків у всіх адміністративно-територіальних одиницях країни, тобто не є такими партійними організаціями, котрі здійснюють систематичну роботу безпосередньо з громадянами на місцях та розбудовують власну організаційну мережу. Найрозвинутіші політичні партії змогли поширити організаційну мережу в кращому випадку до рівня районів. Політичні партії намагаються зареєструвати лише регіональні організації у більшості регіонів країни (цього вимагає законодавство) і зовсім не працюють на розбудову своєї мережі на локальному рівні. Окрім того, значна частина місцевих осередків політичних партій є фіктивними. Прикладом може бути Партія національно-економічного розвитку України (ПНЕРУ), що активно створювалася регіональними відділеннями «Промінвестбанку» і, як наслідок, маючи одну з найбільших мереж місцевих осередків (728), на виборах 26 березня 2006 р. не здобула жодного мандата у ВРУ, Верховній Раді АРК, обласних і міських радах м. Києва та Севастополя [1, с. 555].

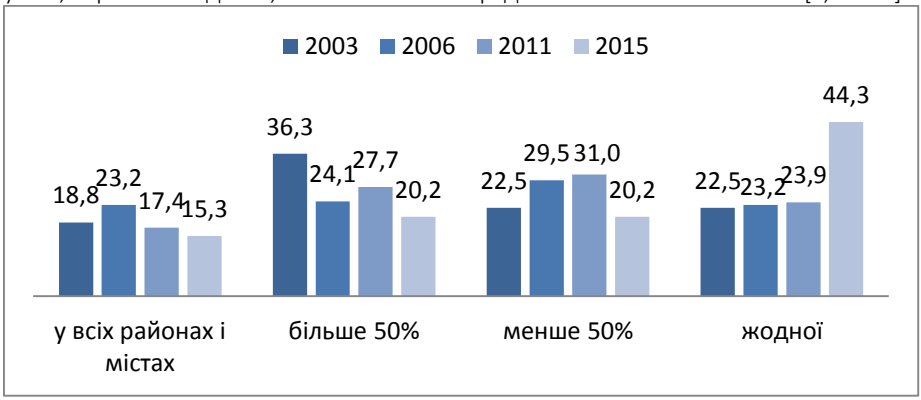

Рис. 2. **Кількість легалізованих осередків політичних партій в Рівненській області у % від загальної кількості (станом на 30 грудня 2015 р.)**[1]

[1] Джерело: дані поточного архіву Головного управління юстиції у Рівненській області. В усіх районах і містах – мають зареєстровані партійні організації в усіх районах і містах; понад 50 % – мають зареєстровані партійні організації у більш ніж 50 % районах і містах; менше 50 % – мають зареєстровані партійні організації в менш ніж 50 % районах і містах; жодної – не мають зареєстрованої жодної районної чи міської партійної організації.

Політичні партії в Україні зміщують акцент на медійний канал комунікації з електоратом, на противагу роботі на локальному рівні. Вони під час виборчих кампаній зосереджуються лише на інформаційній присутності у політичному просторі, що і засвідчує незнання ними власного електорального поля. Як наслідок, партії не працюють на розвиток організаційної мережі первинних осередків, наявність останніх виконує лише «ілюзорну» функцію масових партій у прямому розумінні цього поняття [5, с. 63–70]. Закономірно, що в Україні фактично не існує повноцінних політичних партій, які могли б дієво й ефективно виконувати виборчу функцію. Вони не мають чіткої, привабливої ідеології, розвинутої регіональної структури.

Процес інституалізації електорального поля вивчається за допомогою індексу електоральної мінливості Педерсена[1] [4, с. 2–21]. Загальний метод обрахунку електоральної мінливості має на меті дати оцінку змін у підтримці політичних партій або точніше (у випадку України) – лідерів політичних партій.

Показник електоральної мінливості підтверджує, що найбільші зміни електорального поля в Україні загалом і Рівненській області зокрема відбулись за результатами виборів 2006 р. (31,7 та 42,1 відповідно), 2012 р. (30,6 і 40,4 відповідно), позачергових виборів 2014 р. (65,1 та 62,2 відповідно). Результати засвідчують суттєві зміни у підтримці політичних партій і нестабільності електорального поля на всеукраїнському регіональному рівнях.

Зростання електоральної мінливості для електорального циклу 2002–2006 у Рівненській області обумовлено низкою причин: втрата електоральної підтримки Блоку Віктора Ющенка «Наша Україна» (з 54,8 % у 2002 р. до 25,5 % у 2006 р.) та зростання електоральної підтримки у 3 рази Блоку Юлії Тимошенко (з 9,9 % у 2002 р. до 31,3 % у 2006 р.). На зростання електоральної мінливості у 2007–2012 рр. електоральному циклі впливали: поява нових політичних акторів (УДАР), зростання електоральної підтримки ВО «Свобода», КПУ та Партії регіонів і суттєва втрата своїх позицій політичними партіями ВО «Батьківщина» та «Блок "Наша Україна – Народна самооборона", заборона участі у виборах блокам політичних партій, підняття виборчого бар'єра з 3 % (на позачергових виборах 2007 р.) до 5% (на виборах 2012 р.). Чергове зростання електоральної мінливості для електорального циклу в 2012–2014 рр. було обумовлене

---

[1] Індекс Педерсена (Pedersen index) $IPed = \sum_{i=1}^{n} \frac{p_{i(t)} - p_{i(t')}}{2}$, де $p_{i(t)}$ - відсоток голосів, отриманих і-партією на цих виборах, а $p_{i(t')}$ - відсоток голосів, отриманих і-партією на попередніх виборах. Числове значення індекса лежить у межах від 0 (коли жодна партія не отримала нових голосів і не втратила жодного голосу) до 100 (коли всі партії від останніх виборів утратили всі свої голоси).

низкою причин: поява нових політичних гравців – Народного Фронту та «Самопомочі», зростання підтримки Радикальної партії Олега Ляшка, суттєва втрата електоральної підтримки КПУ, Партії регіонів, ВО «Свобода» та ВО «Батьківщина».

Рис. 3. Електоральна мінливість на всеукраїнському та регіональному рівнях (на прикладі Рівненської області)

Партійну конкуренцію вивчають за допомогою коефіцієнта Джині[1], який дає змогу проаналізувати, наскільки партія змогла сконцентрувати власну електоральну підтримку [3, с. 140]. Що більше значення коефіцієнта Джині, то більша нерівність між партіями в електоральній боротьбі.

Рівень партійної конкуренції у Рівненській області, за результатами виборів до парламенту України, підтверджує суттєву нерівність в електоральній підтримці політичних партій. Зростання коефіцієнта Джині, за результатами виборів 2002 р. у Рівненській області, засвідчує домінування в електоральному полі виборчого блоку політичних партій «Блок Віктора Ющенка "Наша Україна", який здобув 54,8% підтримки виборців. На виборах 2006 р. монопольне становище утримували дві політичні сили «Помаранчевої» революції – Блок Юлії Тимошенко та Блок «Наша Україна» (разом 56,8 % голосів виборців), а на позачергових виборах 2007 р. їхнє монопольне становище лише посилилось (разом 71,7 % голосів виборців). За результатами виборів 2012 р. три політичні сили (ВО «Батьківщина», УДАР та ВО «Свобода») разом здобули 70,5 % підтримки виборів у Рівненській області. Політичні партії, лідери котрих були активними

[1] Коефіцієнт Джині $G = (Y_{i+1}) - (Y_i)$–одиниця виміру невідповідностей в різних сукупностях, що часто використовується для визначення значної гетерогенності в суспільстві. Коефіцієнт Джині набуває значення від 0 (партії мають однакову частку голосів) до 1 (усі голоси сконцентровані у одній партії).

учасника Революції Гідності, на виборах 2014 р. сконцентрували 71,1 % підтримки електорату.

Рис. 4. **Рівень партійної конкуренції на всеукраїнському та регіональному рівнях (на прикладі Рівненської області)**

Політичні партії в Україні мають нерозвинуту організаційну структуру і не охоплюють мережею своїх осередків усі регіони країни. Значна частина політичних організацій не має зареєстрованих місцевих осередків у всіх адміністративно-територіальних частинах країни, тобто не є такими партійними організаціями, що систематично працюють безпосередньо з громадянами на місцях. Тому вони навряд чи можуть вважатися загальнонаціональними партійними організаціями. Навіть найрозвинутіші політичні партії змогли поширити власну організаційну мережу в кращому випадку до рівня районів.

Список використаних джерел

1. Лебедюк В. Політичні партії в Україні : особливості діяльності на місцевому рівні / В. Лебедюк // Партійна система сучасної України : еволюція, тенденції та перспективи розвитку : матеріали між. науково-практ. конф. (24–25 листоп. 2011 р., м. Київ). – К.: Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І.Ф.Кураса, 2012. – С. 551–562.
2. Реєстр політичних партій в Україні: офіційний документ [Електронний ресурс] // Міністерство юстиції України. – Режим доступу: http://ddr.minjust.gov.ua/uk/ca9c78cf6b6ee6db5c05f0604acdbdec/politychni_partiyi.

3. Jones M. The nationalization of parties and party systems. An Empirical Measure and an Application to the Americas / Mark P. Jones, Scott Mainwaring // Party Politics. – 2003. – Vol 9. – № 2. – P. 139–166.
4. Pedersen M. The Dynamics of European Party Systems : Changing Patterns of Electoral Volatility / M. Pedersen // European Journal of Political Research. – 1979. – № 7. – P. 1–26.
5. Wilson A. Political parties in Ukraine. Virtual and Representational / Andrew Wilson, Sarah Birch // Webb P. Party politics in new democracies / Paul Webb, Stephen White. – Oxford : Oxford University Press, 2007. – P. 53–82.

ФЕДІР МЕДВІДЬ,
доктор політичних наук, кандидат філософських наук,
професор кафедри історії та теорії держави і права,
Міжрегіональна академія управління персоналом

ПОЛІТИКО-ПРАВОВЕ ПОЛЕ ПАРТІЙНОЇ ТА ВИБОРЧОЇ СИСТЕМ В УКРАЇНІ (НА МАТЕРІАЛАХ ВИБОРІВ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ 1994–2007 РР.)

Вибори одночасно з референдумом постають формою безпосередньої демократії, народного волевиявлення, що передбачає формування складу представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування шляхом голосування. Про це йдеться у ст.69 Конституції України: «Народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії» [9, с.32].

Формування нової моделі української політичної системи на засадах вільного політичного ринку, яке розпочалося після 2004 р., потребує і нової якості виборчої системи. Саме у межах виборчої системи мають бути закріплені загальні «прозорі» правила електоральної конкуренції, що створюватимуть рівні стартові умови для всіх політичних гравців. З огляду на це, основними завданнями розвитку виборчої системи України є пошук оптимальних, з погляду сприяння демократичному розвитку суспільства, виборчих формул та забезпечення насправді демократичного характеру виборів[10, с.93; 19, с. 280–300].

Національні інтереси України у виборчій сфері полягають у підтримці забезпечення функціонування демократичних виборів як ключового механізму формування органів державної влади та місцевого самоврядування. Виходячи з цього, держава, на думку експертів, повинна забезпечити: право на вільне волевиявлення усім громадянам України, рівність учасників виборчого процесу; запровадження варіанта виборчої системи, що гарантує представництво у ньому якнайширшого кола

суспільних груп; постійне оновлення політичної еліти країни, формування дієвих органів державної влади; зрозумілість для більшості громадян країни [14, с. 49; 12, с. 17–19].

Одним з головних суспільно-політичних досягнень у роки незалежності України вартує, на наш погляд, визнати вибори, оскільки саме вони – чи не єдиний реальний місток, що на певний проміжок часу сполучає соціум (електорат) і політикум.

Системний аналіз п'яти парламентських виборчих кампаній 1994–2007 рр. дає змогу теоретично виокремити та емпірично обґрунтувати три найважливіші, на наш погляд, електоральні проблеми.

Проблема перша. Постійна зміна виборчого законодавства. П'ять виборчих кампаній до Верховної Ради України проходили за трьома різними системами: мажоритарною (1994 р.), змішаною (1998 та 2002 рр.), пропорційною (2006 та 2007 рр.) і регламентувалися чотирма різними законодавчими актами.

Перші вибори до парламенту були призначені на неділю 27 березня 1994 р. відповідно до Закону України «Про дострокові вибори Верховної Ради України і Президента України» від 24 вересня 1993 р. [8]. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 18 листопада 1993 р., який регламентував усі складові електорального процесу 1994 р., мав низку унікальних для світового парламентаризму норм. До найнеординарніших та водночас ключових положень цього законодавчого акта можна, на наш погляд, зарахувати такі:

1. «Вибори проводяться по 450 одномандатних виборчих округах на основі абсолютної більшості» (ст. 1, ч. 3).

2. «Вибори визнаються такими, що не відбулися, якщо в них взяло участь менш як 50 відсотків від числа виборців, внесених до списків виборців даного округу, а також у зв'язку з вибуттям всіх зареєстрованих по округу кандидатів. Обраним вважається кандидат у депутати, який одержав на виборах більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, але не менш як 25 відсотків від числа виборців, внесених до списків виборців даного округу. При однаковій кількості голосів проводиться повторне голосування» (ст. 43, ч. 3 та 4) [3].

3. «Якщо по виборчому округу балотувалося більше двох кандидатів у депутати і жодного з них не було обрано, окружна виборча комісія приймає рішення про проведення в окрузі повторного голосування по двох кандидатах у депутати, які одержали найбільшу кількість голосів виборців...» (нова редакція ст. 46, ч. 1 згідно з відповідними законодавчими змінами 13 вересня 1995 р.) [4].

4. «Встановлення результатів виборів при повторному голосуванні проводиться в порядку, передбаченому статтею 43 цього Закону» (ст. 46, ч. 2).

5. «Повторні вибори проводяться у виборчих округах у випадках, коли балотувалося не більше двох кандидатів у депутати і жодного з них не було обрано або вибори по виборчому округу були визнані такими, що не відбулися, чи недійсними.... Кандидати, які зняли свою кандидатуру або не одержали необхідної кількості голосів і не були

обрані на виборах, що відбулися і не були визнані недійсними, на повторних виборах балотуватися не можуть...» (ст.48, ч. 1, 3 та 4) [4].

Наведені положення спричинили масштабний недобір народних депутатів України, в окремих мажоритарних округах вибори тричі були визнані такими, що не відбулися, або депутата не було обрано. На першому засіданні Верховної Ради другого скликання голова ЦВК І. Ємець оголосив про визнання повноважень 338 осіб (серед них – лише 12 жінок) [3]. Отже, було недообрано 112 депутатів, або ж 24,89 % конституційного складу парламенту. Причому до закінчення каденції цього скликання Верховної Ради її чисельність практично не змінилась.

Через це, природно, наступні парламентські вибори 1998 р., вже регламентувалися принципово новим Законом України «Про вибори народних депутатів України» (1997 р.), який окрім запровадження змішаної (мажиротарно-пропорційної) виборчої системи, особливу увагу приділив і проблемі виборів у одномандатних виборчих округах. Враховуючи досвід недоукомплектування парламенту 1994 р., у ст.43 ч.4 та 5 Закону в цій частині запроваджувався значно лояльніший порядок обрання народних депутатів. Відтепер обраним вважався кандидат у депутати, який набрав більшість голосів виборців, котрі взяли участь у голосуванні. У тому випадку, коли до виборчого бюлетеня було включено лише одного кандидата в депутати, він вважався обраним, якщо кількість голосів, поданих за нього, перевищувала кількість голосів «не підтримую жодного кандидатів у депутати»[5].

Наступний Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 18 жовтня 2001 р. не містив особливих кардинальних змін [7]. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 25 березня 2004 р. із внесеними численними змінами (запровадження, зокрема пропорційної виборчої системи та тривідсоткового виборчого бар'єра) регламентував виборчий процес до Верховної Ради 2006 та 2007 рр. Доцільно зазначити, що обсяг кожного з наступних виборчих законів України постійно збільшувався. Так, у відповідному нормативно-правовому акті від 18 листопада 1993 р. містилась 51 стаття; від 24 вересня 1997 р. – 53; від 18 жовтня 2001 р. – 86; від 25 березня 2004 р. – 118.

Проблема друга. Неоднорідне представництво інтересів адміністративно-територіальних одиниць. Запровадження в Україні змішаної та особливо пропорційної виборчих систем оголили проблему: чисельність депутатів, котрі представляли адміністративно-територіальні одиниці, виявилася дуже неоднорідною. Цю тезу підтверджує аналіз статистичних результатів парламентських виборів 1998–2007 рр.

У таблицях 1–4 (автор підготував їх на основі офіційних результатів ЦВК) подано подолання виборчого бар'єра в регіонах, тобто, в скількох адміністративно-територіальних одиницях певна політична партія чи блок набрали не менше 3 % (для 2006 та 2007 рр.) чи 4 % (1998 та 2002 рр.) голосів [11, с. 415–417].

У 1998 р. ВО «Громада» та СДПУ(о) потрапили до парламенту, перетнувши чотиривідсотковий виборчий бар'єр лише в трьох і чотирьох областях України відповідно. Водночас, НАПУ та Партія «Реформи і порядок», подолавши виборчий бар'єр у восьми та п'яти регіонах, не потрапили до парламенту.

Варто звернути увагу, що різниця місць за даним показником і результатами виборів у 1998 р. була суттєвою. Наприклад, Партія зелених України подолала виборчий бар'єр у 25 з 27 регіонів України, але отримала лише четверте місце за результатами в загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі. Неспівмірною у регіонах виявилася і кількість виборців, котрі взяли участь у голосуванні. Так, співвідношення активного електорату між Донецькою та Закарпатською областями становила 397, 29%.

Починаючи з 2002 р., політичні сили, які найчастіше долали встановлений виборчий бар'єр у регіонах, неодмінно потрапляли до Верховної Ради України. Різниця місць за даним показником і результатами в багатомандатному виборчому окрузі була мінімальною. За історію проведення парламентських виборів в Україні лише Блок Юлії Тимошенко в 2007 р. подолав виборчий бар'єр в усіх 27 адміністративно-територіальних одиницях.

Проблема третя. Спотворення результатів виборів після конвертації голосів. Пропорційна система виборів містить один недемократичний за суттю елемент – конвертацію голосів. Ця процедура закріплює той факт, що в парламент народними депутатами стають особи, яких сюди не було обрано. За результатами волевиявлення партія чи виборчий блок отримували одну кількість мандатів, а після процедури конвертації – значно більшу. І така проблема характерна не лише для України, а й для більшості держав світу. Вона висвітлена у таблицях 9–12, де подано і реальні результати виборів, і результати, отримані після конвертації, що в певний спосіб спотворює електоральні результати волевиявлення громадян [11, с.421–423]. Так, у 1998 р. кількість голосів, відданих за КПУ після конвертації, збільшилася на 12,82 %, а кількість одержаних депутатських мандатів зросла з 62 до 84, тобто на 26,19 %. Найменш спотвореними після процедури конвертації результатів були парламентські перегони 2007 р.

Отже, сучасна виборча система України, на думку експертів, характеризується такими основними ознаками: домінування пропорційної виборчої формули із закритими партійними списками; високий рівень законодавчого врегулювання різних аспектів функціонування виборчої системи; «партизація» виборчих комісій різного рівня – формування їх за принципом партійного представництва; конфліктогенність процедури реалізації повноважень Верховної Ради України стосовно призначення виборів до органів місцевого самоврядування. Найсуттєвіший прогрес відбувся в організації виборчого процесу в напрямі його демократизації, яка виявилася насамперед у відмові від непередбаченого законом втручання органів державної

влади у виборчий процес. Ця обставина зазначена у звітах спостережних місій ОБСЄ щодо виборів народних депутатів України 2006 р. та 2007 р., хоча зауваження стосовно такого незаконного втручання висувалося у звітах про вибори 2002 та 2004 рр. [15–18].

Ключовим чинником динаміки виборчої системи України впродовж останніх років став перехід до нової, суто пропорційної виборчої формули, запровадження якої мало низку і негативних, і позитивних наслідків. По-перше, відбулося структурування українського електорату через концентрацію симпатій виборців навколо політичних сил, котрі здобували перемогу на парламентських виборах. По-друге, забезпечено компенсацію втрачених голосів виборців. По-третє, усунено диспропорції між результатами виборів у загальнонаціональному багатомандатному та територіальних одномандатних виборчих округах [14, с. 50–51].

Водночас виборчі кампанії останніх років та подальша діяльність обраних органів влади та місцевого самоврядування продемонстрували, на думку експертів, низку недоліків чинної виборчої системи: однаковий загороджувальний бар'єр для політичних партій та виборчих блоків; відсутність у виборців можливості вплинути на персональний склад представницьких органів внаслідок закритого типу виборчих списків; надмірна політизація складу представницьких органів місцевого самоврядування; практика складання партійних списків в умовах слабкості місцевих партійних організацій; невідповідність принципу комплектування обласних і районних рад їхньому юридичному статусу [14, с. 52].

Отже, запровадження пропорційної виборчої системи зумовлює непідконтрольність персонального складу виборчих списків самим виборцям, що сприяє розвитку авторитарних тенденцій всередині партій та суттєво ускладнює відповідальність суб'єктів виборчого процесу перед виборцями. Можна стверджувати, що чинна в Україні виборча система не є досконалою, особливо порівняно з іншими варіантами пропорційних виборчих систем, поширеними у демократичних країнах світу. Так, досвід країн-членів ЄС засвідчує: у жодній з країн ЄС не використовується така пропорційна система, за якої голосування виборцем здійснюється за єдиним загальнонаціональним закритим виборчим списком, у чотирьох країнах – застосовуються закриті регіональні виборчі списки; у більшості країн з пропорційною виборчою системою кандидати можуть висуватися не лише політичними партіями, а й об'єднаннями виборців (крім Австрії, Латвії, Португалії, Словаччини), а в Естонії та Чехії – також порядком самовисування; мери (глави органів місцевого самоврядування) у більшості європейських країн (17 з 27) обираються непрямим шляхом (радами), що усуває проблему конфлікту між ними та депутатським корпусом [1, с. 76].

Головною метою є пошук і реалізація оптимальної виборчої моделі в Україні для формування легітимних та дієздатних представницьких органів різних рівнів, яка забезпечувала би більший вплив виборців на формування законодавчого органу, задовольняючи вимогу належного рівня персональної політичної відповідальності

представників депутатського корпусу і сприяючи політичній структуризації суспільства та розвитку партійної системи країни.

Тому серед найважливіших завдань реформування виборчої системи такі: забезпечення адекватного представництва інтересів різних соціальних груп, підвищення відповідальності депутатів рад різних рівнів перед виборцями; посилення контролю громадян за діяльністю представницьких органів; сприяння подальшому розвитку партійної системи, зокрема становленню дійсно загальнонаціональних політичних партій; зростання ролі громадян у формуванні представницьких органів влади.

Досягненню цих завдань сприятимуть, на думку аналітиків, такі зміни виборчої системи на загальнонаціональному рівні.

1. Запровадження системи загальнонаціонального голосування за регіональними списками як засіб подолання диспропорційності регіонального представництва у Верховній Раді України.

2. Введення диференційованого виборчого бар'єра для політичних партій та виборчих блоків як засіб стимулювання партійного будівництва та набуття партійною системою України більшої сталості. Оптимальним варіантом є збереження тривідсоткового бар'єра для політичних партій та збільшення його до п'ятивідсоткового для виборчих блоків, що складаються не більш ніж з трьох партій, з підвищенням бар'єра на 1 % за кожну додаткову партію у виборчому блоці.

3. Синхронізація президентського та парламентського електоральних циклів. За умов «розділеного правління» між президентською та парламентсько-прем'єрською вертикалями цей крок обумовлений необхідністю: партійно-політичної консолідації виконавчої та законодавчої влади за допомогою паралельно-синхронного результату парламентських і президентських виборів; процесу творення парламентської коаліції; призначення на посаду Прем'єр-міністра людини, близької до Президента за політичними поглядами.

4. Запровадження практики постійної ротації парламенту, що довела свою ефективність у багатьох країнах (США, Індія, Франція та ін.).

5. Започаткування відкритого партійного списку з преференціями.

6. Закріплення практики державного фінансування парламентських партій [13, с. 50–51].

Отже, запропоновані зміни виборчого законодавства дозволять, на думку експертів, стабілізувати політичну систему України, підвищити легітимність законодавчої влади, ефективність прийняття політичних рішень, рівень регіонального представництва в Верховній Раді України. Важливим наслідком удосконалення вітчизняного виборчого законодавства стане формування інституту політичної відповідальності як політичних партій, так і окремих депутатів, а також посилення ролі виборця в процесах формування представницьких органів влади.

Список використаних джерел

1. Виборив Європейському Союзі / за ред. Д. С. Ковриженка. – К. : ФАТА ЛТД, 2006. – 156 с.
2. Доповідь Голови Центральної виборчої комісії по виборах народних депутатів України Івана Ємця (11 травня 1994 року).
3. Про вибори народних депутатів України : Закон України № 3623-XII від 18 листопада 1993 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3623-12
4. Про внесення змін до частини першої статті 46 Закону України «Про вибори народних депутатів України» : Закон України №316/95-ВР від 13 вересня 1995 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/316/95-вр
5. Про вибори народних депутатів України : Закон України № 541/97-ВР від 24 вересня 1997 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/541/97-вр
6. Про вибори народних депутатів України : Закон України № 1665-IV від 25 березня 2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1665-15
7. Про вибори народних депутатів України : Закон України № 2766-III від 18 жовтня 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2766-14
8. Про дострокові вибори Верховної Ради України і Президента України : Закон України № 3470-XII від 24 вересня 1993 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3470-12
9. Конституція України. Текст основного закону з офіційними тлумаченнями Конституційного Суду / огляд і коментарі В. Ф. Погорілка та В. Л. Федоренка. – К.: Наук. думка, 2006. – 211 с.
10. Медвідь Ф. Виборча система України: політико-правові засади генези і становлення / Ф. Медвідь, Я. Медвідь // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф.Кураса НАН України. –К., 2010. – 6 (50). –С.92–100.
11. Медвідь Ф. Вибори народних депутатів України 1994–2007 рр. : політико-правове поле партійної та виборчої систем / Ф. Медвідь, В. Баран // Партійна система сучасної України : еволюція, тенденції та перспективи розвитку: матеріали Міжнар. науково-практ. конф., 24–25 листоп. 2011 р. – К. : ІПіЕНД, 2012. – С. 410–425.
12. Модернізація України – наш стратегічний вибір : щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2011. – 416 с.

13. Послання Президента України до Українського народу (з Експертною доповіддю НІСД «Україна XXI століття. Стратегія реформ і суспільної консолідації») / укладач А. В. Єрмолаєв. – К. : НІСД, 2010. – 128 с.
14. Україна в 2005 – 2009 рр. : стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : монографія / за ред. Ю. Г. Рубана. – К. : НІСД, 2009. – 655 с.
15. Україна.Парламентські вибори 31 березня 2002. Заключний звіт [Електронний ресурс] / ОБСЄ/БДІПЛ. – Режим доступу : ttp://www.osce.org/documents/odihr/2002/05/1293_uk.pdf.
16. Виборидо Верховної Ради України 2006 р. Заключний звіт місії ОБСЄ/БДІПЛ зі спостереження за виборами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://oscepcu.org/fi les//documents/fi nal%20report%202006.pdf.
17. Україна. Дострокові парламентські вибори 30 вересня 2007 р. Звіт місії ОБСЄ/БДІПЛ з оцінки потреб [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://oscepcu.org/fi les//documents/UKR_NAM%20report_fi nal.doc.
18. Ukraine.PreTerm Parliamentary Elections, 30 September 2007. OSCE/ODIHR Election Observation Mission Report [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.osce.org/documents/odihr/2007/12/29054_en.pdf.
19. Шведа Ю. Політичні партії у виборах : теорія та практика виборчої кампанії : навч.-метод. посібник / Ю.Шведа. – К. : Знання, 2012. – 373 с.

МАКСИМ АНДРУЩЕНКО,
кандидат політичих наук,
незалежний дослідник,
м. Київ

ЗАКОН МІНІМАЛЬНО ВИГРАШНИХ КОАЛІЦІЙ VERSUS УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД *COALITION BUILDING*

Відомий американський політичний теоретик У. Райкер (William Riker) у праці *«The Theory of Political Coalition» (1962)* [1] зазначав, що в ситуаціях ігор з нульовою сумою, n-кількістю політичних акторів та контекстними витратами учасники створюють коаліцію саме такого розміру, який вони вважають достатнім для перемоги – і не більше [1, с. 32–33]. Зауважимо: таке судження У. Райкера постає соціологічним законом, який ґрунтується на теорії ігор. Цей закон спрацьовує в іграх з нульовою сумою за наявності щонайменше трьох політичних акторів, котрі при цьому ведуть перемовини. На думку американського політолога, за таких умов будуть утворюватися мінімально виграшні коаліції (МВК). Причому мінімально виграшна коаліція становить групу політичних акторів, які: 1) мають спільну мету в межах гри; 2) володіють достатньою кількістю

ресурсів для «перемоги» у такій грі; 3) не могли би перемогти за умови виходу одного політичного актора з коаліції.

Важливо наголосити, що формулювання закону мінімально виграшних коаліцій У. Райкера логічно виводиться з ряду аксіоматичних суджень: 1) гра з нульовою сумою / «the winner takes it all» / з n-кількістю гравців; 2) гравці поводять себе раціонально в межах логіки minimax; 3) гравці мають повну інформацію; 4) можливі контекстні витрати (хабарі); 5) коаліція перемагає тоді й лише тоді, коли вона володіє певним мінімумом ресурсів; 6) жоден гравець не може виграти самостійно; 7) члени коаліції самі визначають її розмір; 8) що більший розмір виграшної коаліції, то менший її сукупний виграш; 9) виграшні коаліції утворюються через розширення протокоаліцій[1]; 10) кожна гра може розглядатися як ізольована, індивідуальна подія.

Ці аксіоматичні судження продукують таку формулу: ***коаліції відразу перестають приймати нових членів, досягнувши мінімально виграшного розміру (рис. 1)*** [2, с. 132].

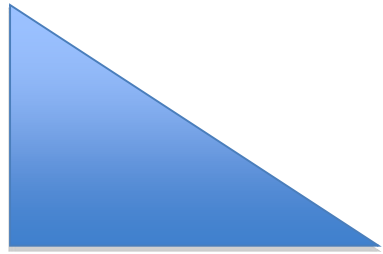

Рис. 1. Взаємозв'язок між розміром та загальним виграшем у виграшних коаліціях

ВК – велика коаліція (коаліція всіх політичних акторів); МВ – максимальний виграш, МВК – мінімально виграшна коаліція .

Український досвід *coalitionbuilding* абсолютно іґнорує і політичну теорію, і здоровий ґлузд. Взагалі український політичний процес нагадує «суспільство спектаклю» (*La Société du spectacle*)[2]. Якщо апелювати до *Угоди про коаліцію*

[1] Протокоаліція – це коаліція, яка ще не управляє достатньою кількістю ресурсів для перемоги.

[2] *La Société duspectacle* – філософська праця відомого французького філософа Гі-Луїса (Ернеста) Дебора (1967). Використовується метафорично в межах нашого дослідження.

депутатських фракцій «Європейська Україна» (2014) [3], то коаліція складається з п'яти політичних акторів, котрі сукупно формують конституційну більшість – 302 народні депутати. За У. Райкером, така велика виграшна коаліція відповідно до 8 аксіоматичного судження сукупно менш виграшна та більш схильна до внутрішньої конфліктогенності, що ми й спостерігаємо, зокрема в контексті голосування за зміни до Конституції.

На нашу думку, коаліція була би більш виграшною та ефективнішою за умови створення з трьох фракцій: Партії «Блок Петра Порошенка»; «Народного фронту» та будь-якої іншої «демократично-майданної» фракції. Однак така ситуація видаєтья неможливою у зв'язку з відсутністю фракційної дисципліни та політичної культури у представників цих політичних сил, особливо під час голосування.

Тому за таких умов закон мінімально виграшних коаліцій У. Райкера не спрацьовує в українському політичному просторі, адже останній характеризується ірраціональністю, алогічністю та відсутністю політичної відповідальності. Це призводить до перманентних криз парламентаризму, які натомість, продукують глибокі політичні кризи.

Список використаних джерел

1. Стрём К. Принцип размера в теории коалиций. Закон минимально выигрышных коалиций / Коре Стрём // Теория и методы в современной политической науке : первая попытка теоретического синтеза под ред. С. У. Ларсена. – М.: Росс. полит. энциклопедия (РОССПЭН), 2009. – 751 с.
2. Угода про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/file/text/33/f439014n8.pdf
3. Riker W. The Theory of Political Coalitions / W. Riker. – New Haven: Yale University Press, 1962. – 300 p.

НАТАЛІЯ ПОГОРІЛА,
Український католицький університет

ПОВТОРНА УЧАСТЬ У ВИБОРАХ

Цю статтю присвячено аналізу демографічного складу і біографічних даних кандидатів на українських парламентських виборах. Інтерес до кандидатів, котрі висувалися кілька разів, пояснюється необхідністю розуміння процесу рекрутації, який є важливою складовою формування політичної еліти. Дослідниця Піппа Норріс [17]

наголошує на тому, що існує чотири аспекти процесу рекрутації в кандидати і кожен з них повинен отримати частку уваги дослідника:

1. Who is available? Хто стає кандидатом – вікова, статева, освітня, фахова структура того пулу, з котрого можна обирати.
2. Rules of recruitment. Як члени партії обирають, кому бути кандидатом.
3. Political system. Яка існує структура можливостей, що дає змогу перемогти у виборах; які місця можна зайняти, перемігши. Йдеться, зокрема, про мажоритарну та партійну систему, структуру парламенту.
4. Demands of the gate keepers – які параметри обирають виборці, тобто за кого голосують.

Піппа Норріс зазначає, що останній аспект отримує найбільше уваги, адже потребує аналізу лише депутатського корпусу, характеристики представників котрого є доступні та, відповідно, прості в обробці. Успіх на виборах і правила, за якими відбуваються вибори, загалом вимагають знання і про депутатський, і про кандидатський корпус. Однак про кандидатів вистачає загальної інформації, що можна легко роздобути. Аналіз першого та особливо другого аспектів становлять найбільшу проблему, оскільки потребують знання про найменш доступні для дослідника реалії – мотивацію кандидата та прийняття рішення керівниками політичних партій про висування кандидатів.У першому випадку аналіз вимагає інформації про мотиви участі у виборах від тисячі кандидатів – групи, яка є надзвичайно важко досяжною, що робить завдання репрезентації практично неможливою. Окрім того, додається проблема низки психологічних та моральних чинників, котрі можуть перешкоджати щирій відповіді про мотиви або навіть усвідомленню цих мотивів самим кандидатом. Нечисельні дослідження мотивації кандидатів доводять, що лише близько 1/5 частини кандидатів з виборчого бюлетеня розраховують на перемогу. Інші популярні мотиви охоплюють в себе народну підтримку, пропозицію від партійного лідера взяти участь у виборах, пошук нового досвіду, бажання створити опозицію чинному президентові тощо [15]. Мотивація кандидатів має особливе значення, коли йдеться про самовисування.

Висвітлення другого аспекту – процесів внутрішньопартійної селекції – найскладніше питання політичної науки. Процес прийняття рішення партійними лідерами залишається «secret gardens of politics» не лише серед країн «Нової Європи», а й серед розвинутих демократичних країн Заходу [9]. Вивчення навіть найдетальніших біографічних даних кандидата не дає відповіді на запитання, чию кандидатуру і чому підтримає партія. Однак у випадку коли існують дані стосовно кандидатів-самовисуванців та кандидатів від політичних партій, можна, порівнюючи ці дані, дійти висновку про переваги щодо вікових, професійно-статусних характеристик, які мають керівники політичних партій.

Стосовно мотивації участі у виборах можна також робити лише непрямий їхній аналіз через порівняння характеристик тих, хто балотувався раз, із тими, хто балотувався неодноразово (повторні кандидати). Можна спостерігати, що мотивація повторних кандидатів, зокрема, тих, хто балотувався три і більше разів, різниться від мотивації тих, хто брав участь у виборах тільки раз. Можна констатувати, що їх метою є перемога у виборах, політична карєра, особливо у тому випадку, коли вони хоч раз перемагали на виборах. Мотивація ж більшості кандидатів, котрі балотувалися лише раз, є набагато складнішим питанням, і сама група – гетерогенніша. Теорія раціонального вибору вважає головним мотивом кандидатів перемогу у виборах [7; 21]. Однак, політична психологія зауважує, що нерідко кандидати не прагнуть виграти перегони, але мають інші цілі: особиста популярність, психологічна стимуляція, приналежність до певних спільнот, які гуртуються навколо виборів, лояльність відносно своєї політичної партії [5]. Названі мотиви аналізувалися з використанням вибірки кандидатів у своїх перших виборах: можна припустити, що для тих, хто бере участь у виборах другий раз і більше, перемога могла би стати більш типовим мотивом участі у виборах.

Історія парламентських виборів у незалежній Україні підтверджує значну роль, яку відіграють технічні кандидати, безпосередньою метою котрих не є перемога на виборах. Політологи пишуть про низку функцій, що виконують технічні кандидати: створення рейтингу для малої партії; відтягування голосів від великих партій-опонентів; клонування кандидатів; проведення своїх людей у виборчкоми та ін. [4; 6; 13; 16; 22]. Політологи стверджують: число технічних кандидатів і технологічних партій збільшується від виборів до виборів. Як засвідчують дані, з 1994 до 2014 рр. частка тих мажоритарних кандидатів, котрі отримали менше 1 тис. голосів, коливалася в межах 11–38 % (останній отриманий результат – вибори в 2014 р.). Існує можливість того, що технічних кандидатів серед кандидатів, які балотувалися тільки раз, більше, ніж серед тих, хто балотувався кілька разів. І навіть тоді, коли технічний кандидат балотувався кілька разів, його першопочаткова мотивація могла змінитися. Адже його контакт з організацією виборів підтверджує певну професіоналізацію і більшу послідовність намірів, ніж у кандидатів, що балотувалися лише раз.

Отже, порівняння одноразової та багаторазової участі дає змогу дійти певних висновків про біографічні та демографічні параметри тих кандидатів, які балотувалися багато разів. По-перше, ці висновки стосуватимуться процесів рекрутації політичними партіями, по-друге – мотивів самовисуванців. Отже, аналіз депутатів порівняно з усіма кандидатами кожних виборів висвітлює чинники політичного успіху, натомість аналіз повторних кандидатів у всіх виборах порівняно з одноразовими кандидатами в будь-яких виборах, виявляє певні чинники професіоналізації кар'єри та правила рекрутації багаторазових кандидатів (табл. 1).

Таблиця 1

Кандидати, що починали в 1990–1998 рр., одноразові та повторні

	Усі кандидати	Дві цільові групи – одноразові й повторні
Балотувались раз	9962	9962
Два рази	2020	3506
Три рази	749	
Чотири рази	363	
П'ять разів	207	
Шість разів	110	
Сім разів	49	
Вісім разів	8	
Разом усі, хто починав у 90-х роках	13468	

Аналіз багаторазових кандидатів можливий лише тоді, коли біографічні дані охоплюють відносно тривалий період часу і допасовані на рівні кожного конкретного кандидата, що, власне, можливе у випадку даних EASTPaC[1]. Актуальні дані в рамках цього дослідження охоплюють 24 роки і 8 парламентських виборчих кампаній. Таблиця 2 показує частку повторної участі у виборах, що є досить великою і постійною. Безсумнівно, визначення кандидата як одноразового кандидата має умовний характер, адже кар'єра кандидатів, зокрема молодшого віку, може продовжуватись після завершення аналізу. Тому ми беремо до уваги тільки тих кандидатів, що починали балотуватися у 90-х роках: на виборах у Верховну Раду Української РСР у 1990 р. і Верховну Раду України в 1994 та 1998 рр. Аналіз віку цих кандидатів підтверджує велику частку кандидатів у цій груп, яким на сьогодні виповнилось 80 і більше років. Це означає, що вони переважно закінчили вже політичну кар'єру.

Таблиця 2

Повторні кандидати, відсотки

Назва	Роки виборів								Сума
	1990	1994	1998	2002	2006	2007	2012	2014	
Одноразові	75	72	76	80	78	89	81	100	81
Повторні кандидати	25	28	24	20	22	11	19		19
Усього	100	100	100	100	100	100	100	100	100

[1] EASTPaC – East European Parliamentarian and Candidate data – дані про кандидатів та депутатів в усіх парламентських виборах, що відбулися в Україні, Польщі та Угорщині в рамках проекту Electoral control in central and Eastern Europe Інститутом Філософії та соціології Польської Академії наук (IFiSPAN) та програмою CONSIRT з Ohio State University. Містить біографічні дані та дані про результати виборів для 35798 кандидатів в народні депутати в усіх демократичних виборах в Україні.

Дані таблиці 3 засвідчують, що 39 осіб, які балотувалися у 1990 р., балотувалися ще і в 2014 р., також у цьому році балотувалися 138 кандидатів з 1994 р. та 143 – з 1998 р. Однак, починаючи з кандидатів 2002 р., участь у виборах 2014 р. є набагато відчутнішою і більшість із них – у віці від 49 до 71 років. Це означає, що їхня кар'єра ще продовжується і серед одноразових кандидатів 2002–2014 рр. напевно, буде більша частка тих, хто продовжуватиме балотуватись, тобто стане повторним учасником.

Таблиця 3

Участь повторних кандидатів, які перший раз балотувалися у певному році впродовж усіх виборчих кампаній

Рік виборів	Усі кандидати, котрі балотувались уперше	У тому числі, повторні кандидати							
		1990	1994	1998	2002	2006	2007	2012	2014
1990[1]	2816	707	461	339	215	172	200	67	39
1994	6082		1691	1310	704	470	268	198	138
1998	4570			1108	744	487	277	203	143
2002	5290				1039	773	383	276	269
2006	5682					1241	958	409	294
2007	2860						321	239	179
2012	3808							734	734

Гіпотези формулювалися стосовно таких чинників як належність до партійної та державної номенклатури у 1990 р., до бізнесу в 1994 і 1998 рр. та стосовно ролі мажоритарної системи: очікувалось, що за теорією «партії влади» ці фактори сприяли не лише одноразовому успіхові кандидатів – початку тривалої депутатської кар'єри, а низький результат для мажоритарної системи – як певний мотиваційний чинник продовження або припинення кандидування у наступних виборах. Гіпотези перевірялися за допомогою логістичної регресії на всіх кандидатах (одноразові

[1] В обведених рамкою клітинках – всі повторні кандидати, що балотувалися вперше під час кожної виборчої кампанії. В інших клітинках понад діагоналлю – всі повторні кандидати, що балотувалися саме в цих виборах. Одні й ті самі кандидати, що балотувалися кілька разів зустрічаються в різних клітинках одного рядка, тому сума їх не дорівнює числу в обведених рамкою клітинках.

порівняно з повторними). Логістична регресія оцінює шанси для депутата з певною характеристикою опинитися серед повторних кандидатів.

Гіпотези. До найпопулярніших гіпотез стосовно політичної еліти належить гіпотеза про «партію влади» – мажоритарних кандидатів, котрі потрапляли до парламенту для захисту своїх інтересів, завжди підтримували чинного Президента й/або нехтували партійною структурою взагалі, або лояльністю до партій, які їх привели до успіху. Упродовж історії незалежної України гіпотеза щодо складу «партії влади» змінювалась. У 1990 р. вважалося: основою партії влади стали члени колишньої партійної номенклатури, які зреклися членства КПРС ще у 1990–1991 рр. для збереження власних посад в економіці та політичній структурах, та подавалися переважно через мажоритарні округи [3; 11]. У 2000–х роках політична ситуація змінилася. В політиці зявилися бізнесмени, діячі місцевої політики, і лобіювання своїх інтересів досягло такого рівня, що Верховну Раду 2002 р. називали «Радою мільйонерів» [8; 14; 19]. За допомою даних EASTPac можна контролювати членство у КПРС кандидатів 1990 р., їхню належність до адміністративної та економічної номенклатури – корпусу директорів радянських підприємств і начальників великих організацій, секретарів парторганізацій, їхніх заступників, керівників підрозділів уряду та місцевих адміністрацій. Починаючи з 1994–1998 рр. закодовано також належність до бізнесу й адміністративної еліти незалежної України. Ці змінні допомагають перевірити принаймні формальні атрибути належності до номенклатури та олігархіату та їх вплив на бажання балотуватися знову і знову.

Друга гіпотеза стосується членства у політичних партіях. Про слабкість і невизначеність партійної системи України написано багато [2; 12]. Після поразки лівих партій на виборах 2002 р., політичні партії остаточно відірвались від ідеологічних платформ. Економічні платформи політичних партій перестали відрізнятися, а персональна відданість лідеру стала головним критерієм партійного членства. Олігархізація політики призвела до обернення партій на «oligarchs' rent-seeking vehicles» [10, с. 10], створення партій на суто «технологічній основі». Проте порівняльні аналізи засвідчують, що, попри всі недоліки, членство у партіях таки сприяє контролю громадськості над політиками – недієздатні політичні проекти втрачають голоси на наступних виборах [20]. Повернення до виборчої системи на основі партійних списків має багатьох прихильників, які посилаються на позитивний вплив зміни політичної системи в 2004–2008 рр. в утвердженні принципу прозорості на виборах і підриву «партії влади». Отже, перевірка гіпотези, чи партії становлять ефективний механізм висування повторних кандидатів, не є зайвою. У цьому аналізі простежимо вплив партійної належності на момент перших виборів кожного кандидата, відповідно на 1990 р., 1994 р. та 1998 р. виборчу кампанії. Оскільки ліві партії – КРУ, СПУ, СелПУ та ПСП – виявилися партіями з найдовшою історією і добре артикульованою ідеологічною платформою, то факт належності до них введено до аналізу, щоб виявити

мобілізаційний потенціал партій в їхньому класичному розумінні. Вплив системи виборів – мажоритарної або пропорційної – також досліджено для партійних кандидатів 1994 р. та 1998 р. як далеку апроксимацію ознаки належності до «партії влади».

Третя гіпотеза: результат попередніх виборів має важливе значення для розуміння процесу циркуляції еліт і мотивації подальшої участі. Рішення продовжувати балотуватися після того, як перемога вже здобута, виглядає як самоочевидне. Проте самоочевидною така поведінка є лише з погляду переконання про цілковиту відсутність циркуляції у ВР як результату захоплення ВР олігархічними структурами. Дані однак, засвідчують, що циркуляція у ВР достатньо висока і рівень її змінюється від виборів до виборів. Кандидатський корпус також оновлюється, отже, взаємозв'язок результату і подальшої участі не є тривіальним. Низький результат на виборах становить важливу змінну для перевірки гіпотези про мотивацію. Продовження участі у виборах після дуже низької кількості голосів, отриманій за мажоритарною системою, може свідчити як про серйозність намірів, так і про те, що певного кандидата запрошують як технічного від виборів до виборів. Проте перевіривши, наприклад, кореляцію низького результату зі статтю, можна переконатися, кого більше демотивує низький результат – чоловіків чи жінок. Як низький результат було закодовано результат менш ніж 1 тис. голосів у першому турі виборів за мажоритарною системою. У 1990 та 1994 рр. низький результат отримали по 11% усіх кандидатів, а в 1998 р. – 27% кандидатів за мажоритарною системою.

Аналіз містить також перевірку того, як стать, вік і місце проживання пов'язані зі схильністю до повторної участі у виборах. Місцем регіону обрано Західний, Східний регіони та м. Київ через певні припущення щодо ролі цих регіонів. Східний регіон визнається таким, де соціальний контроль над виборцями полегшений через існування великої кількості великих підприємств, які керуються старим адміністративни способом [1]. Отже, протягування потрібних кандидатів через мажоритарні округи є більш зручним [2]. Порівняння походження депутатів ВР, обраних у 1998 та 2002 рр. підтвердили, що адміністративний ресурс насправді був найсильніше задіяний у Східних областях, а найменше – у м. Києві та у трьох областях, що історично складають Галичину, де більше було задіяно партійний капітал [18].

Вікові групи розбито з урахуванням вікової структури кандидатського корпусу. Так, групу 36–55 років виокремлено з того міркування, що це – найбільша група кандидатського корпусу, тобто 69 % кандидатів на момент першого балотування. Відповідна частка в населенні України є в 1,5 раза менша.

Освіту не введено до аналізу, оскільки була значна частка людей з дипломом про вищу освіту серед кандидатів. Усі змінні бралися на момент першого в житті балотування кандидата до ВР, їхні зміни у подальшому не враховувалися. Отже,

характеристики початку кандидатської «кар'єри» розглядаються як певний капітал, що задав старт на подальше життя, певний мобілізаційний ресурс.

Залежною змінною є факт балотування двічі та більше разів (1) порівняно з кандидатами, що брали участь лише раз (0) (табл. 1).

Аналіз. Для чоловіків-кандидатів шанс повторної участі в середньому у 1,3–1,5 раза вища, аніж для жінок, хоча коефіцієнт і не є значущим (табл. 4).

Таблиця 4

Демографічні та біографічні характеристики повторних та одноразових кандидатів, що починали балотуватися в 1990, 1994, 1998 рр.

Бінарна логістична регресія,exp (B)

	Модель I	Модель II	Модель III	Модель IV	Модель V	Модель VI
	1990	1994	1994, члени партій	1998	1998, за мажоритарною системою та обома системами	1998, тільки за партійними списками
N	2437	2858	1323	4564	2718	1296
Чоловіки/Жінки (1/0)	1,51	1,29	1,37	1,16	1,93	2,08**
Вік на момент першого балотування 18-35	2,02**	2,32**	2,33**	2,48**	2,08**	3,35**
Вік на момент першого балотування 36-55	1,44*	1,82**	2,08**	2,04**	1,84**	2,66**
Члени КПУ	0,62**					
Номенклатура 1990/ бізнесмени та чиновники 1994-1998	1,38**	0,91		1,19*	1,18*	1,07
Партійні		1,83**		1,38**	1,15	1,71**
Ліві партії			0,82			2,38**
Результат менше 1000 голосів	0,44**	0,48**	0,50**		0,44**	
Успіх на перших виборах	7,63**	9,31**	8,61**	29,6**	19,80**	20,14**

Пропорційна система				0,61		
Балотувався за пропорційною та мажоритарною системами				1,41**	2,19**	
Місце проживання: Київ	2,11**	2,63**	1,83**		1,58**	
Місце проживання: Західний регіон	1,48**	1,05	1,70**		0,83	
Місце проживання: Східний регіон	1,10	0,89			0,89	
Жінки х Результат менше 1000 голосів	0,09*	0,32*				
Бізнес/чиновники х успіх на виборах 1990	0,48**					
Чоловіки х пропорційна система				1,67*		
Constant	0,121**	0,169**	0,177**	0,086**	0,211**	0,030**
Nagelkerke R^2	0,168	0,269	0,227	0,152	0,195	0,179
Percent of correctly predicted cases	76,5%	74,9	69,1%	79%	64,7%	76,5%

* Значущий на рівні 0.05>p>0.01

** Значущий на рівні p< 0.01

Для чоловіків, котрі вперше балотувалися в 1998 р. за пропорційною системою, шанс на повторні вибори був у 1,7 раза вищий, аніж у жінок. Кандидати у віці, молодшому за 35 років, балотувалися повторно у 2 і більше разів частіше, ніж кандидати у віці 55 років і старші; для кандидатів у віці 36–55 ця перевага над старшими становить 1,4–2 рази. Тобто молоді люди частіше продовжували спроби потрапити у ВР, але вікова структура ВР засвідчує: більшість цих спроб була невдалою – вік 36–55 серед депутатів переважає.

Ймовірність того, що члени КПРС з 1990 р. будуть серед повторних кандидатів на 38% нижча, ніж для не членів КПРС. Але оскільки комуністи становили 87% кандидатів у 1990 р., то в абсолютних числах колишніх комуністів усе-таки було більше на виборах 1994 р., аніж незалежних кандидатів 1990 р. Значне зростання нових

кандидатів на виборах 1994 р., призвело до ситуації, що колишні комуністи становили лише 5%. Отже, гіпотеза про «партію влади» не підтверджується в стосунку членства у КПРС. Попри міліонну армію членів КПРС, їхні шанси на подальшу кар'єру зменшувалися.

Водночас, номенклатурна позиція, яку кандидати обіймали в 1990 р. підвищувала шанс, що кандидат братиме ще участь у виборах, у 1,38 раза. Отже, не рядові члени радянської номенклатури брали участь у політичному житті, принаймні, як кандидати, частіше, ніж рядові комуністи членства 1990 р.

Належність до нових політичних партій, які створені у 1991–1998 рр., позитивно впливала на шанси повторної участі у виборах. Попри критику, політичні партії таки виступили мобілізатором тривалої участі у виборах. Цікаво також, яка партія виступила таким мобілізатором. Належність до новостворених лівих партій – КПУ, СПУ, СелПУ та ПСПУ – не відігравала жодної ролі для кар'єри кандидата тих, хто вперше кандидував у 1994 р., але належність до лівого блоку кампанії 1998 р. збільшувала шанс повторної участі в 2,4 раза. Ймовірно, кандидати були окрилені успіхом 1994 р., тоді ліві отримали 30,6 % місць у парламенті. Цей успіх вдалося повторити в 1998 р., коли КПУ та блок СелПУ-СПУ одержали разом 36 % мандатів. Однак після того успіх лівих на виборах ставав дедалі слабкішим, поки КПУ остаточно не програли вибори у 2012 р. Наявність же повторних кандидатів серед членів лівих партій 1998 р. засвідчує, що вони продовжували балотуватись уже після того, як шанси для лівих стали мізерні. Це може підтверджувати неабиякий мобілізаційний потенціал лівих сил. Зазначимо, проте: коефіцієнт 2,4 оцінював вплив належності до лівих тільки на тлі членів не-лівих партій, а не всіх кандидатів у 1994 р. і лише для кандидатів за пропорційною системою у 1998 р., які переважно були партійними. Упродовж кар'єри частина кандидатів, котрі починали у 90-х роках, змінили членство в партіях.

Само собою кандидування за мажоритарною чи за пропорційною системою в 1998 р. не відігравало жодної ролі для шансу повторної участі. Одначе балотування за двома системами водночас – мажоритарною та пропорційною – дало позитивний ефект для подальшої участі – 1,4. Особливо цей ефект був відчутний, якщо порівнювати тих, хто пішов за обома системами з «чистими» мажоритарниками – 2,2. Це спостереження засвідчує серйозну мотивацію принаймні декотрих з повторних кандидатів, адже вони шукали способів, як збільшити шанс перемоги, вкладали в це час та політичний капітал. Лишається без відповіді запитання, хто приймав рішення про подвійне балотування – сам кандидат чи колегіально керівництво партії? Відповідь на нього могла би висвітлити процеси прийняття рішень про рекрутацію різними партіями.

Успіх на виборах виявився потужним предиктором подальшої участі у виборах: ті, хто розпочав кар'єру з перемоги у 1998 р. у 30 разів імовірніше брали участь у подальших виборах, аніж ті, хто програв. Отже, попри факт достатньо високої циркуляції кандидатського корпусу в 90–х роках, невелика група кандидатів

продовжувала залишатися в політичному житті ще тривалий час. До речі, інтерактивний член рівняння показує: коли на виборах 1990 р. перемагали члени радянської номенклатури, то ймовірність їхньої участі у подальших виборах була на 52% меншою, ніж для всіх інших категорій. Цей висновок ніби суперечить тому спостереженню, що загалом члени номенклатури були більше представлені серед повторних кандидатів, аніж рядові громадяни. Вочевидь, ті члени номенклатури, котрі перемогли на перших виборах, становили перший ешелон радянської влади, і на хвилі декомунізації їхня кар'єра пішла донизу, чому сприяв також і похилий вік. Ті члени номенклатури, які продовжували балотуватися у 1994–2014 рр. імовірно, були заступниками та другими секретарями, що мали достатньо політичного капіталу, аби продовжувати перегони, попри результат перших виборів.

Західний регіон, як і було передбачено, надсилав більше повторних кандидатів, аніж Центр, але тільки у 1990 та 1994 рр. Можливо, мобілізаційний потенціал Західного регіону пояснювався успіхом Народного руху в західному регіоні в 1990 р., що посіяло надію на успіх націоналістичних партій у незалежній Україні. Проте після розколу Народного руху успіх правих партій зійшов нанівець, і західний регіон перестав бути місцем, з якого походять повторні кандидати. Ті кандидати, котрі починали у 90–х роках з одного з київський округів, мали більший шанс на повторну участь, аніж не столичні кандидати. Отже, освітній і культурний потенціал таки виливався у більшу виборчу активність. Проте склад ВР не показував ніколи надпрезентації депутатів з Києва в парламенті: шанси на виграш не були більшими, ніж у не столичних депутатів. Корективу в цю залежність, безумовно, вніс феномен «парашутизму», який посилився з 2002 р.

Низький результат на виборах знеохочував кандидатів пробувати знову балотуватися: ймовірність знайти тих, хто отримав менше 1 тис. голосів, серед повторних кандидатів на 50–56 % менша, ніж тих, хто отримав понад 1 тис. за мажоритарною системою. Важливо, що жінок поганий результат знеохочував частіше, ніж чоловіків – ефект значущий для 1990 р., і особливо виразний для тих, хто починав у 1994 р. Це означає: є місце для пояснення з погляду гендерної психології – жінки більше звертають увагу на негативний результат.

Список використаних джерел

1. Allina-Pisano J. Social contracts and authoritarian projects in post-Soviet space : The use of administrative resource / J. Allina-Pisano // Communist and Post-Communist Studies. – 2010. – Vol. 43. – P. 373–382.
2. Birch S. The Parliamentary Elections in Ukraine, March 2002 / S. Birch // Electoral Studies. – 2003. – Vol. 22. – P. 524–531.

3. Bojcun M. The Ukrainian parliamentary elections in March-April 1994 /M. Bojcun // Europe-Asia Studies. – 1994. – Vol. 47. – № 2. – P. 229–249.
4. Boyko N. Assessing Bureaucratic Technical Parties in Postcommunist Politics : Evidence from Ukraine's 2012 Parliamentary Election Administration / N. Boyko, E. S. Herron // Paper prepared for presentation at the Midwest Political Science Association Conference, April 2–6, 2014.
5. Costantini E. The motives – ideology connection among political party activists. Political Psychology / E. Costantini, L.O.Valenty. – 1996. – Vol. 17. – № 3. – 496–524.
6. Diuk N. Post-Election Blues in Ukraine / N. Diuk, M. Gongadze // Journal of Democracy. – 2002. – Vol. 13. – № 4. – P. 157–166.
7. Fenno R. Home Style : House Members in their Districts / R. Fenno. – Boston : Little Brown, 1978.
8. Flikke G. Pacts, Parties and Elite Struggle:Ukraine's Troubled Post-Orange Transition / G. Flikke // Europe-Asia Studies. – 2008. –Vol. 60. – № 3. – P. 375–396.
9. Gallagher M. Candidate Selection in Comparative Perspective / M.Gallagher, M. Marsh. – London : Sage, 1988.
10. Gould J. Market Democracy Unleashed? Business Elites and the Crisis of Competitive Authoritarianism in Ukraine / J. Gould, Y. Hetman // Business and Politics. – 2008. – Vol. 10. – № 2. – P. 1–35.
11. Гарань О. Українські ліві: між ленінізмом і соціал-демократією / О. Гарань, О. Майборода, А. Ткачук, В. Хмелько. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2000. – 253 с.
12. Hesli V. Political Party Development in Divided Societies : the Case of Ukraine / V. L. Hesli, W. M. Reisinger, A. H. Miller // Electoral Studies. – 1998. – Vol. 17. – № 2. – P. 235–256.
13. Кармазіна М. Fake-structures та mock-objects в контексті виборів до Верховної Ради України / М. Кармазіна // Парламентськівибори 2012. – 2013. – С. 39–47.
14. Matsuzato K. All Kuchma's Men : Reshuffling of Ukrainian Governors and the Presidential Election of 1999 / K. Matsuzato // Post-Soviet Geography and Economics. – 2001. – Vol. 42. – № 6. – P. 416–439.
15. McAllister I. Australia / I. McAllister // Norris P. Passages to Power / P. Norris. – Cambridge : Cambridge University Press, 1997. – P. 15–32.
16. Небоженко В. Головні тренди виборчої кампанії : підкуп виборців, технічні кандидата та злиття силовиків з криміналом [Електронний ресурс]/ В. Небоженко // Тиждень. – 26 жовт. 2012. – Режим доступу : http://tyzhden.ua/Politics/63263.
17. Norris P. Passages to Power / P. Norris. – Cambridge : Cambridge University Press, 1997.

18. Rozhkova I. Regional Characteristics ofChange in the «Electoral Weights» of Candidate Assets in Elections Based on the Majority System / I. Rozhkova // International Journal of Sociology. – 2005. – Vol. 35. – №. 2. – P. 25–47.
19. Semenova E. Patterns of Parliamentary Representation and Careers in Ukraine : 1990–2007 / E. Semenova // East European Politics and Societies. – 2012. – 26. – P. 538–560.
20. Słomczyński K. Fluid Party Systems, Electoral Rules and Accountability of Legislators in Emerging Democracies. The Case of Ukraine / K. Słomczyński, G. Shabad, J. Zieliński // Party Politics. – 2008. – Vol 14. – №.1. – P. 91–112.
21. Strøm K. Rules, Reasons and Routines : Legislative Roles in Parliamentary Democracies / K.Strøm // W. Müller. Members of Parliament in Western Europe : Roles and Behaviour / W. Müller, T. Saalfeld. – London : Frank Cass, 1997. – P. 155–174.
22. Тимченко М. Технічні та технологічні кандидати як складов авиборчої кампанії [Електронний ресурс] / М. Тимченко // Politkonsultant. – 2012. – Режимдоступу : http://politconsultant.org/themes/chtivo/tehnichni-ta-tehnologichni-kandidati-yak-skladova-viborchoyi-kampaniyi.html

СЕКЦІЯ 2
УКРАЇНСЬКІ ПАРТІЇ ТА БАГАТОПАРТІЙНІСТЬ

МИКОЛА ПРИМУШ,
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології та державного управління,
Донецький національний університет

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ

Сутність проблематики дослідження розвитку політичних партій України сучасності полягає у вивченні тенденцій їхнього розвитку. Вітчизняні дослідники акцентують на двох напрямах: подальшій атомізації партій та партійної системи і вивченні специфіки їхнього ідеологічного спектра. На наш погляд, саме останньому й варто присвятити наукову увагу, оскільки розмиття ідеологічного спектра політичних партій України потребує аналізу у зв'язку з тим, що останнім часом набуває розвитку тенденція становлення саме ультраправих політичних сил. Дуже часто питання становлення ультраправих поєднують з формуванням націоналізму, і як засвідчують результати парламентських виборів за останні 10 років, попит на націоналістичні політичні партії в Україні динамічно зростає. Особливо на цьому фоні вражає динаміка ультраправих націоналістів, котрі на виборах 2006 р. отримали 0,36 %, через рік, у 2007 р. – 0,76 %, на виборах 2012 р. – уже 10,44 %, а на позачергових виборах 2014 р. – понад 16 %, або 4 млн. виборців за них проголосували [1]. З приводу показників ультраправих дослідники-політологи вважають, що у суспільства виникла дискусія. Перші вважають: це – голоси не «за», а «проти»; інші стверджують, що це – реакція електорату на складні соціально-економічні умови розвитку теперішньої України [2]. Проте головне питання тут постає не в аналізі причин з приводу того, чому націоналізм поширюється в електоральному вимірі, а в аналізі такого явища, як «український націоналізм», визначенню його ідеологічного наповнення і змістовної характеристики.

Цей аналіз передбачає вирішення трьох надзвичайно дискусійних питань. По-перше, чи можна на політико-теоретичному рівні ототожнювати український націоналізм з німецьким соціал-націоналізмом та італійським фашизмом; по-друге, чи можна здійснювати порівняльний аналіз української версії національної держави у поглядах українських націоналістів з авторитарною формою правління. Окремо зазначимо, що предметом нашого аналізу постає і теоретичний, і практичний вимір українського націоналізму, який поширюється в діяльності ультраправих політичних партій України. Найвпливовішими є Конгрес українських націоналістів (КУН),

Всеукраїнське об'єднання «Свобода» (ВО «Свобода»), Українська народна асамблея – Українська національна солідарна організація (УНА-УНСО).

Поняття «націоналізм» в Україні почали активно використовуватися у 80–90–х роках XIX ст. Воно, на думку Г. Касьянова, не мало специфічного ідеологічного забарвлення й ототожнювалося з певними почуттями, культурною ідентичністю або ж діяльністю, спрямованою на захист культурних та політичних прав нації [3; 4]. З погляду класика українського націоналізму М. Драгоманова, «український націоналізм» це певна альтернатива «шовінізму» [5]. Принципово ситуація змінюється у XIX–XX ст., коли, як стверджує Г. Касьянов, відбувся поділ українського національного руху на окремі конкуруючі течії, боротьба між ними призводить до ідеологізації та політизації поняття «націоналізм», який ототожнював «український націоналізм» із «буржуазною інтелігенцією» та її намаганнями очолити визвольний рух мас [4]. На нашу думку, окремо варто зауважити: «українській націоналізм» того часу описував декілька проблем: перша з них – побудова національної держави (або незалежної від Російської імперії, або розширеної автономії в її складі); друга – це обрання політичного курсу (орієнтація на європейські країни); третя – націоналізм вважався формою політики вирішення гострих соціально-політичних проблем. Доказом цього є висловлювання Л. Юркевич, який вважав, що «націоналістична самоорганізація... засіб протидії буржуазії в інтересах українського робітництва» [5]. Принципово ситуацію змінила праця Д. Донцова «Націоналізм» і дискусія довкола неї в українській публіцистиці (1926) [6;7] де відбулася ідентифікація «українського націоналізму» з відповідним політичним рухом та ідеологією (ОУН) і, на думку Г. Касьянова (і ми з нею погоджуємося), українська версія націоналізму сформувалася вже як усталена традиція та форма радикалізму (Дж. Армстронг, О. Мотиль) [4]. Але після Жовтневої революції в українській практиці використовується принципово нове поняття – «український буржуазний націоналізм», під який підпадали всі ідеологічні течії, які перебували в опозиції до радянського способу реалізації питання «національної політики». У сучасній українській науковій літературі й публіцистиці поки що немає єдиного, усталеного розуміння терміна «націоналізм», бо в українській практиці він залишається одночасно ідеологічним кліше, визначається дуже широко й охоплює такі поняття, як «національна свідомість», «національна гідність», «національне відродження», «національний визвольний рух», «національна ідея», «національна політика» тощо. Названу проблему спричинило два чинники: з одного боку, класична політична наука ґрунтується на принципах методологічного плюралізму і містить поліваріантність у визначенні дефініцій, теоретичних підходів, а з іншого – розпад комуністичної системи і будівництво Української держави на принципах національної держави спричинили значний суспільний опір, навіть призвело до політичного/електорального розколу України (проросійський вектор – проєвропейський вектор).

Для вирішення зазначеної методологічної нечіткості, на наш погляд, варто розуміти, що проблема українського націоналізму відносно не нове явище в науковій думці. Спочатку вона була сформульована у творах письменників (І. Франко, Т. Шевченко та ін.), котрі згодом стали очільниками радикальних національних рухів і дотримувалися позиції «пошуку зовнішнього ворога», яким була Російська імперія. Ідеї ж суто політичних діячів (С. Бандера, М. Грушевський, Д. Донцов та ін.) сформували теоретико-методологічну і духовно-ідеологічну площину та вектори розвитку українського націоналізму, а саме – ідею аргументації української національної держави. Головні аргументи у поглядах названих авторів зводяться до національного кордону, мови, організації державної влади і морально-культурного просвітництва України.

Дослідження після 2010 р. мають переважно політичний характер й ультраправе спрямування (УНА-УНСО, КУН тощо). Стосовно наукових розробок, то їх не вистачає і представлені вони або прихильниками ідей українського націоналізму (Л. Лук'яненко, О. Сич), або мають історико-описовий характер (Г. Касьянов) чи критикуються (Б. Кравченко) [6]. Попередній джерельний аналіз зі зазначеної проблеми дав змогу дійти певного висновку: проблема українського націоналізму та діяльності націоналістичних партій має більш політичний і заангажований характер. На нашу думку, з одного боку, попит на націоналізм – це радикалізація українського електорату, який формується через вкрай низьку ефективність державної влади, а з іншого – ще одним чинником постає незрозумілість і непослідовність дій опозиційних політичних партій у розв'язанні гострих соціальних питань. Унаслідок такої ситуації відбувається «електоральний вакуум», тобто електорат не підтримує одночасно ані владу, ані опозицію. Заповнює цей вакуум та політична сила, яка активно спілкується з електоратом і грає на його настроях.

Однак у цьому випадку виникає питання: чому саме націоналізм заповнює названий вакуум, а не, скажімо, християнсько-демократичні політичні сили, які у своїй риториці ближчі до ціннісних орієнтацій українського електорату і при цьому акцентують: «Українці – миролюбива нація». З нашого погляду, відповідь на таке запитання допоможе нам відповісти на першу проблему дослідження – визначити теоретичні межі специфіки українського націоналізму.

«Український націоналізм» у вигляді певного соціально-політичного явища, як ми вже установили, не має методологічних меж (оскільки не існує єдиного визначення дефініції). Г. Касьянов стверджує: націоналізм – це передусім форма колективної свідомості, політична доктрина, політична ідеологія, що у сумі дає відповідний політичний рух, який у загальному сенсі виконує світоглядну функцію [3; 4]. Ми вважаємо, що український націоналізм варто розрізняти, на відміну від, приміром, фашизму в Італії та націонал-соціалізму (нацизму) в Німеччині, українській націоналізм спочатку оформився як світоглядний елемент політики, а потім вже отримав

відповідний інструментарій (фашизм і націонал-соціалізм – навпаки, спочатку відбулися і лише потім оформилися). На відміну від італійського досвіду фашизму, де центральне питання було присвячено об'єднанню нації навколо розв'язання гострих соціально-економічних питань, українська версія сильної державної влади має дещо іншу специфіку. Один з ідейних натхненників українського націоналізму Степан Бандера вважав: держава повинна будуватися на такій філософії, де, по-перше, варто розуміти, що «маса – це збір одиниць, яку треба об'єднати у живу силу», по-друге, об'єднання нації у живу силу можливе лише «за політичною ідеєю психології маси»[8]. Інакше кажучи, держава виступає маніпулятором та архітектором свідомості своїх громадян, але суто механічний процес інтеграції соціуму у певну ідею можливий лише за умов «почуття державою настроїв суспільства». ВО «Свобода», УНА-УНСО, КУН як виразники ідей Степана Бандери розуміють цю тезу дещо інакше. З одного боку, вони ніби дотримуються позицій сприяння розбудові незалежної Української соборної держави на засадах соціальної та національної справедливості, гармонійного поєднання інтересів суспільства й держави, а з іншого – під час реалізації цих положень участь громадян більше ніде не згадується, і центральне місце у комунікації «держава–громадяни» залишається за державою. Причому, українські націоналісти (і це, на нашу думку, є відмінною рисою від інших різновидів націоналізму) вбачають за головне поєднати державу та християнську етику. Так, духовний теоретик українського націоналізму Д. Донцов зазначав, що держава має творити «войовничий дух і Божу справедливість» [7]. У практичному вимірі УНА-УНСО, КУН та ВО «Свобода» названу тезу не реалізують; замість впровадження християнських цінностей вони домагаються створення єдиної помісної української церкви (при цьому не визначається, якої самої – православної чи католицької); сама ж роль держави зовсім не християнська, а адміністративна (теза про централізовану унітарну державу). Тому ми можемо зробити ще один попередній висновок нашого дослідження: ідейні течії українського націоналізму, які партії декларують, у практичному вимірі ними ж скасовуються чи отримують гібридну форму. На наш погляд, причиною такої ситуації має слугувати історичний досвід розвитку України. По-перше, в історичній пам'яті української нації відбився навіяний Великою Вітчизняною війною стереотип того, що націоналізм/фашизм – це агресивна політика, а українській націоналізм асоціюється з неоднозначною постаттю Степана Бандери та діяльністю ОУН-УПА. По-друге, риторика українських націоналістів, спрямована на перегляди історичних подій (Голодомор 1932–1933, Велика Вітчизняна війна 1941–1945) активно шкодить відносинам України з Росією, остання ж використовує засоби економічної війни, що тільки підкріплює віру націоналістів у вірність обраного шляху. По-третє, логіка українських націоналістичних партій зводиться до пропаганди серед електорату ідеї «нації жертви».

Зазначена ситуація у вже згадуваному нами дослідженні Г. Касьянова, отримала назву «інтегральний націоналізм», який, на відміну від традиційного

націоналізму, успадковує реалізацію національних традицій [3]. Але головною рисою інтегрального націоналізму є агресивне ставлення до «іншої думки». З погляду фахівця, причин вирізняти саме інтегральний український націоналізм декілька: по-перше, український націоналізм дуже дискусійний і наповнений не влучними ідеями, а радше протиріччями; по-друге, він не потребує визначення термінології; по-третє, він трансформується відповідно до соціально-політичних трендів і настроїв електорату. Якщо ж визначати інтегральний націоналізм у вигляді наукової категорії, то варто навести передусім його характеристику за Дж Армстронгом і К. Гейзом. Отже, інтегральний націоналізм, це:

1. Віра в те, що нація – найвища цінність, якій мають бути підпорядковані всі інші, тобто йдеться про тоталітаризм.

2. Апеляція до містичної ідеї єдності всіх особистостей, котрі складають націю, зазвичай ґрунтованої на припущенні, що в одне органічне ціле їх об'єднують біологічні характеристики або незворотні наслідки спільного історичного розвитку.

3. Підпорядкування раціональної аналітичної думки «інтуїтивно правильним» емоціям, ірраціональність.

4. Наявність харизматичного лідера чи еліти націоналістів-ентузіастів, котрих вважають уособленням «волі нації».

5. Культ дії, війни та насильства, які вважаються вираженням «вищої біологічної життєздатності нації» [9; 10].

Інакше кажучи, за Г. Касьяновим, Дж. Армстронгом та І. Лисяк-Рудницьким, «інтегральний націоналізм» в українській версії сповідає духовну й ідеологічну спорідненість [11] з німецьким націонал-соціалізмом та італійським фашизмом [12; 13]. Проте тут ми продовжуємо аналіз певних відмінностей і фундаментальних розбіжностей, що дають підстави заперечити ототожнювання українського «інтегрального націоналізму» з нацизмом і фашизмом [14]. По-перше, за Дж. Армстронгом і Г. Касьяновим, український «інтегральний націоналізм» був ідейною течією і політичним рухом бездержавної нації або рухом нації, що втратила державність [15]. По-друге, як зазначає І. Лисяк-Рудницький, німецький націонал-соціалізм та італійський фашизм були продуктом більше індустріальних і урбанізованих суспільств (окрім аграрної Італії), а український варіант «інтегрального націоналізму» виник в аграрному, економічно відсталому суспільстві [13]. А це, стверджує І. Лисяк-Рудницький дає змогу дійти висновку, що «український націоналізм був явищем генетично самостійним», хоч і зазнавав «безперечних впливів з боку відповідних чужоземних зразків» [13].

Отже, підсумовуючи, можна констатувати: сучасний український націоналізм явище радше ситуативне, ніж фундаментальне. Незважаючи на запозичення ідей головних ідеологів українського націоналізму, сучасні націоналісти їх дещо трансформують і змінюють залежно від політичної ситуації. На перший погляд,

трансформація ідей допомогла би націоналістам претендувати на гнучкість та сучасність ідей, але під змінами вони приховують звичайну нестачу ідей та незрілість політичної платформи. Проте, як засвідчують недоліки і реалії сучасного українського життя, саме такий націоналізм становить «електоральну віддушину» для українського суспільства. На користь нашої думки слугують два факти, по-перше, попри значний рівень підтримки (на рівні 10–12 %), український націоналізм заховується в обмеженій географічній рамці (Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська області). По-друге, на фоні динаміки зростання електоральної підтримки українські націоналісти поки що програють комуністам та альтернативним політичним проектам (наприклад, УДАР Віталія Кличка).

Здійснений аналіз джерел довів, що на рівні теоретичного обґрунтування українській націоналізм – це гібридна, невизначена модель, котру можна ототожнювати і з німецьким націонал-фашизмом, італійським фашизмом, і розглядати як окреме, не схоже на німецьку та італійську версії націоналізму. Натомість в Україні вкрай не вистачає вітчизняних досліджень з проблеми націоналізму, котрі б визначили його теоретико-методологічні межі. Саме відсутність зазначеної межі, емоційність та зайва політизація питання дає змогу політичним партіям трансформувати ідею національної держави від радикально-націоналістичного до поміркованого, «м'якого» націоналізму. Отже, питання українського націоналізму взагалі та діяльності політичних партій зокрема потребує від дослідника розробки принципово нових теоретико-методологічних підходів.

Список використаних джерел

1. Вибори незалежної України : результати [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vybory.comments.ua/ua/rezultati-vyborov.html
2. Феномен свободы. Почему успех националистов выгоден Януковичу [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://liga.net/opinion/80875_fenomen-svobody-pochemu-uspekh-natsionalistov-vygoden-yanukovichu.htm
3. Касьянов Г. Ідеологія ОУН : історико-ретроспективний аналіз / Г. Касьянов. – К. : Укр.іст. журн., 2004. – С.30.
4. Касьянов Г. Теорії нації і націоналізму / Г. Касьянов. – К. : Либідь, 1999. – С.160–163.
5. Заславский Д. П. Драгоманов (к истории украинского национализма) / Д. П. Заславский. – М. : Изд-во политкаторжан, 1934. – С.27–34.
6. Донцов Д. Націоналізм / Д. Донцов. – Лондон; Торонто, 1966. – С.69–71.
7. Донцов Д. За яку Україну? [Електронний ресурс] / Д. Донцов. – Режим доступу : http://ukrstor.com/ukrstor/donzow_zajaku.html

8. Бандера С. Значення широких мас та їх охоплення [Електронний ресурс] / С. Бандера. – Режим доступу : http://www.run.org.ua/avtory/bandera-stepan/znachennya-shyrokykh-mas-ta-yikh-okhoplennya.html#more-99
9. Armstrong J. A. Myth and History in the Evolution of Ukrainian History / J. Armstrong / Potichnyj P. Ukraine and Russia in Their Historical Encounter / P. Potichnyj, M. Raeff, J. Pelenski, G. Zekulin. – Edmonton, 1992. – P. 135–136.
10. Motyl A. The Turn to the Right : The Ideological Origins and Development of Ukrainian Nationalism. 1919–1929 / A. Motyl. – Boulder ; New York, 1980. – P. 96–97.
11. Червак Б. Український націоналізм : дослідження, інтерпретації, портрети / Б. Червак. – Дрогобич : Видавн. фірма «Відродження», 1996. – С. 10.
12. Лисяк-Рудницький І. Напрями української політичної думки / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе. – К. : 1994. – Т. 2. – С. 68.
13. Лисяк-Рудницький І. Націоналізм / І. Лисяк-Рудницький. – К. : 1992. – С. 252
14. Випперман В. Европейский фашизм в сравнении 1922–1982 / В. Випперман, пер. с нем. А. И. Федорова. – Новосибирск, 2000. – С.100.
15. Armstrong J. Ukrainian Nationalism / J. Armstrong. – Englewood Colorado, 1990. – P. 121.

АНТОНІНА КОЛОДІЙ,
доктор філософських наук,
професор

УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ XXI СТОЛІТТЯ

Вивчення партій і партійних систем в Україні має довгу традицію. Можна навіть сказати, що українська політологія народжувалася як дослідження політичних партій, котрі почали виникати ще до того, як у 1990 р. була знята заборона на багатопартійність, а Верховна Рада набула ознак парламенту. Втрачаючи монополію на політичну діяльність, КПУ докладала зусиль, щоб зберегти свої переваги під час здобуття влади і пильно стежила за молодими партійними утвореннями, докладно описуючи їх на сторінках свої партійних видань. Згодом до вивчення партій долучилися інші дослідники, зосереджуючись на описі партій та їхній класифікації – переважно за позиціями у політичному спектрі. Такими були праці Артура Білоуса, Олексія Гараня, Володимира Литвина, Миколи Томенка, Василя Яблонського, а також авторки цієї публікації. Становлення партології у цей період докладно проаналізовано у багатьох працях [10; 39]

Пізніше, зокрема у XXI ст., розвиток української партології збагатився і розгалузився, поклавши в центр уваги формування стійкої, інституціалізованої партійної

системи. Чимале значення для її вивчення мають дослідження, видані Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень [7; 26] та Центром Разумкова [27; 28]. Великий внесок в українську партологію, зокрема у дослідження партійних систем, зробив в тому числі Юрій Романович Шведа (пошлюся на дві знакові праці, бо усі зайняли б надто багато місця [36; 38]). Дуже шкода, що його життєвий і творчий шлях обірвався так рано, адже ніхто не працював над цією проблематикою так багато й самовіддано, як він. Вивчаючи спадщину західних партологів та екстраполюючи її на ситуацію в Україні, Юрій Шведа аналізував етапи формування багатопартійної системи, зміну її типів та намагався визначити перспективи розвитку. Останнім часом він дуже різко висловлювався про українські партії як «несправжні», нездатні виконувати свої головні функції. Так, у вересні 2015 р. на «круглому столі» в Центрі Разумкова Юрій Шведа висловився так: «Революція Гідності виразно продемонструвала кризу наявної моделі політичних партій України, висвітила той факт, що всі існуючі партії (як правлячі, так і опозиційні) не є такими у класичному значенні цього поняття. Ціла низка суспільно важливих функцій партій ними не виконувалася» [31]. Ця думка нині домінує і в наукових, і в консультативно-експертних середовищах.

Багато політичних експертів та науковців висловлюють стурбованість незадовільним станом партій і партійної системи в Україні, який зберігся і після Революції Гідності та є одним із гальм на шляху реформ і зміцнення представницької демократії. Серед останніх публікацій виокремимо: статті Віталія Кулика [16]; Ніко Ланге [17] Олексія Панича [24]; Костянтина Федоренка, Олени Рибій та Андреаса Умланда [42]; Л. В. Білоуса й І. П. Макаровського [2]; соціологічні та експертні дослідження Центру Разумкова, за підсумками яких у вересні 2015 р. був проведений «круглий стіл» «Партійна система України на сучасному етапі: виклики, проблеми, суспільні очікування», опубліковані матеріали до нього окремим виданням і в № 7 часопису «Національна безпека і оборона» [27].

У цій публікації йшлося про кризовий стан багатопартійності в Україні й світі та його причини, а також про те, на який тип партії варто орієнтуватися українським політикам для виходу з кризи. Структурно стаття поділяється на три частини: 1) коротка характеристика сучасного стану багатопартійності; 2) аналіз викликів національного та глобального рівня, які неминуче постануть перед реформаторами – творцями нових політичних партій; 3) висновки про особливості сучасної партії як організації й інституції, її основні функції та про роль політологів у її дизайнуванні з урахуванням українських і світових реалій.

Вихідною тезою буде не дуже оптимістичне твердження, що про партійну систему в сучасній Україні говорити взагалі не доводиться. Її не стало. Остаточно її розвалив, як це й передбачав Андрій Мелешевич, у 2010 р. [21], Віктор Янукович зі своєю Партією регіонів, що намагалась установити монократичне домінування, повернувши Конституцію 1996 р., змішану виборчу систему, а також деформувавши

стосунки між партійними фракціями у Верховній Раді. Так, у 2011 р. ще можна було обговорювати низький рівень інституціалізації партійної системи та низхідний тренд у розвитку партій [11], натомість зараз партійна система відсутня як така.

Тут безсумнівно, виникає одне незручне питання: у випадку, коли заперечити існування партійної системи, – як тоді називати ту сукупність політичних об'єднань, котрі зареєстровані під назвою партій і число котрих незабаром дотягне до трьох з половиною сотень? Думаю, так і треба називати – сукупністю або конгломератом, адже більшість цих юридично зафіксованих одиниць існують лише на папері. Вони не мають ніякої структури і не виконують жодних суспільних функцій, властивих політичним партіям. Це – «просто бізнес». І наш законодавець демонструє свою незрілість (радше – «шкурний інтерес»), не змінюючи правові норми, що регулюють процес «партотворення» в Україні. Сплеск цього процесу, відмічений головою Комітету виборців України Олексієм Кошелем [15], насправді є проявом гіперактивності спритних ділків не у творенні, а в реєструванні власних фейкових, «паперових» партій з перспективою їхнього продажу або для інших корисливих цілей. Масштаби процесу відображені на графіку, побудованому аналітиками з КВУ (див. Додаток А). Вони вражають і одночасно засмучують, оскільки засвідчують цілковитий занепад формально-правових засад партійного будівництва в Україні. Причому, це сталося за умов, коли законодавча влада набула значного досвіду правового регулювання інституцій плюралістичного суспільства, і науковці мають у цій галузі чималі напрацювання [3].

Мені можуть заперечити, що не про ці псевдопартії йдеться. У нас існує певна кількість парламентських партій, а також таких, котрі мають потенціал стати парламентськими. Саме вони утворюють партійну систему як механізм здобуття і здійснення влади за допомогою партій в умовах представницької (нехай і слабкої) демократії. З цим можна погодитись за умови: ці партії є «відносно стійкими організаціями», як має бути за означенням; вони мають достатньо утверджені зв'язки між собою та з виборцями; на наступних виборах замість них не з'являться інші, нові суб'єкти виборчого процесу. Оскільки такий розвиток подій дуже ймовірний, то існування партійної системи зумовлює небезпідставний сумнів: якщо це – система, то вона має демонструвати певну стійкість, відтворюючись в основних своїх параметрах від виборів до виборів.

Нестійкість, неінституціалізованість і політичних партій, і партійної системи упродовж років незалежності чітко, на мій погляд, ілюструє таблиця 1 (див. Додаток Б). Як підтверджують дані, лише декілька партій, котрі борються за владу, змогли утримуватись на сучасній політичній арені України як самостійні гравці упродовж більше ніж двох виборчих періодів. А більшість партій перемагала, занепадала, перейменовувалась, пристосовувалась, вливалась, але не розвивала власний потенціал у вигляді самостійної політичної одиниці.

Пройшовши етап масового захоплення іменними блоками у 2000–х роках (що само собою засвідчило про кризу партій), партійний склад парламенту начебто оновився після Революції Гідності майже повністю. Річ, однак, у тому, що це оновлення – суто поверхневе. З одного боку, маємо справу з новими брендами, під якими виступають старі персонажі [35] а, з іншого – ці бренди прикривають такі ж «несправжні» партії – корпоративні проекти, котрі домінували на попередніх етапах. Відмінність простежуємо лише у політичних поглядах лідерів цих організацій, які сьогодні назагал проєвропейські й частково (у певних аспектах) – демократичні, що й забезпечило невеликий прогрес в утвердженні нового політичного курсу держави. І це добре, хоча й недостатньо для системних реформ, у тому числі й тих, що стосуються самих партій.

Таку тезу підтверджує половинчастість і несправедливість закону про реформу фінансування партій під хитрою назвою: «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції» (аби ніхто не здогадався?) (докладніше цей закон розглянемо далі), а також відсутність прогресу в прийнятті нового закону про вибори з голосуванням за відкриті списки. Це засвідчує, що створена під вибори партія «Блок Петра Порошенка» (тепер це «БПП – Солідарність») прагне закріпити себе у статусі «партії влади», якою, по-суті, вона і є (не плутати з «правлячою партією» або «партією при владі»). Відтак реформувати партійну систему і виборчу систему їй ні до чого. Доля її самої залежатиме виключно від політичних успіхів Петра Порошенка.

Майже ті самі характеристики властиві партії «Народний фронт» (НФ): ще більша ситуативність у процесі створення, прагматизм політичних цілей і завдань, старі зв'язки й стереотипи поведінки – з тією різницею, що її владні позиції слабші, а рейтинг повністю обвалився ще під час прем'єрства Арсенія Яценюка. Тому партія фактично не має перспективи бути суб'єктом наступних виборчих перегонів. Хоча люди, котрі зібралися у Верховній Раді під її дахом, не пропадуть як політики: зміна партійної приналежності у нас – звичайне явище, що частково виправдане плинністю партій. Безумовно, знайдуть місце й молоді політики, які прийшли у дві правлячі партії з громадянського суспільства і дотримуються більш реформаторських позицій, аніж основний склад цих партій. Ідеться, зокрема, про групу «Єврооптимістів» з «Блоку Петра Порошенка», котрі вже зараз беруть участь у формуванні нових партій.

Докладнішу характеристику парламентських і позапарламентських партій нинішнього періоду я вже робила в інших публікаціях [12, 30], але їхній статус і вплив з того часу дещо змінилися. БПП і НФ стали типовими «партіями влади» українського зразка. Їм протистоять (а з окремих питань зрідка підтримують) опозиційні партії, число яких зросло до чотирьох після розколу коаліції наприкінці 2015 р. Дві з них – «Опозиційний блок» і «Батьківщина» – партії авторитарно-вождистського типу, одна – Радикальна партія Олега Ляшка – чисто популістське, утримуване на чиїсь великі гроші

об'єднання, і ще одна – «Самопоміч» – демократичніша, ближча до громадянського суспільства, але за способом утворення і керівництва також становить своєрідну корпорацію, яка перебуває під патронажем свого лідера.

ВО «Батьківщина» заледве подолала виборчий бар'єр на парламентських виборах 2014 р., але внаслідок умілої експлуатації соціально-економічних проблем кризового періоду збільшила рейтинг і зараз чекає щонайшвидших перевиборів парламенту. Такі ж самі очікування має й партія «Опозиційний блок» – відламок і спадкоємиця колишньої Партії регіонів, яка має проросійську орієнтацію і вплив якої поширюється на південні та східні регіони країни.

Поза парламентом перебуває ще одна стара партія – вона прагне, але, через розчарування у ній виборців не може зіграти на своїй ідеологічності. Це – ВО «Свобода». Як і «Батьківщина», «Свобода» належить до найстаріших партій (див. табл.1), котрі існують фактично з середини 90-х років XX ст. (якщо рахувати їхній початок від й «Громади» й СНПУ відповідно). Партія сповідує націоналізм, ієрархію та «порядок» і навряд чи здатна була би забезпечити умови для створення партій нового зразка і міжпартійної конкуренції у випадку приходу до влади. Сьогодні її політико-управлінські, а тим паче реформаторські можливості – непереконливі через слабкий кадровий потенціал і застарілі програмні принципи.

З тих партій, котрі або є у парламенті зараз, або котрі могли б увійти до нього, дещо перспективними з огляду формування партій і партійної системи нового зразка, можна вважати лише «Самопоміч» та «Громадянську позицію», очолювану Анатолієм Гриценком. Це, однак, не означає, що інші партії не збережуться. Йдеться лише про їхню неперспективність під кутом зору створення та інституціалізації нової партійної системи, оскільки за природою вони є породженням діючої системи партійно-державних та партійно-громадянських відносин і не зацікавлені в їхньому оновленні. Тому, видається, що зміну типу партій та посилення їхньої реформаторської налаштованості в майбутньому варто пов'язувати насамперед із партієтворчими зусиллями молодих політиків, котрі останнім часом заявили про формування нових або оновлення деяких давніших, неолігархічних партій.

Намагання збільшити вплив при дотриманні демократичних організаційних принципів – колективного лідерства, прозорості та відкритості, розмежування політичного та виконавчого керівництва, збереження фінансової незалежності й сповідування ліберальних цінностей – характерне для партії «Сила людей», що постала з однойменного громадянського руху. Чимало нових активістів влилося у партію демократичного спрямування «Демократичний альянс» після того, як Антикорупційний рух, ініційований М. Саакашвілі, занепав. Рух так і не підійшов до створення партії, чого від нього чекали громадяни та молоді політики, які брали участь в організованих рухом громадянських акціях. Однак наразі ці молоді проекти не досягнули істотних успіхів у розбудові своїх партій і не зрозуміло, чи зможуть це зробити

до наступних виборів. Можливо, незважаючи на прогресивність мережевих підходів до партієтворення, відданість ліберальним принципам тощо, вони не враховують якісь технологічні моменти, важливі для творення сучасних політичних партій. Можливо, недостатньо враховують і досвід набуття більшої популярності й підтримки іншими партіями, а можливо, в українському суспільстві ще немає умов для формування партій такого типу. Так чи інакше, їхні малі успіхи є проблемою для всього українського суспільства.

З організаційно-правового погляду могильниками української партійної системи були: недосконале (можна навіть сказати – неадекватне, що не відповідає потребам незрілої демократії) законодавство про партії і про вибори; антидемократична роль партій влади, прагматичного центризму; тривалий період підміни партій блоками у ролі головних суб'єктів виборчого процесу. К. Федоренко й інші акцентують на негативному впливі персоналізації партій, їхньому невмінні агрегувати інтереси населення, залежності від ультрабагатих спонсорів [42]. Однак зазначені чинники самі потребують пояснення: чому вони утвердились, яке їхнє коріння. І тут мусимо звернутись до глибших причин занепаду української партійної системи, нестійкості та дисфункціональності партій, котрі можна охарактеризувати одним містким словом – олігархія. Її ми розглянемо як один із перших викликів, з яким зіткнуться молоді українські партії, котрі прагнуть стати партіями нового, демократичного типу. Однак чи стануть – залежатиме і від партій, і від усього комплексу реформ, що розпочались в Україні, але проводяться некомплексно і непослідовно.

Олігархізація партій в Україні й у демократичних країнах – спільне і відмінне. Багатство як основа доступу до влади і правління у власних інтересах, за ігнорування інтересів суспільства, – ось дві головні ознаки олігархії як форми правління. Олігархія призводить до олігархізації партій і всього політичного процесу.

Аналіз «олігархізації» партій та партійних систем може стосуватися двох відмінних типів цього явища. Перший тип олігархізації партій, про який писав Роберт Міхельс, стосується виокремлення всередині кожної великої організації невеликої групи людей (правлячої верхівки, «еліти», «олігархії»), що управляє нею. У цьому випадку олігархізація фактично дорівнює елітизації, а слово «олігархія» використовується у дуже широкому значенні – «правління небагатьох» (без конкретизації, яких саме небагатьох). Однак іще Аристотель зазначав, що таке визначення олігархії неповне, оскільки аристократія теж є правлінням небагатьох. Особливість ж олігархії полягає в тому, що в основу доступу до влади покладено багатство, а не, наприклад, доброчесність чи заслуги (як за аристократії), а також те, що управління здійснюється в інтересах панівної групи[1]. Як олігархія (невелика група

[1] Після розмірковувань про визначальні риси демократії та олігархії, Аристотель приходить до висновку, що не можна вирішальним чинником вважати лише число людей при владі.

владоможців) здійснює управління у своїх інтересах? У малих містах-державах вона це робила безпосередньо. А в сучасних складних та великих суспільствах вона здійснює панування опосередковано, за допомогою створюваних нею та/чи їй підконтрольних політичних партій і ЗМІ, лобіювання та підкупу.

Другий тип олігархізації партій, який має місце в Україні, стосується не їхнього внутрішнього переродження (хоча й воно, зазвичай, відбувається), а залежності від кланово-олігархічного істеблішменту, що перетворює їх на своїх слуг, котрі захищають інтереси олігархів і утримуються ними. Самі ж олігархи можуть або входити до складу партій, як це простежувалося у Партії регіонів, або залишатися осторонь, фінансуючи партії та забезпечуючи їхнє просування до влади (інколи дуже щедро), а відтак – диктувати їм свою волю.

Окрім впливу на деградацію чинних партій і партійної системи, що не виконують багатьох функцій через соціальне замовлення (наказ) олігархів, олігархія різними способами не допускає створення партій нового типу, здатних служити суспільним інтересам. Ключові механізми такого недопущення – встановлення непрямого виборчого цензу як заданої олігархами надвисокої ціни участі у виборах і корупція. Висока вартість виборчих кампаній, з погляду В. Глазунова, це, по суті, – технологія забезпечення «формування державної влади на основі тієї самої соціальної групи» та реалізації її корпоративних інтересів «у рамках державної політики на шкоду інтересів інших соціальних груп» [4, с. 6, 17, 24]. Одночасно це – спонукання політиків до корупції уже на старті їхньої політичної кар'єри. Щоби зменшити ці спонуки, у 2016 р. український парламент прийняв, а Президент підписав закон про державне фінансування партій [8], який також посилює вимоги до прозорості партійних фінансів, зовнішнього та внутрішнього контролю за їхнім надходженням і витрачанням, передбачає санкції за недотримання цих вимог. Однак олігархічний «істеблішмент» зумів і цей закон обернути на свою користь: фінансуватися за рахунок бюджету поки що будуть лише партії, які здобули на попередніх виборах не менше 5% голосів виборців (пропонувалося – 2; тобто гроші отримають ті партії, що мають у парламенті власні фракції. І лише після наступних виборів партії, котрі здобудуть не менше 2 % голосів, отримають державне фінансування і компенсацію витрат на виборчу кампанію. Отже, замість сприяти «підтримці демократичної політичної конкуренції, без допомоги олігархів», закон у його остаточній редакції створює умови для того, щоби бюджетне фінансування отримали «партії-проекти, які пройшли у нинішній парламент завдяки

Визначальним є те, що: «Демократична форма правління визначається саме пануванням бідної більшості, олігархія – багатої меншості, – писав філософ. – Отже ознаками розрізнення цих форм є бідність і багатство. І там, де влада – чи більшості, чи меншості – спирається на багатство, ми називаємо її олігархією. Там, де правлять бідняки, – це демократія» [1, с.77-78].

тимчасовій популярності своїх лідерів і великим грошовим надходженням від приватних спонсорів» [34]. Вони цих коштів, можливо й не потребують, але зате не допускають посилення політичної конкуренції за рахунок зростання нових партій, хоча би тимчасово[1].

Виникнення «технічних партій» – спочатку «клонів» з майже однаковими назвами для маніпулювання голосами виборців, згодом – «кишенькових партій» для збільшення числа підконтрольних олігархам членів дільничних виборчих комісій, а потім – створення штучних партійних «напівфабрикатів» для політичного «бізнесу» (після перепродажу і перейменування вони можуть ставати суб'єктами виборчого процесу)[2], надмірно ліберальні умови їхнього формування та переходу з рук у руки і залучення до виборчого процесу – це теж наслідок олігархізації політичного життя й обумовленої нею деградації партій та занепаду партійної системи. Політичні маніпуляції, імітація і популізм постають за таких умов засобом маскування реальних вузькогрупових інтересів впливових суб'єктів політики, які прикриваються нібито захистом простого народу.

Певною мірою олігархізація політики є світовим явищем. Західні дослідники відзначають непомірно зросту владу грошей у виборчих кампаніях за останні два десятиріччя. Одночасно з глобалізацією економіки й економічних еліт, залежністю від них еліт політичних, домінуванням неоліберальних рецептів забезпечення економічного зростання стався відрив політичної еліти від запитів і потреб власного громадянства, відбулося відчуження партій від виборців. Питання про те, як у США представницька демократія і правова держава співіснують з олігархією, що не поступається своїми інтересами ще з початку XX ст., але робить це переважно приховано, розглядає американський політолог Дж. Вінтерс [45; 46]. Завдяки стійким політико-правовим інституціям, для американців її існування стає відчутним лише в кризові періоди. Однак і там, як пересвідчуємося на прикладі президентської виборчої кампанії 2016 р., це призвело до того, що на політичну арену вихлюпнувся популізм, підтриманий майже половиною американських виборців.

Проте у США, за визначенням Дж. Вінтерса, існує «цивільна олігархія», або олігархія «всередині демократії», яка визнає правові основи американської держави і пристосувалась до них. Тому там більше надії на подолання цих тенденцій. В Україні ж, як і в інших пострадянських країнах, олігархія – серйозна суспільна патологія. Адже вона

[1] Показовою є відмова «Опозиційного блоку» від бюджетних грошей. Цим кроком вони підтвердили, що у них з грішми справді немає проблем, а по-друге, зробили спробу уникнути громадського контролю за фінансуванням своєї виборчої та іншої діяльності, який у випадку державного фінансування має бути дуже жорстким.

[2] Про те, як це виглядає на практиці, у саркастичній формі розповіла відомий політолог М. Кармазіна [див. 9].

сформувалась в умовах панування незаконних способів збагачення у 90-х роках XX ст., заснована не на правових, а на патримоніальних зв'язках (кланових, клієнтельно-патронажних відносинах) і є корінною причиною гальмування усіх реформ. Олігархія створює умови для збереження неопатрімоніальної суспільної системи «закритого доступу», обмежуючи у такий спосіб можливості чесних і незалежних політичних гравців отримати владу. Вона ж зумовлює несамостійність більшості (чи усіх старих) українських партій, їхню не лише фінансову, а й організаційну залежність від олігархату, а також спричиняє перешкоди для утворення нових демократичних партій. Без її усунення реформа партійної системи, з новими, суспільно-орієнтованими партіями демократичного зразка, має дуже малі шанси на успіх.

Починати деолігархізацію потрібно, безумовно, з економічних реформ – деолігархізації відносин власності, обмеження монополізму і створення сприятливих умов для чесного бізнесу та конкуренції. А це – справа економістів і політиків, хоча й політологи мають бути причетні бодай на етапі постановки завдань антиолігархічних реформ та включення до них політичної складової[1].

Криза представницької демократії та її складової частини – партійної політики простежується з кінця XX – поч. XXI ст.. Другий виклик, що неминуче постане перед молодими партіями, узагальнено можна назвати кризою партій (і партійної політики), а також, за твердженням чималої кількості дослідників, представницької демократії загалом. У чому вони виявляються?

Британський політолог К. Крауч на означення цієї кризи у 2000 р. увів термін «постдемократія»[2], який добре утвердився, зокрема в колах лівих аналітиків. Ним позначають процес звуження демократії через перетворення політичної еліти західних країн на замкнутий, орієнтований на великий бізнес клас, котрий мало переймається проблемами простих людей – майже як на початку XX ст. Партійна верхівка з ядра перетворюється на «еліпс», що охоплює не лише політичних лідерів, а й фахівців, котрі працюють на партію за гроші, незалежно від переконань, і на широке коло лобістів. Це призводить до комерціалізації політичного процесу, відчуження виборців і занепаду масової політики. Проблемно-орієнтовані організації громадянського суспільства, хоч і розв'язують чимало суспільних проблем, є заслабкими, на думку К. Крауча, щоби протидіяти тиску глобалізованого великого бізнесу на політику. Вихід із цієї ситуації знайти непросто, насамперед через економічні причини та необхідність миритися з

[1] В Україні найбільше напрацювань з проблем олігархічної економіки та її перетворення в ринкову належить Володимиру Лановому. Див. наприклад його статтю: «Олігархічну модель потрібно трансформувати у вільний ринок» [18].

[2] Спочатку це було зроблено в аналітичній брошурі, зорієнтованій насамперед на колег-фабіанців, яку пізніше розширив до монографії «Пост-демократія» [41].

неоліберальними принципами економічної політики, які, за твердженнями фахівців, єдині, що забезпечують необхідне економічне зростання в сучасних умовах[1] [40].

Інший британський дослідник політики Дж. Стоукер пояснює зміни у взаєминах партій і виборців переходом до нової моделі політики. Зі сторонницької (тобто партійно-ідеологічної, partisan) вона перетворилась на модель так званого компетентного голосування (або валентну модель) . Раніше, коли між партіями існувало чітке ідеологічне розмежування і вони орієнтувалися переважно на «свої» соціальні групи, виборці теж поводили себе відповідно, беручи «у пакеті» загальний напрям політики партій, їхні ціннісні орієнтири та конкретні пропозиції у період виборчої кампанії. Нормою було голосування «за своїх»: робітники віддавали голоси за лейбористів чи соціал-демократів, а імущі класи – за консервативні та ліберальні партії. Однак згодом ідеологічна чистота та класова зорієнтованість партій розмилася. Соціальна база партій перестала бути чіткою через соціально-економічні чинники, а розвиток комунікацій забезпечив партіям технологічну можливість претендувати на захист інтересів усіх груп, роздаючи відповідні обіцянки. Виборцям же залишилося вгадувати, хто ці обіцянки краще виконає. Вони змушені весь час перебувати у пошуку партій та лідерів, котрим можна довіряти, хоча це – дуже складне завданням для пересічного громадянина не лише зі суб'єктивних, а й з об'єктивних причин. Як наслідок – міжвиборчий період стає переважно періодом розчарувань у політиках і політиці, що спричиняє подальше відчуження [44, с. 56–59].

«Сучасна політика переживає кризу, – стверджує британський експерт, який тісно співпрацював з Тоні Блером під час його прем'єрства, Метью Тейлор. – Вона на сто відсотків перетворилася на змагання та спорт, коли всі думки лише про боротьбу та перемогу, а не про ідеї» [33]. Тейлор закликає політиків повернутися до цінностей Просвітників XVIII ст., що для українців можуть звучати просто як «європейські цінності». Однак у будь-якому випадку йдеться про необхідність переорієнтації політики з боротьби за владу «як спорту» (на Заході) або «як бізнесу» (в Україні) на творення публічної політики – разом з громадянами і заради громадян.

У який спосіб і за який період цього можна буде досягти – відкрите питання. Адже зміни, що відбулися у партійному житті впродовж останніх 40 чи 50 років, обумовлені низкою незворотних процесів в економічній, соціальній та інформаційній сферах, таких як глобалізація, олігархізація, розмивання ліній суспільно-політичного розмежування, занепад ідеологій як засобу політичної мобілізації, зміна системи

[1] Поряд з таким підходом є чимало лівих аналітиків, які слідом за І. Валлерстайном та іншими теоретиками кінця капіталістичної ери, розглядають кризу представницької демократії як ознаку її перехідного стану в нову фазу чи формацію, покладаючись у такому випадку на певні «революційні стрибки», або як каже В.Кулик - «коперниківський переворот» [16].

цінностей з матеріальних на постматеріальні, кардинальна зміна ролі ЗМІ в політичному процесі. Певну роль зіграло й підвищення освіченості та матеріальної забезпеченості виборців, зростання їхніх споживацьких орієнтацій. Розглянемо ці чинники, починаючи з останнього.

Зі зростанням рівня життя, освіченості й поінформованості громадян змінилися суспільні запити та очікування. З одного боку, виборці чекають від партій обґрунтованих програм, які б стосувалися змін на краще, а з іншого, – під впливом поширених у суспільстві споживацьких настроїв самі уникають участі в політичному житті. Активніша й суспільно заангажована частина громадян надає перевагу пост матеріальним цінностям, на які не завжди і не відразу реагують партії, зайняті проблемою зростання економіки, а відтак – ефективного управління за рецептами, що їм диктують бізнесові корпорації. Це спричинило розмивання соціальної бази масових соціал-демократичних партій, котрі традиційно перемагали на виборах завдяки турботі про матеріальне становище своїх прихильників.

Наслідком стало відчуження громадян від партій, погіршення взаєморозуміння соціуму та політичної, партійної еліти. Інколи здається, що виборці хочуть недосяжного, наприклад, мати соціальне забезпечення – як у Швеції, а податки – як у США, або підтримують відвертих популістів, котрі готові обіцяти все, чого у них попросять. М. Тейлор пояснює: виборці не усвідомлюють, що «проблеми – це наслідок неправильної життєдіяльності всього суспільства», а їхнє розв'язання залежить не лише від доброї волі політиків; «політики бувають недієздатні, тому що їм не до снаги зробити геть усе» [33]. Отже, виникає проблема громадянської зрілості виборців, коли виборці не здатні або й не хочуть зрозуміти природу тих складнощів і перешкод, з якими стикаються політики, намагаючись виконати свої обіцянки. Натомість політики, з одного боку, стають усе залежнішими від обставин (внутрішніх і зовнішніх), а з іншого – усе частіше покладаються на інформаційно-технологічні способи залучення прихильників під час виборчих кампаній.

Постає питання: чому ж партії обіцяють усе більше й більше, не намагаючись пояснити виборцям межі власних можливостей та окреслити, а відтак – виконати реальні завдання, довівши, що їм можна довіряти. Коротка відповідь така: нинішня політика перетворилась на ринок «продажу пропозицій» стосовно розв'язання проблем у дуже конкурентному середовищі. Хто не обіцяє, той програє. А за цим перетворенням постає, з одного боку, нівелювання ліній соціального поділу і відмирання «класової політики», розмивання поняття «соціальної бази» партій, нівелювання ідеологій як детермінантів партійних лояльностей; з іншого – зростання, завдяки новим засобам комунікації, можливостей для маніпулювання суспільною думкою у випадку невдалої політики.

Із розвитком сучасних засобів комунікації відбулась віртуалізація та символізація політики, посилився її маніпулятивний характер. Безперечно,

символізація завжди супроводжувала процеси творення соціальної, у тому числі й політичної реальності. Однак нині вона набула характеру гіперсимволізації, коли реальні вчинки політиків зникають за «димовою завісою» театралізованих «політичних вистав» і віртуальних картинок як засобу здобуття і втримання влади «Індивід сприймає діяльність політичних суб'єктів не шляхом безпосереднього споглядання, – вважає І. Дебенко, – а крізь призму медіа (новини, реклама, документальний фільм...), які подаються й закріплюються як справжня, безпосередня реальність, маніпулюючи свідомістю людини, перетворюючи суспільство на мовчазну масу» [6]. Не факти про успіхи у здійсненні публічної політики, а символи відіграють вирішальну роль у наданні переваги тій чи іншій партії, котра часто може бути популістською, але з добре змайстрованим символічним рядом, відпрацьованими телекартинками, які замінюють реальну дійсність. За таких умов, всупереч порівняно високому рівню загальної освіченості та поінформованості виборців, розквітає популізм, що є ще одним симптомом і доказом кризи політичних партій та представницької демократії загалом.

«Кризу партій» Ю. Шведа характеризує насамперед як «послаблення серед електорату почуття причетності до політичних партій (зменшення рівня ідентифікації) та зменшення кількості членів партій (зменшення рівня членства)» [37]. Окрім того, серед її ознак різні автори називають розмивання грані між членами партії та її прихильниками, втрату партіями функції політичної мобілізації, занепад масової партії як типу, втрату довіри виборців і посилення абсентеїзму, волатильність виборців (змінюваність, плинність виборчих уподобань), зменшення ролі партій у прийнятті рішень, втрату функції політичного представництва і зниження відповідальності, зменшення ролі ідеології у політичній ідентифікації.

В українському політологічному дискурсі питання ідеологічної визначеності партій посідає одне з провідних місць, хоча можна висловити сумнів щодо того, чи є воно насправді головним. Історія формування багатопартійності у теперішніх демократичних країнах засвідчує, що роль ідеології у становленні партій була дуже різною. Існує чимало прикладів, коли вона взагалі не фіксувалась у вигляді чинника партієтворення. Уявлення про ідеологію як атрибут партії утвердилось з виникненням масових партій, а з їхнім відмиранням мала би відійти у минуле і переконаність у необхідності чіткої ідеологічної визначеності партій.

Ідеології як чинник суспільного розвитку, безумовно, існують і в сучасну епоху. Однак знаряддям масової мобілізації вони вже не є (за винятком крайніх правих та крайніх лівих партій, котрі посідають у різних країнах більше або менше місце в політичних змаганнях, але не становлять провідних політичних сил). Місце ідеологій, як систематизованих і теоретично обґрунтованих уявлень про бажані й можливі риси соціального та політичного порядку, засновані на певних системах цінностей і переконань, тепер зайняли ширші й м’якше структуровані системи цінностей, на котрі орієнтуються громадяни і на котрих ґрунтується діяльність сучасних партій незалежно

від того, наскільки чітко дані цінності ними усвідомлені та артикульовані. Наприклад, геополітичні орієнтації на Схід або Захід, Росію чи Євросоюз, котрі окремі аналітики називають у нас ідеологіями [19], насправді відображають прихильність до різних систем цивілізаційних цінностей, які значно ширші, ніж ідеології в їхньому звичному розумінні. Право-ліва диференціація партій, що у більшості країн усе ще зберігається, також відображає орієнтацію на ширші ціннісні системи, ніж класичні ідеології. В її основі – дві найзагальніші лінії суспільних розмежувань: на бідних і багатих; на націоналістів і глобалістів.

У сучасну епоху ідеології втратили мобілізаційну функцію не з вини партій, а через фрагментацію й індивідуалізацію суспільств і через те, що люди стали чутливіші до питань ідентичності, власного «я», ніж до всеосяжних ідеологічних декларацій. Окрім того, історичний досвід їм підказує: «ідеологічна політика», спрямована на «соціальну інженерію», створення заснованого на ідеологіях нового, «досконалішого» ладу, – небезпечна. Адже це вона «породила у XX столітті крайні свої форми: комунізм, фашизм, націоналізм» [14, с. 8]. Відтак ідеологічна функція й ідеологічна ідентифікація партій також ослаблені, й ми не можемо вимагати від кожної партії обов'язкової визначеності щодо її ідеологічної бази. Партії можуть бути як ідеологічні (тоді вони зазвичай – старого зразка, орієнтуються на масовість тощо), так і «прагматичніші», котрі намагаються провадити прийнятну для всіх «центристську» політику. Щоправда, центризм також неоднаковий: є центризм суспільно зорієнтованих всеосяжних партій, які намагаються прагматично розв'язувати найзлободенніші проблеми суспільства, і є центризм українського зразка, що народився за президентства Л. Кучми. Прикметна риса останнього – є прагнення завжди «бути владою» або «з владою» заради того, аби вирішувати свої проблеми: особисті, групові й остільки-оскільки – суспільні[1].

Отже, маємо усі підстави погодитися з Л. Гонюковою, що сьогодні уже «застаріли традиційні уявлення про функціональне та організаційне призначення політичних партій. Змінилося співвідношення партійних функцій, частину яких взяли на себе сучасні ЗМІ і громадські організації. Змінюється співвідношення між партіями і громадянським суспільством, між партіями і групами інтересів, між партіями і рядовими виборцями, між партіями і урядами» [5, с. 306]. Відтак зазнав змін і тип партій: за лінією стосунків партії — виборці тепер переважають всеохопні партії, «партії для всіх» (catch-all parties, згідно з О. Кірчхеймером), а за лінією стосунків «партії – держава – картельні партії» (згідно з Р. Катцом і П. Меіром). У них нівелюється не лише

[1] Відомий український політик В. Литвин настільки «заразився» таким центризмом, що зайнявшись відновленням своєї занепалої «Народної партії» у 2012 р., заявив, що через недостатню кількість фінансових ресурсів, партія мусить з кимось об'єднатись для участі у виборах. Але (!) «об`єднання можливе тільки з провладною силою, бо "За своєю суттю ми не можемо бути в опозиції"» [20].

роль ідеології, а й представництва інтересів. Партії пропонують – народ вибирає, чий продукт (програма, ідеї розвитку суспільства) кращий і «обіцяльник» надійніший. Для державних інституцій такі партії – резервуар професійних політиків (тому функція селекції та підготовки політичних кадрів не тільки залишається, а й посилюється). Для громадян вони постають у ролі продуцентів програм розвитку, з котрих можна вибирати, і за правильного вибору ці програми мають шанс бути реалізованими.

Найбільшими теоретичними і практичними перешкодами у теоретичному осмисленні й практичній розбудові партій є старі підходи до розуміння електоральної політики як «сторонницької» (partisan). Відповідно до них електорат міцно прив'язаний до «своєї» партії, коли його можна «привласнити» (Дж.Стоукер), а партія становить жорстку ієрархічну структуру. Все це, однак, не діє в умовах зниження ролі ідеологій у політичній ідентифікації, індивідуалізації політичного життя, зростання ролі рухів і громадських організацій та підвищення волатильності виборців. Основною (я б сказала – сутнісною) функцією політичних партій є вироблення (разом з громадянами) і здійснення (уже через державний апарат, але не тільки) публічної політики, спрямованої на реформи та розв'язання проблем, на покращення рівня і якості життя. Опрацювання програм, організація виборчого процесу, постачання політичних кадрів, здобуття влади – це необхідні інструментальні функції партії, з якими пов'язана також її потреба в означенні спільної системи цінностей, на котрих ґрунтуватиметься партійна програма, прийнятна для її членів і прихильників.

Підсумовуючи, завдамося питанням про роль політологів у ситуації кризи багатопартійності в Україні. Що вони мають робити: лишень аналізувати причини та наслідки кризи партій, чи також займатися «дизайнуванням» партій, створюючи перспективні, на їхню думку, моделі, та пропонуючи ці моделі практичним політикам? Відповідь – і те, й інше. Мені імпонує аргументація Дж. Стоукера, який зазначає: «Наша політична система є вочевидь штучним людським творінням», і, розуміючи це, політологи повинні «надати своїй науковій роботі виміру дизайнування» [44, с. 60], спрямувавши зусилля на краще розуміння громадянами політики. В іншому випадку може статися, що за певний час «зникне такий об'єкт їхніх досліджень як демократична політика» [44, с. 61–63]. Стоукер зупиняється більше на «дизайнуванні» програм розвитку та роз'ясненні їх виборцям, але у контексті завдань українського суспільства – це також і «дизайнування» нових політичних інституцій, насамперед партій.

Чи займаються цією справою українські політологи? Безумовно. Існує чимало посібників і статей не лише про те, що таке партія, а й про те, як її можна створити [13; 29; 32]. Декотрі автори, можливо, перебільшують роль організаційних зусиль; інші, навпаки, «забагато хочуть» від партій, маючи за взірець класичну політичну партію, масову та ідеологічну. Тому ці корисні намагання допомогти практичним політикам потребують окремих поправок на охарактеризовані нами виклики XXI ст., які частково

проясняють, чому спроби створення партій «нового типу» в Україні досі зазнавали невдач.

Очевидно, що нові партії мають значно різнитися від традиційних зразків партії, побудованої на масовому членстві (саме на це орієнтуються більшість нових творців партій в Україні, хоч дуже швидко переконуються в нереальності такого завдання), репрезентації соціальних інтересів (а це – недосяжна мета в недостатньо структурованому чи фрагментованому суспільстві), жорсткій організаційній структурі (її треба нині поєднати з демократичними навичками громадян і лідерів, здобутими у сучасному громадянському суспільстві) й ідеологічній ідентифікації (особливість, яка може бути властивою декотрим партіям, але не обов'язково – усім)[1].

Важливо також враховувати різницю між трьома способами партійного структурування, які окреслив Г. Кітшельт [43] – програмно-політичному, харизматичному (у контексті українського досвіду доцільніше –персоналістському) та патронажно-клієнтельному (в нас існує у формі кланово-олігархічного різновиду). Лише перший з них відповідає потребам сучасного розвитку політичної системи України. Він може дещо поєднуватись з другим, а третій призводить до проблем, з якими зараз стикається українська багатопартійність[2].

Це з одного боку. З іншого – не варто забувати, що партія – не лише організація, а й інституція. Вона, як така, не може бути просто результатом інтелектуальних та організаційних зусиль певного угруповання людей з добрими намірами. Інституціалізація партії відбудеться лише в тому випадку, коли вона відповідатиме потребам та інтересам певної частини суспільства, а також сукупності

[1] У принципі можна було б підтримати думку українського громадського діяча й експерта з питань організації Т. Плахтія, що необхідно лише відкинути «традиційний підхід до побудови ідеологічних партій: «спочатку ідеологія, а потім – політична організація», змінивши його на зворотний. Однак не можна погодитись із запропонованим ним підходом до ідеології як результату спільної інтелектуальної праці організованої групи («колективного інтелекту» об'єднаних у партію людей) [29]. Ідеології партіями ніколи не створювались і не створюватимуться в майбутньому. Це просто інший рівень і масштаб інтелектуальної творчості. А теза про те, що члени таких «живих» політичних організацій від початку мають об'єднатися «на базі невеликої кількості основних організаційних та ідеологічних принципів і цінностей», обраних їхніми засновниками, лише підтверджує, що: 1) ідеології та принципи існують до партій; 2) в сучасну епоху роль ідеологій в масовій мобілізації зменшилась, а тому – у згоді з тенденціями розвитку – не варто наполягати на ідеології як невід'ємній ознаці «справжніх» партій; можна задовольнятись лише тим, щоб партії не були безпринципними, ціннісно аморфними утвореннями, які переслідують свої, вузькокорисливі цілі.

[2] З цієї причини я не підтримую творення партій на зразок «УКРОПу», яка є новою за часом формування, а не за своїм типом. І добре, якщо її природу зрозуміють виборці.

умов того часу, в який вона утворюється. Роль експертних середовищ (науковців і різних консультантів) у цьому процесі не можна не тільки недооцінювати, а й переоцінювати. Експерти повинні допомагати політикам і громадським діячам, які хочуть стати політиками, знайти найжиттєздатніші, корисні для суспільства та відповідні часові моделі партій, а виборцям пояснювати переваги й недоліки різних їхніх типів.

Спосіб розв'язання проблем, що є головним у діяльності партій, залежить від цінностей людей, які утворять партію та керуватимуть нею. Саме в цьому полягатиме ідеологічність партій, і питання про неї не повинно жорстко поставати під час їхнього утворення. Можна сказати, що міра ідеологічної визначеності партії – це справа її організаторів та прихильників. Старі ідеологічні системи не актуальні, але цінності (в їхній певній комбінації), на котрих ці системи будувалися, усе ще живі, й люди керуються ними, так чи інакше усвідомлюючи це, коли беруться до певної суспільної роботи.

Актуальною залишається і право-ліва диференціація партій, попри багаторазові заяви політологів про її відмирання. Її життєвість визначається тим, що цінності беруться узагальнено, а не у вигляді певної конкретної доктрини, її ж потрібність – тим, що вона забезпечує конкуренцію не лише людей, а й проектів суспільного розвитку. В Україні, мені видається, потрібно зняти негласне табу з поняття ідейно-політичної лівизни і його використання за партієтворення. Адже через те, що у нас немає демократичної та патріотичної лівої партії, на полі лівих цінностей «пасуться» усі, кому не ліньки; від сумнозвісної колишньої ПР до правих радикалів. На словах усі пропонують майже соціалізм, а на практиці провадять політику, яка добре пасує суспільним «хижакам» періоду дикого капіталізму. Внаслідок цього виходить отруйний для громадян популістський мікс.

Отже, нові українські партії мають передусім бути програмними і лише потім – ідеологічними. Можливо, усім партіям варто повернутись до практики розрізнення програм як довгострокових документів стратегічного характеру і передвиборчих платформ, де повинні міститися найзлободенніші питання суспільного розвитку, формуватися порядок денний законодавчої діяльності у випадку приходу до влади. Їм також потрібно навчитися займатися політичною роботою з громадянами у міжвиборчий період. Адже поки що, як зазначає голова Комітету виборців України О. Кошель, партії на місцях найбільше займаються організацією свят і фестивалів, благоустроєм та допомогою виборцям. І майже зовсім не виконують головну роботу – «пропозиції альтернативних проектів рішень, проведення «круглих столів», конференцій, мітингів з метою обговорення цих пропозицій» [15].

Теоретично важливим є визначення критеріїв, за котрими партію як інституцію та організацію виокремлюємо з-поміж інших організацій. Для цього потрібно мати визначення партії, що більш-менш адекватно відбиває її риси та напрями діяльності на різних історичних етапах. Як не дивно, у політичній науці існує проблема такого

визначення політичної партії, що охоплювало би і традиційні її типи, і припускало би поправки на сучасність. Серед придатних, хоча й з невеличкими поправками, можна вважати визначення, запропоноване В. Заблоцьким у підручнику «Основи демократії»: «Політична партія – відносно стійка політична організація, що об'єднує політичних однодумців – активних прихильників якоїсь політичної програми та/*чи* ідеології, які прагнуть втілити цю програму (ідеологію) в життя через здобуття і здійснення державної влади, а також через інші форми політичної активності, як правило, на загальнонаціональному рівні» [23, с. 512]. Виділене курсивом «чи» ідеології – моя поправка, що акцентує на необов'язковості останньої. Можливо, я б іще переформулювала завдання партії (її «прагнення»), висунувши на перше місце «здобуття влади», а вже потім – заради чого: заради розв'язання суспільних проблем на основі своєї програми та/чи ідеології, бо так воно є в реальному житті.

Як відомо, нове – це добре забуте старе. Тому, повертаючись до визначення партії Е. Берком (об'єднання людей, котрі на основі спільних поглядів забезпечують національні інтереси) і враховуючи сьогоднішні потреби, маємо сприймати партії у вигляді колективних політичних суб'єктів, які здатні розробляти і втілювати загальнонаціональні проекти, спрямовані на вдосконалення (краще облаштування) суспільного життя, розв'язання насущних проблем суспільства. Партія повинна пропонувати (а відтак – реалізовувати) власну програму розвитку суспільства або його певних сфер на основі цінностей, що поділяють її члени та прихильники, працювати з ними і заручатися їхньою підтримкою у процесі й завдяки цій праці. Серед партійних лідерів мають бути люди з досвідом створення та реалізації проектів[1]. Ці проекти, однак, мають різнитися від тих, які реалізовують проблемно-орієнтовані громадські об'єднання. На відміну від останніх, партія мусить уміти не лише розв'язувати локальні проблеми, а й пропонувати проекти загальносуспільного розвитку. Комплексне бачення проблем у національному масштабі та агрегація інтересів – риса, обов'язкова для політичних партій, але факультативна для громадських об'єднань. Хоча між цими двома типами об'єднань відбувається зближення (допустимою є мережевість структури, проблемна орієнтація програм; хоча для партій це радше стосується конкретних передвиборчих платформ, над котрими партії повинні працювати найбільше), така відмінність партій залишається. Крім того, як і раніше, партії різняться своєю націленістю на здобуття влади, вироблення політичних курсів, розв'язання суспільних проблем відповідно до їхнього бачення суспільних пріоритетів.

Бажаний і перспективний шлях розвитку українських партій: від лідерсько-корпоративних об'єднань, що мають власні матеріальні інтереси та захищають

[1] Таку думку розвиває зокрема Голова ГО "Єдина Сила", що прагне стати партією, В. Нетребенко [22], але робить це в дусі громадського лідера, не ставлячи питання про те, а чим же відрізнятимуться партії від ГО, якщо їх очолять лідери останніх.

матеріальні інтереси своїх спонсорів, – до громадських лабораторій з вироблення рішень [17]. Головне питання: як розірвати зачароване коло корпоративних інтересів і зробити партії організаціями, які працюють на суспільство. Ідеологічна функція, соціальна база і представництво інтересів, порівняно з цим, – менш важливі. Ці функції у сучасному суспільстві частково можуть бути реалізовані через діяльність груп інтересів, проблемних ГО та ЗМІ. Натомість партії мають зосередитись на роботі з виборцями та на опрацюванні (разом з ними) проектів своїх майбутніх рішень щодо публічної політики. В умовах такої трансформації партій, завданням політологів буде допомога партійним лідерам у знаходженні адекватних цим завданням організаційних моделей партії, а також сприяння кращому розумінню громадянами змістових аспектів партійної політики.

Список використаних джерел

1. Арістотель. Політика / Аристотель. – Київ : Основи, 2000. – 239 с.
2. Білоус Л. Сучасний низхідний тренд у розвитку партійної системи України [Електронний ресурс] / Л. Білоус, І. Макаровський // Прикарпатський вісник НТШ. Думка. – 2015. – № 3. – С. 46–53. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvntsh_2015_3_7.
3. Богашева Н. Відносини держави і політичних партій в Україні : конституційно-правові аспекти : монографія / Н. Богашева – К : Логос, 2012. – 446 с.
4. Глазунов В. Українська олігархія в контексті сучасних трансформаційних процесів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. наук : 09.00.03 / В. Глазунов. – Запоріжжя, 2012. – 32 с.
5. Гонюкова Л. Політичні партії як інститут державної політики та управління : теоретико-методологічний аналіз : монографія / Лілія Гонюкова ; за наук. ред. д-ра політ. наук Л. Є. Шкляра. – К. : НАДУ, 2009. – 392 с.
6. Дебенко І. Символізація політики в Україні як складова процесу демократичної трансформації [Електронний ресурс] / І. Дебенко // Правда (Івано-Франківськ). – 2010. – 5 берез. – Режим доступу: http://pravda.if.ua/news-11153.html.
7. Держава, влада та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980–х – перша половина 2011 рр.). – К. : ІПіЕНД ім. Кураса, 2011. – 801 с.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції : Закон України від 08.10.2015 № 731-VIII [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 49–50. – Ст. 449. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/731-19.

9. Кармазіна М. Вам свічний заводик? А, може, партійку? [Електронний ресурс] / М. Кармазіна // Українська правда. – 19 жовтня 2011 р. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/columns/2011/10/19/6681831.
10. Кизименко І. Історіографія формування політичних партій України [Електронний ресурс] / І. Кизименко. – Вісник КНТЕУ. – Режим доступу: http://visnik.knteu.kiev.ua/files/2010/03/12.pdf .
11. Колодій А. Багатопартійність і демократизація в Україні: висхідні та низхідні тренди у роки незалежності / А. Колодій // Партійна система сучасної України : еволюція, тенденції та перспективи розвитку: матеріали Міжнар. науково-практ. конф., 24–25 листоп. 2011 р. – К. : ІПіЕНД, 2012. – С.133–149.
12. Колодій А. Народ і партії у виборах 2014 року [Електронний ресурс] / А. Колодій // Незалежний культурологічний часопис «Ї». – 2014. – 5 листоп. – Режим доступу : http://www.ji-magazine.lviv.ua/anons2014/Kolodij_Narod_i_partii_u_vyborah.htm.
13. Конончук С. Як працює демократична партія. Оцінювання організаційної політики [Електронний ресурс] / С. Конончук, О. Ярош // Український незалежний центр політичних досліджень – К. : Агентство «Україна», 2012. – 32 с. – Режим доступу: http://www.ucipr.org.ua/userfiles/party_democracy_policy_paper2012.pdf.
14. Конончук С. Партійна система України : ідеологічний вимір / С. Конончук, О. Ярош // Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К. : Агентство «Україна», 2010. – 76 с.
15. Кошель О. В Україні – сплеск партбудівництва [Електронний ресурс] / О. Кошель // Радіо «Свобода». – 2016. – 3 жовт. – Режим доступу : http://www.radiosvoboda.org/a/28028023.html.
16. Кулик В. Будущее политических партий [Электронный ресурс] / В. Кулик // Хвиля. – 2016. – 20 июня. – Режим доступа : http://hvylya.net/analytics/politics/budushhee-politicheskih-partiy.html.
17. Ланге Н. У пошуку «базового електорату» : Як партіям реагувати на індивідуалізацію суспільства? [Електронний ресурс] / Н. Ланге // Національна безпека і оборона. – 2015. – № 7. – С.164–167. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/nsd%206%207%202015.pdf.
18. Лановий В. Олігархічну модель потрібно трансформувати у вільний ринок [Електронний ресурс] / В. Лановий // Тиждень. – 24 січня 2013 р. – Режим доступу: http://tyzhden.ua/Economics/69981.
19. Лосєв І. У нашій країні лідер є концентрованим виразом ідеологічної суті партії [Електронний ресурс] / І. Лосєв // Діалог. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/dialog.php?id=30&op_id=770#770.

20. Литвин хоче відновити Народну партію, щоб злитися із Партією регіонів [Електронний ресурс] // Слово Волині. – 2013. – 16 лип. – Режим доступу : http://slovovolyni.com/2013/07/16/7886-lytvyn-hoche-vidnovyty-narodnu-partiyu-schob-zlytysya-iz-partiyeyu-regioniv/
21. Мелешевич А. Перспективи розвитку політичних партій в Україні [Електронний ресурс] / А. Мелешевич // Дзеркало тижня. – 2010. – № 40. – 30 жовт. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/perspektivi_rozvitku_politichnih_partiy_v_ukrayini.html.
22. Нетребенко В. Про політику й партії нового типу [Електронний ресурс] / В. Нетребенко // Українська правда. – 06 лютого 2015. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/columns/2015/02/6/7057143
23. Основи демократії. підручник. Політичні партії в умовах демократії / за заг. ред. А. Колодій. – Львів : Астролябія, 2009. – 832 с.
24. Панич О. Про українських правих і «лівий інтернаціонал» [Електронний ресурс] / О. Панич. – 2016. – 21 серп. – Режим доступу: http://day.kyiv.ua/uk/blog/polityka/pro-ukrayinskyh-pravyh-i-livyy-internacional.
25. Партії і гроші. Політичні проекти Порошенка і Яценюка отримають з бюджету по 100 мільйонів [Електронний ресурс] // Главком. – 2016. – 29 верес. – Режим доступу: http://glavcom.ua/publications/partiji-i-groshi-partiji-poroshenka-i-yacenyuka-otrimayut-z-byudzhetu-po-100-milyoniv-375234.html
26. Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку : матеріали Міжнар. науково-практ. конф., 24–25 листоп. 2011 р. – К. : ІПіЕНД, 2012. – 588 с. – Режим доступу: http://www.ipiend.gov.ua/img/monograph/file/party%20system_site_147.pdf.
27. Партійна система України до і після Майдану : зміни, тенденції розвитку, суспільні запити [Електронний ресурс] // Національна безпека і оборона. – 2015. – № 6–7. – 180 с. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/journal.php?y=2015&cat=217.
28. Партійна система України. Особливості становлення, проблеми функціонування, тенденції еволюції : доповідь Центру Разумкова [Електронний ресурс] // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 5. – Режим доступу : http://www.uceps.org/ukr/files/category_journal/NSD116_ukr_1.pdf
29. Плахтій Т. Передумови створення в Україні ідеологічних партій [Електронний ресурс] / Т. Плахтій // Хвиля. – 2015. – 21 жовт. – Режим доступу : http://hvylya.net/analytics/politics/peredumovi-stvorennya-v-ukrayini-ideologichnih-partiy.html.

30. Політичні партії України : погляд фахівців (Інтерв'ю А. Колодій) [Електронний ресурс] // Національна безпека і оборона. – 2015. – № 6–7. – С. 79–81. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/journal.php?y=2015&cat=217.
31. Політичні партії України : погляд фахівців (Інтерв'ю Ю. Шведи) [Електронний ресурс] // Національна безпека і оборона. – 2015. – № 6–7 – К. : Центр Разумкова. – С. 90–91. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/journal.php?y=2015&cat=217.
32. Соціально-політичні передумови формування нової партії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.strategy.org.ua/ua/main/directions/state/379,3/
33. Тейлор М. Сучасна політика перетворилася на спорт, коли всі думки лише про перемогу, а не про ідеї [Електронний ресурс] / М. Тейлор // Тиждень. – 2013. – 1 верес., – Режим доступу : http://tyzhden.ua/Politics/87620.
34. Умланд А. Реформа фінансування партій та українська олігархія [Електронний ресурс] / А. Умланд // Новое время. – 2016. – 26 лип. – Режим доступу: http://nv.ua/ukr/opinion/umland/reforma-finansuvannja-partij-i-ukrajinska-oligarhija-180678.html.
35. Червоненко В. Вибори – 2014 : старі політики під новими брендами [Електронний ресурс] / В. Червоненко // ВВС Україна. – Режим доступу : http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/09/140923_new_parties_vc.
36. Шведа Ю. Політичні партії: енциклопед. словник / Ю. Шведа. – Львів: Астролябія, 2005. – 487 с.
37. Шведа Ю. Теорія «кризи партій» та її інтерпретації [Електронний ресурс] / Ю. Шведа. – Режим доступу: http://yuriy-shveda.com.ua/en/communion/teoria-politichnih-partiy/459-crisis.html
38. Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: навч. посібник [Електронний ресурс] / Ю. Шведа. – Львів : Тріада плюс, 2004. – 528 с. – http://westukr.itgo.com/teorija_partij/teorija_partij.html;
39. Шведа Ю. Успіхи та проблеми формування української теорії політичних партій / Ю. Шведа // Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку: матеріали Міжнар. науково-практ. конфер., 24–25 листоп. 2011 р. – К. : ІПіЕНД, 2012. – С. 107–133.
40. Crouch C. Coping with Post-Democracy [Electronic resource] / C. Crouch. – Fabian Society. – Mode of access : http://www.fabians.org.uk/wp-content/uploads/2012/07/Post-Democracy.pdf/.
41. Crouch C. Post-Democracy / C. Crouch. – London : Polity Press, 2004. –144 p.
42. Fedorenko K. The Ukrainian Party System before and after the 2013–2014 Euromaidan / K. Fedorenko, O. Rybiy, A. Umland // Europe-Asia Studies. –2016. – Vol. 68. – № 4. – P. 609–630.

43. Kitschelt H. Formation of Party Cleavages in Post-communist Democracies : Theoretical Propositions / H. Kitschelt // Party Politics. – 1995. – № 4. – P. 447–451.
44. Stoker G. The Rise of Political Disenchantment / G. Stoker // Hay C. New Directions in Political Science. Responding to the Challenges of an Interdependent World / C. Hay. – Palgrave Macmillan, 2010. – P. 43–63.
45. Winters J. Oligarchy / J. Winters. – New York : Cambridge University Press, 2011. – 344 p.
46. Winters J. Oligarchy and Democracy [Electronic resource] / J. Winters // The American Interest – 2011. – № 7. – Mode of access : http://www.the-american-interest.com/article.cfm?piece=1048.

Додатки

Додаток А

Рис. А.1

Рис. А.2

Додаток Б

Рівень стійкості провідних політичних партій та виборчих блоків України, що брали участь у роботі парламенту хоча б упродовж двох каденцій: 1994–2014

Назва політичної партії	Рік заснування	Отримано мандатів у парламенті за результатами виборів						
		1994	1998	2002	2006	2007	2012	2014
КПУ – Комуністична партія України	1993	90	113	64	21	27	32	
НРУ – партія «Народний рух України»	1992 (1989)	22	44	блок 1	блок	блок	блок	
СПУ – Соціалістична партія України	1991	15	31	22 блок	33			
СелПУ – Селянська партія України	1992	21			блок 0			
УРП – Українська республіканська партія	1990	8	5	блок	блок	блок		
УКРП – Українська консервативна партія	1992	1		блок				
КУН – Конгрес українських націоналістів	1993	5		блок	блок			
ВО «Свобода» (до 2004 – СНПУ)	1995						37	6
НДП – Народно-демократична партія	1996		29	блок	–			
ПСПУ – Прогресивна соціалістична партія України	1996		14	блок	блок			
СДПУ(о) – Соціал-демократична партія України (об'єднана)	1996		17	31	блок			
АПУ – Аграрна партія України (з 2005 – НПУ)	1996		8	блок 16	блок 0	блок	2	
ПРП – Партія «Реформи і порядок»	1997		3	блок	блок 0			
ПР – Партія регіонів	1997		2	блок	186	175	185	
Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	1999			блок	блок	блок		21
УНП – Українська народна партія (до 2003 – УНРух)	1999			блок	блок	блок		
Українська народна партія «Собор»	2000			блок	блок	блок		
Виборчий блок «За єдину Україну!» (2007 – Блок Литвина)	2001			176	–	20		
«Блок Віктора Ющенка «Наша Україна» (2007 – НУНС)	2001			118	81	72		
«Виборчий блок Юлії Тимошенко»	2001			23	129	156	101	
Радикальна партія Олега Ляшка							1	21
УДАР (Український демократичний альянс за реформи Віталія Кличка)	2010						40	блок
Партія «Блок Петра Порошенка «Солідарність»[2]	2014 (2000)							143
Партія «Народний фронт»	2014							81
«Самопоміч»	2012							26
Партія «Опозиційний блок»	2014							43

[1] Більшість партій у 2002–2006 рр. вступили у блоки бодай із двох партій, піддавшись масовому захопленню блокуванням та сподіваючись у такий спосіб залишитись політичними гравцями і надалі. Проте виборчий закон 2011 р. заборонив блоки як суб'єктів виборчого процесу.

[2] Новостворені партії, які ще не встигли довести свою стійкість, але відіграють вирішальну роль в роботі Верховної Ради VIII скликання. Блок Петра Порошенка формально має тривалу історію, пов'язану з партією «Солідарність», але реально це нова, хоча й типова для України «партія влади», створена під вибори 2014 р.

ВІКТОР ЗАМЯТІН,
провідний експерт політико-правових програм,
Центр Разумкова

ОСНОВНІ ПАРАМЕТРИ СУСПІЛЬНОГО ЗАПИТУ НА ФОРМУВАННЯ НОВИХ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ

Як підтверджують дослідження громадської думки, політичні партії в Україні стабільно мають низький рівень довіри громадян. Діяльність більшості парламентських партій оцінюється переважно негативно (незалежно від їхнього провладного чи опозиційного статусу). Водночас більшість громадян засвідчують наявність певних електоральних симпатій щодо конкретних партій, і беруть активну участь у виборах. Саме політичним партіям громадяни схильні надавати пріоритет у представництві їхніх інтересів у суспільних процесах. Отже, виникають підстави для припущення, що українці незадоволені цілком конкретними політичними партіями, а не взагалі партіями як такими.

Результати парламентських виборів 2014 р., де більшість виборців проголосували за абсолютно нові політичні партії, котрі не мали політичної історії, а також дані соціологічних опитувань, проведених соціологічною службою Центру Разумкова, підтверджують готовність громадян надати певний кредит довіри політичним силам, які сприймаються у вигляді нових або «кращих» аніж ті, що вже прийшли до влади.

Інакше кажучи, у суспільстві визрів запит на певні якості політичних сил, котрі могли би підтримати громадяни.

Дослідження, здійснені Центром Разумкова під час реалізації проекту «Партійна система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити», дали змогу сформулювати основні параметри цього запиту (дослідження громадської думки проведені 21–26 листопада 2014 р. та 29 квітня – 5 травня 2015 р. в усіх регіонах України, за винятком АР Крим і тимчасово окупованих районів Донецької та Луганської областей. Під час кожного опитування задіяно понад 2 тис. респондентів, похибка не перевищує 2,3 %). У таблиці 1 подано питання й отримані результати.

Таблиця 1

Де на шкалі від 1 до 5 має бути розташована позиція партії, яку б Ви підтримали на виборах?[1]

Надання державою переваги певним релігійним конфесіям і церквам	4,02	Рівність усіх релігійних конфесій і церков у відносинах з державою (рівність перед законом)
Надання російській мові статусу другої державної, мовам національних меншин – статусу регіональних	3,77	Збереження та зміцнення державного статусу української мови
Державне сприяння крупному національному бізнесу	3,76	Сприяння розвитку малого та середнього бізнесу
Збереження України в російському (пострадянському) культурному просторі	3,76	Входження України до європейського культурного простору
Вступ України до Союзу Росії та Білорусі, вступ до Євразійського економічного союзу	3,76	Вступ України до ЄС в осяжній перспективі
Управління всією вертикаллю влади (аж до місцевої) з центру, централізація влади	3,74	Надання регіонам більшої самостійності, децентралізація влади
Підвищення підконтрольності правоохоронних органів владі	3,68	Посилення громадського контролю за правоохоронними органами
Забезпечення політичної стабільності будь-якою ціною, навіть через обмеження політичних прав і свобод громадян	3,49	Недопущення обмежень політичних прав і свобод громадян заради збереження політичної стабільності
Підтримка крупного аграрного виробника	3,38	Підтримка фермерського руху
Позаблоковий статус України, її невходження до військових блоків	3,36	Вступ України до НАТО в осяжній перспективі
Посилення контролю з боку держави за діяльністю неурядових організацій	3,27	Сприяння вільному розвитку неурядових організацій
Забезпечення пріоритету прав спільноти (колективу, територіальної громади, народу як цілого та ін.) над правами особистості	3,19	Забезпечення пріоритету прав особистості над правами будь-якої спільноти (колективу, територіальної громади, народу як цілого та ін.)
Держава повинна забезпечувати громадян усім необхідним для життя	3,13	Держава повинна надавати громадянам можливість самим заробити на все необхідне для життя
Посилення впливу Президента на Уряд та виконавчу владу, обмеження повноважень Верховної Ради	3,06	Посилення впливу Верховної Ради на Уряд та виконавчу владу, обмеження повноважень Президента
Податкова система, за якої людина сплачує високі податки, але безкоштовно отримує від держави певні соціальні послуги	3,05	Податкова система, за якої людина сплачує низькі податки, але сама повинна сплачувати за соціальні послуги

[1] За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де «1» означає повну підтримку позиції, наведеної зліва, а «5» – повну підтримку позиції, наведеної справа. «3» означає, що важко надати перевагу якомусь із тверджень.

Зменшення ролі партій, позапартійність влади	2,83	Підвищення ролі партій у політичному житті, партизація влади
Збереження нинішньої системи пільг на оплату житлово-комунальних послуг (надаються усім громадянам, які належать до певної категорії, у вигляді знижок на оплату ЖКГ, безкоштовного проїзду та ін.)	2,83	Реформування системи соціальної допомоги, запровадження адресної системи субсидій у грошовій формі
Українська нація – це всі громадяни України незалежно від їхньої національності	2,62	Українська нація – це громадяни України української національності
Захист інтересів громадян з низькими доходами	2,53	Захист інтересів « середнього класу» – людей кваліфікованої праці зі середнім рівнем доходів
Розширення державного сектора економіки, повернення в державну власність раніше приватизованих підприємств	2,44	Приватизація державних підприємств, пріоритетний розвиток приватного сектора економіки
Підтримка державою вітчизняних промислових підприємств	2,42	Сприяння приходу до України зарубіжних компаній
Подовження мораторію на вільні купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення	2,18	Запровадження вільної купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення
Стримування споживчих цін і комунальних тарифів за рахунок підвищення оподаткування великого бізнесу, « олігархів»	2,09	Обмеження втручання держави в утворення цін і тарифів, вони мають регулюватися ринком
Захист прав найманих працівників перед роботодавцями	1,98	Посилення прав роботодавців у відносинах з найманими працівниками

Аналіз відповідей громадян допоміг дійти таких *висновків*:

Громадяни мають власну позицію з більшості принципових питань розвитку українського суспільства. Між різними суспільними групами існують значні розбіжності, спричинені регіонами проживання, віковими, освітніми, майновими відмінностями. Ці розбіжності створюють широке конкурентне поле для діяльності різних політичних сил.

Водночас громадяни не схильні надавати переважну підтримку якійсь одній із запропонованих альтернатив. Це може засвідчувати і те, що в суспільстві панують помірковані оцінки, і наявність підґрунтя для зближення позицій тих політичних сил, котрі претендуватимуть на роль представника інтересів різних суспільних груп.

Суспільство загалом є надзвичайно вразливе до питань, пов’язаних з економічною ситуацією. Більшість громадян, незалежно від віку, майнових статків, освіти, статі, рідної мови, очікують від держави очевиднішої та ефективнішої соціальної підтримки.

В українському суспільстві існує запит на політичні партії як інститут, що представляє інтереси громадян у суспільних процесах. За оцінками громадян, для того, аби претендувати на суспільну підтримку, політична партія має зосередити

зусилля на захисті національних інтересів України, менше – на захисті інтересів регіонів і конкретних соціальних груп. У зв'язку з цим партія повинна висувати перед собою найвищі політичні цілі, а своїх кандидатів – на президентських і парламентських виборах.

Характер організаційної будови партії не має для громадян принципового значення для її підтримки. Це відкриває можливість співіснування партій різних типів – як побудованих на фіксованому членстві, так і «кадрових» чи «електоральних». Одночасно, у суспільстві існує помітний запит на партії, котрі очолюють сильні та авторитетні лідери. Змінюваність лідерів не є популярною в суспільстві.

Поширена теза, що традиційні ідеологічні партії не мають майбутнього, видається перебільшенням: частина громадян хотіли би бачити партії такими, які ґрунтують діяльність на основі певної ідеології. Однак, партії можуть спрямовувати діяльність і на досягнення «великих цілей» або ж на вирішення конкретних, актуальних для суспільства проблем.

Партії, на думку громадян, мають фінансуватися переважно своїми членами та прихильниками. Фінансування за рахунок пожертв бізнес-структур допустиме, але походження коштів чи сам бізнес не повинен мати корупційної складової, а сама партія має залишатися незалежною від своїх донорів.

Ієрархія основних пріоритетів громадян, за даними опитування громадської думки виглядає так:

1. Захист національних інтересів України (51% опитаних).
2. Захист інтересів жителів регіону (12%, помітний відрив).
3. Захист інтересів соціальної групи, до якої належить респондент (10% відповідей).
4. Захист ідеологічних принципів, котрих дотримується респондент (7,5%).
5. Захист інтересів національності, до якої належить респондент (3,4%).
6. Захист інтересів фахової групи, куди входить респондент (1,9%).

У питаннях зовнішньої та гуманітарної політики (вступ до ЄС і НАТО, посилення позицій української мови й культури) існують певні регіональні відмінності. Однак радикального несприйняття і політики посилення позицій української мови та культури, і орієнтованого на Захід інтеграційного курсу країни серед основних суспільних груп не спостерігається. Відтак розбіжності можуть бути подолані через виважену державну політику.

В питаннях, пов'язаних зі свободою віросповідання, значних розходжень не спостерігається, загалом суспільство демонструє толерантність і очікує виваженої політики у цій сфері.

Для українського суспільства прийнятніші демократичні методи керування державою (це підтверджують також пізніші дослідження громадської

думки), опора на власні сили (національний бізнес), підтримка приватної ініціативи (у тому числі – фермерський рух).

Дослідження дало змогу оцінити, які саме програмні положення «ідеальної», з погляду різних суспільних груп, політичної партії, могли б претендувати на широку підтримку.

Отже, для досягнення електорального успіху «ідеальна» (або «бажана») політична партія:

- *у соціальній сфері:* обстоює захист прав найманих працівників, захист громадян з низькими доходами, збільшення оподаткування «олігархів», стримування цін і тарифів; знаходить баланс між реформуванням існуючої системи пільг і запровадження адресної системи, та збереженням існуючої системи соціального забезпечення;

- *у питаннях соціально-економічного розвитку:* виступає за розширення державного сектору економіки, повернення у державну власність раніше приватизованих підприємств; надає певний пріоритет підтримці національного капіталу порівняно з підтримкою закордонних інвестицій; виступає за підтримку фермерського руху; не виступає за запровадження вільного ринку землі;

- *у зовнішній політиці:* підтримує вступ України до ЄС в осяжній перспективі, а також і вступ до НАТО;

- *у питаннях гуманітарної політики:* обстоює збереження і зміцнення статусу української мови, входження до європейського культурного простору, рівність усіх релігійних конфесій у відносинах з державою;

- *у питаннях відносин між громадянином і державою, політичного розвитку:* обстоює принцип дотримання політичних прав і свобод, не намагається виправдати їх обмеження заради дотримання політичної стабільності; виступає за посилення громадського контролю за правоохоронними органами; підтримує політику децентралізації та надання більших прав регіонам; знаходить баланс у питанні пріоритетності прав особистості чи спільноти; не виступає за різку зміну моделі устрою системи влади.

Одночасно, декларація саме таких програмних положень може бути оцінена як необхідна, але не єдина умова для досягнення партією електорального успіху на загальнонаціональних виборах.

Таблиця 2[1]

	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	
Надання державою переваги певним релігійним конфесіям і церквам	4,4	4,1	3,7	3,7	4,0	Рівність усіх релігійних конфесій і церков у стосунках з державою (рівність перед законом)
Надання російській мові статусу другої державної, мовам національних меншин – статусу регіональних	4,6	4,1	3,3	3,4	2,9	Збереження та зміцнення державного статусу української мови
Державне сприяння крупному національному бізнесу	4,0	3,7	3,5	3,8	3,8	Сприяння розвитку малого та середнього бізнесу
Збереження України в російському (пострадянському) культурному просторі	4,6	4,0	3,3	3,4	3,0	Входження України до європейського культурного простору
Вступ України до Союзу Росії та Білорусі, вступ до Євразійського економічного союзу	4,6	4,0	3,1	3,4	3,1	Вступ України до ЄС в осяжній перспективі
Управління всією вертикаллю влади (аж до місцевої) з центру, централізація влади	3,7	3,7	4,0	3,6	3,9	Надання регіонам більшої самостійності, децентралізація влади
Підвищення підконтрольності правоохоронних органів владі	3,7	3,7	3,7	3,5	3,7	Посилення громадського контролю за правоохоронними органами
Забезпечення політичної стабільності будь-якою ціною, навіть через обмеження політичних прав і свобод громадян	3,6	3,5	3,6	3,1	3,6	Недопущення обмежень політичних прав і свобод громадян заради збереження політичної стабільності
Підтримка крупного аграрного виробника	4,0	3,2	3,2	3,3	3,2	Підтримка фермерського руху
Позаблоковий статус України, її невходження до військових блоків	4,1	3,6	2,7	3,0	2,7	Вступ України до НАТО в осяжній перспективі
Посилення контролю з боку держави за діяльністю неурядових організацій	3,4	3,3	3,2	3,3	3,3	Сприяння вільному розвитку неурядових організацій
Забезпечення пріоритету прав спільноти (колективу, територіальної громади, народу як цілого та ін.) над правами особистості	3,2	3,2	3,1	3,2	3,1	Забезпечення пріоритету прав особистості над правами будь-якої спільноти (колективу, територіальної громади, народу як цілого та ін.)

[1] Тут представлені альтернативні позиції з найбільш принципових питань розвитку українського суспільства в різних сферах.

Держава повинна забезпечувати громадян усім необхідним для життя	3,5	3,2	3,1	2,7	3,1	Держава повинна надавати громадянам можливість самим заробити на все необхідне для життя
Посилення впливу Президента на Уряд та виконавчу владу, обмеження повноважень Верховної Ради	3,2	2,9	3,3	3,0	3,1	Посилення впливу Верховної Ради на Уряд та виконавчу владу, обмеження повноважень Президента
Податкова система, за якої людина сплачує високі податки, але безкоштовно отримує від держави певні соціальні послуги	3,1	3,2	2,9	2,8	3,1	Податкова система, за якої людина сплачує низькі податки, але сама повинна сплачувати за соціальні послуги
Зменшення ролі партій, позапартійність влади	2,6	2,8	3,0	3,0	2,9	Підвищення ролі партій у політичному житті, партизація влади
Збереження нинішньої системи пільг на оплату житлово-комунальних послуг (надаються усім громадянам, які належать до певної категорії, у вигляді знижок на оплату ЖКГ, безкоштовного проїзду та ін.)	3,3	2,9	2,7	2,3	2,9	Реформування системи соціальної допомоги, запровадження адресної системи субсидій у грошовій формі
Українська нація – це всі громадяни України незалежно від їхньої національності	3,0	2,7	2,1	2,9	2,1	Українська нація – це громадяни України української національності
Захист інтересів громадян з низькими доходами	2,6	2,3	2,5	2,7	2,8	Захист інтересів « середнього класу» – людей кваліфікованої праці зі середнім рівнем доходів
Розширення державного сектора економіки, повернення в державну власність раніше приватизованих підприємств	2,5	2,3	2,5	2,5	2,5	Приватизація державних підприємств, пріоритетний розвиток приватного сектора економіки
Підтримка державою вітчизняних промислових підприємств	2,7	2,5	2,5	2,2	2,2	Сприяння приходу в Україну зарубіжних компаній
Подовження мораторію на вільні купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення	2,6	2,0	2,4	2,2	1,8	Запровадження вільної купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення
Стримування споживчих цін і комунальних тарифів за рахунок підвищення оподаткування великого бізнесу, «олігархів»	2,0	2,2	2,1	2,0	2,1	Обмеження втручання держави в утворення цін і тарифів; вони мають регулюватися ринком
Захист прав найманих працівників перед роботодавцями	1,9	1,9	1,9	2,3	1,9	Посилення прав роботодавців у відносинах з найманими працівниками

ІГОР ТАНЧИН,
Кандидат історичних наук,
Доцент кафедри освітньої політики,
Львівський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти

ФЕНОМЕН ПОПУЛІЗМУ В ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПАРТІЙ ПІСЛЯ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ

У період після Революції Гідності (листопад 2013 – лютий 2014 р.) в Україні дуже часто для пояснення політичних процесів загалом та діяльності політичних партій зокрема почали використовувати термін «популізм». У цій статті ми спробуємо з'ясувати значення терміна «популізм», показати особливості популізму в діяльності політичних партій, а також розглянути специфіку цього політичного явища в Україні.

Що таке «популізм»? Термін «популізм» – один із найполісемантичніших. Дослідники, застосовуючи його, можуть мати на увазі як стиль публічної політики, так і патологію політичного процесу, як синдром масової демократії, так і особливу ідеологію, не кажучи вже про випадки, коли це поняття постає лише політичним тавром або ж використовується як лайка на адресу певної партії чи конкретного політика.

Зазвичай явище популізму розглядають у контексті конкретних політичних подій і гасел, що пропонуються для обґрунтування (або приховування) реальної політики. Тому досить складно підвести під спільний знаменник велику кількість емпіричних випадків. Саме цим пояснюється значна кількість визначень та концептуальних підходів до розуміння цього поняття [1]. У статті ми, із багатьох існуючих дефініцій, скористаємося визначенням голландського дослідника К. Мадде [10, с. 543], який зводить основні характеристики популізму до трьох найістотніших аспектів.

По-перше, народ ставиться на вершину ціннісної піраміди. Причому «народом» оголошують депривовану за якоюсь ознакою частину суспільства, на противагу певній виокремленій соціальній групі, котра тим самим ніби вилучається з «народу». Такою найчастіше постає «влада», але можуть бути й інші групи, скажімо, «інтелігенція», «іммігранти» або хтось іще. Суспільство ніби розділяється по вертикалі на дві частини – «народ» та «інші, чужі» – решта поділів, притаманні будь-якому суспільству, ігноруються.

По-друге, популісти заявляють, що виокремлена група протиставила себе народові, наприклад, «влада погрузнула в корупції» або «іммігранти зневажають національні цінності» та ін.

По-третє, популісти стверджують: потрібно відновити status quo, приміром, «повернути всю владу народові», «повернути моноетнічне суспільство». Для цього

потрібно усунути існуючі еліти, замінивши їх новими, популістськими лідерами, котрі й діятимуть в інтересах народу. Оскільки популісти звертаються до здорового глузду простих людей, їхні виступи зазвичай примітивні й прямолінійні, а рішення політичних проблем, які вони пропонують, виглядають самоочевидними і зрозумілими, зводячись до небагатьох простих пунктів.

Популізм у діяльності політичних партій. Особливість популізму полягає в тому, що його дискурс зароджується за протиставлення колективних інтересів, ідентифікованих як «народні», інтересам панівної еліти, чиї дії або бездіяльність проголошуються антагоністичними «народу». У зв'язку з цим популізм «може виникати в будь-якій точці соціально-інституційної структури» [9, с. 44]. Ми обмежимо поле нашого дослідження і розглянемо феномен популізму лише в діяльності сучасних політичних партій, тобто політичних партій доби інформаційного суспільства.

Насамперед зазначимо:популізм – невід'ємна складова системи представницької демократії. І хоча її засадничий принцип передбачає, що джерелом влади є народ, проте рішення приймаються від його імені невеликою групою виборних політиків. Позаяк політичні представники не здатні задовольнити всіх народних прагнень і вимушені діяти в рамках певного «коридора можливостей», то в цей розрив між народом і владою вклинюються популісти, котрі заявляють, що народ не повинен вибирати з альтернатив, запропонованих елітою, а негайно у повному обсязі отримувати те, чого він хоче!

Популізм притаманний усім демократіям, але виявляється в періоди суспільних криз, коли, з одного боку, значно виростає залученість народу до політичного життя, мобілізація мас, а з іншого – стає очевидною нездатність діючої влади справитися з цією кризою. У цьому популізм подібний до вірусу – він може гніздитися в організмі, але виявляється лише під час ослаблення його імунітету.

Приблизно 90–х років ХХ ст. популізм у більшості промислово розвинутих країн перетворюється на політичний мейнстрім, і класичну представницьку демократію змінює «популістська демократія», що зумовлено переходом до інформаційного суспільства. По-перше, унаслідок цього ускладнилася соціальна структура, з'явилася велика кількість соціальних груп зі специфічними інтересами й акцентом на проблемах індивідуального самовираження, а відтак відбулося розмивання великих соціальних груп, притаманних індустріальному суспільству, орієнтація на відстоювання потреб котрих приносила політикам достатню кількість голосів. Вирішальний вплив на виборців виявляють не їхні соціологічні дані, для прикладу, рівень доходів, соціальне походження та ін., а позиція конкретної партії щодо хвилюючої їх проблеми. Відтак для досягнення максимального електорального ефекту партії перестали орієнтуватися на великі соціальні групи, які чітко визначені за певними соціальними ознаками (економічними, релігійними тощо), почавши натомість використовувати гасла, які можуть бути привабливими для найширшого загалу. Тобто вже не пропонують

суспільству власний порядок денний із логічними й обґрунтованими стратегічними орієнтирами, а звертаються до хвилевих потреб електорату.

По-друге, із переходом до інформаційного суспільства сталися революційні зміни у комунікаційній сфері, внаслідок чого партійне керівництво отримало змогу ефективно доносити свої гасла до широкого загалу без посередництва низових партійних структур. Відбувається своєрідна «віртуалізація» партійної політики.

Партіям стало вигідніше обмінювати свій політичний вплив на фінансові ресурси, що допомагають заручитися підтримкою ЗМІ та фахових політичних консультантів і менеджерів. Низові партійні організації перестали бути важливими для підтримування зв'язків із цільовими соціальними групами, збору коштів та проведення агітаційної роботи. Це призвело до зменшення вагомості партійних структур і зростання ролі партійного лідера, який претендує на роль «істинного голосу народу».

Популізм в діяльності політичних партій в Україні. Після Революції Гідності в діяльності українських політичних партій популізм став абсолютно домінуючим трендом. Це засвідчують такі ознаки: відсутність у більшості партій ідеологічних програм і заміна їх максимально простими, привабливими для широкого загалу гаслами; «вождизм» у практичній діяльності українських партій; тактика вертикального поділу суспільства на «своїх, справді народних», і «чужих» із позиціонуванням себе у ролі істинних виразників народної волі й протиставлення «народу» та «еліти, що зрадила народні інтереси».

Замість партійних програм – прості, привабливі для загалу гасла. За результатами позачергових парламентських виборів 26 жовтня 2014 р., у багатомандатному окрузі до Верховної Ради України увійшли переважно новостворені партії (за винятком ВО «Батьківщина»), а саме: Народний фронт (22,14 %), Блок Петра Порошенка (21,81 %), «Самопоміч» (10,97 %), «Опозиційний блок» (9,43 %), Радикальна партія Олега Ляшка (7,44 %) та «Батьківщина» (5,68 %).

Спільним для них є те, що майже всі вони формувалися під конкретні вибори і, відповідно, озброювалися гаслами, на той час популярними серед електорату. Як зазначено в аналітичних матеріалах Центру Разумкова, в партій замість програм – документи, що відповідають потребам дня. «Оцінки ідеологічного спрямування програм більшості партій є ускладненим, з огляду на поєднання в них підходів, притаманних різним напрямам (одночасно, лівим і правим)» [6, с. 21].

Те саме можна сказати й про політичні сили, котрі не зуміли провести своїх списковиків до Верховної Ради. Серед партій, які набрали понад 1 % (а таких, окрім прохідних, налічується ще 6),виявилися лише дві ідеологічних – ВО «Свобода» та КПУ, причому з грудня 2015 р. діяльність Комуністичної партії України заборонена. Тобто на сьогодні лише одна з 12 найрейтинговіших українських партій відкрито заявляє, заради чого й для кого створена, що має на меті та які засоби збирається використовувати для їхнього досягнення. Решта – діють за ситуацією, орієнтуючись на хвилеві настрої

виборців. Саме тому в політичних заявах, документах та зверненнях політичних партій акумулюються різнорідні, часто неможливі до виконання й несумісні вимоги (наприклад, збільшити військові витрати і підвищити рівень соціального захисту населення; суворо дотримуватися принципів демократії та обмежити право висловлювання тим, хто відстоює небажаний погляд тощо). На парламентських виборах 2014 р. серед суцільного потоку популістських заяв експерти виокремили найяскравіші перлини: «надання безкоштовного житла для малозабезпечених»; «референдум щодо вступу України в НАТО»; «повернення в державну власність приватизованих підприємств»; «повернення «радянських» трудових заощаджень»; «створення власного замкненого ядерного циклу» тощо [5, с. 46].

Можемо, констатувати: сьогодні більшість українських політичних партій створена не для формулювання та відстоювання інтересів певної соціальної групи, а цілеспрямовано сконструйована представниками політичної та фінансової еліти, аби добратися до влади. Ці партії принципово зорієнтовані не на вирішення реальних проблем, а на формулювання й донесення до загалу найпривабливіших гасел з метою заручитися підтримкою максимального числа виборців, тобто є популістськими.

«Вождизм» українських партій. Практично усі політичні партії в Україні формуються навколо особистості вождя. Лідерам належить ключова роль у виборчих стратегіях та політичній діяльності партій, їхні прізвища фігурують як партійні бренди. Формально серед переможців виборів 2014 р. було дві такі партії – Блок Петра Порошенка та Радикальна партія Олега Ляшка, хоча й інші політичні партії прив'язували агітаційну роботу до постаті «сильного лідера». Скажімо, уся багаторічна діяльність ВО «Батьківщина» вибудовувалася навколо Юлії Тимошенко; агітація «Самопомочі» – навколо постаті Андрія Садового, котрому створено імідж «прогресивного політика західного типу, який зумів перетворити Львів на справді європейське місто»; а у виборчій кампанії Народного фронту ключовими меседжами були «наявність найкращого кандидата на посаду Прем'єр-міністра». Виняток становить «Опозиційний блок». Однак це спричинено тим, що практично усі його лідери, в минулому – члени Партії регіонів, – виявилися або у вимушеній еміграції, або так чи інакше скомпрометованими. Тому в його рядах не знайшлося достатньо авторитетної постаті, навколо якої могли б об'єднатися члени політичного ядра та партійний електорат.

Гасла, унаслідок котрих відбувається «вертикальний поділ суспільства». Нині головні гасла, що використовуються для популістської риторики, можна розподілити на дві групи: ті, які стосуються реформування країни; ті, які стосуються геополітичного вибору (проєвропейського чи проросійського).

Тему реформування країни, що охоплює, зокрема, такі проблеми, як боротьба з економічною кризою, здійснення реформ, децентралізація, оновлення влади та боротьба з корупцією, в однаково популістському ключі розробляють і проєвропейські, і проросійські політичні сили. Одні й інші обіцяють швидкі зміни на краще, не

зауважуючи наскільки реальними є можливості для таких змін. І проєвропейські, й проросійські опозиційні партії апелюють до соціально та економічно депривованої більшості виборців, протиставляючи їх «владній еліті». Вони наполягають: народ повинен негайно отримати те, що він хоче, не переймаючись, чи існують об'єктивні умови для збільшення зарплат, пенсій, видатків на різні соціальні проекти. Тобто послуговуються типовими популістськими прийомами.

Влада натомість також застосовує популістський прийом – його Г. Мусіхін назвав «поданням невиконання як виконання» [2, с. 41]. Суть його в тому, що влада не вирішує проблеми загалом, але через широке висвітлення у ЗМІ окремих позитивних випадків намагається створити враження суттєвих зрушень у правильному напрямі (наприклад, затримання окремих хабарників подаються як успіхи в боротьбі з корупцією, реорганізація патрульної поліції – як успіхи реформ у правоохоронній сфері або й взагалі у сфері управління).

Тема «геополітичного вибору» ґрунтується на існуванні значних соціокультурних відмінностей, що здавна активно використовують партії для мобілізації прихильників (державність російської мови, складні сторінки історії взаємин України і Росії, ставлення до Росії та ін.). Після Революції Гідності ця тема охоплює насамперед комплекс проблем, пов'язаних з агресією РФ проти України. Основний вододіл між проєвропейськими та проросійськими силами проходить через визначення їхнього ставлення до україно-російського збройного конфлікту. Перші наполягають на необхідності силового вирішення конфлікту і звинувачують РФ як агресора, а другі відстоюють пошуки мирного шляху, намагаються уникати чітких визначень ролі Росії в конфлікті на Сході України, не згадувати про анексію Криму й агітують за відновлення добросусідських взаємин з Росією.

Використовуючи найдражливіші для українців гасла, політичні партії розподіляють суспільство «по вертикалі», виокремлюючи для себе в такий спосіб базові соціальні групи, котрі й стараються проголосити «народом», від імені якого діють. Решта соціальних груп з їхніми інтересами й особливостями оголошуються несуттєвими або ворожими. Це, безсумнівно, не відповідає реальності, бо в суспільстві завжди діє багато різних груп, а популісти, прагнучи звести усі відмінності між ними до однієї всеосяжної відмінності, спрощують карту суспільства. Така тактика дає змогу політикам заручитися підтримкою виборців. Однак вона накладає на них жорсткі обмеження, оскільки популістські політики і з суб'єктивних причин (спотворена карта суспільства), і з об'єктивних (воля їхніх виборців) виявляються нездатними йти на компроміс з іншими групами.

Особливості українського партійного популізму. Отже, популізм у діяльності українських політичних партій цілком відповідає ознакам, притаманним партійному популізму в розвинутих демократичних країнах, хоча йому притаманні й певні специфічні риси.

Одна з них – та, що існує мінімум два чинники, котрі суттєво підвищують рівень популізму в українському партійному середовищі порівняно з країнами західної демократії. Перший фактор полягає в тому, що в Україні глобальний тренд до розвитку «популістської демократії» сумістився із нерозвинутістю партійної системи, тому не отримав суттєвого спротиву.

Належить враховувати: українська партійна система значно молодша ніж західна. Відомий політолог Дж. Сарторі запропонував вважати партіями впливові політичні організації, які мають можливість реально впливати на розвиток політичних процесів у державі [11, с. 133]. Тому виникнення партійної системи в Україні можна констатувати з моменту, коли партії почали набувати провідну роль у формуванні хоча б однієї з гілок влади. А це сталося у березні 1998 р., після перших виборів, на яких половину депутатів обирали за партійними списками. Відтоді партії отримали мандат на участь у формуванні законодавчої влади в країні.

На становлення української партійної системи вплинув як глобальний тренд до розвитку «популістської демократії», зумовлений (ми це вже згадували) відривом партій від базових соціальних груп і переорієнтацією партійного керівництва на приваблення широкого загалу виборців через популістські гасла та «віртуалізацію» партійної політики. Проте водночас, популізм української партійної системи був своєрідною, так би мовити, «родимою плямою» української політики. Українська партійна система народжувалася у пострадянському суспільстві зі спотвореною соціальною структурою. У зв'язку з цим партії виникали не як представництва певних соціальних груп, а як політичні клуби, котрі намагалися поширити в суспільстві певні ідеології. За цих умов олігархічні групи намагаючись легітимізуватися в політиці, почали створювати партії, що лишень імітували прив'язку до реальних соціальних груп чи певних ідеологій, а насправді від початку були спрямовані на здобуття голосів за допомогою популістських прийомів. Класичними прикладами можна вважати: аграрні партії (АПУ, СелПУ), орієнтовані буцімто на селянство, котрі на практиці відстоювали інтереси чиновників та «червоних латифундистів»; СДПУ(о), Трудова Україна, Партія промисловців і підприємців та їм подібні. Вони представляли інтереси не робітників, не середнього чи малого бізнесу, а олігархів, керівників та власників підприємств, які контролювали виборців із числа своїх працівників.

Кожен із цих чинників сам собою є потужним стимулом для розвитку популізму; діючи ж одночасно, вони багатократно посилювали його дію. Тому вже до початку 2000-х років слабнуть і зникають з політичного поля України ідеологічні партійні бренди, пов'язані з конкретними соціальними групами. Натомість починають домінувати іменні політичні сили з розмитими партійними програмами, націлені на мобілізацію прихильників через розкол суспільства на

підставі соціально-економічної або/і соціокультурної проблематики. Так, у 1998 р. із восьми парламентських партій та блоків сім (крім «Громади») були ідеологічними або бодай намагалися виглядати такими, – (КПУ, НРУ, Блок СПУ та СоцПУ, ПЗУ, НДП, ПСПУ СДПУ(о). Проте через дев'ять років, у 2007 р., з п'яти політичних сил, що подолали виборчий бар'єр, лише одну партію – КПУ – можна вважати ідеологічною, решта – три іменних блоки (Юлії Тимошенко, Віктора Ющенка і Володимира Литвина) та відверто олігархічна Партія регіонів [8, с. 99]. Ще через сім років, у 2014 р., як уже зазначалося, до Верховної Ради України увійшли партії неідеологічні, вождистські, створені під конкретну виборчу ситуацію.

Другий чинник, пов'язаний з бурхливим розвитком популізму, призвів до того, що українське суспільство впродовж усього періоду незалежності перманентно перебуває в стані політичної, економічної та соціальної кризи, яка постійно створює сприятливе середовище для розквіту популізму.

Відомо, що популізм у період криз та зневіри у здатності політичної системи їх подолати багатократно зміцнюється. А від початку Революції Гідності вже звична фонова криза переросла у ситуацію суспільного стресу. Медичні ознаки стресу – неуважність, неорганізованість, тривожність, нездатність до прийняття зважених рішень, низька самооцінка в поєднанні зі завищеними вимогами до себе. Саме цим стресовим станом можна, наприклад, пояснити «ренесанс» ВО «Батьківщина» та її лідера Ю. Тимошенко, яка неодноразово вдавалася до популістських методів. Невиконані обіцянки зумовили негативну реакцію виборців під час останньої виборчої кампанії (партія отримала лише 5,68 % голосів виборців). Однак уже через півтора року за цю політичну силу були готові проголосувати 18,3% виборців, що виводить її на перше місце в рейтингу політичних партій [6]. Тобто, гострий кризовий стан українського суспільства спричиняє вибухове зростання популізму в діяльності українських політичних партій навіть на тлі тенденції до підвищення рівня популізму в країнах західної демократії [3, с. 5].

Ще однією особливістю українського партійного популізму є та, що з часу Революції Гідності він крокує в ногу з неолібералізмом: популісти стають провідниками політики радикальних реформ, аби отримати підтримку мас.

Як підтвердив Євромайдан, а відтак Революція Гідності, більша частина українського суспільства прагне жити в Європі, за європейськими стандартами і з європейськими вартостями. Тому навіть ті політичні сили та політики, котрі насправді не прагнуть змін у цьому напрямку, розуміють, що не мають шансів на успіх, коли у своїй діяльності не використовуватимуть неоліберальний популізм, оскільки повне ігнорування вимог та симпатій електорату призведе до поразки у політичній боротьбі. Отже, їхня проєвропейська популістська риторика ще більше

утверджує в свідомості широких мас впевненість, що лише проведення реформ, котрі наближають Україну до Європи, виведе країну з кризи, а це спонукає маси підштовхувати політиків до проєвропейських реформ.

Список використаних джерел

1. Дейвикс К. Популизм [Электронный ресурс] / К. Дейвикс // Гефтер. – Режим доступа : http://gefter.ru/archive/6800
2. Мусихин Г. Популизм : структурная характеристика политики или «ущербная идеология»? /Г.Мусихин // Полития. – 2009. – № 4 (55). – С. 40–53.
3. Новые партии на Западе : кризис демократии или перспективы развития политических и избирательных систем? [Электронный ресурс] // Исследовательская группа Terra America по заказу Фонда ИСЭПИ. – С. 92. – Режим доступа :
4. https://politanalitika.ru/upload/iblock/5ca/5ca13ebfe5aff3f130abf3783a3e20e4.pdf
5. Оцінювання рівня популізму на парламентських виборах 2014 р. // Аналітичний звіт Бюро аналітики «Тектум». – К. :, 2014. – 72 с.
6. Партійнасистема України до і після Майдану : зміни, тенденції розвитку, суспільні запити // Аналітична доповідь Центру Разумкова. Робоча версія. – К. :, 2015.–138 с.
7. Соціологічна група «Рейтинг». Електоральні настрої населення : серпень 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :http://ratinggroup.ua/research/ukraine/elektoralnye_nastroeniya_naseleniya_avgust_2016.html
8. Танчин И. От Кравчука до Ющенко / И. Танчин // Апология: ежемесячный гуманитарн. журн. – М., 2005. – № 8. – С. 94–108.
9. Laclau E. Populism: What's In a Name [Electronic resource] / E. Laclau // Panizza F. Populism and the Mirror of Democracy / F.Panizza. – L., N.Y.,2005. – Mode of access : https://books.google.com.ua/books?id=swBC1B35DbEC&pg=PA32&hl=uk&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false
10. Mudde C. The Populist Zeitgeist [Electronic resource] / C.Mudde // Government and Opposition. –2004. –Vol. 39. – №. 4. – P. 527–650. – Mode of access : http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x/full
11. Sartory G. Parties and party systems. A framework for analysis / G.Sartory. – Cambridge University Press, 1989. – P. 131–144.

ІРИНА КІЯНКА,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри європейської інтеграції та права,
Львівський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління
при Президентові України

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ПОЛІТИКИ В ОРГАНАХ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Розвиток громадянського суспільства в Україні відбувається суперечливо. Партії як суспільний інститут сьогодні недостатньо виконують свою безпосередню функцію – інституційний зв'язок між органами державної влади та населенням, інакше кажучи, не представляють інтереси населення. Практична діяльність партій не завжди відповідає задекларованим програмним положенням. Можновладці, використовуючи органи державної влади у своїх інтересах, втручаються у діяльність партій.

Основним предметом політичної боротьби партій є завоювання державної влади, вплив на формування державної влади. Однак боротьба за владу – не самоціль, а можливість формувати державну політику залежно від партійної ідеології. Творення державної політики становить прерогативу влади, і ключові об'єкти цього процесу – державні службовці: міністри, депутати, голови комісій та комітетів, які обираються та висуваються у сучасній Україні за партійною квотою. Завоювавши державні позиції, право й можливість виконувати державні функції, партія упродовж певного часу може реалізовувати загальнодержавні інтереси через здійснення державної політики та державної влади. Проте часто партію відволікали від державного будівництва внутрішні конфлікти і зовнішні.

Одночасно сильною вважається та держава, що вибудовує політику незалежно від конфліктуючих суспільних інтересів. Тут доцільно врахувати і вплив політичних партій на вибір напрямів суспільного розвитку і формування стратегії державної політики. Політичні партії як інститут влади та інститут громадянського суспільства забезпечують зв'язок держави зі суспільними інтересами [1, с. 15]. У цьому сенсі важливу роль відіграють політичні партії: у процесі формування і здійснення державної політики; у виборчій діяльності в контексті їхнього впливу на суспільні зміни; в організаційно-політичних умовах впливу на законотворчу та законодавчу діяльність держави; у діяльності виконавчої гілки влади. Саме ці складові мають відображатись у програмах політичних партій. Це сприяло би прозорості державної політики.

Розробка програм політичними партіями належить до найважливіших функцій, яка здійснюється внаслідок внутрішнього обговорення членами партії та прийняття відповідно до установлених процедур. Програма скеровує діяльність партії, коли вона перебуває при владі. Водночас, партії повинні інформувати громадянське суспільство і виборців про свою діяльність та вживати всіх можливих заходів, які б збільшували прозорість, надавали грунт для здорової критики та передбачали вимірювальність здобутків [2]. Однак не треба забувати, що вибори – це механізм створення уряду, який здійснює державне управління. Отже, за допомогою виборів здійснюється народне представництво. Для виконання представницької функції вибори мають бути дійсно змагальними, вільними, всезагальними, а політичні партії – народними.

Проте вибори в Україні не є цілком свідомим волевиявлення громадян, а проводяться під тиском на виборця в інтересах політичних сил, котрі перебувають при владі або прагнуть її здобути.

Основний суб'єкт парламентської діяльності – фракція, яку формують політичні партії. Здійснюючи контроль за урядом, парламентські фракції реалізують можливість політичних партій впливати на уряд, відіграють вирішальну роль у формуванні його політики. Інтенсивність впливу фракцій залежить від їхньої чисельності, інтелектуального потенціалу, рівня організації, дисциплінованості під час прийняття рішень, зовнішніх обставин тощо.

Із представників парламентських фракцій формуються тимчасові так звані робочі групи для розв'язання окремих поточних питань, зокрема підготовки й обґрунтування законопроектів. Представники фракцій у робочих групах відстоюють інтереси фракції. Фракції беруть активну участь у формування постійних та спеціальних комісій (комітетів) парламенту[3]. Здійснюючи контроль за урядом, парламентські фракції реалізують можливість політичних партій впливати на уряд, відіграють певну роль у його формуванні. Однак повною мірою реалізувати цю можливість мають змогу лише великі фракції, фракції правлячих партій.

Фракційне структурування Верховної Ради, формування коаліції депутатських фракцій становлять обов'язкову умову її повноважень. Найпотужніші фракції Верховної Ради України самостійно або в коаліції з іншими фракціями мають створити парламентську більшість. До коаліції можуть належати партії з подібними політичними поглядами та баченням суспільного розвитку. Саме така парламентська більшість повинна формувати уряд, а відтак і поділяти разом з ним відповідальність за розвиток держави. Парламентська більшість – це частина парламенту, яка за парламентської форми правління бере на себе відповідальність за формування уряду та законодавче забезпечення його політики. Взаємодія з урядом – основа основ функціонування парламентської більшості.

Зміст виборчої діяльності політичних партій варто розглядати у контексті їхнього впливу на суспільні зміни, вирішення важливих суспільних проблем, тобто у творенні державної політики, а також на діяльність, спрямовану на реалізацію програми партії, перетворення її в напрями державної політики. Безперечно, ті партії або та партія, яка перебуває при владі, здатна реалізувати програму партії, брати участь у законотворчій діяльності, впливати на діяльність виконавчої гілки влади. Отже, провладна частина парламенту, яка становить більшість або наближається до неї, здатна приймати рішення та впливати на політику і партії, і уряду, парламенту і держави загалом.

Виконавча влада може здійснюватись урядом більшості, коаліційним урядом та урядом меншості. Але за будь-яких умов на думку дослідниці Л. Гонюкової, саме парламентські партії відіграють провідну роль у визначенні політики уряду та спрямуванні його дій, ґрунтуючись на своїх політичних програмах. Проте згодом додає: «Демократичність влади за президентсько-парламентської форми правління забезпечують політичні партії як колегіальний орган вироблення державної політики, що впроваджує президент. У противному разі президентська влада перетворюється на одноосібне авторитарне правління» [4].

Проблеми шляхів і засобів взаємозв'язку політичних партій і державної влади залишаються дуже актуальними, оскільки головна мета політичної боротьби партій – вплив на державну владу, а головним об'єктом боротьби партій постає сама влада. Завоювавши державні позиції, право та можливість виконувати державні функції, формувати уряд, просувати партійні кадри на всі рівні урядового апарату, партія впродовж певного часу може реалізувати загальнодержавний інтерес.

Проте сьогодні регіональні ідеологічні й політичні розрізнення є результатом не стільки впливу об'єктивних історичних, соціокультурних і геополітичних чинників, скільки політичної мобілізації населення та застосування елітами і політичними партіями технологій, котрі штучно наголошують на окремих відмінностях і закріплюють це у масовій свідомості.

Політичні партії впливають на вибір напрямів суспільного розвитку, формування стратегії державної політики. Політичні партії як інститут влади та інститут громадянського суспільства забезпечують зв'язок держави зі суспільними інтересами. Здійснюючи контроль за урядом, парламентські фракції реалізують можливість політичних партій впливати на уряд, відіграють певну роль у його формуванні. Однак повністю реалізувати ці можливості мають змогу лише фракції більшості, фракції правлячих політичних партій. Саме провладна партія, що отримала більшість у складі парламенту, може приймати закони, які би випливали з програмних цілей і завдань цієї партії, здатна ефективно впливати і на виконавчу гілку влади. У такому випадку існує кореляція між програмою політичної партії та втіленням цієї програми на практиці.

Список використаних джерел

1. Богашева Н. Проблеми інституціоналізації політичних партій в Україні / Н. Богашева, Ю. Ключковський // Вибори та демократія. – 2008. – № 2 (16). – С. 31–36
2. Гонюкова Л. Політичні партії як інститут державної політики та управління: теоретико-методологічний аналіз : монографія / Лілія Гонюкова; за наук. ред. д-ра політ. наук Л. Є. Шкляра. – К. : НАДУ, 2009. – 392 с.
3. Гонюкова Л. Політичні партії як суб'єкти державної політики в сучасній Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з державного управління / Лілія Гонюкова. – К. : 2010. – 36 с.
4. Гонюкова Л. Політичні партії в державному управлінні : до історіографії проблеми [Електронний ресурс] / Лілія Гонюкова // Державне управління : теорія та практика. – 2009. – № 2. – Режим доступу : http://www.academy.gov.ua /ej10/doc_pdf/GonyukovaLV.pdf

ВІТАЛІЙ ЛИТВИН,
кандидат політичних наук, доцент/докторант кафедри політології,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
ІГОР ОСАДЧУК,
кандидат політичних наук,асистент кафедри політології,
Львівський національний університет імені Івана Франка

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПАРАМЕТРИ І ПІДХОДИ ДО ТИПОЛОГІЗАЦІЇ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ ТА ЕМПІРИЧНО-ПОРІВНЯЛЬНІ РЕЗУЛЬТАТИ ЇХ ВЕРИФІКАЦІЇ НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ (1990–2016)[1]

Партійна система України впродовж свого розвитку у 1990–2016 рр. пройшла складну та суперечливу історію, значно змінилась, але так і не змогла інституціоналізуватись. Причиною цього часто вважають як *ендогенні*, так і*екзогенні* стосовно параметрів і динаміки розвитку партійної системи фактори. Це, зокрема, неоднозначність трактування і зіставлення з європейським та світовим досвідом сутності політичних партій в Україні, часту зміну виборчої та конституційно-інституційної системи в Україні (що спричиняло зміну українського політичногорежиму, а відповідно – й практичного окреслення сутності урядових та опозиційнихпартій в Україні та ін.), періодичне (особливо за останні 10 років) проведення дострокових парламентських

[1] Розвідка присвячена вічній пам'яті про нашого друга, колегу та наставника ШВЕДУ Юрія Романовича.

виборів. Унаслідок цього партійна система в Україні так і не набула довершених і окреслених ознак та параметрів, тому досить часто становить суперечливе у політологічному сенсі явище, яке незавжди і не повністю накладається на розроблені й апробовані (передусім у західній науці) типології партійних систем. У зв'язку з цим *завданням* запропонованого дослідження постає визначення й уточнення теоретико-методологічних параметрів та підходів до типологізації партійних систем і на цій підставі – їхня емпірично-порівняльна верифікація на прикладі України в 1990–2016 рр. *Джерельну базу* для розв'язання цих завдань становлять здебільшого доробки західних учених: М. Дюверже [34; 35], Д. Растоу [71], Р. Даля [31; 32], А. Лейпхарта [52; 53], Д. Рея [67], Дж. Джаппа[42], Дж. ЛаПаломбари та М. Вейнера [46], Р. Макрідіса [54], Ж. Блонделя [26],С. Роккана [68–70], Дж. Вілдгена [89], М. Лааксо і Р. Таагепери [44; 84; 85], Х. Молінера[61], Дж. Сарторі [72–74], Г. Сміта [79–81], А. Вейра [87], П. Маєра [21; 56–60],С. Волінца [90; 91], А. Сіароффа [76–78], П. Данлеві та Ф. Бусека [33], Г. Голосова [40], М. Лейвера та К. Бенойта [23; 47–51], А. Блау [24; 25], доробки вітчизняних дослідників, зокрема М. Кармазіної [1], В. Лебедюка [2], А. Мелешевича [3], І. Осадчука [4], Н. Рагозіна [6], Ю. Шведи, А. Романюка і В. Литвина [5; 7–11] та ін.

На підставі розгляду їхніх наукових напрацювань і зауважень Дж. Сарторі [73, с. 119], можна констатувати, що в політичній науці існує навіть не кілька, а«безліч» окреслених типологій і верифікованих типологізацій партійних систем. Вони пройшли тривалу *історію становлення*, але сьогодні по-різному відповідають на теоретико-методологічні виклики і по-різному (інколи ефективно, інколи неефективно) описують реальні приклади партійних систем у демократичних, гібридних й авторитарних політичних режимах. Із огляду на це,цілком очевидно, що наукового розгляду потребує саме проблематика історичного становлення і порівняльної типологізації партійних систем, їхньої верифікації наприкладі, в нашому випадку, України, яка 1990–2016 рр. створила, змінила, але так і не інституціоналізувала партійну систему.

Перші відомі в політичній науці типології партійних систем конструювались повністю або частково на основі кількісних (розрахункових) і розмірних (внаслідок врахування відносних розмірів) атрибутів парламентських партій. Спочатку це булитипологізації партійних систем на підставі простих підрахунків кількості та розміру парламентських партій. Згодом підрахунки стали складнішими та комплекснішими і почали відображати особливості співвідношення кількості й відносних розмірів парламентських та виборчих партій[1]. Це можливо через інкорпорацію політичною

[1] Знаючи те, скільки партій змагається у партійній системі, можна передбачити кількість можливих зв'язків, які можуть виникнути між ними. Коли, наприклад, існує дві партії, то маємо справу із одним домінуючим типом взаємних зв'язків і впливів. У випадку трьох партій з'являється вже три типи взаємних зв'язків, чотири партії – 6 типів, а п'ять партій – 10 типів тощо. Чим більше партій у системі, тим складніший комплекс взаємовпливів та взаємозв'язків між ними.

наукою так званих «зважених/безперервних» математичних вимірювань політичних партій і партійних систем, першими з яких стали індекси виборчої/парламентської фракціоналізації Рея (1967 р.) [67], виборчої чи парламентської гіперфракціоналізації Вілдгена (1971 р.) [89], ефективної кількості виборчих/парламентських партій Лааксо іТаагепери (1979 р.) [44] й Молінера (1991 р.) [61]. Згодом їхні осучаснені варіанти, у тому числі індекси найбільших виборчих/парламентських компонентів Таагепери (1999 р.) [85], ефективної кількості виборчих/парламентських партій Данлеві і Бусека (2003 р.) [33], Блау (2008 р.) [25] і Голосова (2010 р.) [40]. Тому в науці спершу запропоновано й обґрунтованотаку категорію, як «релевантні партії» (їх розглянемо далі), а партійні системи розподілено на однопартійні, двопартійні, обмежено-багатопартійні, надмірно-багатопартійні тощо. Уже незабаром кількісно-розмірні вимірювання (типологізації) партійних систем доповнено додатковими ознаками та параметрами, зокрема рівнем міжпартійної поляризації та типом міжпартійної конкуренції, зокрема однополярною (або доцентровою), біполярною чи багатополярною (або відцентровою).

У 1954 р. було запропоновано першу відому типологізацію партійних систем. Її автор – *М. Дюверже*. На основі кількості існуючих парламентських партій він запропонував класичний розподіл усіх партійних систем на: *однопартійні* – у парламенті існує одна вагома й велика партія, яка вирішує політичний курс країни; *двопартійні* – в парламенті співіснують дві вагомі й великі партії, котрі почергово або одночасно вирішують політичний курс країни; *багатопартійні* – в парламенті співіснує більше двох партій, але жодна із них самостійно не вирішує політичного курсу країни [34; 35]. При чому багатопартійні системи розподілено на трипартійні, чотирипартійні та поліпартійні (коли в парламенті співіснує більше чотирьох політичних партій). У цей період розвитку порівняльної політичної науки було аргументовано позицію, що однопартійні системи притаманні лише країнам з недемократичними (авторитарними/тоталітарними) політичними режимами, а дво- і багатопартійні системи – країнам із демократичними, і з недемократичними політичними режимами. Водночас, регламентувалось, що багатопартійні системи призводять до нестабільності політичного процесу, формують ризик демократичності [13; 17], хоч і можуть розподілятись на «*робочі*» й «*кризові/іммобілізаційні*» системи [14, с. 103; 16; 71].

Запропоновану ідею спростовано лише в середині-наприкінці 60–х років ХХ ст., коли Р. Даль [32] і А. Лейпхарт [53] умотивували: патерни формування парламентської опозиції в багатопартійних демократичних режимах розбіжні, у зв'язку з цим розбіжні й типи багатопартійних систем у демократичних режимах[1]. Саме тому *Р. Даль* у 1966–1968 рр. на підставі таких індикаторів, як стратегія змагальності опозиційних партій (яка

[1] Схожі висновки запропонували Р. Макрідіс, Дж. ЛаПаломбара та М. Вейнер, Дж. Джапп тощо. Див. [42; 46; 54].

може бути конкурентною, кооперативною і зрощеною) та відмінності між опозицією на виборчій арені й опозицією на парламентській арені, виокремив типи багатопартійних систем –

змагальні, *змагально-кооперативні*, *змагально-зрощені* та *зрощені*. Це аргументувало, що багатопартійні системи не обов'язково є «небезпеками демократії», а збільшення кількості партій можемати позитивну роль і в демократизації політичних режимів [31; 32]. Таку ситуацію простежуємо на досвіді деяких невеликих країн із демократичними політичнимирежимами у Західній Європі, де відбувся синтез «множинності партій» і різних «схем» консенсусного/узгодженого та консоціативного/багатоскладового урядування (англ. – «consensual and consociational government») [30]. Саме тому первинну технікуМ. Дюверже про поділ усіх партійних систем на двопартійні та багатопартійні у демократичних режимах стереотиповано у подальших наукових пошуках [15; 52].

У 1968 р. типологію партійних систем М. Дюверже на основі демократичних країн-дескрипторів деталізував *Ж. Блондель* [26, с. 184]. Він на підставі кількості й розміру партій (вираженого у частці голосів виборців за політсили) виокремив чотири типи змагальних/конкурентних демократичних партійних систем (до уваги не брав феномену недемократичних однопартійних систем, де в парламентах або в державах загалом передбачається чи фактично відбувається існування лише однієї партії[1]):

1) *Двопартійні* – системи, в яких підтримка двох великих сумірно збалансованихвиборчою популярністю партій становить не менше 89 % голосів виборців. Тому одна партія самостійно формує однопартійні уряди більшості, а інша перебуває в опозиції до неї.

2) *Двох-і-пів партійні* (або *трипартійні*) – системи, депідтримка двох великих сумірно збалансованих виборчою популярністю партійстановить 75–80 % голосів виборців. Однак жодна із них не має достатньої кількості мандатів у парламенті, щоби сформувати однопартійний уряд більшості. У зв'язку з цим така партія заручається

[1] У науковому середовищі часто звучать дискусії із приводу доцільності виокремлення такого різновиду партійних систем, як *однопартійні*. Деякі вчені виділяють однопартійні системи на рівні з двопартійними чи багатопартійними. Інші дослідники ухиляються від такого висновку, зауважуючи, що причинно-наслідковим референтом однопартійних систем є не просто партії, а типи політичних систем (а точніше політичних режимів). Наприклад, А. Холкомб зауважує, що сутнісно, функціонально та за призначенням однопартійні системи (або політичні системи з однією парламентською чи взагалі однією легальною/системною партією) колосально відрізняються від двопартійних і багатопартійних систем. Дж. Сарторі поглиблює позицію, вказуючи, що політичні системи з однією партією не можуть бути ідентифікованими однопартійними хоча б тому, що за визначенням системи апріорі складаються зі складових. Натомість, такої вимоги не виконується у випадку політичного (недемократичного) режиму з однією партією. Детально див. [41; 73].

підтримкою меншої партії/партій, позиції котрих значно слабші в електоральному зрізі, аніж позиції двох великих партій. У таких партійних системах найбільша за розміром виборчої підтримки партія більша за другу партію хоча б на 10%. Окрім того, у таких партійних системах мала партія звично має потенціал коаліційності, тому може брати участь у формуванні коаліційних урядів з однією чи іншою великими партіями (хоч залежно від результатів виборів).

3) *Багатопартійні з домінуючою партією* – системи, де найбільша й одночаснодомінуюча парламентська партія (феномен домінуючих партій розглянемо згодом) отримує не менше 40 % голосів виборців та одночасно приблизновдвічі більше голосів виборців, аніж друга за відносними розмірами парламентська партія (за умови представництва інших партій у парламенті).

4) *Багатопартійні без домінуючої партії* – системи, де серед багатьох (більше двох) парламентських партій жодна не є домінуючою чи не отримує 40 і понад відсотків голосів виборців й одночасно приблизно в 2 рази більше голосів виборців, аніж друга за відносними розмірами партія. На думку Ж. Блонделя, будь-яка багатопартійна система – це така партійна система, де підтримка двох найбільших парламентських партій становить менше 66 % голосів виборців[1].

У 1968–1970 рр. започатковано одну з перших типологізацій партійних систем, котра не сконструйована винятково на кількісно-розмірному оцінюванніпартій. Її автор – *С. Роккан* [68–70]. Учений для створення типологізації партійниxдемократичних систем використав такі індикатори, як партійні конструкції задляформування урядів, наявність чи відсутність однопартійної більшості та ступіньфрагментації сили партій, котрі не мають абсолютної більшості у парламенті чи провідній палаті парламенту. На

[1] Типологію Ж. Блонделя критикують за те, як відбувається виокремлення двопартійних систем. Річ у тім, що відомі випадки, коли двопартійні за визначенням Ж. Блонделя партійні системи, які характеризувались виборчою підтримкою двох великих сумірно збалансованих партій на рівні 90 %, функціонували як двох-і-пів партійні. Із цього приводу А. Сіарофф у 2006 р. підвищив вимогу виборчої підтримки партій у двопартійних системах до 95 %. Крім того, вчений вказує, що дрібні парламентські партії («напівпартії») у двох-і-пів партійних системах можуть суттєво відрізнятись: 1) від т. зв. *«шарнірних» партій* (англ. «hingeparties»), які розташовуючись між двома великими партіями, є важливими хоч з огляду на те, що вони беруть участь у забезпеченні парламентської/коаліційної більшості і формуванні коаліційних урядів; 2) до так званих *«криластих партій»* (англ. «wingparties»), які розташовуючись між двома великими партіями, не важливі хоча би тому, що не беруть або майже не беруть участі у забезпеченні парламентської/коаліційної більшості та формуванні коаліційних урядів (зазвичай це відбувається у тих країнах, в яких конституційно передбачено формування урядів меншості). Крім того, П. Маєр зауважує, що типологія партійних систем Ж. Блонделя недостатньо дисагрегує феномен багатопартійності, адже багатопартійні системи як із домінуючими партіями, так і без домінуючих партій можуть бути внутрішньо суттєво розбіжними. Детально див. [56; 59; 67, с. 93; 76, с. 2; 78].

підставі цього виокремлено такі різновиди партійних систем в яких: 1) уряди формують за конструкцією «*1 партія проти 1+1 партії*» (або *англо-німецькі системи*, у котрих відбувається змагання двох великих партій за участі, ймовірно, третьої малої партії, інакше кажучи, двопартійні та дво-з-половиною партійні системи); 2) уряди створюються за конструкцією «*1 партія проти 3–4 партій*» (або *скандинавські системи*, де одна велика партія регулярно протистоїть більш-менш формалізованому альянсу 3–4 менших партій, фактично – це багатопартійні системи з домінуючою партією); 3) де уряди формують законструкцією «*1 партія проти 1 партії проти 1 партії + 2–3 партій*» (або *рівні чи рівномірні багатопартійні системи*, в яких відбувається змагання трьох і більшеневеликих та рівних за розмірами партій, а фактично багатопартійні системи бездомінуючої партії). Цікаво, що рівні/рівномірні багатопартійні системи С. Роккан поділив на два підтипи: «*розділені робочі*» багатопартійні системи та багатопартійні системи «*сегментованого плюралізму*».

Найвідомішу типологізацію партійних систем запропонував у 1976 р. *Дж. Сарторі* [73, с. 117–323][1]. Вона ґрунтується на припущенні, що відмінностей між однопартійністю, двопартійністю та багатопартійністю недостатньо задля того, аби повноцінно пояснити реальні особливості й параметри партійних систем. Натомість у конструюванні типів партійних систем акцентовано на двох індикаторах – мірі поляризації й особливостях міжпартійної змагальності. На основі цього доведено: *«механіка»/динаміка* партійних систем може бути доцентровою і відцентровою. Дж. Сарторі розподілив усі парламентські партії в партійній системі на *великі* й *малі*. Крім того, дослідник запропонував своєрідний мінімальний бар'єр, подолання (або досягнення) якого означає, що парламентська партія є *релевантною*у партійній системі та повинна братись до розрахунків. Малі партії релевантні у випадку, коли вони мають *потенціал коаліційності* чи *потенціал шантажу*. Потенціал коаліційності залежить від того, чи партія наділена достатньою кількістю мандатів у парламенті/провідній палаті парламенту для того, аби стати урядовою (коаліційною), тобто чи партія безпосередньо бере участь в коаліційному уряді, чи хоча би забезпечує уряд підтримкою. Партія, парламентські мандати якої не потрібні для формування/підтримки уряду, не є релевантною. Потенціал шантажу окреслюєздатність партії блокувати формування коаліційного або однопартійного уряду і зазвичай про потенціал шантажу йдеться у тому випадку, коли формування урядовогокабінету більшості/меншості вимагає підтримки/інвеститури відносної більшостідепутатів парламенту/провідної палати парламенту, або тоді, коли формування урядовогокабінету меншості потребує підтримки/інвеститури абсолютної більшості депутатівпарламенту/провідної палати парламенту. Великі й малі партії

[1] Ранні версії типологізацій партійних систем Дж. Сарторі було запропоновано в 1966 та 1970 рр. Див. [72; 74].

релевантні, якщо їхнє існування змінює напрям партійної змагальності/конкуренції до лівого чи правого ідеологічного спектра, тобто в напрямі від доцентровості до відцентровості.

Дж. Сарторі виривзняє три *класи партійних систем*, різні за кількістю релевантних акторів, – однопартійні, двопартійні та багатопартійні. *Однопартійний клас* розподіляють на такі різновиди партійних систем: однопартійні; системи із партією-гегемоном; системи з домінуючою партією. О*днопартійні системи* – такіпартійні системи, де у парламентах/провідних палатах парламентів репрезентовано винятково по одній партії (інші партії не представлені чи офіційно заборонені), яка, будучи урядовою, одночасно є релевантною[1]. *Системи з партією-гегемоном* (або*гегемоністські партійні системи*) – партійні системи, в котрих у парламентах чи провідних палатах парламенту представлено декілька партій, але лише одна з них має панівне/гегемоністське положення в кількості мандатів або відносному розмірі. Адже інші партії не створюють реальної партійної змагальності/конкуренції партії-гегемону, а також, маючи організаційну автономію, визнають керівну роль партії-гегемона, яка завжди урядова[2]. Це означає, що в таких партійних системах малі партії або є сателітами партії-гегемона, або принаймні не є опозиційними. Водночас, малі партії – не релевантні, оскільки вони не наділені ні потенціалом шантажу, ні потенціалом коаліційності. С*истеми із домінуючою партією* (*домінуючі партійні системи*) – такі партійні системи, де одна й та ж велика політична партія регулярновпродовж не менше 20 років (чотирьох виборчих циклів) отримує за результатамивиборів не менше 50 % мандатів у парламенті/провідній палаті парламенту. Інші парламентські партії малі, у зв'язку з цим не можуть бути урядовими (формуватикабінети) внаслідок того, що велика партія домінує над ними та самостійно формує урядові кабінети (малі партії не наділені потенціалом коаліційності або потенціалом шантажу, тому вони не є релевантними). До речі, Дж. Сарторі виокремлює також феномен *партійних систем з переддомінуючими партіями* (або *переддомінуючихпартійних систе*м). Вони різняться від домінуючих партійних систем тим, що одна й та сама велика партія регулярно впродовж менше 20 років (або менше чотирьох виборчих циклів) отримує за результатами виборів не менше 50 % мандатіву парламенті/провідній палаті парламенту. Окрім того, у таких партійних системахможливе формування урядових кабінетів силами домінуючих партій чи

[1] Дж. Сарторі виокремлює три групи однопартійних систем: тоталітарні, однопартійні та догматичні. Див. [73].

[2] За словами Ю. Шведи, цей тип партійної системи інколи характеризують як неполяризовану багатопартійну систему або систему фасадної багатопартійності. Однак можливість зміни влади за такої системи практично дорівнює нулю, бо гегемоністська партія завжди залишається правлячою/урядовою. Детально див. [9; 10].

силами малих партій (лише тоді, коли велика партія отримує менше 50 % мандатів у парламенті/провідній палаті парламенту, або ж тоді, коли велика партія додатково залучається підтримкою малої/малих партії/партій). Зауважимо, що однопартійні системи та системи з партіями-гегемонами Дж. Сарторі трактує як незмагальні або не повнітю змагальні. Системи з домінуючими партіями й переддомінуючими партіями учений, натомість, окреслює як змагальні. Крім того, переддомінуючіпартійні системи можуть виникати як «аномалії» двопартійних та багатопартійних класів партійних систем.

Двопартійний клас партійних систем, за Дж. Сарторі, становлять винятково*двопартійні системи*. Це партійні системи, котрі характеризується появою двох великих та сумірних політичних партій, які репрезентують лівоцентристську та правоцентристську (ліву й праву, а загалом – протилежні) ідеології та формуютьбіполярну модель доцентрової змагальності/конкуренції (тобто почергово або ж одночасно вирішують політичний курс країни). Дослідник зазначає, що ідеологічна дистанція між великими/системними партіями звично є мінімальна. Протеу випадку суттєвого зростання успіхів однієї з великих партій (коли вона упродовж двох-трьох каденцій парламенту отримує не менше 50 % мандатів) та збільшенняідеологічної дистанції поміж політичними партіями двопартійні системи можуть прямувати до переддомінуючих партійних систем.

Багатопартійний клас партійних систем Дж. Сарторі розподіляє на два кластери:*обмежено-плюралістичний* (складається із трьох-п'яти релевантних партій) та*розширено/надмірно-плюралістичний* (складається із шести-восьми релевантних партій). Такі партійні системи детерміновані тим, що в них жодна політична партія не отримує абсолютної більшості (чи понад 50 %) мандатів у парламенті або у провідній палаті парламенту. Однак, кластери багатопартійності різняться тим, що структури влади (відносини між політичними партіями) у них зумовлюють диференціацію на підставі впливу «механічної схильності» партійних систем бути доцентровими чи відцентровими. Це змушує вченоговиокремлювати у двохкластерах багатопартійності по два різновиди партійних систем – поміркованого таполяризованого плюралізму. Ключовими факторами розрізнення таких систем ставнапрям і характер міжпартійної конкуренції/змагальності. Змагальність у *системахпоміркованого плюралізму* нагадує змагальність у двопартійних системах, адже вона – двополярна та доцентрова. Це означає, що партії по обидві сторони політично-ідеологічного спектра (умовно праві/правоцентристські та ліві/лівоцентристськіпартії) змагаються за голоси виборців у політично-ідеологічному центрі. Відтак – ідеологічна дистанція поміж лівими (лівоцентристськими) та правими(правоцентристськими) партіями відносно незначна. Це забезпечує досягнення суспільного консенсусу й легітимізацію влади. Натомість змагальність у партійних *системах поляризованого плюралізму* відрізняється тим, що вона відцентрова: це означає, що партії по обидві сторони політично-ідеологічного

спектра (зазвичай – праві та ліві радикальні партії) не змагаються за голоси виборців у ідеологічному центрі, а навпаки протистоять їм. Саме внаслідок цього у партійній системі виникає двостороння опозиція (її становлять партії двох протилежних ідеологічних полюсів, які не можуть злитись у консолідовану парламентську більшість, хоча й наділені потенціалом шантажу) і безальтернативна урядова партія чи партії у центрі спектра. У такий спосіб партійна система поляризованого плюралізму детермінована міцними ідеологічними поділами, відцентровою динамікою, «безвідповідальною опозицією» і політикою «перекуповування й надмірних обіцянок» [90, с. 6]. Ідеологічний простір цих партійних систем «розтягнутий», а на обох полюсах існують відносно сильніантисистемні ліві та праві партії. Унаслідок цього немає можливості застосуванняконсенсусного механізму ухвалення рішень та домінує конфронтаційна політика, тобто у таких системах формується щонайменше три поля змагальності, поміж якими встановлено значну ідеологічну дистанцію. Така кластеризація систем багатопартійності демонструє зміну наукових поглядів Дж. Сарторі. Спочатку розглядав розмежування систем на підставі простої кількості партій, але згодомо писав кластери багатопартійності на підставі напряму та характеру міжпартійної конкуренції/змагальності та поляризації [57; 80]. Однак, практика засвідчує, що системи поміркованого плюралізму зазвичай обмежено плюралістичні, а системи поляризованого плюралізму – розширено/надмірно плюралістичні. Хоч це і не є обов'язковим й абсолютно правильним твердженням.

Одночасно, Дж. Сарторі виокремлює «залишковий» кластер багатопартійних систем, який називає *атомізованими*. Це дуже фракціоналізовані/фрагментовані партійні системи «роздроблених» партій, у яких збільшення або зменшення кількості учасників «на один» не змінює параметрів міжпартійної конкуренції/змагальності.Такі партійні системи (незалежно, чи в них функціонує 10 або 20 партій) недостатньо структуровані та зовсім не консолідовані.

Від кінця 70–х і до 90–х рр. XX ст. у політичній науці запропоновано лише кілька спроб модифікації типологізації партійних систем Дж. Сарторі. Переважно вона працювала. Тільки з плином часу (принаймні на прикладі країн Європи) сталозрозуміло, що такий різновид партійних систем, як поляризований плюралізм, почав бути різко недорепрезентованим (зменшилась кількість його емпіричних випадків), а різновид партійних систем – поміркований плюралізм –почав переважати (тотально зросла кількість його реальних прикладів). Ситуація дещо змінилася наприкінці 80–х – на початку 90–х років XX ст., коли велика кількість країн світу (в тому числі й країн, які здобули незалежність після краху СРСР) розпочали демократизаційніперетворення. У цей час почав відроджуватись інтерес до існуючих типологізацій партійних систем. Проте водночас, почали виникати певні новітні класифікаційні схеми. Всі вони здебільшого були зосереджені на залученні та використанні такої категорії, як інституціоналізація партій/партійних систем. Проблема

нових підходів полягала у тому, що вони були географічно обмеженими вузькими випадками – уЛатинській Америці, Африці, Центрально-Східній та Східній Європі [28; 43; 55]. Попри це, вони не достатньо пояснювали параметри партійних систем у глобальному зрізі, унаслідок чого виникла низка суперечок у політологічному середовищі.

Так, у 1979 р. *Г. Сміт* запропонував звернутись до якісної інтерпретації типівпартійних систем [81], фактично проінтерпретувавши і модифікувавши типологіюпартійних систем Дж. Сарторі. Дослідник сконструював свою типологію партійних систем на підставі двох основних якісних критеріїв, точніше – двох типів ключових взаємовідносин у партійних системах – урядово-управлінських та громадянсько-соціальних. Однак вчений аргументував, що кожна партійна система не повиннахарактеризуватись безпосереднім зв'язком урядово-управлінських і громадянсько-соціальних вимірів/аспектів. Поєднання двох вимірів/аспектів партійних систем і різних рівнів їхньої реалізації на практиці дало змогу Г. Сміту запропонувати матрицютипів партійних систем, серед котрих виокремлено системи домінування/панування, фрагментації, мажоритаризму та дифузії (рис. 1).

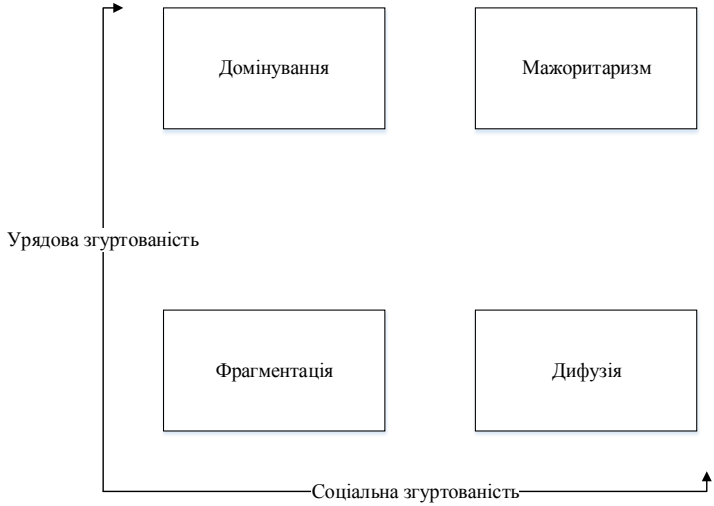

Рис. 1. Матриця типів партійних систем Г. Сміта (1979 р.)

Партійна система домінування – це така партійна система, в якій відбувається комбінування високого рівня урядової згуртованості та низького рівня соціальноїзгуртованості, внаслідок чого при владі переважно перебувають однопартійні урядові кабінети (більшості або меншості), комбіновані домінуючими

політичними партіями, а поза владою (поза урядом) – дрібні та соціально не структуровані політичні партії.

Партійна система фрагментації – партійна система, в якій відбувається комбінування низького рівня урядової згуртованості та низького рівня соціальної згуртованості, тому при владі головно є багатопартійні урядові кабінети (більшості або меншості), комбіновані дуже різними за ідеологією та дрібними партіями (такі самі партії є і поза владою). Дуже часто вважають, що фрагментація призводить до розпаду партійної системи, а згодом – до колапсу політичного режиму.

Партійна система мажоритаризму – це партійна система, в якій відбувається комбінування високого рівня урядової згуртованості й високого рівня соціальноїзгуртованості, внаслідок чого при владі здебільше є однопартійні урядові кабінети(більшості чи меншості), комбіновані структурованими партіями, які властиві такождля опозиційної частини партійної системи. Цим системам притаманні сильні і сумірні урядові й опозиційні партій, баланс між котрими сприяє соціальній згуртованості.

Партійна система дифузії – партійна система, де відбувається комбінування низького рівня урядової згуртованості й високого рівня соціальноїзгуртованості. У зв'язку з цим при владі переважно перебувають багатопартійні урядові кабінети (більшості або меншості), які комбіновані схожими за ідеологією та дрібними партіями (такісамі партії є і поза владою), між якими немає значної поляризації. Цим системам не властивий один переважаючий тип соціополітичного поділу. Тому ймовірні різні варіанти урядових коаліцій (не обов'язково стабільних, бо це не має значення).

У 1989 р. Г. Сміт дещо модифікував свою типологію партійних систем, взявши за основу два основні індикатори – відносний розмір політичних партій та рівень суспільно-політичної єдності в політичній системі [79; 80]. Змінніцікавлять його передусім у зрізі можливості створення ефективної парламентськоїбільшості, яка детермінована формуванням тривалих урядових коаліцій. Особливе місце, з огляду на це, займає оцінка існуючих взаємин між урядом та опозицією (наприклад, характер опозиції), яку вчений трактує у вигляді одного з базових вимірів, щовпливає на демократичну стабільність політичної системи. Партії у цьому процесіважливі, бо їхній спосіб діяльності, а особливо застосовувані ними кооперaційні чи конфронтаційні стандарти, впливають на виникнення тих чи інших типів урядів. На засадах поєднання описаних критеріїв Г. Сміт вирізнив три класи/типи партійних систем:

1. Р*озпорошена партійна система*детермінується наявністю значної кількості політичних партій, з яких жодна не має статусу домінуючої, а ідеологічна дистанція між такими партіями помірна. У процесі формування коаліційних кабінетів можебрати участь декілька партій, що дає змогу створити різноманітні коаліційні конфігурації, у межах яких жодна з партій не має статусу домінуючої.

2. *Партійна система рівноваги (рівноважна партійна система)* детермінована достатньо виразною поляризацією політичних сил, але в умовах існування простору конкуренції, представленого єдиним типом конфлікту, чи такому, де переважає єдиний тип конфлікту (зазвичай соціально-економічний). Система рівноваги пов'язана ізпоявою одномірного простору партійної конкуренції, структурованого конфліктом між лівими (лівоцентристськими) й правими (правоцентристськими) партіями. Стан рівноваги партійної системи пов'язаний не стільки зі ступенем поляризації партійної системи, скільки з природним переходом від уряду до опозиції та навпаки. Цікаво, що не лише класичні двопартійні системи репрезентують приклад рівноважноїсистеми, а й всі міжпартійні механізми біполярної конкуренції. Йдеться передусім про партійну систему, яка характеризується програмною поляризацією та в межах якої відбувається регулярна зміна урядових кабінетів.

3. *Партійна система нерівноваги (нерівноважна партійна система)* окресленадомінуючою роллю однієї політичної партії, яка регулярно отримує значно більше голосів виборців, аніж інші політичні партії, але не має абсолютної більшості упарламенті чи провідній палаті парламенту, тому формування стабільного кабінетубез її участі трактується неможливим. Примітно, що домінування партії може виражатись в її позиціонуванні як неминучого члена урядової коаліції чи у творенні однопартійного кабінету меншості, що не має політичної альтернативи. Однак треба розуміти: стан нерівноваги партійної системи – не системна ознака політичного режиму, а властивість визначеної системи конкурентних міжпартійних взаємин, де природний процес регулярної зміни політичної влади стає частково закритим через волю «голосуючого суверена». Кон'юнктурність стану нерівноваги очевидна, а опозиція може взяти відповідальність за створення уряду лише за результатами виборів.

Одночасно Г. Сміт аргументував, що запропоновані типи партійних систем є теоретичними моделями, які на практиці можуть спрацьовувати не зовсім «чисто» або «ідеально». А тому потрібно додатково розглядати «*робочі моделі*» партійних систем, на визначення котрих впливають такі індикатори, як: 1) оцінювання партійних систем у ракурсі їхніх визначальних ознак (кількості й відносного розміру, поляризації, мінливості, концентрації/централізації чи розосередження/децентралізації та співвідношення урядових та опозиційних парламентських партій); 2) специфікація ключових «регуляторних» факторів, що впливають на функціонування партійнихсистем (інституційного середовища, політичної культури тощо); 3) ідентифікація «ключових елементів» партійних систем, тобто функцій/ознак або частин партійних систем, які забезпечують значну спадкоємність. Конструювання «робочих моделей»партійних систем особливо актуальне у випадку багатопартійності, коли в системахпредставлено по більш, аніж дві основні (стрижневі – з англ. «core») політичні партії [79]. Це загалом

означає, що підхід, запропонований Г. Смітом, комбінує і якісні, й кількісні параметри типологізації партійних систем.

Контраверсійно, у 1996 р. *А. Вейр* запропонував повернутись до кількісноїметодики типологізації партійних систем [87]. Дослідник відштовхнувся від кількості партій та їхнього відносного розміру. Повторно було регламентовано використання у класифікаціях партійних систем поняття «*релевантності партій*»: релевантними визначено партії, які за результатами виборів отримують не менше 3 % мандатів у парламенті чи провідній (зазвичай нижній) палаті парламенту. Внаслідок аналізу розвинутих демократій світу А. Вейр виокремив чотири типи (із декількома підтипами) партійних систем (однопартійні системи опущено з огляду на те, що вони властиві для недемократичних режимів):

1. С*истеми домінуючих партій* – партійні системи, детерміновані безперервним впливом у форматі абсолютної більшості з боку домінуючої парламентської партії та розділеним характером опозиційності до неї з боку інших парламентських партій.

2. *Двопартійні системи* – партійні системи, детерміновані сумірним або майже сумірним (у часовому зрізі) парламентсько-урядовим впливом лише двох релевантних партій, незалежних одна від одної в урядово-формотворчому контексті.

3. Б*агатопартійні системи із трьома-п'ятьма релевантними партіями*. Такі партійні системи не є системами домінуючої партії та двопартійними системами, а кількість релевантних партій у них – від 3 до 5. Вони поділяються на такі підтипи:

- *двох-з-половиною партійні системи* – партійні системи, в яких дві найбільшій одночасно сумірні або ж майже сумірні за розмірами парламентські партії наділені 80 % і понад мандатів у парламенті/провідній палаті парламенту, тому вони не можуть сформувати однопартійного уряду більшості, внаслідок чого опираються на підтримку іншої меншої парламентської партії, здатної забезпечувати баланс влади у політичній системі;
- *системи із однією великою партією та трьома-чотирма малими партіями* – партійні системи, де найбільша (проте недомінуюча) парламентська партіяотримує не менше 45 % та не більше 50 % мандатів у парламенті/провідній палаті парламенту (в іншому випадку йтиметься про систему домінуючої партії), а менші релевантні парламентські партії мають потенціал для формування коаліційних урядів (з великою партією або між собою проти великої партії);
- *системи з трьома-п'ятьма партіями, жодна із котрих не є великою* – партійнісистеми, де жодна парламентська партія не наділена 45 % мандатів упарламенті/провідній палаті парламенту; саме тому всі релевантні партії мають потенціал коаліційності під час формування урядових кабінетів (при цьому партії за відносним розміром можуть бути різними, але невеликими,

тобто не повинні мати 45 % мандатів у парламенті/провідній палаті парламенту).

4. Багатопартійні системи із більш ніж п'ятьма релевантними партіями – це партійні системи, які не є системами домінуючої партії та двопартійними системами, а кількість релевантних партій у них – понад п'ять. Вони розподіляються на підтипи:

- *системи з двома більшими партіями* – партійні системи, де дві найбільші та приблизно сумірні за розмірами парламентські партії наділені не менше, ніж 65 % мандатів, але інші (не менше чотирьох) релевантні партії наділені потенціалом коаліційності;
- *системи зі сумірними більш ніж п'ятьма партіями* – це партійні системи, у котрих дві найбільші парламентські партії не наділені 65 % мандатів, а тому всі релевантні партії мають потенціал коаліційності.

Безумовно, спірне місце в контексті типологізації партійних систем зайнялакатегорія «*партійного домінування*», тобто партійних систем із домінуючими партіями. А. Вейр під партійною системою із домінуючою партією розуміє таку, де одна партія самостійно та безперервно наділена понад 50 % мандатів у парламенті/провідній палаті парламенту, тому постійно формує урядові кабінети. Дж. Сарторі наголошує, що критерій домінування інколи потрібно обмежувати тільки безперервністю формування однопартійних урядових кабінетів меншості, але – однією й тією ж партією. Унаслідок цього науковець пом'якшуєвимогу визначення однопартійного домінування у тих країнах, де традиційними єуряди меншості. Ж. Блондель зауважує: задля визначення партійногодомінування необов'язкова прив'язка щодо партійної більшості у парламенті. Натомість достатньо того, щоби найбільша парламентська партія, яка самостійно формує уряд, хоча би у 2 рази була більшою за відносними розмірами, аніж друга за розмірами парламентська (неурядова) партія. Унаслідок цього досить актуальнепитання поставив *П. Маєр*. Воно стосується того, чи варто систему з домінуючоюпартією трактувати як самостійну аналітичну категорію, чи партійне домінування є тим фактором, що може комбінуватись із будь-яким типом партійної системи. На думку науковця (він зазначає, що в типології партійних систем Дж. Сарторі такий тип, як система із домінуючою партією, побудовано на зовсім іншому критерії, аніж інші типи партійних систем), поняття «домінування партії» за визначенням можеспівіснувати із будь-якою кількістю партій у партійній системі демократичногополітичного режиму (це означає, що в підході Дж. Сарторі домінуюча партія можепроявитись у двопартійній системі, у системах поміркованого й поляризованогоплюралізму тощо), а також теоретично – із будь-яким розвитком ідеологій партій. Вирішення ситуації з типологією партійних систем П. Маєр у 1996–1997 і 2002 рр.запропонував у виокремленні таких їхніх різновидів (за основу взято такий індикатор, яквідносний розмір партій легіслатур) як [56; 58; 59]:

1. *Система великих партій*. У якій головну роль під час визначення конфігурації системи мають дві великі й сумірні/майже сумірні партії, котрі з результатів виборів до парламенту чи провідної палати парламенту отримують не менше 70 % голосів виборців.

2. С*истема малих партій.* Тут основна роль у процесі визначення конфігурації системи належить малим партіям, які за результатами виборів допарламенту/провідної палати парламенту отримують не менше 60 % голосів виборців (натомість великі й сумірні чи майже сумірні партії – не більше 40 % голосів виборців).

3. С*истема посередніх партій,* де сумірну роль під час визначення конфігурації системи мають дві великі та сумірні/майже сумірніпартії, які за результатами виборів до парламенту або провідної палати парламентуотримують не більше 60 % голосів виборців, та малі партії, що з результатів виборів отримують не менше 40 % голосів виборців.

4. Г*ібридна система*. У ній відбувається зміна конфігурації системи співвідношення великих та малих партій від одних виборів до інших (від великих до малих, від малих до посередніх і так далі та навпаки).

Додатково П. Маєр запропонував класифікувати всі партійні системи на основі типу змагальності партій під час формування урядових кабінетів. Унаслідок цього виокремлено партійні системи закритої змагальності й відкритої змагальності.*Партійні системи закритої змагальності* («передбачувані» системи) – такі партійні системи, в яких властиве масове чергування партій і блоків у формуванні урядових кабінетів на основі застосування ними відомих формул урядування. Унаслідок цього доступ щодо систем урядування обмежений для окресленої кількості політичнихгравців. *Партійні системи відкритої змагальності* («непередбачувані» системи) –партійні системи, для котрих властиве часткове чергування партій і блоків у процесіформуванні урядових кабінетів. У зв'язку з цим деякі партії періодично входять або виходять зі складу урядових кабінетів, а деякі постійно залишаються урядовими, на підставі чого періодично змінюються формули урядування. П. Маєр зауважує: системи закритої змагальності перманентно властиві для двопартійності, натомість системи відкритої змагальності – для атомізованості та роздробленості партій (у випадку, коли використовувати підхід Дж. Сарторі). Натомість найбільше значення кореляція закритості й відкритості (передбачуваності та непередбачуваності) змагальності отримує в сенсісистем поміркованого та поляризованого плюралізму. Ще одного цікавого висновку дійшов П. Меєр щодо випадків, у яких виникають системи закритої абовідкритої змагальності. Так, доведено, що системи відкритої або непередбачуваної змагальності здебільшого властиві для нових і неінституціоналізованих партійних систем, оскільки в них ще повинні відбутись процеси консолідації структури й суті

змагальності. Натомість, системи закритої/передбачуваної змагальності переважно властиві для усталених та інституціоналізованих партійних систем[1].

Новітню типологізацію партійних систем запропонував *А. Сіарофф* спочатку в 2000 р. [77], а згодом модифікував у 2006 р. [76]. Учений, ґрунтуючись на доробках Ж. Блонделя й А. Вейра, класифікує партійні системи на підставі кількості та розміру релевантних партій, які у легіслатурі наділені представництвом не менше 3 % мандатів (варто усе-таки зважати, що інколи навіть дрібні партії (особливо в мажоритарних і змішаних виборчих системах, де вони можуть отримати малу частку мандатів у легіслатурі) можуть вирішально впливати на функціонування партійно-політичної системи та політичних інститутів). Учений виокремлює чотири індикатори у класифікації партійних систем: 1) кількість релевантних партій (або жтих партій, які у парламенті чи провідній палаті парламенту мають принаймні 3 % мандатів); 2) концентрація мандатів двох найбільших партій упарламенті/провідній палаті парламенту; 3) відношення мандатів першої та другоїза розмірами парламентських партій (якщо відношення становить «2» та більше, це засвідчує, що в партійній системі якась партія може домінувати); 4) відношення мандатів другої та третьої за розмірами парламентських партій (у випадку, коли відношення становить «2,5» і більше, це свідчить, що відсоткова різниця мандатів другої-третьої партій більша за відсоткову різницю мандатів першої-другої партій)[2]. На підставі цього А. Сіарофф вирізняє дев'ять видів партійних систем демократичних режимів(однопартійні системи до уваги не бралися, оскільки вони характеризують лише недемократичні політичні режими):

1. *Двопартійні незбалансовані (односторонні) системи* (фактично – двопартійні системи із однією домінуючою партією). Це такі партійні системи, де концентрація парламентських мандатів двох найбільших партій становить не менше 95 %, а відношення парламентських мандатів першої партії стосовно другої становить «2» та більше (тобто урядова партія принаймні у 2 рази більша від опозиційної партії за кількістю мандатів). У зазначених партійних системах переважно функціонують дві релевантні парламентські партії. Однак можливі й ситуації, коли діють три релевантні парламентські партії (тоді найменша партія наділена не більш ніж 5 % мандатів у парламенті або провідній палаті парламенту, тому не має потенціау коаліційності).

[1] Поділ систем на «передбачувані» (закритої змагальності) та «непередбачувані» (відкритої змагальності) П. Маєра співзвучний із поділом систем на «*інституціоналізовані*» та «*незавершені*» С. Майнварінга і Т. Скаллі [55].

[2] Кореляції «2,0» між першою та другою партією та «2,5» між другою і третьою партією запропонована в 2006 р., тобто в оновленій версії типологізації партійних систем А. Сіароффа. Натомість, у версії 2000 р. їхніми аналогами були відповідно «1,6» і «1,8». Детально див. [76; 77].

Фактично домінуюча парламентська партія наділена не менше ніж 63 % мандатів у парламенті/провідній палаті парламенту[1].

2. *Двопартійні збалансовані (змагальні) системи* (реально – двопартійні системи без домінуючих партій). У них концентрація парламентських мандатів двох найбільших партій становить 95 % (або і понад); відношення мандатів першої партії до другої становить менше «2» (опозиційна партія за кількістю мандатів у парламенті/провідній палаті не більш ніж у 2 рази менша від урядової партії); найбільша парламентська партія має абсолютну більшість мандатів у парламенті або провідній палаті парламенту; найбільша парламентська партія у часовому зрізі не одна і та сама, оскільки внаслідок змагальних виборів відбувається чергування позицій двох найбільших партій у формі їхньої урядової та опозиційноїдіяльності. В окреслених партійних системах функціонує переважно дві релевантні парламентські партії, але можливі ситуації, коли функціонують три релевантні парламентські партії. Тоді найменша партія наділена не більше, ніж 5 % мандатів у парламенті/провідній палаті парламенту, тому не має потенціалу коаліційності та шантажу. Фактично це передбачає, що коли у парламенті або провідній палаті парламенту представлено лиш дві партії, найбільша парламентська партія наділена не більше, ніж 66 % мандатів, коли три партії – не більше ніж 64 % мандатів у парламенті/провідній палаті парламенту.

3. *Дво-з-половиною партійні системи*. Кількість релевантних партій у них коливається від трьох до п'яти (проте зазвичай до чотирьох); концентрація парламентських мандатів двох найбільших партій становить 80–95 %; відношення мандатів першої стосовно другої партії парламенту становить менше «2» (бо найбільша партія за кількістю мандатів у парламенті/його провідній палаті не більше ніж у 2 рази більша за другу за розмірами партію); відношення мандатів другої до третьої партії парламенту становить «2,5» та більше, зазвичай – «3,0» та більше (бо друга партія за

[1] Разом із цим, очевидно, що перша партія може мати відносний розмір 75 %, а друга партія – 20 % усіх мандатів у парламенті/провідній палаті парламенту. Таку систему навряд чи вдасться назвати двопартійною, бо вона за класифікацією Дж. Сарторі швидше належатиме до партійної системи із партією-гегемоном. Більше того, така система не є стандартизованою для демократичних політичних режимів. Проте винятково формально/кількісно А. Сіарофф таку систему класифікує як двопартійну. Більше того, дослідник вводить окремі додаткові пояснення задля виокремлення двопартійних незбалансованих (односторонніх) систем. Вони стосуються тих країн, у яких в силу застосування деяких виборчих систем, крім парламентських партій, депутатські мандати отримують непартійні кандидати. У такомувипадку концентрація мандатів найбільших парламентських партій може бути дещо нижчою стосовно повного складупарламенту або провідної палати парламенту, але не меншою 95 % щодо партійного складу парламенту або жпровідної палати парламенту (без врахування непартійних мандатів). Унаслідок цього може змінюватись відношення кількості мандатів першої до другої за розмірами парламентських партій.

кількістю мандатів у парламенті/його провідній палаті не менше ніж у 2,5 раза більша від третьою за розмірами партії; окрім того, відсоткова різниця мандатів другої-третьої партій більша за відсоткову різницю мандатів першої-другої партій). Специфіка таких партійних систем у тому, що найбільша партія має відносну більшість мандатів парламенту чи його провідної палати, але для формування уряду (чи абсолютної більшості) потребує підтримки меншої партії/партій парламенту/його провідної палати. Однак деколи трапляється, що у таких партійних системах партія самостійно може мати абсолютну більшість мандатів у парламенті чи його провідній палаті (внаслідок чого, залежно від кількості релевантних парламентських партій, система за визначенням можетяжіти до двопартійної збалансованої або ж на практиці нагадувати поміркованобагатопартійну систему з однією домінуючою партією). З цього приводу А. Болл і Г. Петерс [19, с. 112] зауважують: дво-з-половиною партійні системи – це такіпартійні системи, де існує дві «домінуючі» партії, але вони самостійно вкрай зрідка керують абсолютною більшістю мандатів у парламенті або його провідній палаті, тому задля формування уряду потребують підтримки інших релевантних партій. У таких системах формуються переважно коаліційні (рідше – однопартійні) уряди більшості, хоча можуть діяти й однопартійні уряди меншості, формальну або мовчазну підтримку яким надають малі партії. У такому випадку релевантні партії наділені потенціалом коаліційності або потенціалом шантажу. Можливі й сценарії, коли найбільші партії парламенту/провідної палати досягають між собою згоди про формування урядових кабінетів (так званих великих коаліцій), фактично зводячи нанівець потенціал коаліційності та/або потенціал шантажу менших партій.

4. Поміркована-багатопартійні системи із однією великою або домінуючою партією. Це партійні системи, в яких: кількість релевантних партій коливаєтьсявід трьох до п'яти; відношення парламентських мандатів першої щодо другої партії становить «2» та більше (тобто найбільша парламентська партія принаймні у 2 рази більша від другої за кількістю мандатів парламентської партії). Враховуючи ціпараметри, цілком ймовірно, що велика партія може самостійно мати абсолютну більшість мандатів у парламенті/його провідній палаті. Така велика партія водночас буде домінуючою. В іншому випадку одна велика (однак не домінуюча) партія значно випереджає за кількістю депутатських мандатів інші парламентські партії, але немає абсолютної більшості мандатів у парламенті/його провідній палаті. У такому випадку не існує достовірної інформації та трактування партії як домінуючої надає (нагадує) лише їй урядовий або опозиційний статус, оскільки можливе формуванняурядової коаліції на противагу найбільшій парламентській партії. Хоча, найчастіше у таких партійних системах формуються однопартійні уряди більшостічи меншості. У часовій перспективі ці партійні системи існують у таких країнах, де великою (домінуючою) залишається одна й та ж політична партія.

5. П*омірковано-багатопартійні системи з двома великими/головними партіями*. У них: кількість релевантних партій коливається від трьох до п'яти (зазвичай – від чотирьох до п'яти); відношення мандатів першої до другої парламентської партії становить менше «2» (тобто найбільша партія за кількістю мандатів у парламенті/його провідній палаті менше ніж у 2 рази більша від другої за розмірами партії); відношення мандатів другої стосовно третьої партії становить «2,5» і більше (тобто друга партія за кількістю мандатів у парламенті/його провідній палаті не менше ніж у 2,5 раза більша від третьої за розмірами партії; окрім того, відсоткова різниця мандатів другої-третьої партій більша за відсоткову різницю мандатів першої-другої партій). Отже, очевидно, що жодна із двох великих або головних партій найчастіше не має абсолютної більшості мандатів, тому має опиратись на потенціал коаліційності інших партій парламенту. Проте можливі сценарії, коли найбільші партії парламенту/його провідної палати досягають між собою згоди стосовно формування урядових кабінетів, фактично зводячи нанівець потенціал коаліційності малих парламентських партій. У більшості кейсів уряди більшості у таких партійних системах формуються на підставі творення коаліцій між великими та малими партіями, кожна з яких насамперед має потенціал коаліційності. Однак це ще не відкидає варіантів створенняоднопартійних або коаліційних урядів меншості, котрі опираються на формальну чимовчазну підтримку більше ніж однієї партії. Відповідно такі уряди ґрунтуються на парламентській підтримці партій, які мають потенціал коаліційності/шантажу.

6. П*омірковано-багатопартійні системи із відносною рівновагою (чи розмірним балансом) партій*, де: кількість релевантних партій коливається від трьох до п'яти (зазвичай – від чотирьох до п'яти); відношення мандатів першої до другої партії становить менше «2» (або найбільша партія за кількістю мандатів у парламенті/провідній палаті менше ніж у 2 рази більша від другої за розмірами партії); відношення мандатів другої до третьої парламентської партії становитьменше «2,5» (друга партія за кількістю мандатів у парламенті/його провідній палаті менше ніж у 2,5 раза більша від третьої за розмірами партії; крім того, відсоткова різниця мандатів другої-третьої партій майже не відрізняється відвідсоткової різниці мандатів першої-другої партій; часто трапляється й так, що існує незначна різниця між відсотком мандатів першої та третьої партій). У будь-якому випадку формування урядів більшості у зазначених партійних системах відбувається на основі творення коаліцій. Однак це не відкидає варіантів творення однопартійних і коаліційних урядів меншості. Так чи інакше – уряди опираються на мовчазну або формальну підтримку більше ніж однієї партії, кожна із яких має потенціал коаліційності або потенціал шантажу.

7. Н*адмірно-багатопартійні системи з однією великою чи домінуючою партією.* Це – партійні системи, у котрих: кількість релевантних політичних партій парламенту – понад п'ять; співвідношення кількості мандатів першої партіїдо другої становить «2» й більше (велика або домінуюча партія парламенту принаймні у 2 рази

більша від другої за кількістю мандатів партії). Через значну фрагментацію парламентів або їхніх провідних палат малоймовірно (але можливо), що велика партія наділена абсолютноюбільшістю мандатів. Це засвідчує, що велика партія зрідка бере участь у самостійному створенні кабінетів, натомість залучається допомогою інших релевантних партій з потенціалом коаліційності. Також малоймовірно (проте можливо), що велика партія (не важливо, чи вона домінуюча) не братиме участі у формуванні кабінетів взагалі. Найчастіше у таких партійних системах формуються коаліційні уряди більшості, значно рідше – однопартійні або коаліційні уряди меншості. У часовій перспективі ці партійні системи існують у країнах, де великою/домінуючою є одна і та сама партія.

8. Н*адмірно-багатопартійні системи з двома великими/головними партіями* – це партійні системи, де: кількість релевантних політичних партій парламенту понад п'ять; співвідношення мандатів першої щодо другої партії становить менше «2» (найбільша партія за кількістю мандатів у парламенті/провідній палаті менше ніж у двічі більша від другої за розмірами партії); відношення мандатів другої партії до третьої у парламенті становить «2,5» і більше (бо друга партія за кількістю мандатів у парламенті/його провідній палаті не менше ніж у 2,5 раза більша від третьої за розмірами партії). У цих партійних системах (з урахуванням всіх параметрів), очевидно, що жодна із двох головних партій переважно не має абсолютної більшості парламентських мандатів. Саме тому вона повинна опиратись на потенціал коаліційності інших партій парламенту/провідної палати парламенту. Проте можливі сценарії, колинайбільші партії парламенту/його провідної палати досягають між собою згоди проформування урядових кабінетів, реально зводячи нанівець потенціал коаліційності малих парламентських партій. У решті ж випадків формування урядів більшості або меншості у таких партійних системах відбувається на підставі творення коаліцій, де всі чи більшість партій мають потенціал коаліційності й потенціалом шантажу. Уряди опираються на формальну чи мовчазну підтримку більше ніж однієї партії.

9. Н*адмірно-багатопартійні системи із відносною рівновагою (або розмірним балансом) партій*. У цих партійних системах: кількість релевантних партій парламенту – понад п'ять; відношення мандатів першої щодо другої партії становить менше «2» (тобто найбільша партія за кількістю мандатів у парламенті/ провідній палаті менш ніж у 2 рази більша від другої за розмірами партії); відношення мандатів другої щодо третьої парламентської партії становить менше «2,5» (адже друга партія за кількістю мандатів у парламенті/провідній палаті менше ніж у 2,5 раза більша від третьої партії; відсоткова різниця мандатів другої-третьої партій практично не розбігається з відсотковою різницею мандатів першої-другої партій; але найчастіше трапляється, що існує незначна різниця між відсотком мандатів першої та третьої партій). Зазвичай концентрація парламентських мандатів двох найбільших партій у

таких системах становить менше 60 %. Саме тому часто (коли дві найбільші партії є супротивниками) формуються три- та більше партійні уряди.

Ще одну спробу типологізації/ретипологізації партійних систем запропонував 2004–2006 рр. *С. Волінец* [90; 91]. У процесі конструювання логіки партійних систем у демократичних політичних режимах дослідник виходить з таких індикаторів, як: кількість партій у системі (у парламенті чи провідній палаті парламенту); способи, з допомогою яких партії у системі традиційно взаємодіють поміж собою. До уваги в типологізації партійних систем взято винятково релевантні партії, які, за дефініцією Дж. Сарторі, повинні мати потенціал коаліційності та потенціал шантажу (про це уже зауважувалось), а також через факт свого існування мають бути здатними визначати напрям змагальності у системі. Унаслідок цього С. Волінец увиразнює два кількісні класи демократичних партійних систем – двопартійні, багатопартійні. Багатопартійні системи він розподіляє ще на два кластери – обмежено-багатопартійні та розширено-багатопартійні. *Обмежена багатопартійність* – це такий кластер багатопартійних систем, у яких кількість релевантних партій незначна і коливається від трьох до п'яти. *Розширена багатопартійність* – кластер багатопартійних систем, у котрих кількість релевантних партій є значною та коливається від шести до більшої. Причому, незалежно від кількості партій у партійних системах, вони можуть мати у своєму складі радикальні/антисистемні ліві та/чи праві партії. Тобто, незалежновід кількості партій у партійних системах, вони (партії) можуть взаємодіяти поміжсобою по-різному. Тип взаємодії партій у системі визначається двома змінними:1) дистанцією поміж партіями; 2) ступенем регулярної співпраці партій поміж собою. *Дистанція* – це ідеологічна чи «психологічна» відстань між партіями, яка може бути виміряна на підставі зіставлення програм партій, інтерв'ювання членів партій або опитування політичних експертів. Натомість, *регулярна співпраця партій* окреслена категорією «поляризація партій»: вона, за Дж. Сарторі, може бути відцентровою та доцентровою, а може й залежати від ідеологічного позиціонування партій у різних вимірах/конструкціях ідеологічного спектра (наприклад, з приводу ставлення партій до політичних і/чи економічних свобод, ролі держави, церкви).

В одних партійних системах усі політичні партії співпрацюють із приводу всіх проблем, в інших партійних системах – з приводу винятково окремих проблем, у третіх – зовсім не співпрацюють. Різниться також і кількість партій, які співпрацюють або не співпрацюють з усіх/окремих питань (це регламентує внутрішню/внутрішньопартійну та зовнішню/міжпартійну зумовленість електоральної мінливості у різних типах партійних систем [22]). На цій підставі С. Волінец зауважує: *партійні системи* – комбінації кількості партій, способів/форм їхньої взаємодії між собою та відсутності чи наявності постійних або тимчасових міжпартійних альянсів (чи рівня поляризації партій). Це відображено в матриці кореляції індикаторів партійних систем (табл. 1).

Таблиця 1

Матриця сполучення індикаторів партійних систем у типологізації партійних систем С. Волінца

Індикатор		Двопартійність	Обмежена багатопартійність		Розширена багатопартійність		
Кількість партій		2 релевантні партії	3–5 релевантних партій		6 та більше релевантних партій		
Рівень поляризації	Форма змагальності		1–ст.	2–ст.	1–ст.	2–ст.	>2–ст.
Мінімальний	Відцентрова/ доцентрова	Тип	Тип	Тип	Тип	Тип	Тип
Помірний		Тип	Тип	Тип	Тип	Тип	Тип
Значний		Тип	Тип	Тип	Тип	Тип	Тип
Надмірний		Тип	Тип	Тип	Тип	Тип	Тип

Унаслідок цього вчений спростовує гіпотезу Дж. Сарторі, що системи поляризованого плюралізму повинні складатись із п'яти або більше релевантних партій, а системи поміркованого плюралізму – лише із трьох-чотирьох партій [72]. Інакше кажучи, це означає, що кластери двопартійності, обмеженої та розширеної багатопартійності є поміркувано/поляризовано плюралістичними. Сам же феномен*поляризації партійних систем* науковець пропонує визначати по-різному: на основі простого означення більше чи менше поляризованих систем і на основі визначення кількості сторін партійної змагальності – однієї (1–ст.), двох (2–ст.) чи більше (>2–ст.)[1]. Це є фактором кластеризації всіх двопартійних та багатопартійних систем напідставі поляризації партій у них на такі *види*: мінімально-поляризовані, помірно-поляризовані, значно-поляризовані та надмірно-поляризовані. Це означає, що міра поляризації протяжна у двопартійних системах і системах обмеженої та розширеної багатопартійності. Фактичним виявом цього, приміром, є те, що категорія «система поляризованого плюралізму» Дж. Сарторі у відображенні С. Волінца становить приклад надмірної поляризації розширеної багатопартійності та характеризується кількістю партій від шести й більше, високим рівнем поляризації та відцентровим характером змагальності. Від неї різниться, наприклад, менш поляризована та менш відцентрова розширена багатопартійність.

Ще одна сучасна спроба типологізації та таксономізації партійних систем здійснена у 2008 р. *А. Блау* [24]. Науковець виділив три індикатори типологізації партійних систем: міра багатопартійності на підставі врахування голосів виборців;міра пропорційності чи диспропорційності на основі розподілу законодавчої влади; міра

[1] Це особливо актуально у зрізі впливу радикальних лівих або правих партій на міжпартійну конкуренцію не тільки з цими партіями з боку системних партій, проте між самими системними партіями. Часто дослідники аргументують, що ослаблення позицій антисистемних партій відбувається паралельно із радикалізацією позицій системних партій. Детально див. [12; 27].

багатопартійності уряду. На основі їхнього синтезу А. Блау запропонував вирізняти профілі партійних систем. Поняття «*профіль партійної системи*» – це теоретико-методологічне відлуння ідеї Р. Таагепери і М. Шугарта про потребу конструювання «профілю пропорційності» чи способу візуалізації та квантифікації співвідношення голосів і мандатів партій у парламентах або провідних палатах парламентів різних країн [84]. Міру пропорційності у цьому ракурсі розраховують як відношення частки голосів певної партії до частки голосів цієї партії, поділеної на частку мандатів цієїпартії. Тому «подолання» частки голосів виборців за партію засвідчує надмірну репрезентацію партії, натомість «недосягнення» частки голосів виборців за партію підтверджує недостатню репрезентацію партії. «Індикатором» багатопартійностіу зрізі врахування голосів виборців та складу урядів [25] є дані індексу ефективноїкількості партій (за формулою Лааксо і Таагепери). Таку синтетичну модель А. Блау пояснив ідеєю П. Маєра [57, с. 65], що «ядром будь-якої партійної системи … є система, яка заснована на структурі змагальності із приводу контролю виконавчої влади». З огляду на це, А. Блау запропонував поширити індекс ефективної кількості партій у його електоральному контексті (з голосів виборців та мандатів партій у парламентах або провідних палатах парламентів) на оцінювання сили парламентів і урядових кабінетів. Зазначений підхід окреслює, що вплив уряду приблизно пропорційнийчасткам портфелів партій в урядовому кабінеті впродовж певного періоду. Це означає, що спроба типологізації партійних систем А. Блау заснована на синтезі кількісних і якісних методів та підходів до порівняльного аналізу партійних систем.

Фактично це означає, що вчений застосував індекс ефективної кількості партій *на чотирьох рівнях*: 1) виборчому (до партій, які беруть участь у виборах); 2) парламентському (стосовно партій, котрі внаслідок парламентських виборів отримали мандати у парламенті/провідній палаті парламенту); 3) парламентсько-законодавчому (щодо партій, які в результаті парламентських виборів здобули мандати у парламенті/провідній палаті парламенту, в зв'язку з чим стали урядовими чи опозиційними, тому різною мірою впливають на здійснення законодавства); 4) урядово-виконавчому (стосовно партій, міністри яких беруть участь у діяльності урядових кабінетів [25, с. 173–174]). Це регламентує, що діяльність законодавчої та виконавчої влади (парламенту/провідної палати парламенту і уряду, йдеться про парламентські демократії) залежить від пропорційного розподілу мандатів партій у легіслатурі й від пропорційного розподілу міністрів партій в уряді.

Для визначення ефективної кількості партій на *парламентсько-законодавчому*та *урядово-виконавчому рівні* А. Блау застосовує різні методики. Для з'ясування ознак ефективності партій у парламентсько-урядовій діяльності дослідник користується ідеями Б. Пауелла [66] про оцінку впливу урядових й опозиційних партій на процесс законотворення. Урядова партія завжди має ефективний вплив на рівні 1. Натомість опозиційна партія, яка протистоїть уряду меншості без стійкої підтримки

парламенту, має ефективний вплив на рівні 0,5; опозиційна партія, яка протистоїть уряду меншості зі стійкою підтримкою з боку парламенту, – 0,2; опозиційна партія,яка протистоїть уряду більшості, – 0,1. Якщо опозиційна партія керує важливим чи опозиційним комітетом парламенту, її ефективний вплив зростає на 0,125. У випадку, коли опозиційна партія контролює більшість у верхній (зазвичай субординованій) палаті парламенту, її ефективний вплив зростає на 0,1. Тобто урядова партія має максимальний ефективний вплив на рівні 1,0, а опозиційна партія – на рівні від 0,1 до 0,85. Такий висновок корелює з результатами експертних опитувань М. Лейвераі Б. Ханта [48], а тому методика Б. Пауелла застосовується А. Блау як засаднича під час оцінювання ефективної кількості суми усіх урядових та опозиційних політичних партій на парламентсько-законодавчому рівні. В оцінюванні ефективної кількостіпартій на урядово-виконавчому рівні А. Блау виходить із припущення про рівну«вагомість» кожного міністра уряду або про відсутність відмінності між портфелями міністрів, що виділені тій чи іншій партії уряду (фактично оминається усталене в політичній науці трактування урядових міністрів як відмінних за ролями та повноваженнями, але робиться це з огляду на коментар П. Варвіка і Дж. Дракмана, що партії при формуванні урядів завжди зважають на силу/важливість різних міністерських посад, тому це не суттєво впливає на пропорційність розподілу посад між урядовими партіями, тобто на ефективну кількість партій на урядовому рівні [36; 88]).

Застосування індексу ефективної кількості партій на чотирьох рівнях діяльностіпартій слугує підставою для нової (не апробованої раніше) типологізації партійнихсистем. Однак це не є підставою для класифікації або категоризації типів партійних систем. Приміром, ми можемо класифікувати партійні системи на основі індексу ефективної кількості партій на виборчому або парламентському рівні тощо. Однак з'ясування ефективної кількості партій у багатопартійних системах значно ширше й комплексніше, адже може фокусуватись на голосах виборців, мандатах партій і силі партій у здійсненні законодавчої та виконавчої влади. Тобто доцільно виокремлювати три класифікатори або критерії типологізації партійних систем, про які уже згадувалося. Це – міра багатопартійності на основі врахування голосів виборців, міра пропорційності на основі трансформації голосів виборців у законодавчу владу, міра багатопартійності у виконавчій владі. *Перший критерій* не потребує якісних категорій, оскільки є кількісним індексом ефективної кількості виборчих партій. *Другий та третій критерії* потребують категоризації. А. Блау виокремлює такі види партійних систем на підставі критерію міри пропорційності трансформації голосів виборців у законодавчу владу: цілком пропорційні партійні системи, помірковано пропорційні партійні системи та диспропорційні партійні системи. Натомість дослідник вирізняє такі види партійних систем на основі критерія міри багатопартійності у виконавчій владі: однопартійні системи виконавчої влади; півтора-партійні системи виконавчої влади та двох- і більше партійні системи виконавчої влади. Виняток становлять системи виконавчої влади, для

котрих властива кореляція формування однопартійних урядів і двопартійних «великих» коаліцій. Висновок про партійну систему загалом автор вибудовує на підставі комбінування трьох критеріїв партійних систем. Причому дослідник не застосовує жодних найменувань для різноманітних конфігурацій партійних систем.

Найновішу типологізацію партійних систем запропонували *М. Лейвер* та *К. Бенойт* у 2013–2015 рр. [49; 50] (першу спробу окресленого підходу булопредставлено в 2005 р. [23]). Вона згенерована на основі арифметичних підрахунків різних *варіантів прийняття законодавчих рішень* у парламентах/провідних палатах парламентів. Науковці зазначають, що, попри велику кількість можливих варіантів розподілу мандатів у парламентах багатопартійних демократій, існує набагато менше класів розподілу мандатів. Приміром, налічується майже 3 млн варіантів поділу мандатів між десятьма партіями у стомандатному парламенті [51]. Однак, з урахуванням процесу формування/конструювання парламентської більшості, кількість варіантів поділу мандатів суттєво скорочується, адже багато варіантів поділу мандатів виявляються функціонально еквівалентними, формуючи схожий набір переможних коаліцій. З метою підтвердження такого висновку М. Лейвер і К. Бенойт пропонують приклад трьох сценаріїв розподілу мандатів для стомандатного парламенту, який складається з п'яти партій (цифри у дужках вказують мандати партій у парламенті): А (48, 13, 13, 13, 13), Б (48, 43, 3, 3, 3), В (40, 15, 15, 15, 15). Будучи різними у зрізі складу парламентів, такі сценарії розподілу мандатів еквівалентні у тому сенсі, що найбільша партія парламенту може сформувати переможну коаліцію із будь-якою іншою партією парламенту. Натомість усі інші партії можуть сформувати переможну коаліцію лише у випадку комбінування їхніх зусиль та виключення з коаліції найбільшої партії парламенту. Однак три парламенти суттєво відрізняються у контексті їхньої «крихкості» та конфігурації. Здебільшого такий висновок був раніше зроблений у доробках, присвячених оцінюванню сили політичнихпартій у парламентських коаліціях і в прийнятті законодавчих рішень [18; 20; 39; 47;63; 75; 82; 83]. Тому результати виборів навіть в одній і тій й ж країні генеруютьрізні *варіанти* чи *класи прийняття законодавчих рішень* у парламентах і, відповідно, різні типи або класи парламентсько-партійних систем (інакше кажучи, систем законодавчих/парламентських партій).

На цій підставі М. Лейвер та К. Бенойт запропонували математичну модель типологізації партійних систем для парламентів/провідних палат парламентів, котрі складаються з *n* партій *P1*, *P2*, *P3*, … *Pn*, у порядку зменшення кількості мандатів. Кількість мандатів, що контролює партія *P1*, становить *S1*. Кожна парламентсько-*партійна система* може бути описана як (*W*: *S1*, *S2*, *S3*,… *Sn*), де за обов'язковимиконституційними правилами прийняття кожного законодавчого рішення повинне бути підтримане депутатами (коаліцією депутатів) парламенту, чия кількість рівнаабо більша *W*. При чому вирішальне значення має так звана *переможна квота*, що забезпечує результативність будь-якого голосування у парламенті. У

випадку, коли будь-яка парламентська/законодавча коаліція або коаліція депутатів/законодавців, *C*, єпереможною, тоді решта депутатів парламенту, *C'*, обов'язково не є переможною. Хоча, *W* у будь-якому випадку має бути принаймні відносною/абсолютною більшістю депутатів/законодавців, хоч інколи має бути кваліфікованою більшістю депутатів/законодавців. Проте цілком очевидно: якщо *W* є вирішальною чипереможною, сума *S1 + S2 + S3* обов'язково є меншою *2W*, сума *S2 + S3* обов'язковоє меншою-рівною *4W/3*, а *S3* обов'язково є меншою-рівною *2W/3*. Також кожну законодавчу/парламентську коаліцію, наприклад, партій *P1* і *P2* як таку окреслюють як суму їхніх депутатських мандатів, тобто *P1P2*. При чому законодавча коаліція може складатись лише з основних партій, а також з основних і неосновних партій. *Основна* та партія, вихід котрої з коаліції спричиняє втрату більшості та крах коаліції. Натомість партії, вихід яких із коаліцій не призводить до втрати більшості, хоча призводить до зміни конфігурацій коаліцій, є *неосновними*. Саме тому цілком очевидно, що мінімально-переможні законодавчі коаліції складаються з основних партій, а надлишково-переможні коаліції – з основних та неосновних партій. Про законодавчі коаліції меншості не йдеться, адже в кожному парламенті законодавчі рішення приймають на підставі простої, абсолютної або кваліфікованої більшості. Тому законодавчі коаліції в партійному зрізі є лише мінімально-переможними й надлишково-переможними, а в розмірно-партійному контексті – мінімальними, мінімально-переможними, надлишково-переможними та кваліфікованими. Усе це, на підставі врахування розмірів (у форматі кількості мандатів) трьох найбільших парламентських партій, одна відносно іншої, а також відносно необхідної більшості депутатів/законодавців для досягнення «переможної квоти», дає підстави виокремити п'ять вичерпних і еквівалентних *варіантів або класів* партійних чи парламентсько-партійних систем: єдиної переможної партії, сильної домінуючої партії, топ-трьох партій, топ-двох партій, відкритої системи.

Таблиця 2

Варіанти або класи партійних чи парламентсько-партійних систем за методикою М. Лейвера та К. Бенойта

<table>
<tr><td>Наявність єдиної переможної партії</td><td colspan="4">Відсутність єдиної переможної партії</td></tr>
<tr><td>S1 ≥ W</td><td colspan="4">S1 < W</td></tr>
<tr><td rowspan="3">S1 ≥ W</td><td colspan="3">S1 + S2 ≥ W</td><td rowspan="2">S1 + S2 < W</td></tr>
<tr><td colspan="2">S1 + S3 ≥ W</td><td rowspan="2">S1 + S3 < W</td></tr>
<tr><td>S2 + S3 < W</td><td>S2 + S3 ≥ W</td></tr>
<tr><td>Система єдиної переможної партії</td><td>Система з сильно домінуючою партією</td><td>Система топ-трьох</td><td>Система топ-двох</td><td>Відкрита система</td></tr>
</table>

Партійна (парламентсько-партійна) система єдиної переможної партії (*S1 ≥ W*) передбачає такий сценарій розподілу парламентських мандатів, за якого одна партія з «переможною квотою» контролює усі законодавчі рішення.

Партійна (парламентсько-партійна) система з сильною домінуючою партією передбачає такий сценарій, коли домінуюча партія *P1* має достатньо багато мандатів для контролю законодавчих рішень. Однак сформувати переможну коаліцію, а тому й отримати «переможну квоту» можна лише за допомогою партій *P2* чи *P3* (*S1 +S2 ≥ W* або *S1 + S3 ≥ W*), але за умови, що *P2*та *P3* разом не можуть сформувати переможної коаліції (*S2 + S3 < W*). Це означає, що за класичними визначеннями, партія *P1* є законодавчо домінуючою [37; 65; 86]. Адже всі інші варіанти коаліцій обов'язково взаємовиключно-програшні. Натомість, партія *P1* сильно домінуюча,коли вона може сформувати переможну коаліцію чи з *P2*,чи з *P3*, а не лише з *P2*. За умови ж низької електоральної мінливості це означає, що партії *P2* та *P3* завжди ячленами тих переможних коаліцій, котрі не включають партії *P1*. Натомість партія *P1* є членом будь-якої двопартійної переможної коаліції. Стратегічне значення такого поділу мандатів у тому, що сильно домінуюча партія має привілейоване становищеу торгах за законодавчим процесом. У випадку, коли така партія виключена із переможної коаліції, яка обов'язково має включати партії *P2*та *P3*, то домінуюча партія може спокусити партію *P2* чи *P2* або, ймовірно, й інші основні партії сформувати нову переможну коаліцію. Партійні системи зі сильною домінуючою партією поширені і у випадку урядів більшості, й у випадку урядів меншості. Окрім того, саме арифметичні атрибути таких партійно-парламентських систем становлять одну з базових причин формування однопартійних та коаліційних урядів меншості.

Специфічний різновид партійних систем з домінуючою партією становлять партійні системи, де сильна домінуюча партія *P1* може формувати переможні коаліції із будь-якими партіями парламенту (*S1 + Sn ≥ W*). Таку сильну домінуючу партію М. Лейвер й К. Бенойт називають *системно-домінуючою*, а партійні системи за її участі – зі системно-домінуючою партією. Примітно, що будь-яка переможна коаліція без системно-домінуючої партії обов'язково повинна складатись із усіх інших партій парламенту. Інакше кажучи, найбільша партія плюс будь-яка інша партія або кожна партія, крім найбільшої. Це означає, що кожна партія парламенту,крім домінуючої, є досконалим замінником одна одної. Крім того, це необхідна та достатня умова системного домінування [38; 62], а різновид партійних систем зі сильною домінуючою партією часто властивий однопартійним урядам меншості. Однак не є варіантом системно-домінуючої партії гіпотетичний розподіл депутатських мандатів із-поміж партіями у п'ятипартійному парламенті, наприклад, за схемою 35, 25, 16, 16, 8. Адже переможними будуть усі варіанти двопартійних коаліцій із партією *P1*, окрім коаліції партій *P1* та *P5*. Такий варіант розподілу депутатських мандатів фактично буде прикладом системи з сильною домінуючою партією.

Партійна (парламентсько-партійна) система топ-трьох партій – сценарій такого розподілу депутатських мандатів, за якого кожна пара трьох найбільших і основних парламентських партій спроможна сформувати переможну коаліцію. Це означає, що формула такої партійної системи – $S2 + S3 \geq W$. Наслідками такої партійної системи є те, що: по-перше, незалежно від кількості партій у парламенті, лише три найбільші партії – основні; по-друге, кожна коаліція без участі будь-яких двох з трьох найбільших і основних парламентських партій є програшною; по-третє, три найбільших та основних партії у партійній системі топ-трьох партій є ідеальними замінниками одна одної у наборі мінімально-переможних коаліцій. Тобто сила найбільших і основних парламентських партій – сумірна, а сила інших парламентських партій дорівнює нулю чи прямує до нуля. У практичному сенсі це відображено в тому, що у випадку відсутності партії з абсолютною більшістю мандатів у парламенті чи провідній палаті парламенту насамперед перевіряється можливість творення мінімально-переможної коаліції другою і третьою за розміром партіями. У такому контексті партійні системи топ-трьох партій значною мірою нагадують чисті трипартійні системи (де інші парламентські партії відсутні), які на практиці трапляються зрідка.

Партійна (парламентсько-партійна) система топ-двох партій – сценарій такого розподілу депутатських мандатів, за котрого дві найбільших та основних партії парламенту/провідної палати парламенту можуть сформувати переможну коаліцію ($S1 + Sn \geq W$). Однак цього не може зробити будь-яка одна із таких двох партій за допомоги будь-якої іншої партії ($S1 + S3 < W$). Відповідно двопартійні переможні (мінімально-переможні) коаліції можливі тільки між двома найбільшими партіями парламенту, а всі інші коаліції – програшні. Наслідком такої партійної системи є те, що та чи інша партія з двох найбільших і основних партій парламенту завжди є членом суто двопартійних мінімально-переможних коаліцій.

Відкрита партійна (парламентсько-партійна) система становить сценарій такого розподілу депутатських мандатів, за якого в умовах визначальної нерівності партій у парламенті чи провідній палаті парламенту ($S1 + S2 < W$) не існує жодного варіанта формування двопартійної переможної коаліції. З огляду на це, зрозуміло, що друга за розмірами партія парламенту обов'язково повинна хоча б удвічі бути меншою від переможної квоти. Наслідками та передумовами такої партійної системи є те, що:по-перше, найбільша партія завжди хоча би вдвічі менша від переможної квоти (оскільки $S1 + S2 < W$, тоді $S1 < W/2$ й $S2 < W/2$, хоча $S1 \geq S2$); по-друге, кількість партій у партійній системі – не менша п'яти. Це означає, що будь-яка партія (навіть найбільша за розмірами) у намаганні створити переможну коаліцію повинна співпрацювати з двопартійними програшними коаліціями.

Будучи інтуїтивно легко зрозумілою, типологізація партійних (парламентсько-партійних) систем М. Лейвера і К. Бенойта дещо проблемна, оскільки науковці у ній

концентруються лише на арифметичних обмеженнях процесу законодавчого торгу, не апелюють до врахування інституційного середовища і вето-акторів.

Спільним (однак штучним) недоліком більшості типологій партійних систем,які конструюються та застосовуються для демократичних політичних режимів, є те, що вони не апелюють до *однопартійних систем і систем з партіями-гегемонами*.Однак на це є своя цілком очевидна причина, яка полягає в тому, що у демократіях у жодному випадку неможливими постають однопартійні системи і системи з партіями гегемонами. Ще один недолік усіх окреслених типологій партійних систем – вони не враховують варіанта *відсутності й несформованості партійної системи* (натомість окреслюють наявність «непартійної системи»), що може відбуватись унаслідок: а) панування у суспільстві політичної культури, яка не передбачає чи не заохочує існування та діяльності політичних партій в їхньому сучасному розумінні; б) встановлення вищою державною владою заборони чи обмеження (і постійної, і тимчасової) на створення та функціонування будь-яких політичних партій. *Перший тип ситуацій* може характеризуватися моментами, за котрих певні політичнісили намагаються створити політичні партії та, відповідно, партійну систему. Проте традиціоналістичне суспільство фактично заперечує, відкидає і зводить нанівець ці намагання, перетворюючи новостворені політичні псевдопартії на кліки, клани та інші неполітичні (радше – комунальні) організації. *У другому типі ситуацій* за певних обставин можуть сформуватись нелегальні партії, причому нерідко їхня основна діяльність зосереджується або за кордоном, або в тих регіонах країни, щовиходять із-під контролю правлячих у державі політичних еліт. Інколи трапляється, що партії легалізовано. Проте вища державна влада (зазвичай у недемократичних політичних режимах) різними механізмами намагається ослабити їхній політичний вплив і/чи посилити власний політичний вплив, апелюючи, зокрема, до принципів технократичного чи псевдотехнократичного (загалом – непартійного) урядування, фальсифікуючи вибори на користь непартійних кандидатів на державні посади, атакож імплементуючи такі різновиди виборчих систем, які сприяють не партіям, а персоналіям. Однак, навіть попри це, зазначений недолік усіх розглянутих нами типологій партійних систем відносний. Адже у сучасному світі дуже рідко зустрічаються країни, у яких відсутніми або несформованими є партійній системи, тобто країни, де сформовано так звані непартійні системи. Водночас, до феномену непартійності системи інколи доводиться апелювати хоча би частково. Так, ідеться про окремі випадки застосування мажоритарних виборчих систем або мажоритарних складових змішаних виборчих систем у країнах, де тільки почали виникати політичні партії. Річ у тому, що у таких країнах на виборні посади часто обирають непартійних кандидатів, котрі повністю чи частково деструктурують партійні системи, змінюють їхній вигляд або тип і загалом ускладнюють процес визначення типу та динаміки розвитку партійної

системи. У зв'язку з цим вони, щонайменше, потребують урахування, хоча б у конструюванні типологізації партійних систем.

У цьому контексті пропонуємо підхід до типологізації партійних систем, який полягає у врахуванні частки непартійних депутатів у складі легіслатур. Пояснюємо це тим, що непартійні депутати у деяких, особливо пострадянських (та не повністю демократичних, гібридних чи автократичних), країнах звикло становлять або раніше становили основу (чи складову) парламентської підтримки президентів[1], тому є важливими типологізаційно. Для врахування цього факту, беремо за основу таксономію партійних систем А. Сіароффа [76; 77] та доповнюємо/модифікуємо її певними індикаторами, отримуючи новий класифікаційний ряд партійних систем (типологія *І. Осадчука*). Причому виокремлено такі індикатори класифікації партійних систем: 1) кількість і розмір релевантних парламентських партій (частка мандатів релевантної партії є ≥ 3 % від фактичного складу легіслатури); 2) концентрація мандатів двох найбільших партій у легіслатурі; 3) співвідношення мандатів першої та другої за розмірами партій у легіслатурі; 4) співвідношення мандатів другої і третьої за розмірами партій у легіслатурі; 5) частка непартійних депутатів/рівень непартійності у легіслатурі. Більшість із них відповідає теоретико-методологічним зауваженням і логіці А. Сіароффа, а уточнення потребує індикатор співвідношення мандатів першої та другої за розмірами партій у легіслатурі. Річ у тому, що врахування цього індикатора дає змогу дистинктивно глянути на *природу таких типів парій*, як велика і домінуюча, і виокремити феномен супердомінуючої партії. У кількісному зрізі *домінуюча партія* – це партія, котра має понад 50 % мандатів у легіслатурі; *супердомінуюча партія* – це партія, яка має більше 75 % мандатів у легіслатурі; *велика партія* – партія, що не є домінуючою чи супердомінуючою, але концентрація її парламентських мандатів більша ніж удвічі від концентрації мандатів будь-якої іншої партії в легіслатурі. Крім того, теоретико-методологічно новий індикатор – *рівень непартійності у легіслатурі*, що може бути низьким, середнім або високим. Низький рівень непартійності притаманний для кейсів, коли частка непартійних депутатів менша чи дорівнює 16,7 % від фактичного складу легіслатури. Середній рівень непартійності – це кейс, коли частка непартійних депутатів становить від 16,8 % до 33,4 % від фактичного складу легіслатури. Врешті,високий рівень непартійності властивий для кейсів, коли частка непартійних депутатівстановить від 33,5 % до 50,0 % від фактичного складу легіслатури. Відтак на підставі врахування перелічених індикаторів виокремлення типів партійних систем має бути двопорядковим: спочатку визначається логіка міжпартійної конструкції упартійній

[1] Наприклад, у Білорусі в 2000–2016 рр. партійна система є непартійною. Окрім того, для партійних систем Казахстану, Киргизстану, Росії, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану тощо на певних етапах еволюції був/є властивий певний (низький, середній чи високий) «рівень непартійності» [4, с. 214–215].

системі, а згодом (за можливості) вона доповнюється параметром рівнянепартійності партійної системи. Так, можна отримати такі типи партійних систем:

1. О*днопартійні*, в яких функціонує одна релевантна партія.

2. *Двопартійні незбалансовані (односторонні) з однією домінуючою партією*, де концентрація парламентських мандатів двох релевантних партій становить не менше 95 %, а одна з цих партій має понад 50 % мандатів у парламенті.

3. *Двопартійні незбалансовані (односторонні) з однією супердомінуючою партією*, у яких концентрація парламентських мандатів двох релевантних партій становить не менше 95 %, а одна з цих партій має понад 75 % мандатів у парламенті.

4. *Двопартійні збалансовані (змагальні)* (реально двопартійні без домінуючих чисупердомінуючих партій), у котрих: концентрація парламентських мандатів двохрелевантних партій становить 95 % і більше, а відношення мандатів найбільшої парламентської партії до другої становить менше «2»

5. *Дво-з-половиною партійні,* в яких: кількість релевантних партій коливається від 3 до 5; жодна з цих партій не є домінуючою чи супердомінуючою; концентрація парламентських мандатів двох найбільших партій становить 80–95 %; відношення мандатів першої парламентської партії до другої становить менше «2»; відношення мандатів другої партії до третьої становить «2,5» та більше.

6. П*омірковано-багатопартійні з однією великою партією*, де: кількість релевантних партій коливається від 3 до 5; жодна із цих партій не є домінуючою чи супердомінуючою; відношення парламентських мандатів першої партії щодо другої становить понад «2».

7. П*омірковано-багатопартійні з однією домінуючою партією*, в яких: кількість релевантних партій коливається від 3 до 5; одна з цих партій має понад 50 % мандатів у парламенті.

8. П*омірковано-багатопартійні з однією супердомінуючою партією,* у котрих: кількість релевантних партій коливається від 3 до 5; одна з цих партій має понад 75 % мандатів у парламенті.

9. П*омірковано-багатопартійні з двома великими партіями*. У них: кількість релевантних партій коливається від 3 до 5; жодна з цих партій не є домінуючою чи супердомінуючою; відношення мандатів першої парламентської партії до другої менше «2»; відношення мандатів другої партії щодо третьої «2,5» і більше.

10. П*омірковано-багатопартійні з відносною рівновагою (розмірним балансом) партій*, у котрих: кількість релевантних партій коливається від 3 до 5; відношення мандатів першої парламентської партії до другої становить менше «2»; відношення мандатів другої партії до третьої становить менше «2,5».

11. Н*адмірно-багатопартійні з однією великою партією,* в яких: кількість релевантних політичних партій парламенту від п’яти до десяти; жодна з цих партій не є

домінуючою чи супердомінуючою; співвідношення кількості мандатів першої парламентської партії до другої становить понад «2».

12. Н*адмірно-багатопартійні з однією домінуючою партією*. У них: кількість релевантних політичних партій парламенту від п'яти до десяти; одна із цих партій має понад 50 % мандатів у парламенті.

13. Н*адмірно-багатопартійні з однією супердомінуючою партією,* у котрих: кількість релевантних політичних партій парламенту від п'яти до десяти; одна з цих партій має понад 75 % мандатів у парламенті.

14. Н*адмірно-багатопартійні з двома великими партіями*, де: кількість релевантних політичних партій парламенту від 5 до 10; жодна із цих партій не є домінуючою або супердомінуючою; співвідношення мандатів першої парламентської партії до другої становить менше «2»; відношення мандатів другої партії до третьої у парламенті становить «2,5» і більше.

15. Н*адмірно-багатопартійні з відносною рівновагою (чи розмірним балансом) партій*, в яких: кількість релевантних партій парламенту від 5 до 10; відношення мандатів першої парламентської партії до другої становить менше «2»; відношення мандатів другої партії щодо третьої становить менше «2,5».

16. А*томізовані з однією великою партією*. У них: кількість релевантних політичних партій парламенту більше десяти; жодна з цих партій не є домінуючою чи супердомінуючою; співвідношення кількості мандатів першої парламентської партії до другої становить понад «2».

17. А*томізовані з однією домінуючою партією,* у котрих: кількість релевантних політичних партій парламенту більше десяти; одна з цих партій має понад 50 % мандатів у парламенті.

18. *Атомізовані з однією супердомінуючою партією,* де: кількість релевантних політичних партій парламенту більше десяти; одна з цих партій має понад 75 % мандатів у парламенті.

19. А*томізовані з двома великими партіями*. У них: кількість релевантних політичних партій парламенту більше 10; жодна із цих партій не є домінуючою або супердомінуючою; відношення мандатів першої парламентської партії до другої менше «2»; відношення мандатів другої партії до третьої «2,5» і більше.

20. А*томізовані з відносною рівновагою (розмірним балансом) партій*, в яких: кількість релевантних партій парламенту більше 10; відношення мандатів першої парламентської партії до другої менше «2»; відношення мандатів другої партії щодо третьої менше «2,5».

21. Н*епартійні*, де непартійні депутати мають понад 50 % мандатів[1].

[1] Більш детально див. [4].

Отже, підсумовуючи існуючі та нові теоретико-методологічні параметри й підходи до типологізації партійних систем, зазначимо, що проблема таксономії партійнихсистем – дуже комплексна та складна.

По-перше, очікуваний/отримуваний результат типологізації партійних систем майже завжди залежить від того, як ми підраховуємо партії. Враховуючи те, що існує два ключових методи та підходи до оцінювання і підрахунку партій, – перший становить кількісний індекс ефективної кількості партій, а другий – якісний аналіз конкуренції між партіями. У зв'язку з цим потрібно виокремлювати два «чистих», чи ідеальних ракурси типологізації партійних систем – кількісний і якісний. І хоч ці ракурси часто обговорюють із погляду їх технічних достоїнств, мабуть, важливішу відмінність становлять їхні системно-аналітичні патерни або те, як вони підраховують політичні партії. Кількісний підхід головно фокусується на голосах виборців і мандатах партій, натомість якісний підхід – на міжпартійній конкуренції у контексті формування, функціонування та відповідальності урядових кабінетів. Унаслідок цього часто, на думку О. Ніедермаєра [64], А. Кройссанта та Ф. Волкела [29], кількісний підхід іменують *електоральним виміром* у типологізації партійних систем, що опирається на такі маркери порівняльного аналізу, як абсолютна й ефективна кількість партій, відносний розмір партій, фрагментація й асиметрія партійних систем (на підставіскладу парламенту/провідної палати парламенту), політична орієнтація і поведінка (на основі ідеологічних позицій партій та їхніх стратегій електоральної змагальності й поляризації у партійних системах). Натомість якісний підхід досить часто називають *урядовим виміром* у типологізації партійних систем, оскільки він фокусується на таких системних складових, як ригідність/стійкість процедур під час формування урядових кабінетів і зміни у патернах коаліційності. Обидва ракурси мають сильні та слабкі сторонни; так само обидва ракурси мають технічні плюси і мінуси. Тому модерні типологізації партійних систем поступово стають білатеральними, бо засновані і на кількісних, і на якісних методах та підходах до оцінювання й підрахунку партій.

По-друге, будь-яка ефективна логіка типологізації партійних систем за внутрішньою структурою повинна бути не лише вичерпною та взаємовиключною (має охоплювати всі відповідні випадки в єдиній аналітичній категорії), а й «заощадливою» (повинна охоплювати якомога меншу кількість категорій) та «природною, але не штучною» [45; 53, с. 7]. При чому, за А. Лейпхартом, цілком очевидно: «природність класифікації є питанням міри: що більше вона помагає у відкритті емпіричних залежностей, то більше природною вона є. Згідно з Дж. Хакслі, всяка природна класифікація дає змогу зробити максимальну кількість «передрікань та відрахувань». З огляду на це, природна типологізація партійних систем повинна визначатися двома головними функціями: 1) полегшувати

порівняння та розрізнення між різними типами партійних систем і помагати у відкритті важливих характеристик, які логічно не залежать від критеріїв, через котрі відбувається визначення типів партійних систем, але котрі емпірично асоційовані з різними типами партійних систем; 2) сприяти порівнянням у межах кожного типу партійних систем та атрибутів партійних систем, що виведені як спільні всіма партійними системами, у межах котрих конкретний тип партійної системи виконує роль контрольної змінної та параметра. У цьому контексті, дляприкладу, в одних країнах доцільно аналізувати рівень непартійності партійної системи, а в інших – ні, хоча загалом така потреба визначається емпірично. Загалом очевидно, що доконаним фактом є наукова позиція, згідно з якою про те, наскільки конструювання певної типологізації партійних систем є природним, а не штучним, можна стверджувати винятково на підставі її верифікації та перевірки на практиці.

Пропонуємо це здійснити на прикладі партійної системи України в 1990–2016 рр., на підставі чого можна перевірити/верифікувати емпіричну відповідність таксономії партійної системи у нашій державі теоретико-методологічному профілю партійних систем відповідно до їхніх різних типологізацій. Це важливо із огляду на те, що: 1) допомагає перевірити всеохоплюваність запропонованих типологій партійних систем; 2) рефлексує емпіричну та практичну картину ефективності різних типологізацій партійних систем на підставі їхньої верифікації упродовж певного періоду часу; 3) виокремлює теоретичні індикатори та патерни різних типологізацій партійних систем, які найефективніше спрацьовують на практиці; 4) виявити різнобічну специфіку партійної системи України, її якісні та кількісні параметри тощо. Виокремлені пункти було вирішено верифікувати на підставі переведення якісних і кількісних, електоральних та урядових патернів теоретичних типологізацій партійних систем в емпіричну площину на прикладі України, але без апелювання до історії становлення партій і партійної системи у нашій державі. Внаслідок цього намічено тенденцію уникнення різних нетипологізаційних екскурсів у партійну систему України, натомість запропоновано згенерувати лише результати позиціонування партійної системи України в 1990–2016 рр. (див. табл. 3).

Таблиця 3

Порівняльна верифікація теоретичних типологізацій партійних систем на прикладі України в 1990–2016 рр.[1]

Дата парламентських виборів	Березень 1990 р.	Квітень 1994 р.	Березень 1998 р.	Березень 2002 р.	Березень 2006 р.	Вересень 2007 р.	Жовтень 2012 р.	Жовтень 2014 р.
1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*	*8*	*9*
Виборча система	Мажоритарна абсолютної більшості (450)	Мажоритарна абсолютної більшості (450)	Змішана паралельна: мажоритарна відносної більшості (225) + пропорційна (225) закритих списків	Змішана паралельна: мажоритарна відносної більшості (225) + пропорційна (225) закритих списків	Пропорційна (450) закритих списків	Пропорційна (450) закритих списків	Змішана паралельна: мажоритарна відносної більшості (225) + пропорційна (225) закритих списків	Змішана паралельна: мажоритарна відносної більшості (225) + пропорційна (225) закритих списків
Номінальний (повний) склад парламенту, №	450	450	450	450	450	450	450	450
Фактичний (обраний) склад парламенту, №	442	338	445	447	450	450	445	423
Партійні/непартійні мандати парламенту, %	98,6/1,4	50,3/49,7	75,1/24,9	79,4/20,6	100/0	100/0	90,3/9,7	77,3/22,7
Абсолютна кількість партій парламенту, №	2	14	19	10	5	5	9	11
Кількість релевантних партій (≥ 3 % мандатів)	2	4	8	6	5	5	5	6
Найбільша партія парламенту, %	74,5	25,4	27,2	24,8	41,3	38,9	41,6	31,2
Концентрація партій парламенту (мандати двох найбільших партій парламенту), %	98,6	31,3	37,5	47,4	70,0	73,6	64,3	50,6
Концентрація партій парламенту (мандати трьох найбільших партій парламенту), %	98,6	36,9	45,1	62,2	88,0	89,6	73,3	58,4

[†] Порівняльну верифікацію теоретичних типологізацій партійної системи на прикладі України здійснено з огляду на декілька зауважень: 1) враховано як партійну, так і непартійну композицію українських легіслатур; 2) не враховано вакантних мандатів в українських легіслатурах, тобто аналіз здійснено виняткова стосовно фактичного (обраного) складу українських легіслатур. У випадку України це генерує додаткові складнощі з визначенням типу партійної системи, адже в українських парламентах декілька разів, зокрема в 1990, 1994, 1998, 2002, 2012 та 2014 рр., було репрезентовано (внаслідок застосування мажоритарної виборчої системи або змішаної виборчої системи паралельного членства) чималу кількість непартійних депутатів.

Продовження табл. 3

1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*	*8*	*9*
Відношення мандатів першої партії до другої	3,0	4,3	2,6	1,1	1,4	1,1	1,8	1,6
Відношення мандатів другої партії до третьої	–	1,1	1,4	1,5	1,6	2,2	2,5	2,5
Індекс парламентської фракціоналізації Рея	0,38	0,93	0,90	0,86	0,71	0,70	0,76	0,85
Індекс ефективної кількості парламентських партій Лааксо і Таагепери	1,60	13,50	9,80	7,02	3,41	3,30	4,09	6,64
Індекс ефективної кількості парламентських партій Молінера	1,16	2,71	3,70	4,98	2,42	2,65	2,20	3,35
Індекс ефективної кількості парламентських партій Данієві і Бусева	1,47	8,71	6,74	5,52	2,92	2,94	3,25	4,92
Індекс ефективної кількості парламентських партій Голосова	1,34	3,09	4,23	4,27	2,85	3,00	2,64	3,45
Тип партійної системи за М. Дюверже	Однопартійна	Багатопартійна (поліпартійна)	Багатопартійна (поліпартійна)	Багатопартійна (поліпартійна)	Багатопартійна (поліпартійна)	Багатопартійна (поліпартійна)	Багатопартійна (поліпартійна)	Багатопартійна (поліпартійна)
Тип партійної системи за Р. Далем	–	Змагально-кооперативна	Змагально-кооперативна	Змагально-зрощена	Змагальна	Змагальна	Змагально-зрощена	Змагальна
Тип партійної системи за Ж. Блонделем	–	Багатопартійна без домінуючої партії	Багатопартійна без домінуючої партії	Багатопартійна без домінуючої партії	Багатопартійна без домінуючої партії	Багатопартійна без домінуючої партії	Багатопартійна без домінуючої партії	Багатопартійна без домінуючої партії
Тип партійної системи за С. Ровканом[1]	–	РБС (СП)	РБС (СП)	РБС (РР)	РБС (РР)	РБС (СП)	РБС (СП)	РБС (РР)
Тип партійної системи за Дж. Сарторі	З домінуючою партією	Багатопартійна поляризованого плюралізму	Багатопартійна поляризованого плюралізму	Багатопартійна поляризованого плюралізму	Багатопартійна поляризованого плюралізму	Багатопартійна поляризованого плюралізму	Багатопартійна поляризованого плюралізму	Багатопартійна поміркованого плюралізму
Тип партійної системи за Г. Сьйтом	Система домінування/ нерівноважна	Система фрагментації/ розпорошена	Система фрагментації/ розпорошена	Система фрагментації/ розпорошена	Система фрагментації/ рівноважна	Система фрагментації/ рівноважна	Система фрагментації/ рівноважна	Система дифузії/ рівноважна

[1] Умовні позначення: РБС (СП) – рівномірна багатопартійна система ("сегментованого плюралізму"); РБС (РР) – рівномірна багатопартійна система ("розділена робоча")|

Закінчення табл. 3

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Тип партійної системи за А. Вейроом[1]	СДП	Cs35П6ВП	CsCБн5П	CsCБн5П	Cs35П6ВП	Cs35П6ВП	Cs35П6ВП	CsCБн5П
Тип партійної системи за П. Мєром	–	Система малих партій	Система малих партій	Система посередніх партій	Система великих партій	Система великих партій	Система гібридних партій	Система посередніх партій
Тип партійної системи за А. Сіроффом[2]	2ПНОС	ПБПз1ВП	НБПз1ВП	НБПзВРП	ПБПзВРП	ПБПзВРП	ПБПз2ВП	НБПз2ВП
Тип партійної системи за С. Волінцем	Двопартійна надмірно поляризована відцентрової змагальності	Обмежена багатопартійна значно поляризована відцентрової змагальності	Розширена багатопартійна значно поляризована відцентрової змагальності	Розширена багатопартійна значно поляризована доцентрової змагальності	Обмежена багатопартійна помірно поляризована відцентрової змагальності	Обмежена багатопартійна значно поляризована відцентрової змагальності	Обмежена багатопартійна значно поляризована відцентрової змагальності	Розширена багатопартійна помірно поляризована доцентрової змагальності
Тип партійної системи за А. Блау	Диспропорційна півторапартійна однопартійної виконавчої влади	Диспропорційна багатопартійна багатопартійної виконавчої влади	Помірковано пропорційна багатопартійна багатопартійної виконавчої влади	Помірковано пропорційна багатопартійна багатопартійної виконавчої влади	Пропорційна багатопартійна багатопартійної виконавчої влади	Пропорційна багатопартійна багатопартійної виконавчої влади	Помірковано пропорційна багатопартійна півторапартійної виконавчої влади	Помірковано пропорційна багатопартійна багатопартійної виконавчої влади
Тип партійної системи за М. Лейвером та К. Бенойтом	Система єдиної переможної партії	Відкрита система	Відкрита система	Відкрита система	Система з сильною домінуючою партією	Система топ-трьох партій	Система з сильною домінуючою партією	Відкрита система
Тип партійної системи за І. Осадчуком[3]	2ПНз1ДП + низький рівень н/п	ПБПз1ВП + високий рівень н/п	НБПз1ВП + середній рівень н/п	НБПзВРП + середній рівень н/п	ПБПзВРП	ПБПзВРП	ПБПз2ВП + низький рівень н/п	НБПз2ВП + середній рівень н/п

[1] Умовні позначення: СДП – система домінуючої партії; Cs35П6ВП – система з трьома-п'ятьма партіями без великої партії; CsCБн5П – система з сумірними більш, ніж п'ятьма партіями.

[2] Умовні позначення: 2ПНОС – двопартійна незбалансована (односторонняя) система; ПБПз1ВП – помірковано-багатопартійна система з однією великою/домінуючою партією; НБПз1ВП – надмірно-багатопартійна система з однією великою/домінуючою партією; НБПзВРП – надмірно-багатопартійна система з відносною рівновагою (чи розмірним балансом) партій; ПБПзВРП – помірковано-багатопартійна система з відносною рівновагою (чи розмірним балансом) партій; ПБПз2ВП – помірковано-багатопартійна система з двома великими/головними партіями; НБПз2ВП – надмірно-багатопартійна система з двома великими/головними партіями.

[3] Умовні позначення: 2ПНз1ДП – двопартійна незбалансована (односторонняя) система з однією домінуючою партією; ПБПз1ВП – помірковано-багатопартійна система з однією великою партією; НБПз1ВП – надмірно-багатопартійна система з однією великою партією; НБПзВРП – надмірно-багатопартійна система з відносною рівновагою (або розмірним балансом); ПБПзВРП – помірковано-багатопартійна система з відносною рівновагою (чи розмірним балансом) партій; ПБПз2ВП – помірковано-багатопартійна система з двома великими партіями; НБПз2ВП – надмірно-багатопартійна система з двома великими партіями; н/п – непартійність

На основі порівняльної верифікації теоретичних типологізацій партійних систем на прикладі України в 1990–2016 рр. очевидно: 1) для країни перманентно (хоч не завжди) властивий низький або середній рівень непартійності партійної системи, що спричинено переважно особливостями реалізовуваної виборчої системи; 2) в Україні нестабільною є абсолютна кількість парламентських партій, однак приблизно співвідносна – абсолютна кількість релевантних парламентських партій (починаючи з 2002 р. – на рівні 5–6); 3) партійна система країни звикло не тяжіє до двопартійності, натомість вона – багатопартійна без домінуючої партії (хоча часто з однією чи декількома великими політичними партіями); 4) партійна система України є звикло (починаючи з 1994 р.) і переважно надмірно і лиш інколи помірно фракціоналізованою, але загалом детермінується варіативністю ефективної кількості партій, тобто зміною від обмеженого плюралізму до надмірного плюралізму; 5) партійна система України почала визначатись головно патернами поміркованого плюралізму, починаючи з 2014 р., хоч вони частково були притаманними для країни і раніше (однак система більше відповідала феномену поляризованого плюралізму); 6) партійна система України переважно (особливо з 2006 р.) рівноважна, а не розпорошена; 7) партійна система України здебільшого (особливо до 2014 р.) визначається ознаками й атрибутами відцентрового типу міжпартійної конкуренції, хоча й детермінується багатопартійною структурою виконавчої влади. Зауважуючи продемонстровані кореляції, цілком очевидно, що партійна система України є слабо інституціоналізованою. Однак підтвердження такого твердження потребує подальших досліджень, оскільки просте кількісне вимірювання партій і на цій основі здійсненнятипологізації партійної системи України не повністю демонструє особливості міжпартійної конкуренції і співпраці. Це означає, що надалі доцільно враховувати і кількісно-розмірні показники партій, і патерни/часові тривалості їхньої співпраці. Крім того, варто апелювати і до показників електоральної мінливості на рівні виборів та парламенту, а також враховувати пропорційність/диспропорційність результатів парламентських виборів.

Екстраполюючи ж емпіричні висновки на теоретико-методологічну площину зіставлення й верифікації різних типологізацій партійних систем, можна стверджувати: для оцінювання типу партійної системи у конкретній країні недостатньо не лише однієї типологізації партійних систем, а й розгляду одних виборів у тій чи іншій країні. Натомість доцільно верифікувати різні методики й аналізувати різні часові періоди усіх виборів в окремій країні, а тип партійної системи визначати на підставі аналізу динаміки зміни останньої, хоч і концентруватись на врахуванні типу партійної системи у певній країні за результатами останніх на момент аналізу виборів.

Список використаних джерел

1. Кармазіна М. Етапи розвитку багатопартійності в Україні (кінець 1988 – 2011 рр.) України / Марія Кармазіна // Партійна система сучасної України : еволюція, тенденції та перспективи розвитку : матеріали Міжнар. науково-практ. конф., 24–25 листоп. 2011 р. – К. : ІПіЕНД, 2012. – С. 75–106.
2. Лебедюк В. Конфігурація партійної системи України : нисхідні та висхідні тенденції / Лебедюк Віталій // Сучасна українська політика : зб. наукових праць. – 2013. – №. 28. – С. 157–169.
3. Мелешевич А. Проблеми інституціоналізації та перспективи розвитку партійної системи України / Андрій Мелешевич // Партійна система сучасної України : еволюція, тенденції та перспективи розвитку : матеріали Міжнар. науково-практ. конф., 24–25 листопада 2011 р. – К. : ІПіЕНД, 2012. – С. 46–63.
4. Осадчук І. Політичні інститути пострадянських країн: порівняльний аналіз : навч. посіб. / Ігор Осадчук. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – С. 202–215.
5. Особливості партій і партійних систем у країнах Вишеградської групи й інших країнах Центрально-Східної Європи // Романюк Анатолій. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградськоїгрупи та інших країн Центрально-Східної Європи : монографія / Анатолій Романюк, Віталій Литвин. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – С. 354–414.
6. Рагозин Н. Украина : партии и партийная система : монография / Н. Рагозин. – Донецк : Норд-пресс, 2006. – 202 с.
7. Романюк А. Партії та електоральна політика / Анатолій Романюк, Юрій Шведа. – Львів, 2005. – 365 с.
8. Шведа Ю. Партійна система незалежної України : етапи трансформації / Юрій Шведа // Освіта регіону : Політологія. Психологія. Комунікації. – 2009. – № 3. – С. 50–55.
9. Шведа Ю. Політичні партії : енциклопедичний словник / Юрій Шведа. – Львів, 2005. – 488 с.
10. Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем : навчальний посібник / Юрій Шведа. – Львів, 2004. – 528 с.
11. Шведа Ю. Трансформація партійної системи в контексті трансформації політичної системи України / Юрій Шведа // Українська національна ідея : реалії та перспективи розвитку. – 2007. – № 19 – С. 165–173.
12. Abedi A. Challenges to Established Parties : The Effects of Party System Features on the Electoral Fortunes of Anti-Political-Establishment Parties / Amir Abedi // European Journal of Political Research. – 2002. – Vol. 41. – P. 551–583.
13. Almond G. Comparative Political Systems / Gabriel Abraham Almond // Journal of Politics. – 1956. – Vol. 28. – №. 3. – P. 391–401.

14. Almond G. Comparative Politics : A Developmental Approach / Gabriel A. Almond, Bingham G. Powell. – Boston : Little, Brown, 1966. – 348 p.
15. Almond G. Comparative Politics : A Theoretical Framework / Gabriel A. Almond, Bingham G. Powell., Robert J. Mundt. – Harpercollins College Div, 1993. – 250 p.
16. Almond G. Introduction : A Functional Approach to Comparative Politics / Gabriel A. Almond // Almond G. The Politics of the Developing Areas / Gabriel A. Almond, James S. Coleman. – Princeton, N.J. : Princeton University Press, 1960. – P. 3–64.
17. Almond G. The Politics of the Developing Areas / Gabriel Abraham Almond, James S. Coleman. – N.J. : Princeton University Press, 1960. – 591 p.
18. Ansolabehere S. Voting weights and formateur advantages in the formation of coalition governments / Stephen Ansolabehere, James M. Snyder, Aaron B. Strauss, Michael M. Ting // American Journal of Political Science. – 2005. – Vol. 49. – № 3. – P. 550–563.
19. Ball A. Modern Politics and Government : 6th edition / Alan R. Ball, Guy B. Peters. – New York; London : Chatham House, 2000. – 322 p.
20. Banzhaf J. Weighted voting doesn't work : a mathematical analysis / John Banzhaf // Rutgers Law Review. – 1965. – Vol. 19. – P. 317–341.
21. Bardi L. The Parameters of Party Systems / Luciano Bardi, Peter Mair // Party Politics. – 2008. – Vol. 14. – №. 2. – P. 147–166.
22. Bartolini S. Identity, competition, and electoral availability : the stabilization of European electorates 1885-1985 / Stefano Bartolini, Peter Mair. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990. – 363 p.
23. Benoit K. The Integer Arithmetic of Legislative Dynamics / Kenneth Benoit, Michael Laver // Presented at the Workshop on Party Switching. – Charlottesville : University of Virginia, 10–14 July 2005. – 36 p.
24. Blau A. Party System Profiles : A New Way of Describing and Categorizing Party Systems / Adrian Blau // Paper for Elections, Public Opinion and Parties annual conference. – Manchester : University of Manchester, 12–14 September 2008. – 26 p.
25. Blau A. The effective number of parties at four scales : votes, seats, legislative power and cabinet power / Adrian Blau // Party Politics. – 2008. – Vol. 14. – № 2. – P. 167–187.
26. Blondel J. Party Systems and Patterns of Government in Western Democracies / Jean Blondel // Canadian Journal of Political Science. – 1968. – Vol. 1. – № 2. – P. 180–203.
27. Capoccia G. Defending Democracy : Reactions to Political Extremism in Inter-War Europe / Giovanni Capoccia // European Journal for Political Research. – 2001. – Vol. 39. – № – P. 431–460.

28. Carrillo-Flórez F. Democracies in Development : Politics and Reform in Latin America / Fernando Carrillo-Flórez, Koldo Echebarría, J. Mark Payne, Andrés Allamand Zavala, Mercedes Mateo Díaz, Edmundo Jarquín Calderon, Flavia Freidenberg, Daniel Zovatto G. – Washington : Inter-American Development Bank, 2002. – 332 p.
29. Croissant A. Party system types and party system institutionalization : Comparing new democracies in East and Southeast Asia / Aurel Croissant, Philip Volkel // Party Politics. – 2012. – Vol. 18. – № 2. – P. 235–265.
30. Daalder H. Western European Party Systems : Continuity and Change / Hans Daalder, Peter Mair. – London, Beverly Hills, New Delhi : Sage Publications, 1983. – 465 p.
31. Dahl R. Party Systems and Patterns of Opposition / Robert Alan Dahl // Mair P. The West European Party Systems / Peter Mair. – Oxford : Oxford University Press, 1990. – P. 297–301.
32. Dahl R. Patterns of Opposition / Robert Alan Dahl // Dahl R. Political Opposition in Western Democracies / Robert Alan Dahl. – Yale University Press, 1966. – P. 332–347.
33. Dunleavy P. Constructing the Number of Parties / Patrick Dunleavy, Françoise Boucek // Party Politics. – 2003. – Vol. 9. – № 3. – P. 291–315.
34. Duverger M. Political Parties : Their Organization and Activity in the Modern State / Maurice Duverger. – New York : John Wiley & Sons, 1954. – 439 p.
35. Duverger M. The Two-Party System and the Multiparty System / Maurice Duverger // Mair P. The West European Party Systems / Peter Mair. – Oxford : Oxford University Press, 1990. – P. 288–290.
36. Druckman J. The missing piece : measuring portfolio salience in Western European parliamentary democracies / James Druckman, Paul Warwick // European Journal of Political Research. – 2005. – Vol. 44. – No. 1. – P. 17–42.
37. Einy E. On connected coalitions in dominated simple games / Ezra Einy // International Journal of Game Theory. – 1985. – Vol. 2. – P. 103–125.
38. Fréchette G. Behavioral identification in coalitional bargaining : an experimental analysis of demand bargaining and alternating offers / Guillaume Fréchette, John H. Kagel, Massimo Morelli // Econometrica. – 2005. – Vol. 73. – № 6. – P. 1893–1937.
39. Freixas J. On the existence of a minimum integer representation for weighted voting systems / Josep Freixas, Xavier Molinero // Annals of Operations Research. – 2009. – Vol. 166. – № 1. – P. 243–260.
40. Golosov G. The Effective Number of Parties : A New Approach / Grigorii Golosov // Party Politics. – 2010. – Vol. 16. – № 2. – P. 171–192.

41. Holcombe A. Parties, Political / Arthur Holcombe // Seligman E. Encyclopaedia of the Social Sciences / Edwin R. A. Seligman. – New York : The MacMillan Company, 1933. – Vol. 11. – P. 590–594.
42. Jupp J. Political Parties / James Jupp. – London : Routledge and Kegan Paul, 1968. – 114 p.
43. Kuenzi M. Party System Institutionalization in 30 African Countries / Michelle Kuenzi, Gina Lambright // Party Politics. – 2001. – Vol. 7. – № 4. – P. 437–468.
44. Laakso M. The Effective Number of Parties : A Measure with Application to West Europe / Markku Laakso, Rein Taagepera // Comparative Political Studies. – 1979. – Vol. 12. – No. 1. – P. 3–27.
45. Lange P. Typologies of Democratic Systems : From Political Inputs to Political Economy / Peter Lange, Hudson Meadwell // Wiarda H. New Directions in Comparative Politics / Howard Wiarda. – Boulder, CO : Westview, 1991. – P. 59–81.
46. LaPalombara J. The Origin and Development of Political Parties / Joseph LaPalombara, Myron Weiner // LaPalombara J. Political Parties and Political Development / Joseph LaPalombara, Myron Weiner. – Princeton; NJ : Princeton University Press, 1966. – P. 3–42.
47. Laver M. Negotiation in legislatures over government formation / Michael Laver, Scott de Marchi, Hande Mutlu // Public Choice. – 2011. – Vol. 147. – №3. – P. 285–304.
48. Laver M. Policy and Party Competition / Michael J. Laver, Walter Ben Hunt. – London : Routledge, 1992. – 328 p.
49. Laver M. The Basic Arithmetic of Legislative Decisions / Michael Laver, Kenneth Benoit // Presented at the Conference in Honor of Norman Schofield. – Washington University, 26–27 April 2013. – 36 p.
50. Laver M. The Basic Arithmetic of Legislative Decisions / Michael Laver, Kenneth Benoit // American Journal of Political Science. – 2015. – Vol. 56. – № 2. – P. 275–291.
51. Laver M. The evolution of party systems between elections / Michael Laver, Kenneth Benoit // American Journal of Political Science. – 2003. – Vol. 47. – № 2. – P. 215–233.
52. Lijphart A. Patterns of Democracy : Government Forms and Performance in Thirty-six Countries / Arend Lijphart. – Yale University Press, 1999. – 351 p.
53. Lijphart A. Typologies of Democratic Systems / Arend Lijphart // Comparative Political Studies. – 1968. – Vol. 1. – № 1. – P. 3–44.
54. Macridis R. Political Parties : Contemporary Trends and Ideas / Roy C. Macridis. – New York : Harper & Row, 1967. – 268 p.

55. Mainwaring S. Introduction : Party Systems in Latin America / Scott Mainwaring, Timothy R. Scully // Mainwaring S. Building Democratic Institutions : Party Systems in Latin America / Scott Mainwaring, Timothy R. Scully. – Stanford : Stanford University Press, 1995. – P. 1–34.
56. Mair P. Comparing Party Systems / Peter Mair // LeDuc L. Comparing Democracies 2 : New Challenges in the Study of Elections and Voting / Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi, Pippa Norris. – Sage Publications, 2002. – P. 88–107.
57. Mair P. Party system change / Peter Mair // Katz R. Handbook of Party Politics / Richard Katz, William Crotty. – Sage Publications, 2006. – P. 63–73.
58. Mair P. Party System Change : Approaches and Interpretations / Peter Mair. – Oxford : Oxford University Press, 1997. – 260 p.
59. Mair P. Party Systems and Structures of Competition / Peter Mair // LeDuc L. Comparing Democracies : Elections and Voting in Global Perspective / Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi, Pippa Norris. – Sage Publications, 1996. – P. 49–82.
60. Mair P. Understanding Party System Change in Western Europe / Peter Mair, Gordon Smith. – Routledge, 2013. – 199 p.
61. Molinar J. Counting the Number of Parties : An Alternative Index / Juan Molinar // American Political Science Review. – 1991. – Vol. 85. – № 4. – P. 1383–1391.
62. Montero M. Non-cooperative bargaining in apex games and the kernel / Maria Montero // Games and Economic Behavior. – 2002. – Vol. 41. – № 2. – P. 309–321.
63. Montero M. Noncooperative foundations of the nucleolus in majority games / Maria Montero // Games and Economic Behavior. – 2006. – Vol. 54. – P. 380–397.
64. Niedermayer O. Das Gesamtdeutsche Parteiensystem / Oskar Niedermayer // Gabriel O. Parteiendemokratie in Deutschland / Oscar W. Gabriel, Oskar Niedermayer, Richard Stoss. – Bonn : Bundeszentrale für politische Bildung, 1997. – P. 106–130.
65. Peleg B. Coalition formation in simple games with dominant players / Bazalel Peleg // International Journal of Game Theory. – 1981. – Vol. 1. – P. 11–13.
66. Powell B. Elections as Instruments of Democracy : Majoritarian and Proportional Visions / Bingham G. Powell. – New Haven : Yale University Press, 2000. – 298 p.
67. Rae D. The Political Consequences of Electoral Laws / Douglas Rae. – New Haven : Yale University, 1967. – 173 p.
68. Rokkan S. Citizens, Elections, Parties : Approaches to the Comparative Study of Political Development / Stein Rokkan. – Oslo : Universitetsforlaget, 1970. – 470 p.
69. Rokkan S. Citizens, Elections and Parties : Approaches to the Comparative Study of Political Development / Stein Rokkan. – Colchester : ECPR Press, 2009. – P. 251–292.

70. Rokkan S. The Structuring of Mass Politics in the Smaller European Democracies : A Developmental Typology / Stein Rokkan // Comparative Studies in Society and History. – 1968. – Vol. 10. – № 2. – P. 173–210.
71. Rustow D. Scandinavia : Working Multiparty System / Dankwart A. Rustow // Neumann S. Modern Political Parties : Approaches to Comparative Politics / Sigmund Neumann. – Chicago : University of Chicago Press, 1956. – P. 169–193.
72. Sartori G. European Political Parties : The Case of Polarized Pluralism / Giovanni Sartori // LaPalombara J. Political Parties and Political Development / Joseph LaPalombara, Myron Weiner. – Princeton : Princeton University Press, 1966. – P. 137–176.
73. Sartori G. Parties and Party Systems : A Framework for Analysis / Giovanni Sartori. – Cambridge; New York : Cambridge University Press, 1976. – 383 p.
74. Sartori G. The Typology of Party Systems / Giovanni Sartori // Allardt E. Mass Politics : Studies in Political Sociology // Erik Allardt, Stein Rokkan. – New York : Free Press, 1970. – P. 322–352.
75. Shapley L. A method for evaluating the distribution of power in a committee system / Lloyd Shapley, Martin Shubik // American Political Science Review. – 1954. – Vol. 48. – № 3. – P. 787–792.
76. Siaroff A. A Typology of Contemporary Party Systems / Alan Siaroff // Presented at the 20th World Congress of the International Political Science Association. – Fukuoka, 9–13 July 2006. – 26 p.
77. Siaroff A. Comparative European Party systems : An Analysis of Parliamentary Elections Since 1945 / Alan Siaroff. – Garland Publishing, 2000. – 504 p.
78. Siaroff A. Two-And-A-Half-Party Systems and the Comparative Role of the 'Half / Alan Siaroff // Party Politics. – 2003. – Vol. 9. – № 3. – P. 267–290.
79. Smith G. A System Perspective on Party System Change / Gordon Smith // Journal of Theoretical Politics. – 1989. – Vol. 1. – № 3. – P. 349–363.
80. Smith G. Core Persistence : System Change and the People's Party / Gordon Smith // West European Politics. – 1989. – Vol. 12. – № 4. – P. 157–168.
81. Smith G. Western European Party Systems : On the Trail of a Typology / Gordon Smith // West European Politics. – 1979. – Vol. 2. – № 1. – P. 128–143.
82. Snyder J. Legislative bargaining under weighted voting / James M. Snyder, Michael Ting, Stephen Ansolabehere // American Economic Review. – 2005. – Vol. 95. – № 4. – P. 981–1004.
83. Stole L. Intra-firm bargaining under non-binding contracts / Lars A. Stole, Jeffrey Zwiebel // The Review of Economic Studies. – 1996. – Vol. 63. – № 3. – P. 375–410.
84. Taagepera R. Seats and Votes : The Effects and Determinants of Electoral Systems / Rein Taagepera, Matthew Soberg Shugart. – New Haven : Yale University Press, 1989. – 292 p.

85. Taagepera R. Supplementing the Effective Number of Parties / Rein Taagepera // Electoral Studies. – 1999. – Vol. 18. – № 4. – P. 497–504.
86. van Deemen A. Dominant players and minimum size coalitions / A. M. A. van Deemen // European Journal of Political Research. – 1989. – Vol. 17. – P. 313–332.
87. Ware A. Political Parties and Party Systems / Alan Ware. – Oxford : Oxford University Press, 1996. – 435 p.
88. Warwick P. Portfolio Salience and the Proportionality of Payoffs in Coalition Governments / Paul Warwick, James Druckman // British Journal of Political Science. – 2001. – Vol. 31. – № 4. – P. 627–649.
89. Wildgen J. The Measurement of Hyperfractionalization / J. Wildgen // Comparative Political Studies. – 1971. – Vol. 4. – № 2. – P. 233–243.
90. Wolinetz S. Classifying Party Systems : Where Have All the Typologies Gone? / Steven B. Wolinetz // Prepared for the Annual Meeting of the Canadian Political Science Association. – Winnipeg, Manitoba, June 2004. – 28 p.
91. Wolinetz S. Party Systems and Party System Types / Steven B. Wolinetz// Katz R. Handbook of Party Politics / Richard S. Katz, William Crotty. – London : Sage, 2006. – P. 51–62.

ОКСАНА МАКУХ,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри соціології та соціальної роботи,
Національний університет «Львівська політехніка»

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ТА ЇХ ВЗАЄМОДІЯ ІЗ ГРОМАДСЬКИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ: ЛОКАЛЬНИЙ ПОГЛЯД

Питання існування у політичній системі суспільства таких структур, як політичні партії та громадські організації, порушує проблему представництва інтересів громадськості, зокрема в органах влади. Як партії, так і громадські організації є активними ланками суспільно-політичного життя, добровільними утвореннями для задоволення й захисту власних інтересів. Співпраця політичних партій та громадянських утворень відображає і рівень політичної культури суспільства. Громадські організації стають соціальною базою того чи іншого партійного утворення (Народний рух України). Проте останні, у випадку доступу до важелів впливу, зокрема у вітчизняних реаліях, втрачають зв'язок зі своєю аудиторією.

Мета статті – проаналізувати існуючу систему відносин політичних партій і громадських організацій на локальному рівні та основні проблеми, визначити шляхи підвищення ефективності взаємодії такого типу, вибір засобів

досягнення узгодженого співробітництва зазначених елементів соціально-політичної сфери.

Проблема, яка досліджується, дещо фрагментарно відображена у дисертаційних роботах, аналізі Програм регіонального розвитку. Автори зосереджені переважно на вивченні позитивних моментів, відзначають другорядні недоліки та ухиляються від дискусій стосовно конструктивної співпраці політичних партій та громадських утворень.

На сучасному етапі проблему взаємодії політичної системи та громадянського суспільства у форматі співпраці органів публічної влади (політичних партій) і громадських організацій в Україні вивчають А. Халецький (акцентує на вивченні відносин органів політичної влади), В. Львов, К. Гладуш (аналізують соціальне значення координації роботи органів влади, політичних партій та громадських організацій), Г. Губерна, О. Копиленко,О. Скакун, П. Недбайло.

На жаль, в Україні спостерігається недостатня захищеність прав громадян у відносинах із владними структурами. Г. Губерна це явище пояснює прогалинами у системі відносин «суспільство-держава» та відсутністю зворотного зв'язку. Органи влади лише напрацьовують механізми такої співпраці, але вони є здебільшого формальні. Водночас і суспільство не є структурованим стосовно вирішення актуальних проблем, тому й не виявляє активності.Успіх демократичних трансформацій потребує підґрунтя у вигляді розвинутих інститутів громадянського суспільства.

Розвиток громадського сектора, структурні елементи якого предметно співпрацюють із політичними партіями, засвідчує не лише загострення тих чи інших актуальних проблем, а й перехід до демократичних основ функціонування суспільства, формування ментально нової громадянської культури та свідомості. Формування потужних впливових громадських організацій підтверджує раціональний плюралізм та якісне доповнення партійності. Органи державної влади не повинні ігнорувати діяльність громадських структур, адже останні істотно впливають на формування громадської думки та є каталізатором змін у суспільстві. Існує «критична маса» організацій, здатних впливати на рух суспільних процесів. Більшість громадських організацій також не тяжіє до взаємовиключних політичних чи національних полюсів. Вони формують фундамент громадянського суспільства, стають вирішальним стабілізуючим чинником.

Механізм співпраці партій і громадських організацій становить підвищення активності членства і у політичних партіях, і в громадських організаціях. До важливих місій громадських утворень на сучасному етапі розвитку України належить формування спроможних та дієвих громад. Громадські об'єднання під час виконання обов'язків вступають у легальні відносини з органами державної

влади, місцевого самоврядування, партійними структурами. Пасивність громадськості щодо діалогу із політичними партіями задля відстоювання своїх інтересів призводить не до конструктиву, а до колективних мітингів чи монологу в обмежених середовищах. Безпосередньо (партійне представництво) чи опосередковано громадські організації впливають на ефективність здійснення державних функцій, формують порядок денний на місцевому рівні, здійснюють контролюючі функції. Розробка механізмів громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади та прийняттям ними рішень передбачає звітність інститутів влади перед громадськістю у публічній формі, на засадах принципу інформаційної відкритості.

Ефективна взаємодія органів політичних партій та громадських організацій забезпечується, у тому числі, через: моніторинг та аналіз суспільно-політичних процесів (Громадянський рух «Чесно»); проведення консультацій із громадськістю стосовно розв'язання важливих питань; сприяння місцевим органам влади у забезпеченні взаємодії з політичними партіями (рішенням Київської обласної ради від 29 липня 2010 р. затверджено «Програму співпраці органів місцевого самоврядування, структурних утворень політичних партій та інститутів громадянського суспільства на 2010–2012 роки»); моніторинг виборчого процесу й формування представницьких органів (Комітет виборців України).

Часто громадські організації стають авторами концепцій розвитку конкретного регіону чи сектора, котрі політичні партії презентують як власну платформу або програму, доносять їхній зміст до органів влади. Таке своєрідне соціальне партнерство дає змогу громадським організаціям безпосередньо брати участь у формуванні порядку денного.

Отже, взаємодія політичних партій та громадських організацій на сучасному етапі трансформації політичної системи нашої держави – вагомий каталізатор якісних змін у системі відносин «громадянин–політична партія–держава». Механізми, що забезпечують можливість такої співпраці, сьогодні достатньо чітко прописані, але забезпечення уніфікації та стандартизації правил і процедур цих відносин, тим паче їх апробація, незначні. Важливим моментом у цьому процесі постає необхідність здійснення такої взаємодії саме на рівні локальних соціально-політичних практик.

Список використаних джерел

1. Тищенко Ю. Громадянське суспільство в Україні та «політика ідентичності» / Ю. Тищенко, С. Горобчишина. – К. : Україна, 2010. – 76 с.
2. Щедрова Г. Громадянське суспільство, правова держава і політична свідомість громадян / Г. Щедрова. – К. : ІСДО, 1994. – 112 с.

ЮРІЙ КОВАЛЬ,
старший викладач кафедри
політології та державного управління,
Донецький національний університет

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ФОРМУВАННІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Суспільно-політичний розвиток третього тисячоліття відбувається під знаком розширення повноважень місцевого самоврядування як політичного інституту і форми державної політики на місцях (більшість конституцій розвинутих країн світу закріплює за місцевою громадою право формувати владу на місцях). Результатом такого розвитку є поява місцевого самоврядування як окремого інституту недержавного господарювання на певній території, але в межах цієї самої держави. Проте розширення повноважень місцевого самоврядування висуває перед державою і громадою низку складних і дискусійних запитань: чи є делегування центральною владою частини своїх повноважень місцевому самоврядуванню реалізацією принципу представницької демократії; чи місцева громада компетентна у процесі вирішення місцевих питань. З одного боку, на думку А. Арініна, влада, що створює умови для розвитку особистості, дає змогу особистості самостійно вирішувати певні завдання. Така влада наповнює суспільство харизматичною енергією, що дозволяє суспільству бути активним, стабільним і динамічним, тобто залучати найбільше активних громадян у сферу місцевого самоврядування [1]. Однак, з іншого боку, стверджує Б. Андресюк, динамічне суспільство є конфліктним, оскільки в ньому індивідуальна ініціатива дорівнює реалізації власного інтересу [2]. Натомість, дослідник В. Григор'єв пропонує розглядати участь громадянського суспільства, яке має відігравати одночасно три ролі: стабілізуючу (аби сфера приватних інтересів не переросла у державну політику); інтегруючу (реалізація загальної мети); комунікаційну (налагодження комунікації між центральним урядом та суспільством) [3]. Саме реалізація громадянським суспільством зазначених функцій повинна дещо послабити негативні явища соціальних конфліктів, хоча це не означає, з погляду Б. Андресюка, нібито громадянське суспільство можна розглядати як засіб попередження конфліктів [2].

На нашу думку, більшість досліджень місця громадянського суспільства у місцевому самоврядування зводять взаємодію між ними у формат вибору певної моделі співпраці, де ані держава, ані суспільство не мають вирішальної ролі у реалізації власних інтересів. Узагалі така логіка не нова у політичні науці, а погляди вже згадуваних нами А. Арініна і Б. Андресюка багато в чому розвивають погляди Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є стосовно питання концептуалізації «громадянського суспільства», однак – у контексті сучасних умов [4]. У працях названих класиків

політичної думки, громадянське суспільство розглядається як складова державної політики, що формує ефективний інститут місцевого самоврядування з метою розв'язання місцевих питань власними ресурсами і без втручання адміністративного апарату центрального уряду. Це означає, що місцеве самоврядування хоча й постає зі сторони права як автономна одиниця, але так чи інакше залишається структурним елементом державної влади, спричиняючи дві теоретико-методологічні дискусії. По-перше, у випадку, коли місцеве самоврядування є інститутом громадянського суспільства, то відповідно до правових і юридичних наук, головне питання участі громадян зводиться лише до проблеми формування інститутів місцевого самоврядування, визначення функціональних зобов'язань та встановлення певного регламенту роботи інститутів представницької демократії на місцях. По-друге, коли місцеве самоврядування є елементом державної політики і, незважаючи на те, що держава має обмежений вплив на формування місцевого самоврядування, виконання своїх функціональних зобов'язань буде викликати у місцевого самоврядування дублювання функцій з центральною владою і дуже гостро постане питання звернення місцевої влади з проханням трансфертів з державного бюджету. Отже, місцеве самоврядування у такому випадку також постає найменшою одиницею державної влади, але як структурний елемент центрального уряду.

Отже, з цього випливає, що центральне питання дослідження – це форма участі громадянського суспільства у роботі місцевого самоврядування за ситуації, коли місцеве самоврядування становить інститут, сформований громадянським суспільством для розв'язання певних місцевих питань без втручання центрального уряду, або залишається продовженням влади центрального уряду. Особливо гострим останнє питання є в Україні, яка обрала вектор євроінтеграції. Цей вектор висуває перед державою нові виклики у формуванні сталого громадянського суспільства, якого на думку і громадян, і політиків, і вчених поки що немає і не може бути, зокрема в сучасних умовах гострої соціально-економічної кризи.

Такий песимізм багато в чому відкидає позитив так званого розширеного самоврядування, де місцева влада є інститутом громадянського суспільства і має право на власну податкову політику, право на формування місцевого бюджету, і головне – усе це відбувається під активним громадським контролем. Проте зауважимо: в умовах перехідного стану в Україні модель розширеного місцевого самоврядування буде залишатися ідеальною, тобто такою, яка складно чи обмежено реалізується.

З погляду вітчизняного дослідника В. Григор'єва, однією з причин наведеного обмеження в реалізації розширеного місцевого самоврядування в Україні є факт того, що вітчизняна наука ще не виробила єдиного теоретико-методологічного підходу стосовно громадянського суспільства, який дав би змогу виявити основні закономірності виникнення, становлення й функціонування громадянського суспільства в українській умовах [3]. На нашу думку, попередній джерельний аналіз

допоміг виявити: в умовах України дослідники і політики вважають за потрібне взяти за ідеальну модель громадянського суспільства досвід певної країни, і здійснювати аналіз з приводу того, що в Україні не існує інститутів сталої демократії, громадянське суспільство демонструє пасивність, а центральний уряд взагалі вбачає у ньому загрозу і впроваджує тезу – «громадянське суспільство варто формувати зверху». Доказом такої тези, ми вважаємо, може слугувати відсутність у Конституції України терміна «громадянське суспільство», і «громадянського суспільства» як певного юридичного явища в інших нормативно-правових актах України.

Задля визначення місця громадянського суспільства в суспільно-політичних процесах варто розуміти: воно, за К. Марксом, акумулює в собі усю сферу соціальних інтересів, – як приватних, так і групових. Тому не можна розділяти громадянське суспільство на індивідуальний інтерес (оскільки він найчастіше реалізується через групи тиску) та соціальну сферу (адже громадянське суспільство – це не лише активні чи пасивні його члени, а взагалі – усе суспільство, що діє в соціально-політичній комунікації) [3]. Отже, як стверджує В. Сіренко, громадянське суспільство змінює власне становище залежно від:

- сфери реалізації потреб (групові, індивідуальні);
- засобів реалізації потреб (аналіз рівня комунікації між членами групи);
- свідомості дій у громадянському суспільстві за реалізації потреб (наявні, приховані) [5].

Зазначений підхід дає нам змогу усвідомити, що першоосновою громадянського суспільства є внутрішньогрупова мобільність громадян, і лише потім, на нашу думку, – мобільність держави та громадянського суспільства. Отже, на першому плані має постати, власне, взаємодія індивідів. Саме після утворення в суспільстві певних соціальних, економічних, культурних та інших зв'язків між громадянами формується відповідний формат інститутів та моделі взаємодії з державою (саме від цього залежить рівень автономності місцевого самоврядування від центрального уряду). Інакше кажучи, ініціатива має утворюватися від того, наскільки індивіди розуміють власні потреби. Місцеве самоврядування у такому випадку постає як інституціональне оформлення і закріплення внутрішньогрупових соціальних, культурних, економічних, політичнихзв'язків. Тобто, з нашого погляду, місцеве самоврядування тут є компромісною моделлю, що з одного боку, вирішує індивідуальні питання, а з іншого – залучає громадян до державної влади. Однак тут варто розуміти: місцеве самоврядування в цьому випадку – не панацея, яка розв'язує всі соціально-політичні питання, а навпаки, в окремих випадках може лише поглиблювати існуючі [4]. Тому виходом із такої ситуації могло стати правове оформлення орієнтирів формування місцевого самоврядування, та (хоча б на декларативному рівні) закріплення такої форми участі громадян, яка хоча б на рівні

громадських комісій допомагала б місцевій громаді брати участь у розв'язанні місцевих соціально-політичних та інших питань.

В умовах України таке інституціональне оформлення, за В. Григор'євим та М. Орзихом, Конституція України (ст. 3,14, 19, 23, 36, 38, 46, 48, 60) може лише зобразити законотворчі рамки створення громадянського суспільства, але механізм місцевого самоврядування в цьому випадку становить складну, незрозумілу пересічним громадянам систему представництва інтересів [3; 6]. І взагалі риторика влади у цьому випадку вбачає дихотомію – посилання до створення активного громадянського суспільства розуміється як «занепад держави», і навпаки – послаблення ролі громадянського суспільства також посилює «занепад держави», бо громадяни, не маючи доступу до влади, маргіналізуються, і влада втрачає легітимність [7].

Проте, як засвідчує практика зарубіжних країн, держава не зникає в умовах громадянського суспільства, а ще ефективніше виконує свої функції, бо її роль змінюється принципово і відходить від адміністративно-правової до процесуально-правової. Різниця полягає в тому, що держава в останньому випадку виконує організаційну функцію правого регламентування взаємовідносин, взаємодії суспільства з державою. Саме це, на наш погляд, і відображає Конституція Україні. Зауважимо також: основний закон, за своєю логікою, не потрібен мати на меті формування громадянського суспільства й інститутів представницької демократії. Доказом цієї тези слугує аксіома, що головна мета громадянського суспільства – це гарантування державою прав людини і, згідно з М. Баймуровим, саме місцеве самоврядування формує локальну систему не тільки зі захисту, а й з моніторингу та контролю дотримання прав людини [7]. Тобто місцеве самоврядування не зважаючи на те, що воно становить інститут громадянського суспільства з навантаженням та функціональними обов'язками «мікроуряду» не протиставляється державній владі, а навпаки, має утворювати з нею стійку, мобільну систему взаємовідносин задля реалізації спільної мети – добробуту громадян.

Отже, вивчення місцевого самоврядування як провідного інституту громадянського суспільства формує перед дослідником нові завдання евристичного пошуку, серед котрих – і впровадження полідисциплінарної методології, і вирішення проблеми концептуалізації місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства [7]. Розгляд останнього, на думку В. Григорьєва, міститься у працях О. Батанова, О. Петришина, В. Речицького та інших. Проте варто зауважити: сенс місцевого самоврядування полягає ще й у тому, щоб якомога більше людей зацікавити справами суспільства [3]. Як ми уже зазначали, провідним елементом ефективної роботи місцевого самоврядування є активність місцевої громади. Відомий дослідник М. Божинов із цього приводу зазначає, що поняття громадянського суспільства у сенсі його породження громадою та громадською активністю набуває дещо іншої інтерпретації, аніж за тих соціально-політичних умов, коли все політичне життя визначається на рівні

центральної державної влади; громадянське суспільство створюється не просто «знизу», а передусім – через громади з їхнім засадничим принципом самоврядування [8]. На практиці це означає, що місцеве самоврядування, місцева громада і центральний уряд мають виступати єдиним компонентом представницької демократії. Така логіка формує перед дослідником завдання аналізу конституційного механізму забезпечення такої єдності. За М. Бондарем, місцеве самоврядування і так є «інституційним засобом реалізації громадянського суспільства», без розвитку якого неможливе ні становлення громадянського суспільства, ні забезпечення свободи і прав особи й громадянського суспільства. Тому завдання центрального уряду – забезпечити місцеве самоврядування відповідними ресурсами для реалізації цієї мети [9].

Світовий досвід діяльності місцевого самоврядування, на нашу думку засвідчує, що результатом його успішності є перехід від вертикальної системи до горизонтальної, яка залучає більшість населення до участі у розв'язанні місцевих питань. Для цього необхідно визначити чіткі функції місцевого самоврядування, центральної влади на рівні конституції та інших нормативно-правових актів. І головне – встановити чіткі та зрозумілі орієнтири розвитку громадянського суспільства, надати йому право утворювати ефективний, стабільний та компетентний інститут місцевого самоврядування. До речі, загалом успішність місцевого самоврядування зводиться не лише до популярних ідей незалежності місцевих бюджетів, зменшення відрахувань до центрального бюджету, а й невтручання центральної влади у кадрову та іншу політику місцевого самоврядування (принцип субсидіарності) [10]. Ефективність місцевого самоврядування також багато в чому залежить від активної позиції громадянського суспільства. Ця залежність пояснюється тим, що місцеве самоврядування відбиває собою систему взаємозв'язків між членами громадянського суспільства [11]. Тобто роль громадянського суспільства під час формування місцевого самоврядування є вирішальною, і взагалі саме створення громадянським суспільством сталого місцевого самоврядування додає йому нових імпульсів розвитку та визначає інструментарій здійснення влади і реалізації інтересів громадянського суспільства на місцях.

Отже, підсумовуючи результати дослідження, зазначимо: місцеве самоврядування – це автономний у своїх рішень політичний інститут, у фундаменті якого знаходиться стабільне громадянське суспільство, що власною енергією активності спонукає центральну владу делегувати частину своїх повноважень на місця. Однак, громадянське суспільство – це результат культурного, політичного, економічного, соціального тощо розвитку суспільства, тому саме воно постає ініціатором творення інститутів представницької демократії. В інших випадках місцеве самоврядування може змінювати роль залежно від центральної влади за лінією: механічна залежність (повна залежність) й обмежено-автономна (може мати право на місцеві податки і бюджети, але рівень відрахувань до центрального бюджету залишається значним) [12].

Це – з одного боку. З іншого – недостатня розвинутість структури самого громадянського суспільства, пасивність громадських організацій навіть за умов декларування державою принципів та орієнтирів місцевого самоврядування перетворюють громадянське суспільство на маргінальну групу, оскільки наявність місцевого самоврядування не означає відсутність наявності вертикальної системи внутрішньо інституціональних зв'язків. Тому, на наш погляд, до активної участі громадян варто додати її орієнтацію на утворення стійких горизонтальних зв'язків, бо саме вони дають змогу більшій кількості громадян здійснювати власне право на учать у політичному житті. Наведена теза означає, що при цьому докорінно змінюється уява місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства. У такому випадку на першому плані постає зміна теоретичних підходів, котрі аналізують суто механічний, тобто правовий аспект участі громадян у місцевому самоврядуванні й визначення правових засад діяльності місцевого самоврядування. Зазначена ситуація потребує залучення до аналізу і спонукальних мотивів участі громадян, і більш змістовного аналізу загроз та орієнтирів, які містить в собі ціннісна орієнтація громадянського суспільства під час реалізації свого права на політичну участь у форматі місцевого самоврядування. Саме цьому аспектові впливу громадянського суспільства на місцеве самоврядування будуть присвячені наші подальші наукові дослідження та розробки.

Список використаних джерел

1. Аринин А. Гражданское общество и правовое государство / А. Аринин // Общественные науки и современность. – 2000. – № 6. – С. 48.
2. Андресюк Б. Розвиток громадянського суспільства і реформування системи територіального управління державою / Б. Андресюк. – К., 1997. – С.15–16.
3. Григорьев В. Эволюция местного самоуправления. Отечественная и зарубежная практика: монография / В. Григорьев. – К. : Истина, 2005. – С.182–191.
4. Сиренко В. Интересы – власть – управление / В. Сиренко. – К., 1991. – С. 6.
5. Сиренко В. Проблема интереса в государственном управлении / В. Сиренко. – К., 1980. – С. 6–18.
6. Орзих М. Конституционный строй государства и общества / М. Орзих // Основы правоведения : учеб. пособ. – Одесса, 2000. – С. 69.
7. Баймуратов М. Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення / М. Баймуратов // Юридична освіта і правова держава (до 150-річчя юридичного інституту ОДУ) : зб. наук. пр. – Одеса, 1997. – С. 96–101.
8. Бажинов М. Гражданское общество и местное самоуправление: опыт концептуального анализа / М. Бажинов // Вестник МГУ. – Серия 12 : Полит. науки. – 2002. – № 4. – С. 82–90.

9. Бондарь Н. Гражданин и публичная власть : конституционное обеспечение прав и свобод в местном самоуправлении : учеб. пособ. / Н. Бондарь. – М. : Городец, 2004. – С. 160–161.
10. Лісовий В. Феномен громадянства / В. Лісовий // Культура – Ідеологія – Політика. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 1997. – С. 153–220.
11. Петришин О. Громадянське суспільство – підґрунтя формування правової держави в Україні / О. Петришин // Вісник академії правових наук України. – 2003. – № 2–3. – С. 142–161.
12. Тодика О. Проблеми реалізації органами місцевого самоврядування своїх повноважень в аспекті здійснення народовладдя / О. Тодика // Державне будівництво та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. – Х. : Право, 2004. – Вип. 7. – С. 49–61.

ДАРІЯ ЗУБРИЦЬКА,
кандидат політичних наук,
Львівський національний університет імені І. Франка

ІДЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ПАРТІЙ: КОНТЕНТ-АНАЛІЗ ПРОГРАМНИХ ПОЛОЖЕНЬ

Українські політичні партії традиційно звинувачують у відсутності ідеології. Піддають сумніву їхню ціннісну спрямованість, яка, власне, і виражається в ідеології. Проте наявність ідеології є безпосередньою ознакою політичної партії, що вирізняє її з-поміж рухів, громадських об'єднань і організацій, тому політична партія не може існувати без ідеологічної приналежності. Аби виявити причину такого розуміння, варто розглянути кілька засадничих положень. По-перше, що таке ідеологія, які компоненти її визначають. По-друге, які існують типи ідеологій і які ознаки їм притаманні.

Програмні ідеологічні засади втілюються у намірах управляти, контролювати і скеровувати суспільні процеси й сили заради певної ідеї. Однак, проаналізувавши управлінський стиль керівництва у сучасних демократичних державах, можна зауважити слабку ідеологічну прив'язку, що окреслювала би діяльність політичної структури чи лідера; тут радше превалює прагматизм. Ідеологічні засади формально зафіксовані у передвиборчій програмі партії, маніфесті та/чи статуті. У цій публікації розглянуто програми парламентських партії.

Термін «ідеологія» запровадив французький вчений Д. де Трасі. Ідеологія як уявлення, а спочатку як синтез суспільних протиріч – давнє явище в історії людства. У XVII ст. виникли перші політико-ідеологічні течії, котрі стали теоретичним підґрунтям для діяльності суспільних груп. Процес формування теоретичних концепцій політичної дійсності триває дотепер.

Ю.Шведа виокремлює такі компоненти ідеологічної структури: місце і роль громадянина у суспільстві; природа національного інтересу; відношення між громадянином і суспільством; характер політичної влади, її джерела й обмеження; визначення і оцінка суб'єктів політичної діяльності; сутність держави та її функції; цілі та механізми функціонування економічної підсистеми суспільства разом із питанням соціальної політики [12 , с. 342].

На основі ставлення до певної системи таких цінностей вирізняють три типи політичних ідеологій:

1. Ідеології, які захищають і вдосконалюють існуючу економічну, соціальну, духовну та політичну підсистеми, – консервативні ідеології.

2. Ідеології, котрі заперечують існуючу економічну, соціальну, духовну та політичну підсистеми й вимагають їхньої радикальної зміни – радикальні або революційні.

3. Широкий спектр політичних ідеологій, що є між цими полюсами. Вони містять ознаки обох груп, так звані реформістські.

Існує перелік базових ідеологій:

1. *Консерватизм.* Він спрямований на захист традиційного укладу суспільного життя, заперечення суспільних змін і народного волевиявлення. Зміст людського існування зводиться до християнської смиренності й покори, керування не власними бажаннями, а прийнятими у суспільсті законами та звичаями.

2. Основні засади *лібералізму* – пріоритетність політичних і економічних прав особи у рамках обмежених діяльністю законів; це так званий баланс індивідуалізму та конституційного консенсусу; абсолютна цінність людської особистості, наявність невідчужених прав людини, суспільного консенсусу, верховенство закону, захист особи від втручання держави.

3. *Християнський демократизм* інтегрував у собі церковні доктрини і політику й ґрунтується на правах людини, ліберальній демократії та класовому примиренні.

4. *Соціал-демократія* – доктрина демократичного соціалізму, основними гаслами якої є свобода (робити все, що не заважає людям та не заборонено законом), справедливість (рівність життєвих можливостей) і солідарність (можливість людини розраховувати на допомогу суспільства й держави).

5. *Популізм* – форма риторики, або політики, яка з легкістю спрощує проблеми і зводить їх до неконкретних рішень, характеризується відсутністю довготривалого, стабільного й реалізованого політичного курсу (апелювання до народу в цілому, намагання створити альтернативну систему предствницької демократії, прагення порушити цілісність системи) [2, с. 72]. Популізм – не тимчасове явище. Він вдало проникає у медіацентричну і персоніфіковану складову сучасного політичного процесу, пристосований до нових методів «заграванння з виборцями» [10 , с. 333].

6. *Радикалізм* спочатку стосувався ультрадемократів, тепер – ісламських фундаменталістів, радикальних феміністів, діячів Грінпісу тощо. Об'єднує ці всі течії тенденція до негайного вирішення проблем за допомогою їхнього власного арсеналу засобів, Корану, економічної кризи ринку, расового, класового чи статевого панування.

Країнам із ознаками стабільної демократії притаманний стриманий управлінський стиль, коли лідер/партія не прагне зреалізувати докорінні суспільні зміни, а лише змагається із конкурентами за право керувати державою. Адже, значно вигідніше бути динамічним, не прив'язуватися до певної ідеології та мати право діяти як ринковий капіталістичний механізм, коли потреба породжує пропозицію.

Сучасні політики і державні діячі розуміють, що прив'язка до певного політичного полюсу звузить їхню електоральну підтримку, а відповідно і шанси бути владою. Тому більшість притримується ідеологічного центризму. За умов двопартійності (наприклад США) ідеологічні засади партій охоплюють такий широкий спектр цінностей, що, по суті, мало чим відрізняються, тому ідеологія відходить на другий план. Такі тенденції втрати первинності ідеології в науці отримали назву «кінець ідеології». Американський політолог і публіцист Д. Белл у середині XX ст. у праці «Кінець ідеології: виснаження політичних ідей в п'ятдесятих» сформував тезу про припинення значення політичної боротьби як протистояння між суспільними верствами і формування так званих народних партій [1, с. 14.]. Проте теорія Д. Белла була заперечена із появою у 70-х роках ідеологій нових лівих та нових правих політичних сил.

Сьогодні українська партійна система – багатопартійна. На останніх позачергових парламентських виборах 2014 р. участь у виборчому процесі брали 52 суб'єкти. У парламенті VIII скликання сформувалися вісім фракцій і позафракційна група. Урядову коаліцію більшості сформували дві партії – БПП «Солідарність» та Народний фронт.

Показники репрезентативності засвідчують, що найбільший коаліційний потенціал мають партії у порядку зменшення: «Солідарність» БПП, Народний Фронт, Опозиційний блок, Об'єднання «Самопоміч», партія «Відродження», Радикальна партія Олега Ляшка, Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина».

Консерватизм у програмі Блоку Петра Порошенка прописаний у засадах зберегти парламентсько-президентську форму правління, за якої уряд формується парламентською коаліцією. Партія відстоює необхідність реформування виборчого законодавства з метою переходу до обрання парламенту за відкритими партійними списками. Рекомендується ввести імперативний мандат. Партія пропонує: децентралізацію влади; вільне користування рідною мовою; створення суспільного телебачення; у сфері зовнішньої політики пріоритетом для партії є повноцінне членство України в Європейському Союзі [4].

Таблиця 1

Кількісні показники складу парламентських фракцій і груп за розміщенням у сесійній залі Верховної Ради України [11]

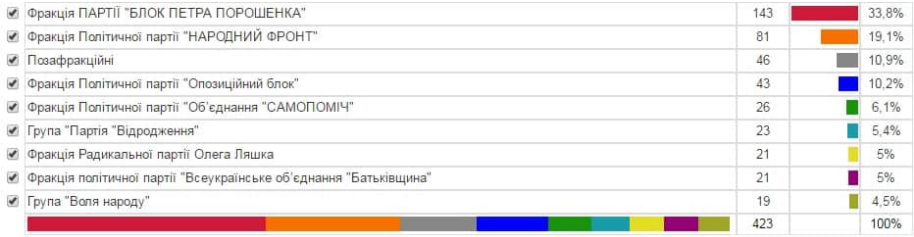

Фракція ПАРТІЇ "БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА"	143	33,8%
Фракція Політичної партії "НАРОДНИЙ ФРОНТ"	81	19,1%
Позафракційні	46	10,9%
Фракція Політичної партії "Опозиційний блок"	43	10,2%
Фракція Політичної партії "Об'єднання "САМОПОМІЧ"	26	6,1%
Група "Партія "Відродження"	23	5,4%
Фракція Радикальної партії Олега Ляшка	21	5%
Фракція політичної партії "Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина"	21	5%
Група "Воля народу"	19	4,5%
	423	100%

Робиться пропозиція провести реформу правоохоронної системи. На діяльність Антимонопольного комітету покладено обов'язок запобігання монополізму. Ліберальні засади спостерігаємо у позиції скорочення кількості податків, утвердженні системи спрощеного оподаткування для малого та середнього бізнесу. Містяться також положення, які повторюються у програмах усіх партій, зокрема про соціальний захист найбідніших громадян. Держава має забезпечити доступ українській продукції на світові ринки. Аграрна галузь може стати конкурентною перевагою української економіки. Необхідне зміцнення обороноздатності країни і розвиток ВПК.

У програмі Народного фронту консерватизм простежуємо у таких положеннях: реалізація стратегічного курсу на євроатлантичну інтеграцію; оновлення Стратегії національної безпеки України; ухвалення нової Воєнної доктрини; реформування армії та інших структур сектору безпеки і оборони, їхнє оснащення новими, сучасними видами озброєнь, військового обладнання, допоміжними засобами; підвищення престижності військової служби, посилення соціального захисту тих, хто захищає Вітчизну; будівництво й облаштування надійно укріпленого державного кордону [6]. Ліберальні реформи містяться у пропозиції децентралізації та розвитку місцевого самоврядування, продовження реформи політичної системи України, запровадження електронного врядування, перехід до надання адміністративних послуг за принципом «єдиного вікна», оновлення антикорупційного законодавства та запровадження нових антикорупційних практик –декларування доходів і витрат, зменшення кількості контролюючих органів і перевірок. Простежується консервативний підхід до розвитку національного АПК, демонополізації економіки, сприяння національним українським культурним індустріям. Йдеться також про інформаційну безпеку і підтримку становлення конкурентного медіаринку, забезпечення доступності якісних медичних послуг, соціальний захист, психологічну допомогу і медичне обслуговування, забезпечення житлом учасникам бойових дій [6].

Елементи християнської демократії частково спостерігаються у програмних положеннях Опозиційного блоку, зокрема щодо припинення політичних переслідувань, захисту української демократії від загрози авторитаризму та мілітаризації суспільства, викоренення корупції, реформи судової влади. Соціал-демократизм простежується у позиції: зупинити зубожіння населення; хоча б удвічі підняти прожитковий мінімум; заморозити тарифи та ціни; гарантувати цілковите фінансування соціальних пільг, пенсій та допомог; а усім громадянам України забезпечити доступ до безкоштовних медичних та освітніх послуг; гарантувати енергетичну безпеку та енергоефективність; подолати безробіття. Консерватизм прописаний у: забезпеченні підтримки національному товаровиробнику; відновленні експортного потенціалу; знятті політичних бар'єрів для українських товарів та послуг на зовнішніх ринках; скасуванні військового збору; введенні мораторію на ПДВ для аграріїв, а також на податкові зміни для малого і середнього бізнесу; гарантуванні стабільності гривні [7].

У політичній площині партія «Самопоміч» пропонує: відмову від позаблокового статусу; прозорі державні закупівлі та процедури реалізації майна; виробництво та закупівлю сучасного озброєння; ефективне управління ВПК (консерватизм); спрощення процедури надання адміністративних послуг для громадян і бізнесу; реформу силових і судових органів [9].

Найбільше молодіжної (ліберальної) та соціальної (соціал-демократичної) політики прописано у Програмі партії «Самопоміч». Це: справжнє академічне та студентське самоврядування; гарантування якості освіти через прозорі механізми ліцензування, акредитації та екзаменування; створення на базі університетів потужних науково-навчальних центрів та стимулювання наукових досліджень; грантова підтримка молодих науковців; створення незалежного Національного фонду досліджень для фінансування проектів та стартапів і мережі Державних ключових лабораторій; запровадження прозорих механізмів державного замовлення; лібералізація податкового законодавства щодо спонсорства та меценатства освіти, науки, культури та спорту; запровадження віддалених форм зайнятості, доступності та універсального дизайну для подолання ізоляції людей з обмеженими можливостями; соціал-демократизм у запровадженні адресної допомоги; відкриття доступу до медичних установ та санаторно-курортних закладів; медичне страхування [9].

Соціал-демократизм присутній також в ідеології партії «Відродження»у положеннях про: підтримку вітчизняного виробника; відродження українського села; гідний соціальний захист; забезпечення достойної праці; надійність системи освіти, охорони здоров'я, пенсійного захисту, безпеки та правопорядку; сприятливу екологію; задоволення гуманітарних потреб. Першочергова увага буде приділятися

розв'язанню питань соціально вразливих верств населення, громадян зособливими потребами, ветеранів війни та праці, «афганців», чорнобильців [5].

Програма Радикальної партії Олега Ляшка містить засади ідеології радикалізму, популізму та соціал-демократизму; зокрема формування суспільства рівних можливостей та загального добробуту, а також мілітарні положення про намір створити потенційні партизанські загони і підготовку цивільного населення до оборони великих міст. Влада запрацює для фронту, генеральські посади обіймуть бойові офіцери. Пораненим та їх сім'ям держава забезпечить соціальний захист. Партія зробить все можливе для повернення ядерного статусу Україні [8]. Радикальна партія пропонує: націоналізувати майно хабарників; змінити особовий склад правоохоронних органів і повну люстрацію (радикалізм); виборчу систему за відкритими списками; децентралізувати владу; перетворити громаду на повноправного розпорядника земель, будівель, устаткування; суттєво розширити політичні права (написано у положенні: «Надамо громадам право проводити референдуми для вирішення важливих питань» – популізм).

Цілковитий соціал-демократизм міститься у положеннях: «Наша сировина буде перероблятися українськими висококваліфікованими спеціалістами»; «Допоможемо українському виробнику, роботодавцю, платнику податків»; «Кредити на розвиток під 5 % на 10 років»; «Асоціація з ЄС допоможе реалізувати в Європі свою продукцію»; «Ми розширимо виробництво і побудуємо його ближче до кордону із ЄС, створимо нові робочі місця, анулюємо в односторонньому порядку усі борги перед Росією – як відповідь на агресію»; «Ми заборонимо продаж землі та ліквідуємо нелегальний земельний ринок»; «Ми організуємо цільову грошову допомогу малозабезпеченим, створимо умови для легалізації українських заробітчан»; «Сім'ї, в яких двоє дітей, визнають багатодітними і вони будуть отримувати відповідну допомогу»; «Держава виділить на медицину в 10 разів більше коштів, аніж зараз»; «Зробимо фельдшерсько-акушерський пункт у кожному селі» [8].

Соціал-демократичні ідеї містяться і в програмі Всеукраїнського об'єднання«Батьківщина»: відновлення справедливості; побудова армії; люстрація; налагодження економіки; боротьба з корупцією; достойні зарплати й пільги; запровадження власних санкцій проти Росії, домагання її визнання країною-агресором і спонсором тероризму, а ДНР, ЛНР – терористичними організаціями; запущення програми з повернення Криму; формування нових правоохоронних й судових органів на звільнених територіях; проведення Всеукраїнського референдуму про вступ до НАТО; ухвалення закону стосовно чіткого плану та графіка реформ для перетворення України на потенційного члена Альянсу; консерватизм у відродженні Збройних сил України і забезпеченні та переоснащенні їх на базі вітчизняного ВПК згідно зі стандартами НАТО; вибори до Верховної Ради за

пропорційною системою з відкритими списками; створення незалежного Антикорупційного бюро з правом на провокацію хабара та перевірку на детекторі брехні (популізм) [3].

Ліберальна норма міститься також у пропозиції прийняття закону про парламентську опозицію з правом призначати керівника Рахункової палати для контролю за бюджетними витратами. Програма також передбачає: відкрити мережу «універсамів адмінпослуг», щоб громадянин в одному місці, без черг та хабарів, міг отримати повний пакет послуг від держави; електронне урядування; скасування недоторканості президента, парламентарів і суддів; лібералізм у пропозиції запустити механізм відкликання народного депутата України; проведення реформи місцевого самоврядування; спрощення процедури сплати та зменшення кількості існуючих податків і зборів; зниження розміру єдиного соціального внеску до 15 %. Консерватизм простежуємо у нормі залишити сільськогосподарську землю в державній власності та відновити безкоштовну видачу земельних актів, унеможливити надмірну концентрацію земель в одних руках, що може призвести до фактичного закріпачення селян. Йдеться також про ратифікацію Угоди про Асоціацію з ЄС та домагання членства і безвізового режиму; запровадження державних грантів для молоді на отримання вищої освіти та стажування в Європі [3].

Зіставляючи індикатори ідеологічних засад у програмах політичних партій, пересвідчуємося, що всі партії виходять за межі однієї ідеології, всі вони – поліідеологічні, намагаються осягнути максимальний спектр вподобань виборців. Найбільше засад припадає на ідеологічні концепції консерватизму, соціал-демократизму, радикалізму, лібералізму та популізму. Популізм присутній практично в усіх програмах, виходячи із розуміння: мінімум стратегії – максимум тактики, відновлення армії, розвиток власного ВПК тощо. В економічній площині в БПП «Солідарність», «Батьківщини» і «Самопомочі» позиції однакові стосовно зменшення податкового навантаження у розвитку малого підприємництва з позиції лібералізму.

Багато соціал-демократичних позицій збігаються у програмах «Відродження», Опозиційного блоку і Радикальної партії Ляшка, зокрема щодо соціальної рівності, державних гарантій і соціального захисту населення, високих гарантій та пільг. В окремих позиціях, у тому числі безпекових, кожна партія пропонує консервативний підхід стосовно розбудови держави з міцною армією, державним ВПК. В усіх партій містяться популістські норми, скажімо, про скасування пільг, відміну депутатської та президентської недоторканості, провокації хабара та ін. Ліричні метафори спостерігаємо в програмах партії «Відродження» і Радикальної партії Олега Ляшка, зокрема про місцеві референдуми і ядерний статус держави. Навіть у прогресивних ліберальних положеннях програми партії «Самопоміч» про

створення фонду дослідження проектів і стартапів йдеться про державну підтримку в дусі соціал-демократизму. Вочевидь, це відповідає запитам суспільства, які хочуть перекласти більшість обов'язків на державу.

Список використаних джерел

1. Bell D. The End of Ideology : On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties / D. Bell. – N.Y. : Free Press, 1965. – 501 p.
2. Литвин В. Популістські партії у структурі модерних партійних систем країн Центральної Європи : порівняльний аналіз / Віталій Литвин // Освіта регіону : політологія, психологія, комунікації. – 2012. – № 2. – С. 69–77.
3. Програма партії «Батьківщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/WP502?pf7171=149&PT001F01=910
4. Програма партії Блок Петра Порошенка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/WP502?pf7171=202&PT001F01=910
5. Програма партії «Відродження» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/WP502?PT001F01=910&pf7171=175
6. Програма партії «Народний фронт» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/WP502?pf7171=182&PT001F01=910
7. Програма партії «Опозиційний блок» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/WP502?PT001F01=910&pf7171=199
8. Програма партії «Радикальна партія Олега Ляшка» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/WP502?PT001F01=910&pf7171=144
9. Програма партії «Самопоміч» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/WP502?pf7171=185&PT001F01=910
10. Романюк А. Політичні інститути країн Центрально-Східної Європи : порівняльний аналіз / А. С. Романюк, В. С. Литвин, Н. В. Панчак-Бялоблоцка ; за заг. ред. А. С. Романюка. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 462 с.
11. Схема розміщення депутатських фракцій і груп у сесійній залі [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_zal_frack
12. Шведа Ю. Теорія політичних партій і партійних систем : навч. посіб. / Юрій Шведа. – Львів : Тріада плюс, 2004. – 528 с.

ОЛЕГ ЛОЗИНСЬКИЙ,
старший викладач кафедри
теоретичної та практичної психології,
Національний університет «Львівська політехніка»

ПРОБЛЕМА АМБІВАЛЕНТНОСТІ СТАВЛЕННЯ ГРОМАДСЬКОСТІ ДО ПОЛІТИЧНОЇ КОРУПЦІЇ

Постановка та актуальність проблеми. Політична корупція є протиправними та аморальними діями політичних груп (політичних партій, олігархічних груп, організованої злочинності тощо), а також політичних та посадових осіб різних рангів, що скеровані на здобуття і втримання влади, отримання протиправного збагачення від прийнятих рішень на шкоду інтересам суспільства, економіки, громадян.

Згідно з висновками Transparency International Україна з 2013 р. перебуває у 30-ці найбільш корумпованих держав світу (146 місце серед 180 країн), що визнається однією з вагомих причин занепаду вітчизняної економіки, критично високого рівня державного боргу, технологічного відставання, масових акцій протесту 2005, 2014 рр., трагічних подій 2014–2016 рр., жебрацького рівня життя більшості українських громадян.

Попри актуальність цієї проблеми для вітчизняних реалій поняття політичної корупції досі не отримало адекватного визначення в суспільствознавчих науках, відсутнє воно у законодавстві України. Непочутими залишаються пропозиції низки дослідників (С. Міщенка, В. Ємельянова, Д. Степанюка, Є.В. Невмержицького та ін.) про те, що в українському кримінальному кодексі слід запровадити кримінальну відповідальність за політичну корупцію [2; 4; 9].

Політична корупція є найбільш інтелектуально довершеним, системним, високотехнологічним, організованим видом злочинної діяльності, для протидії якому досі не створено готових методик. Очевидною імітацією і профанацією боротьби з політичною корупцією є демонстративні затримання окремих хабарників антикорупційними органами (НАБУ, прокуратури). Суми конфіскованих грошей в поодиноких корупціонерів нікчемні, у порівнянні з витратами на утримання цих правоохоронних структур та обсягами економічних збитків (що еквівалентні десяткам мільярдів доларів), нанесених державі та суспільству політичними корупціонерами за минулі десятиріччя.

Ступінь розробки проблеми. На буденному рівні політичну корупцію помилково ототожнюють з хабарництвом та продажністю окремих політиків та чиновників, акцентуючи увагу на економічних мотивах корупціонерів. Однак спрощений, поверховий погляд на природу політичної корупції не дозволяє долати вкрай негативні її наслідки для життєдіяльності спільноти в економічній, політичній, правовій, морально-психологічній сферах. Системний підхід до тлумачення політичної

корупції (започаткований Арістотелем) розглядає її як технологію впровадження «зіпсутих», «вироджених» форм державного укладу – *тиранії* та *олігархії* [1]. Дослідники, які аналізували явище владних зловживань, акцентували на необхідності враховувати тривалу історію вдосконалення технологій політичної корупції [4; 6], що в сучасних реаліях використовує перевірені часом досягнення юридичного, економічного, технологічного захисту політичних корупціонерів, а також налагоджених злочинних схем здобуття влади, привласнення економічних та фінансових ресурсів.

Діюче вітчизняне антикорупційне законодавство є інтелектуально неефективним та неадекватним щодо суті політичної корупції, зокрема зводить політичну корупцію до звичайних службових злочинів, хабарництва, привласнення; згадує лише очевидні суб'єкти політичної корупції – Президента, членів Парламенту (депутатів, керівників парламентських фракцій і парламентських комітетів), членів Уряду (міністрів та їх заступників), керівників Національного банку, суддів та керівників інших правоохоронних структур та органів виконавчої влади. У антикорупційному законодавстві не названо неочевидних (прихованих) суб'єктів політичної корупції, які у корумпованих державах мають колосальний політичний, фінансово-економічний, інформаційний вплив на державну владу та населення. Прихованими суб'єктами політичної корупції є фінансово-промислові групи інтересів (олігархічні групи), регіональні лобістські групи, організована злочинність (мафія, суб'єкти тіньової економіки), лобістські групи іноземних держав тощо.

Науковий інтерес до явищ політичної корупції зріс у 1970-90-х рр. після небезпечних зрощень в багатьох демократичних державах (Італія, США та ін.) політичних інституцій з мафією та організованою злочинністю [7; 11; 12].

Виклад основного матеріалу. Дотримуючись системного підходу інтерпретації політичної корупції, її слід жорстко прив'язувати до формування та підтримки олігархічних та авторитарних режимів. Такого погляду дотримуються іноземні дослідники та міжнародні фінансові інституції (МВФ, Світовий Банк тощо), що здійснюють кредитування урядів в обмін на реальні заходи у подоланні політичної корупції шляхом деолігархізації політики та демонополізації економіки. Рівень олігархізації у суспільствах в закордонних політичних дослідженнях вимірюють *індексом Ванганена*, що характеризує міру контролю небагатьма взаємопов'язаними монополістами економічних ресурсів країни. У літературі олігархічні угрупування називають більш благозвучними поняттями – бізнес-еліти, фінансово-політичні групи інтересів, rent-seeking: тобто групи, що збагачуються, займаючись політичним лихварством та отримують надприбутки без участі в оновленні та відтворені ресурсів [10; 11].

Політична корупція використовує широкий спектр політичних, юридичних, адміністративних, економічних, кримінальних, інформаційно-психологічних технологій та засобів.

До політичних засобів належать: усунення політичних опонентів (арешти опозиційних політиків); узурпація влади (підпорядкування законодавчої та судової гілок влади).

Юридичними засобами є: законодавче обмеження прав і свобод громадян, обмеження дієвості громадянського суспільства (профспілок, громадських організацій, ЗМІ, партій); вибіркове правосуддя; законодавча легалізація вигідних для корумпованої верхівки правил (в питаннях приватизації, бюджетної, податкової, митної, тарифної політики тощо).

Адміністративними засобами політичної корупції є: використання адміністративного ресурсу під час виборів (фальсифікація результатів); тиск на громадянське суспільство (цензура ЗМІ, втручання у діяльність ГО, профспілок); тиск на бізнес.

Економічні засоби політичної корупції: збиткова для держави приватизація; монополізація економічних ресурсів (усунення конкуренції); картельні змови у питаннях цінової, тарифної політики чи замороження жебрацьких соціальних стандартів; шахрайства у сфері валютного регулювання (як девальвація грошової одиниці засобами Міжбанку) та в банківсько-кредитній політиці; зловживання у сфері державних боргів (накопичення боргів перед зовнішніми кредиторами, населенням, бізнесом). В олігархічних корумпованих умовах активно використовуються «тіньові» та «офшорні» методи збагачення, що неможливі без їхньої лобістської корупційної підтримки в законодавчій та виконавчій гілках державної влади [2; 4].

До кримінальних засобів політичної корупції зараховують підкуп виборців, шахрайство, хабарництво, здирництво, привласнення; рейдерство; політичні убивства; викрадення, шантаж, залякування опозиційних політиків та громадських активістів і т.п.

Психологічні аспекти політичної корупції. Протидія політичній корупції вимагає розуміння соціально-психологічних чинників, що уможливлюють владну злочинність. Саме психологічні фактори є «ментальними гачками», якими політичні корупціонери маніпулюють в процесі реалізації своїх протиправних антисоціальних інтересів. Це зокрема: *установки* (звички, прив'язаності); *емоційні стани* (страх, залякування, безвихідь); *мотиваційна сфера* (зацікавлення, зволікання, мотиваційні конфлікти); *когнітивні процеси* (обман, шахрайство, приховання або спотворення інформації, необізнаність); *психічні стани* (фрустрація, розгубленість, низька самооцінка, недовіра, соціальна дезорієнтація, аномія, песимізм); *характерологічні особливості* (жадібність, садистичні схильності, різноманітні манії та фобії – величі, грошоманія, ксенофобія); *соціальні нормативи* (традиції, неписані правила, корпоративна та політична культура); *нацьковування різних категорій громадян* один проти одного.

Психологічні механізми існування політичної корупції узагальнено можна класифікувати на індивідуально-психологічні та соціально-психологічні. Е. Фромм,

Л. Кірчнер, Г. Алмонд, С. Верба акцентували увагу на соціально-психологічних аспектах політичної корупції, що притаманні спільнотам з патріархальними або підданськими типами політичної культури, в яких серед громадян поширені аномія, брак комунікації та взаємодії, недовіра, етична сліпота, орієнтація громадян на підпорядкування владі, соціальна пасивність [14; 17; 18]. На думку Е.Шайна та Л. Харрісона політична культура справляє значний вплив на рівень соціально-економічного розвитку та законності в суспільстві [15; 16].

Упродовж 2011–2016 рр. нами здійснювався логітюдний та крос-культурний моніторинг особливостей політичної культури з метою аналізу рівня толерантності громадськості до політичної корупції. Анкетуванням охоплено українських та польських громадян. Ми намагались виявити психологічні наслідки впливу на громадян корумпованих умов існування. Нижче представимо найбільш характерні результати дослідження.

«Оцінка побутової корупції». Жодних емоційних проблем з даванням хабарів не відчуває майже третина українських респондентів (27 %), серед польських респондентів таких виявилось більш як втричі менше (8 %) (див. рис. 1).

Рис. 1. Сприйняття респондентами необхідності давати хабарі

«Демократичність-авторитарність корпоративної культури». Корпоративна культура в українських реаліях є більш авторитарною, ніж в польських. Зокрема 83 % українських респондентів вказали, що їх керівники в процесі управління не спілкуються з ними безпосередньо, а контактують здебільшого з «наближеними» до них особами. Серед польської вибірки частка таких респондентів виявилась майже в двічі меншою – 45 %.

«Оцінка виборчої корупціогенності». Серед українських респондентів 30% констатували готовність «продати» свій голос під час виборів, серед польських респондентів таких виявилось 20%.

«Сприйняття аморальності в діловій сфері». Середні значення в українській вибірці ($t = 9{,}30$; $p \leq 0{,}006$) виявились вищі ніж в польській вибірці ($t = 8{,}63$; $p \leq 0{,}007$):

сприйняття аморальності в діловій сфері є вищою в українських реаліях, ніж в польських (див. рис. 2).

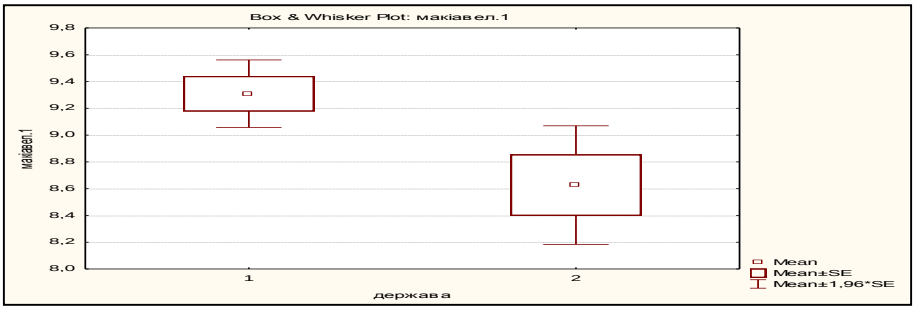

Рис. 2. Порівняльні результати української (1) та польської (2) вибірок за шкалою «Сприйняття аморальності в діловій сфері» (макіавеллізм 1)

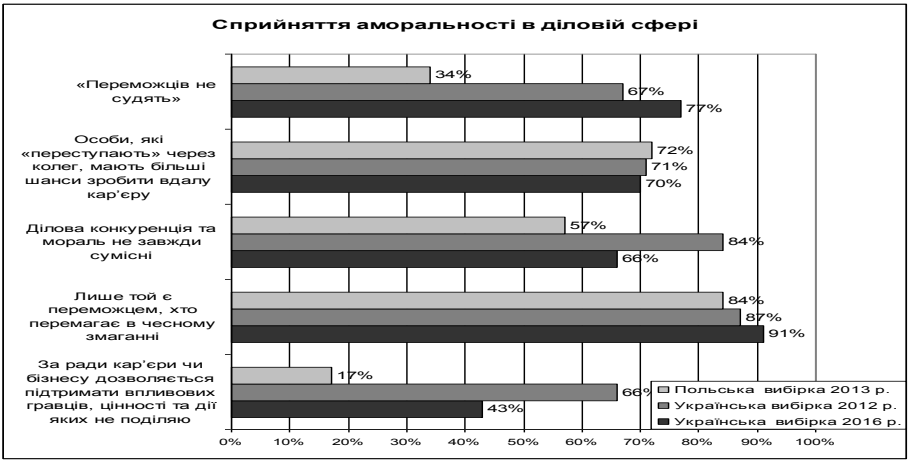

Рис. 3. Відсоток респондентів, схильних до сприйняття аморальності в діловій сфері

Найбільшою мірою результати в польській та українських вибірках відрізняються щодо тверджень: 1) «Переможців не судять» у польській вибірці підтримали 23% респондентів; в українських вибірках 67% (2012 р.) та 77% (2016 р.) респондентів; 2) «За ради кар'єри чи бізнесу дозволяється підтримати впливових людей (групу, партію), цінності та дії яких не відповідають моїм переконанням» у польській вибірці підтримали 17 % респондентів; в українських вибірках 66 % (2012 р.) та 43 % (2016 р.) респондентів.

Спостерігаємо зниження рейтингу в українських вибірках твердження «Ділова конкуренція та мораль не завжди сумісні» з 84 % (2012 р.) до 66 % (2016 р.). Однак аморальні стратегії ділової конкуренції допускає більша половина респондентів. Це підтверджує також стабільно високий рівень оцінки твердження: «Особи, які «переступають» через колег, мають більші шанси зробити вдалу кар'єру» – 72 % (2012 р.) та 71 % (2016 р.) респондентів.

Ставлення респондентів до аморальних стратегій ділової конкуренції є неоднозначним, містить компоненти амбівалентності, про що свідчить також високий рівень підтримки респондентами 87 % (2012 р.) та 91 % (2016 р.) респондентів твердження: «Лише той є переможцем, хто перемагає в чесному змаганні».

Отримані емпіричні результати засвідчують, що вітчизняна політична культура є більш авторитарною, забюрократизованою у порівнянні з політичною культурою в Польщі, а тому здійснює аморальний вплив на ціннісні орієнтації та поведінку громадян як на побутовому, так і на суспільному рівні. Суперечливі реалії, деструктивні цінності автократичної корпоративної і політичної культури, відсутність політичних фігур чи інституцій, яким громадяни можуть довіряти формують пасивне ставлення громадськості до політичної корупції.

Індекс амбівалентності ставлення до корупційних ситуацій. В ході експертного анкетування, проведеного у 2016 р. отримано результати стосовно ставлення громадян до корупційних ситуацій.

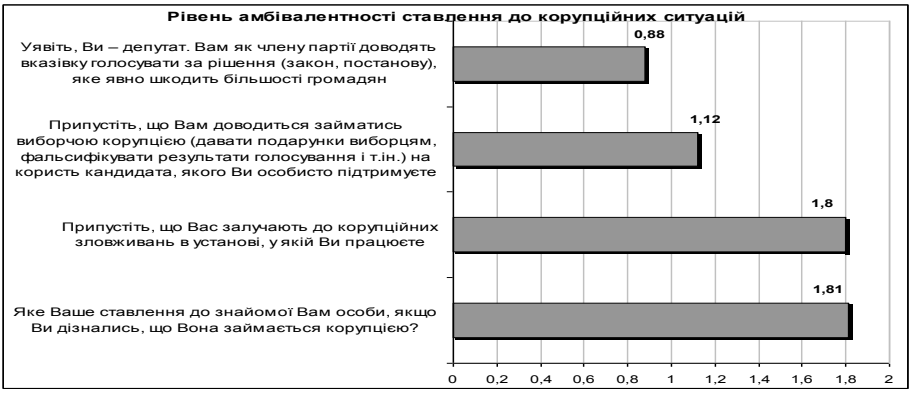

Рис. 4. Індекс амбівалентності ставлення респондентів до корупційних ситуацій

Найбільший рівень амбівалентності (1,80–1,81) спричиняють у респондентів ситуації стосовно знайомих людей, які виявились корупціонерами, а також залучення особи до корупційних дій за місцем праці (див. рис. 4).

Експертне анкетування також виявило оцінку громадянами стану антикорупційних ресурсів. Переважна більшість респондентів скептично оцінили можливість подолання політичної корупції наявними законними засобами:

- 83 % респондентів вважають, що антикорупційні закони приймали в такій редакції, щоб притягти корупціонерів лише середнього рівня і не зачепити головних корупціонерів (колишніх і теперішніх).
- 42 % респондентів вважають, що рівень професійної, морально-психологічної готовності керівництва та співробітників антикорупційних органів вкрай низький, а решта 58 % респондентів вважають, що рівень недостатній для протидії політичній корупції.

Причинами малоефективної діяльність НАБУ, Прокуратури у подоланні корупції у верхніх ешелонах влади 88,5 % респондентів вважають залежність їх керівництва (через тиск, залякування або підкуп) від владних та олігархічних груп; 72,5 % – корумпованість судів; 50,4 % – негласна заборона розслідувати злочини певного кола колишніх та теперішніх високо посадовців. 74 % респондентів висловились про готовність в разі нагоди брати активну участь в масових акціях протесту для протидії політичній корупції.

Висновки. Зважаючи на теоретичні та емпіричні результати дослідження політична корупція є технологією формування олігархічних або автократичних режимів, що використовують політичні, юридичні, адміністративні, економічні, кримінальні засоби. В арсеналі політичної корупції вагоме місце посідають психологічно-інформаційні технології дезорієнтації, тиску, обману, шахрайства,, зловживання довірою громадськості з метою здобуття влади та прихованого протиправного фінансово-економічного збагачення.

Список використаних джерел

1. Арістотель. Політика. / Пер. з давньогр. О. Кислюка. – К.: Основи, 2000. – 239 с.
2. Варналій З. Тіньова економіка : сутність, особливості та шляхи легалізації [Електронний ресурс] / [З. Варналій, А. Гончарук, Я. Жаліло та ін.]. – К., 2006. – Режим доступу : http://old.niss.gov.ua/book/tyn_ekon/index.htm
3. Ємельянов В. Політична корупція в сучасній Україні / В. Ємельянов, Д. Степанюк // Політичні науки. Наукові праці. – 2008. –Т. 93, Вип. 80. – С. 72–75.
4. Кіржецький Ю. Тіньова економіка та напрями її подолання в Україні / Ю. Кіржецький. – Львів : Ліга Прес, 2013. – 198 с.
5. Кузовков Ю.Мировая история коррупции / Ю.Кузовков. – В 2 т. – М.: Анима-Пресс, 2010. – Т.1. – 137 с.
6. Кузовков Ю.Мировая история коррупции / Ю.Кузовков. – В 2 т. – М.: Анима-Пресс, 2010. – Т. 2. – 488 с.

7. Минна Р. Мафия против закона / Р. Минна ; пер. с ит. / под. ред. Ф.М.Решетникова. – М.: Прогресс, 1988. – 344 с.
8. Міщенко С. В українському законодавстві мусить з'явитися нове поняття «політична корупція» (05.12.2006) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.intellect.org.ua/index.php?lang=u&material_id=43704&theme_id=7223
9. Невмержицький Є. Правові проблеми боротьби з економічною злочинністю і корупцією : навч. посіб. [Електронний ресурс] / Є.Невмержицький. – К.: АПСВ, 2005. – 415 с. – Режим доступу: http://radnuk.info/pidrychnuku/kruminologiua/458-nevmersh/7567-2----.html
10. Пасхавер О. Світовий досвід для України : взаємовідносини великого капіталу з владою і суспільством / О. Пасхавер, Л. Верховодова, К.Агеєва. – К. : Центр економічного розвитку, 2007. – 68 с.
11. Політична корупція в умовах сучасної демократії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/project_ua_full. php?m_id=7787
12. Порта Д. Брудні оборудки : учасники, ресурси та механізми політичної корупції / Д. Порта, А. Ванучі ; пер. з англ. С.Кокізюка. – К. : «К.І.С.», 2006. – 302 с.
13. Рейтерович І.Особливості функціонування фінансово-політичних груп інтересів у системі публічної політики [Електронний ресурс] / І.Рейтерович. Електронне видання «Державне управління: удосконалення та розвиток». – Режим доступу: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=285
14. Фромм Э. Бегство от свободы [Електронний ресурс] / Э. Фромм. – Режим доступу: http://lib.ru/PSIHO/FROMM/fromm02.txt
15. Харрисон Л. Главная истина либерализма / Л. Харрисон. – М.: Новое издательство, 2008. – 279 с.
16. Шайн Э. Организационная культура и лидерство / Э.Шайн / под ред. В.Спивака ; пер. с англ. – СПб: Питер, 2002. – 336 с.
17. Kirchner L.The Psychology of Bribery and Corruption [Електроннийресурс] / Lauren Kirchner. – 2014. – Режимдоступу : http://www.psmag.com/politics-and-law/psychology-bribery-corruption-fbi-confidential-information-cops-crime-92955
18. Kirchner L.The psychology of corruption – defiance of logic orlogic at work by CostantineMagavilla [Електроннийресурс] / Lauren Kirchner. – Режимдоступу: https : http://www.magavilla.com/uploads/The_psychology_of_corruption_0609.pdf

РЕНАТА МАНАЙЛО-ПРИХОДЬКО,
аспірантка кафедри політології і державного управління,
Ужгородський національний університет

ГЕОГРАФІЯ ПАРТІЙНОГО ВПЛИВУ В УКРАЇНІ: ФЕНОМЕН «РЕГІОНАЛЬНИХ» ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Регіональні політичні партії – феномен загальносвітовий. У традиційних суспільствах такі організації захищають підвалини партикуляризму, відособленості своїх територій в культурному, господарському та політико-правовому вимірі. Вони зазвичай виникають у періоди змін звичної ідентичності, стрімких соціокультурних зрушень, тому виявляють традиціоналізм як захисну реакцію периферії від незрозумілих нововведень центру.

Регіональні політичні партії у вітчизняній політичній науці належно не досліджуються, оскільки у законодавстві України (Закон «Про політичні партії в Україні») їх утворення заборонено. Однак вони існують у практичній політиці, беручи участь у виборах до місцевих органів влади, отримують депутатські мандати, формують депутатські коаліції тощо.

Мета статті – охарактеризувати особливості виникнення і функціонування регіональних політичних партій у країнах Європейського Союзу та України.

Для її досягнення, необхідно розв'язати такі дослідницькі завдання:

1) дослідити причини виникнення, основні типи, діяльність регіональних політичних партій у країнах Європейського Союзу; 2) висвітлити причини винекнення регіональних політичних партій в Україні; 3) охарактеризувати участь регіональних партій у місцевих виборах в Україні 2010 та 2015 рр.

У багатоскладових суспільствах (термін А.Лейпхарта) регіональні організації часто мають етнічний, релігійний або станово-клановий характер. Зміцнення регіональних партій і рухів – наслідок одного з найважливіших розмежувань (соціополітичних поділів) у суспільстві – між центром і периферією (теорія С. Ліпсета і С.Роккана), а також етнополітичного соціального поділу.

Під поняттям«регіональні партії» варто розуміти політичні партії, які не лише діють на певній території, а виступають за зміну прав цієї території стосовно центру, зокрема ті, котрі виступають за незалежність власних територій у складу існуючих держав. Зауважимо, що регіональні партії – це особливий тип партій, які покликані представляти в органах влади консолідовані регіональні інтереси. Регіональні партії мають різну ґенезу, географію, політичну вагомість, соціальну базу, електорат. Загальні чинники їх появи: історичні обставини; виражений особливий регіональний інтерес (збереження етнічної самобутності, соціально-економічний інтерес та ін.); розвинена, патріотично налаштована регіональна еліта. За допомогою таких партій регіон намагається забезпечити ґарантоване лобіювання власних інтересів у національному парламенті. Регіональні партії виникають найчастіше на тих територіях, вимоги або потреби котрих, центральна влада або ігнорує, або зволікає із прийняттям рішень, спрямованих на їхнє задоволення.

Цілі регіональних партій, зазвичай – перерозподіл влади і ресурсів впливу від центру на свою користь. Ступінь радикалізму під час вираження цілей суттєво різниться. Л. де Вінтер пропонує таку класифікацю регіональних партій: 1) «протекціоністські» партії, які хочуть від центральної влади гарантій збереження культурної ідентичності, у тому числі особливого статусу регіональної мови та квот у регіональних управлінських структурах; 2) «автономістські» партії, що виступають за перерозподіл повноважень між центром і регіонами всередині держави; 3) «націонал-федералістські» партії – найрішучіші у вимогах перерозподілу влади, які пропонують моделі територіального або етнічного федералізму [2].

Головна функція регіональних партій – мобілізація на основі територіальної ідентичності. Партійна мобілізація зосереджується переважно навколо «критичних подій і специфічних проблем» регіону.

Основою регіональних політичних партій часто є етнічна та регіональна фрагментація. Етнічна фрагментація сама собою автоматично не призводить до політичного протистояння і конфлікту. Така різнорідність може стати підставою для конфлікту. Для цього треба, щоб етнічні відмінності стали засадами етнічної ідентифікації – не тимчасової, а тривалої – та переросли в етнічну свідомість. Підставою для утворення соціополітичного поділу на етномовній основі буде поділ суспільства на окремі групи з відмінними етнічними ідентифікаціями та оформлення зв'язків між етномовними групами та відповідними політичними партіями. Щодо партій як складової поділу, то до них зараховуємо ті, котрі захищають/обстоюють інтереси етнічних груп. Їхня діяльність часто спрямована на захист і розвиток національної мови та культури, збільшення рівня автономії власної етнічної групи за умови її компактного проживання – розширення автономного управління або досягнення незалежності та створення власної самостійної держави [8, с. 70].

Регіональні політичні партії вагомо виявляють себе: в Іспанії – Конвергенція і союз Каталонії, Баскська націоналістична партія в Країні басків; у Великій Британії – Шотландська національна партія, «Шинн Фейн» у Північній Ірландії, «Плайд Кімру» в Уельсі; в Італії – Ліга Півночі; в Канаді – Квебекська партія; у Франції – Корсиканський фронт національного визволення. Ці політичні партії виступають за автономію або незалежність територій і утворення власних держав на етнічній основі.

У Німеччині виразну регіональну підтримку мають Християнсько-соціальний союз (у Баварії) та Партія демократичного соціалізму (в східних землях). Однак на противагу згадуваних партій, вони відстоюють регіональні інтереси за територіальною ознакою.

Для країн «третього світу» будова партійних систем за регіональними і етнорелігійними ознаками є загальним правилом.

Відомий дослідник А. Романюк до причин піднесення регіональних партій

зараховує: по-перше, наявність певної правової невпорядкованості відносин між центром і регіоном, незалежно від того, які питання покладено в основу, – економіка, розвиток національної мови, релігії, культури; по-друге – реакцію на зростання повноважень наднаціональних європейських інститутів, коли національні державні органи змушені були передавати до Страсбургу частину своїх повноважень. Учений акцентує на тому, що існування регіональних партій є особливістю розвитку європейських країн, де він налічує 85 таких партій: Бельгія: Фландрія – 10, Валлонія – 9, німецька спільнота – 3; Іспанія: Андалузія – 1, Арагон – 2, Галіція – 1, в Країні Басків – 4, у Каталонії – 5; Італія: в Паданії – 1, Південному Тиролі – 3, острові Сардинія – 2, в Аоста Валей – 1; Німеччині – 2; Сполучене Королдівство: Англія – 1, Корнвол – 1, Північна Ірландія – 9, Шотландія – 4, Уельс – 2 і т.д.[8, с. 131].

У статті «Регіональний вимір електорального процесу: концептуальні засади дослідження» Р. Туровський, описуючи методологію дослідження регіональних електоральних процесів, характеризує сутність регіональних політичних партій. При чому партії з яскраво вираженою регіональною підтримкою, на його думку, не обов'язково підпадають під чітке визначення регіональної партії. До останніх належать лише партії, які захищають саме регіональні інтереси в умовах добре вираженої регіональної ідентичності, що не має етноконфесійної основи. Це – ідеальний тип регіональної партії. Однак поширеніший – проміжний тип, коли партії мають яскраво виражену регіональну підтримку, але висловлюють інтереси етнокультурних груп (етнорегіональні партії) або інтереси домінуючих на території соціальних груп (соціально-регіональні партії). Ідеально-типові загальнонаціональні партії, на його думку, повинні мати відносно рівну підтримку в більшості регіонів і опиратися на екстериторіальну за походженням підтримку соціальних груп [11].

У науковій розвідці «Регіональні партії виходять на авансцену» В. Швейцер констатує, що регіональні партії різняться за сукупністю ідентифікаційних ознак. Ці ознаки, на його погляд, такі: 1) національні (етнічні); 2) регіональні (територіальні); 3) лінгвістичні (мовні); 4) конфесійні (релігійні). Беручи за основу класифікації перелічені ознаки, учений виокремлює наступні типи партій: 1) етнолінгвістичні (Шведська народна партія Фінляндії); 2) регіонально-лінгвістичні (Ліга Півночі в Італії); 3) регіонально-етнолінгвістичні (політичні партії Шотландії, Уельсу, Корсики, Каталонії і Країни Басків); 4) регіонально-етноконфесійні партії (партія Фламандський інтерес); 5) регіонально-конфесійні партії (члени політичних партій Хорватії і Словенії – католики; Сербії, Чорногорії, Македонії – православні; боснійська і албанська меншина – мусульмани) [12, с. 88].

Відповідно до ст. 3 Закону «Про політичні партії в Україні» партії можуть створюватись і діяти лише з всеукраїнським статусом [1, с. 41]. Закон, отже, не передбачає можливості реєстрації та діяльності регіональних партій. Ці норми були

критично оцінені Венеціанською комісією. Остання, зокрема, зазначила, що таке положення «є юридичною перешкодою на шляху утворення партій, які зосереджували б свою діяльність на питаннях регіонального значення» [4, с. 418]. Окрім того, у Кодексі належної практики у сфері політичних партій (12–13 грудня 2008 р.) Венеціанська комісія наголосила: державні органи не повинні обмежувати право утворення політичних партій і на національному, і на регіональному та місцевому рівнях [4, с. 370]. На думку експертів Венеціанської комісії, громадяни мають право об'єднуватися в групи, обмежуючи сферу власної діяльності до регіонального або місцевого рівнів та до місцевих і регіональних виборів [4, с. 329].

У цьому контексті варто відзначити, що у більшості країн ЄвропейськогоСоюзу (Австрія, Греція, Іспанія, Італія, Люксембург, Мальта, Фінляндія, Франція та ін.) законодавство не розмежовує національні й регіональні (місцеві) партії, дозволяючи функціонування обох видів.

У 2010 р. голова Харківського обласного відділення Комітету виборців України М. Камчатний виступив з ініціативою створення легального інституту регіональних політичних партій в Україні, котрі могли би брати участь лише у місцевих виборах. Однак ідея широкої підтримки не отримала, хоча де-факто такі партії існують. Наприклад, Партія регіонів до 2006 р. була саме такою суто регіональною партією, діяльність якої не виходила за межі кількох районів Луганської області.

До головних причини винекнення регіональних політичних партій в Україні можна зарахувати:

1. Регіональний поділ України на Захід – Схід. Фундаментальний поділ України уособлює мовне та етнічне розмежування. На Заході й у Центрі найбільша питома вага належить власне титульній нації, а на Сході та Півдні зосереджено мешкає багатомільйонна меншина генераційно укорінених етнічних росіян [5].

2. Етномовне розмежування та компактне проживання національних меншин на певній території. Виокремлюють такі типи етнічних партій: партії титульних етносів; партії корінних народів; партії національних меншин. Роль етнічних партій може бути різною, зокрема у стабільних демократичних країнах вони доповнюють етнополітику держави, найчастіше захищаючи права національних меншин, а в перехідних суспільствах етнічні партії можуть сприяти виникненню та загостренню міжетнічних конфліктів. Позитивний приклад діяльності етнічних партій у країнах сучасної Європи – партії угорців у Словаччині та Румунії, албанців у Македонії, поляків у Литві [3, с. 56].

3. Бажання відомих особистостей (політиків, підприємців) сформувати власні партійні структури для того, аби мати можливість брати участь у політичному житті суспільства.

4. Створення «адміністративних партії» (партії влади) керівниками областей, міст тощо.

5. Небажання балотуватись як від провладних партій, так і від опозиційних. Такими є «місцеві партії», які захищають партикулярні територіальні інтереси.

6. До однієї з причин піднесення регіональних партійних структур можна зарахувати розмежування у часі проведення місцевих і парламентських виборів. До 2010 р. місцеві й парламентські вибори відбувалися в той самий термін. Починаючи з 2010 р., місцеві вибори проводяться окремо від парламентських;

7. Нормативно-правова основа діяльності та участі політичних партій України у виборчому процесі. Політичні партії в Україні жорстко централізовані, а відтак місцевим політикам часто нелегко знайти спільну мову щодо виборів з керівниками партії у столиці.

Регіональні політичні партії стали яскравим феноменом місцевих виборів 2010 р. У виборах взяли участь регіональні партії, про більшість з яких до початку кампанії не чули не лише виборці, а інколи й політичні аналітики. Малі (регіональні) партії необхідні політикуму з декількох причин. По-перше, вони потрібні кандидатам, котрі схиляються радше до опозиційних сил, але відкрито не можуть цього зробити. По-друге, вони необхідні тим, хто готовий працювати з владою, але політична кон'юнктура не дає змоги цього робити відкрито: на їхній території провладна партія не популярна. По-третє, до послуг малих партій звернулись безпартійні мери міст, які після заборони самовисунення змушені були шукати нейтральні політичні сили, щоби балотуватися на посади міських голів.

Серед регіональних партій, які досягли успіхів на місцевих виборах 2010 р., виокремимо:

1. Партії – сателіти Партії регіонів: ПП «Совість України» (лідер Х. Хачатурян). Досягнення: мер Вінниці В. Гройсман – 77, 8 %, мер Полтави О. Мамай – 61, 4 %, Вінницька міська рада – 66 %, Полтавська міська рада – 74 %;

Партія екологічного порятунку «ЕКО + 25» (А. Маслов). Досягнення: В. Погорєлов, мер Ужгорода – 33 %, Ужгородська міська рада – 2 депутати;

ПП «Єдиний центр» (В. Балога). Досягнення: перемога на виборах в Закарпатській області;

Партія вільних демократів (М. Бродський). Досягнення: мер Черкас С. Одарич – 25, 4 % та Черкаська обласна рада – 23, 3 %.

2. Партії – комерційні проекти. Практика заробляти кошти на політсилах, створених для продажу, в Україні відома давно, але особливо вона поширилась на місцевих виборах 2010 р. Серед таких партій:

ПП «Рідне місто» (О. Ковалюк). Досягнення: мер Сум – 61, 23 %. Сумська міська рада – 31, 6 % та ін. Щоби привернути до себе увагу, вона відкрито рекламувала послуги на офіційному веб-сайті: «ПП «Рідне місто» запрошує

представників місцевих еліт, громадські організації, ініціативні групи до співпраці та готова була надати структури для участі у виборах 31 жовтня»;

ПП «Третя сила» (В. Гаврилюк). Партія має декілька мандатів у Київській обласній раді та Івано-Франківській, Чернівецькій, Херсонській міських радах;

Республіканська християнська партія (М. Покровський);

ПП «Всеукраїнський патріотичний союз» (С. Ганжа) [10, с. 18–20].

3. Партії – проекти відомих особистостей:

ПП «УДАР» (В. Кличко). Партія отримала декілька мандатів в обласних та міських радах переважно центрального та західного регіону;

ПП «Єдність» (О. Омельченко).

4. Регіональні партії етнічного (націоналістичного спрямування):

ВО «Свобода» (О. Тягнибок). Партія перемогла на виборах у Західному регіоні України;

ПП «Русское єдінство» (С. Аксьонов) та ПП «Союз»(Л. Миримський). Партії мають впливовість в АР Крим;

ПП «Родіна» (І. Марков). Вплив обмежується м. Одесою та Одеською областю. Це – найбільший кремлівський партійний проект в Україні;

угорські партії: «КМКС» – Партія угорців України та Демократична партія угорців України. Їх вплив обмежується місцями компактного проживання угорської національної меншини у Закарпатській області.

Балотування до обласних рад у всіх регіонах України на місцевих виборах 2015 р.забезпечили ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», ПП «Українське об'єднання патріотів – УКРОП», Радикальна партія Олега Ляшка. Інші партії виставляли кандидатів не у всіх регіонах. Так, ПП «Опозиційний блок» не балотувався у Тернопільській області, ПП «Об'єднання «Самопоміч» – до Рівненської, Миколаївської, Одеської обласних рад і т.д. Низка політичних партій висунули кандидатів лише в окремих областях України, наприклад, ПП «Єдиний центр», Партія угорців України, Демократична партія угорців України (Закарпатська область), ПП «Партія простих людей Сергія Капліна» на Полтавщині, ПП «Довіряй ділам» Г. Труханова, Українська морська партія С. Ківалована Одещині та ін.

У розрізі регіонів результати голосування до обласних рад подано в таблиці 1 [6, с. 342].

Таблиця 1

Порівняльний аналіз результатів виборів до обласних рад у розрізі регіонів, %

Партії	Західний регіон	Центральний регіон	Південно-Східний регіон
ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність»	25,2	26,1	19
ВО «Батьківщина»	17,3	17,4	9,7

ПП «Об'єднання «Самопоміч»	7,5	7,1	5,7
Радикальна партія Олега Ляшка	6,1	9,4	3,7
ВО «Свобода»	12,3	8,1	–
ПП «УКРОП»	9,6	5,4	8,5
ПП «Опозиційний блок»	1,6	5,9	27,2
ПП «Відродження»	2,2	4,1	13,4
ПП «Наш край»	1,6	1,3	8,5
Аграрна партія України	1,4	4,1	–

Результати виборів підтвердили, що перемогу в різних регіонахУкраїни отримали парламентські партії. Однак, на відміну від 2010 р., коли платформою для проходження до обласних рад була провладна Партія регіонів або опозиційні партії, у 2015 р. місцеві еліти у багатьох областях створили гостру конкуренцію провладній партії БПП «Солідарність». Так, на Закарпатті лідером перегонів до обласної ради стала ПП «Єдиний центр» (В. Балога). ПП «Довіряй ділам» Г.Труханова посіла перше місце в Одесі та показала третій результат в області. У Хмельницькій області на виборах до обласної ради переможцем стала ПП «За конкретні справи». У Черкаській області друге місце посіла ПП «ВО «Черкащани». На виборах до Черкаської міської ради перемогла Партія вільних демократів, а у Чернівцях на виборах до міської ради – ПП «Рідне місто».

За результатами місцевих виборів 2015 р., регіональні політичні партії досягли суттєвих успіхів у багатьох областях України (йдеться про отримання депутатських мандатів у обласних радах). У Західному регіоні до обласних рад обрані такі регіональні політичні партії: Закарпатська область – ПП «Єдиний центр» (22, 79 %, 19 депутатських мандатів); Івано-Франківська область – ПП «Воля» (6,61 %, 7); Рівненська область – ПП «Конкретних справ» (6, 36 %, 6); Львівська, Тернопільська, Чернівецька області – ПП «Громадянський рух «Народний контроль» відповідно (5, 23 %, 5; 6, 64 %, 5; 6, 35 %, 4).

У Центральному регіоні перемогу предмтавлені регіональні партії: м. Київ (міська рада) – ПП «Єдність» (7,81 %, 15); Полтавська область – ПП «Рідне місто» (7,01 %, 6); ПП «Партія простих людей С. Капліна» (8,12 %, 8); Хмельницька область – ПП «За конкретні справи» (18,35 %, 19); Черкаська область – ПП «ВО «Черкащина» (19,05 %, 16); Сумська область – ПП «Воля народу» (7, 5 %, 6).

У Південно-Східному регіоні представлені регіональні партії: Запорізька область – ПП «Нова політика» (5,56 %, 6); Одеська область – ПП «Довіряй ділам» (11,01 %, 12); Миколаївська область – ПП «Нова держава» (5,75 %, 4).

Безперечно, називати такі політичні партії регіональними ми можемо лише умовно. Їхня перемога в окремих областях України засвідчує розділеність еліти у них, неспівпадання інтересів центру і регіону (області).

Результати виборів до місцевих органів влади підтверджують, що найбільший успіх регіональні партії мали на Заході й у Центрі України. Натомість мешканці Південно-Східного регіону проголосували, як зазвичай, за усталені партійні бренди.

Отже, регіональні політичні партії – характерне явище для гетерогенних, поліетнічних, полікультурних суспільств. Подібність і відмінність завдань, які вирішують партії «місцевого значення» в окремих регіонах Європейського континенту, можна пояснити і неоднозначним історичним шляхом меншин, і політикою влади, і ступенем згоди й протиборства між центром та периферією, і, безсумнівно, рівнем соціально-економічного і політичного розвитку відповідних держав. В Україні створення таких партій заборонено на законодавчому рівні, але де-факто вони існують. Особливо помітними партії стали після розмежування під час парламентських і місцевих виборів.

Регіональні політичні партії в Україні – це політичні партії, котрі мають загальнонаціональний статус (зареєстровані Міністерством юстиції України) і створені регіональними політиками або лідерами національно-культурних товариств для участі у місцевих виборах та захисту інтересів відповідних місцевих громад / національних меншин.

Охарактеризувавши регіональні політичні партії в Україні, пропонуємо таку їхню типологізацію: 1) ідеологічні партії; 2) політичні партії-проекти відомих особистостей; 3) етнічні партії; 4) «адміністративні» партії. Електоральна функція становить основну функцію таких партій. Регіональні партії в Україні зазвичай мають вплив у межах однієї чи декількох адміністративно-територіальних одиниць.

Список використаних джерел

1. Все про вибори. – К., 2004. – 376 с.
2. Вартумян А. Региональный политический процесс : динамика, особенности, проблемы [Электронный ресурс] / А. Вартумян. – М. : Изд.-во РГСУ «Союз», 2004. – 280 с. – Режим доступа : http://freebooks.site/teoriya-politiki-uchebnik/regionalnyiy-politicheskiy-protsess-dinamika.html
3. Горовіц Д. Міжетнічні конфлікти / Д. Горовіц. – Х. : Каравелла, 2004. – 684 с.
4. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права : матеріали Венеціанської комісії, Парламентської асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи ; пер. з англ. / за ред. Ю. Ключковського. – Вид. 2-ге, виправ. і доповн. – К., 2009. – 500 с.
5. Колодій А. Український регіоналізм як стан культурно-політичної поляризованості / А. Колодій // Агора.Україна – регіональний вимір. –К. , 2006. – Вип. 3. –С. 69–91.

6. Остапець Ю. Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів: монографія / Ю. Остапець. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2016. – 412 с.
7. Попович Б. Етномовне соціальне розмежування як фактор формування партій національних меншин в Україні / Б.Попович // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, соціологія, філософія. –2010. –№ 15. –С. 94–99.
8. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи : монографія / А. Романюк. – Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – 391 с.
9. Сокирка Ю. Регіональний фактор у політичному процесі України [Електронний ресурс] / Ю. Сокирка // Регіональний вимір політичного процесу в Україні у 2007 році : Матеріали міжрегіональноїнауково-практичної конференції (Львів, 10 листопада 2007 року) – Львів : Генеза, 2007. – 132 с. – Режим доступу: http://postua.info/news.php?nid=3
10. Третьою не буде (Більшість регіональних партій, які пройшли до місцевих рад, підіграватимуть владі) // Тиждень. – 2010. – 12–18 листоп. – С. 18–20.
11. Туровский Р.Региональное измерение электорального процесса: концептуальные основы исследований [Электронный ресурс] / Р.Туровский // Общественные науки и современность. – 2006. – № 5. – С. 5–19. –Режим доступа: http: // www. electoralgeography. Com / ru / articles / turovsky/2006/regional-dimension-of-electoral-process.html
12. Швейцер В. Региональные партии выходят на авансцену / В. Швейцер // Современная Европа. – 2006. – № 4. – С. 84–93.
13. Хенкин С. Региональные и этнические партии в Европе / С. Хенкин // Современная Европа. – 2007. – № 1. – С. 152–156.

СЕКЦІЯ 3
ПАРТІЇ ТА ПАРТІЙНІ СИСТЕМИ: СВІТОВИЙ ДОСВІД

ВІРА БУРДЯК,
доктор політичних наук,
професор кафедри політології та державного управління,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ БОЛГАРІЇ У ПОСТКОМУНІСТИЧНИЙ ПЕРІОД

За роки трансформації, починаючи з 1989 р., у Республіці Болгарія (РБ) виникла реальна багатопартійність. З початку 90-х у цій невеликій балканській країні діяли понад 200 політичних партій (у XXI ст. – 250). Окреслюючи мету їхньої діяльності, потрібно враховувати особливі обставини і передумови, що значно впливали на трансформаційні процеси і ідеологічний плюралізм у РБ. Під час дослідження організаційно-функціональних проблем багатопартійності та формування партійної системи у РБ потрібні певні кореляції між станом і перспективами розвитку системи та типом політичних відносин, які домінують у політичній системі суспільства. Аналізуючи це явище, автор опиралася на Конституцію Республіки Болгарія [9], яка визначила загальні правові засади виборчого процесу, Закон «Про вибори народних представників» [5] (де вказано умови і порядок обрання народних депутатів), Закон «Про політичні партії» [6] (порядок їхнього утворення, правовий статус, мету і завдання, принципи внутрішньої організації, механізми та процедури участі у виборах).

Тривале правління Болгарської комуністичної партії (БКП діяла у 1948–1989 рр.) завершилося усуненням від влади її лідера Т. Живкова 10 листопада 1989 р. У Болгарії можна виокремити три етапи демонтажу партійної монополії на владу. *На першому етапі* (10 листопада 1989 р. – 13 січня 1990 р.) відбувалася лібералізація режиму. Водночас простежувалися спроби зберегти позиції БКП, попри те, що почали створюватися перші політичні партії й організації, котрі заперечували монополію БКП та боролися за демократизацію політичної системи в країні.

На другому етапі (18 січня – 10 червня 1990 р.) здійснювалася формальна демократизація політичної системи. У цей час представники різних політичних сил працювали над створенням нової Конституції, з якої вилучили положення про керівну роль Компартії, внесли нові статті, що регламентували діяльність політичних партій. Основна заслуга демократизації політичної системи належить діяльності «круглого стола» (3 січня – 15 травня 1990 р.), де взяли участь дві партії – БКП і Союз

демократичних сил (СДС – новостворена антикомуністична коаліція зі 17 партій і громадських організацій). Більшість рішень, які тут прийняли, вирішально вплинули на створення законів і формування нової Конституції, діяльність політичних партій Болгарії, на позбавлення БКП політичної монополії та контролю. Досягнуті в процесі засідань «круглого столу» домовленості (Закон «Про вибори до Великих народних зборів», Закон «Про політичні партії» та ін.) дали можливість сформувати згодом правову базу для нової демократичної політичної системи Болгарії, ядром якої став політичний плюралізм [10].

На третьому етапі (червень 1990 р. – 12 липня 1991 р.) болгари подолали всі формальні і фактичні підстави для існування партійної монополії в країні. Відбулися вибори до Великих народних зборів (червень 1990 р.), котрі мали прийняти нову Конституцію Болгарії. З 40 партій, що брали участь у виборах, більшість місць (54%) отримала Болгарська соціалістична партія (БСП), колишня БКП, у коаліції з партнерами. СДС став другою політичною силою, отримавши 36% голосів. Болгарський землеробський народний союз (БЗНС), партнер БКП від часів соціалізму, посів третє місце. За ним йшла нова політична партія, яка представляє інтереси етнічної меншини турків Болгарії – Рух за права і свободи (РПС). Тож процес формування багатопартійної системи відбувався в умовах збереження сильних позицій і великого впливу БКП; трансформація БКП – БСП у демократичну партію впродовж тривалого часу суттєво впливала на формування багатопартійної системи у країні. «Процеси, що відбувалися в БКП – БСП, особливо на початковому етапі, – зазначав болгарський політолог Г. Карасимеонов, – зумовили еволюцію партійного плюралізму, в тому числі опозиції» [7, с. 47].

Мирний перехід від однієї політичної системи до іншої допоміг уникнути громадянської війни в Болгарії, але він же зумовив тривалий вплив БКП – БСП на багатопартійну систему і політичний процес. Порівняно з іншими країнами ЦСЄ, повільні зміни у РБ призвели до збереження впродовж тривалого часу «асинхронного плюралізму на користь БКП – БСП» [7, с. 48].

На президентських виборах у серпні 1990 р. перемогу здобув лідер опозиції Ж. Желєв (СДС), який активно сприяв створенню нової нормативної бази державного управління в Болгарії [4]. Багато посад у виконавчій владі обійняли представники опозиції, котрі впливали на управлінські рішення в країні й поступово припиняли монополію БКП – БСП в інститутах виконавчої влади.

Прийняття нової Конституції Болгарії 12 липня 1991 р. означало офіційне визнання принципу політичного плюралізму, заборону на монополію одній партії займати всі посади у державних інститутах, заборону на існування партій, метою яких було насильницьке захоплення державної влади.

У січні 1992 р. на президентських виборах боротьба знову розгорнулася між двома основними політичними партіями Болгарії – БСП та СДС, але президентом знову

обрали Ж. Желєва. Перші вільні демократичні вибори у РБ, згідно з новою болгарською Конституцією, відбулися 13 жовтня 1991 р. разом з місцевими виборами громадських радників і кметів. Вони виявилися винятковими, оскільки мали розв'язати питання про владу та співвідношення політичних сил у центрі й на місцях. Виборча кампанія відбувалася в умовах гострої боротьби між БСП та СДС і призвела до «історичної зміни у співвідношенні сил» [7, с. 70]. СДС переміг з мінімальною перевагою і отримав 34,36% голосів та 110 мандатів (з 240 депутатських місць), БСП – 33,14% голосів і 106 мандатів, а третя політична сила – РПС – 7,55% і 24 мандати. Результати виборів засвідчили, що партії, орієнтовані на «центр» партійної системи, не були серйозно підтримані електоратом. Водночас вибори виявили особливі риси посткомуністичної партійної системи: гостру конфронтаційну боротьбу між БСП і СДС, котрі мали майже рівну підтримку виборців; їхні територіальні переваги: прихильники СДС – це переважно мешканці великих міст, а прихильники БСП – жителі невеликих міст і сіл [7, с. 71].

Коли у 1989 р. розпочався процес формування нової партійної системи, Болгарія становила «виключно лабільне, економічне, політичне і духовне середовище, що радикально трансформувалося» [8, с. 24]. Умови формування партій РБ різнилися від умов у країнах розвиненої демократії. У Болгарії був перерваний зв'язок з політичною традицією, яка існувала до 1934 р., коли у країні з'явилися зародки партійного плюралізму. Після 1947 р. у Народній Республіці Болгарія знищили всі основи демократії та громадянських свобод. Економічна монополія держави створила специфічну для соціалізму соціальну структуру, ідеологічна монополія деформувала суспільну свідомість і можливості утвердження демократичних цінностей. Тож партійна система, яка почала формуватися після 1989 р., була продуктом суспільства, попри те, що стала активним фактором, який впливав на розвиток і напрями трансформації.

Досліджуючи період трансформації в РБ, зауважимо певні суспільні розмежування (поділи) з конфліктним потенціалом і впливом на форму та суть нової партійної системи. За відомим методологічним підходом С. Ліпсета і С. Рокана, де науковці вивели типологію суспільнополітичних поділів [17], очевидно, що типовою для держав перехідного періоду, котрі опинилися в ситуації, подібній до болгарської після 1989 р., стала поява історичних кліваджів. Саме вони визначали партійну конфігурацію досоціалістичного періоду, в якій особливо гострим виявився класовий поділ (робітники – капіталісти); крім нього, були релігійні поділи (православні, католики, мусульмани та ін.), національно-етнічні поділи, протистояння центру й периферії (місто – село) тощо.

В окремих посткомуністичних країнах з'явилися «автентичні» партії зі своєю історичною партійною традицією. У болгарських історичних партіях ці традиції виявилися слабкими, майже знищеними за роки соціалізму. Відновлення у 90-х роках XX ст. таких партій, як БСДРП, БЗНС, Демократичної партії тощо, суттєво не вплинуло на нову політичну реальність, а колишня ідентичність злилася з їхнім новим образом –

засновників СДС. Спроба партій самостійно брати участь у виборах, поза СДС, виявила, що болгарський електорат підтримує їх мінімально, і вони відійшли на маргінес [8, с. 25]. Єдина історична партія, яка зберегла політичний вплив, але докорінно змінила сутність, – це БКП, що зайняла соціал-демократичний простір.

На нову партійну систему Болгарії практично не вплинули релігійні та національно-етнічні поділи. Натомість визначальний вплив у перехідний період мав новий тип соціополітичного поділу – ідеологічний, ціннісний. Ідеологічні й ціннісні розбіжності (комунізм – антикомунізм) були покладені в основу лінії поділу, за якою йшли партійні розмежування і які призвели до конфронтації політичних партій. Цей клівідж увібрав у себе суперечності двох політичних блоків (БСП і СДС) щодо оцінки колишнього режиму і майбутнього комуністичних лідерів, перебігу темпів і сутності змін, характеру конституційного устрою країни, способу перебудови влади (революційного – еволюційного), геополітичної орієнтації. Тривалість дії поділу та його прояв у гострій формі зумовила гегемонія БСП і повільні процеси трансформації в Компартії у перші роки змін, що посилило радикалізацію її головного опонента – СДС [2].

Етнічний соціополітичний поділ спричинив появу партії «Рух за права і свободи». Етнічні проблеми загострилися в Болгарії у 80-х роках ХХ ст. через асиміляційну політику БКП стосовно турецької меншини. Спочатку приводом для появи етнічної партії був захист прав турків Болгарії, відновлення їхніх громадянських і політичних свобод. СДС підтримав РПС як союзника з антикомуністичної боротьби. Хоча цей етнічний клівідж не став джерелом етнічного протистояння завдяки гнучкій політиці БСП [15, с. 11-12]. РПС інтегрувався у партійну систему зі статусом третьої партії – невеликої, але здатної балансувати між двома великими блоками, впливати на управління країною, підтримуючи одну з провідних сил. Зміцненню такої партійної конфігурації сприяла виборча система з чотиривідсотковим бар'єром, яка обмежувала можливість існування дрібних партій [3].

До кінця століття два названі поділи вичерпали себе. Здійснені основні реформи підтвердили незворотність переходу РБ до політичної системи демократії, ринкової економіки, зовнішньополітичної орієнтації на ЄС і НАТО. Суспільство до кінця століття досягнуло певного консенсусу щодо базових цінностей нової економічної та політичної систем, цивілізованішими стали взаємини провідних болгарських партій – СДС, БСП і РПС. Проте сформована двополюсна модель партійної системи виявилася нестабільною і нестійкою. Наявність третьої політичної сили – РПС – сприяла частій зміні співвідношення сил між основними партіями та впливала на формування виконавчої влади у РБ. Хоч конфронтаційність основних політичних акторів РБ, яка тривала з початку трансформації впродовж усіх посткомуністичних років, дещо знизила напругу, але її негативний вплив на діяльність болгарських політичних партій і тих, котрі перебувають в опозиції, і тих, що знаходяться при владі, – відчутний [7, с. 55].

Партії, виборча і партійна системи, переводячи різні форми плюралізму в громадянському суспільстві у сферу владних відносин, формують єдиний механізм отримання влади. Без них неможлива сучасна демократія. Основні партії в їхній взаємодії, боротьбі та ротації при владі розглядаються як єдина партійна система, що визначає дієвість усієї політичної системи.

Червневі 2001 р. парламентські вибори вперше завершили чотирирічну каденцію Народних зборів (парламенту РБ). Усупереч очікуванням протистояння на виборах основних політичних акторів – БСП, СДС та їхні коаліцій – на арену вийшла і перемогла на виборах нова політична сила – Національний рух Симеон Другий (НРСД). Його поява мала низку причин. По-перше, наявний вакуум внаслідок зниження у партійному просторі легітимності головних політичних партій – БСП і СДС. Адже майже 50% виборців не мали наміру голосувати за основні партії в 2001 р. По-друге, наслідки реформ після кризи 1996–1997 рр. спричинили гострі соціальні й матеріальні проблеми у громадян, розчарування і невдоволення політикою правлячого СДС, що сприяло перемозі нового НРСД. По-третє, специфічний фактор – поява особистості Симеона Другого (Симеон Сакскобургготскі – колишній цар Болгарії), його популярність і харизма сприяли швидкому утвердженню НРСД у РБ. Він представляв новий тип лідера, вільного від тягаря партійної політики постреволюційних років, і фокусував добрі очікування в соціальному житті болгар, ніс нову політичну культуру, очищену від конфронтації минулого. Це – головні фактори, котрі створили у політиці РБ передумови для унікального «вклинення» НРСД у партійний простір лише за два місяці до виборів [7, с. 99].

Усупереч тому, що в програмних деклараціях трьох основних політичних формацій – НРСД, Коаліція об'єднання демократичних сил (СДС), Коаліція за Болгарію (БСП) – не спостерігалося суттєвих відмінностей у пріоритетних напрямах розвитку держави, результати визначали найперше очікування змін, пов'язаних із НРДС. Вибори спричинили різку зміну співвідношення партійних сил і в конфігурації парламентських груп у 39–х Народних зборах. Проте основним наслідком став розпад чинної двополюсної моделі партійної системи, яка ґрунтувалася на домінуванні й наступності при владі СДС та БСП. Вони здобули менше 20% голосів і стали середніми електоральними партіями з відносно однаковою суспільною підтримкою. Отже, перехідна партійна система, яка виникла у Болгарії в 1989 р., вичерпала себе після виборів 2001 р.

Надалі формувалася нова партійна система, характерна для консолідованих демократій, де виникає нова конфігурація партійних формацій і новий тип їхніх взаємин. Утвердження певної партійної системи як підсистеми демократичної політичної системи відображає процеси розшарування суспільства, котрі сприяють формуванню усвідомлених політичних інтересів і поведінки, політичної орієнтації й ідентифікації з відповідною партією. Створення певного типу партійної системи – наслідок

цілеспрямованої нормотворчої діяльності політичної еліти, її впливу на політичний процес і партійну діяльність. Приклад такої діяльності – закони про політичні партії та вибори, прийняття певного типу виборчої системи. Особливе значення у періоди соціальних змін мають поведінка і культура нової політичної еліти. Ці фактори визначальні для становлення і розвитку партійної системи, діяли на початку XXI ст. у РБ і сприяли переходу до нової (другої) партійної системи.

НРСД – найбільша за електоральним впливом політична сила – нетрадиційно і швидко відтіснив інші провідні партії РБ. Депутати НРСД сформували парламентську групу, що мала майже абсолютну більшість. Не маючи партійної історії, НРСД будувався, формував організацію, ідеологію, команду лідерів і управлінську політику. Основна структура НРСД – парламентська группа – стала ядром партії у межах руху. Тож вибори 2001 р. створили докорінно нову політичну ситуацію, яка вагомо впливала на партійну систему. Вона змінила партійну конфігурацію з 2+2 (дві великі – БСП і СДС і дві менші партії – РПС та Євролівиця) до формули 1+2+1 (одна домінуюча формація – НРСД, плюс дві середні партії – СДС та БСП, плюс одна менша партія – РПС).

Попри те, що впродовж управління НРСД, депутати парламенту шість разів поспіль висловлювали йому вотум недовіри, отримати перемогу опозиція не змогла. Навіть тоді, коли в лютому 2005 р. до опозиції відійшла частина депутатів від більшості та, висловивши вотум недовіри, вони домоглися відставки голови парламенту, ситуація не змінилася. Прем'єр-міністр С. Сакскобургготскі використав важелі впливу, і дехто з депутатів, змінивши думку, проголосував за довіру до уряду. Йому вдалося до кінця використати управлінський мандат і прийти до нових виборів з певними успіхами – Болгарія стала членом НАТО та зуміла отримати визнання серед держав-членів ЄС, які визначилися з датою прийняття її до своєї організації – 1 січня 2007 р.

НРСД зумів зберегти більшість прихильників серед виборців і посісти друге місце серед 22 партій, котрі брали участь у виборах 2005 р. Це засвідчує, що, незважаючи на всі труднощі й прогнози перших років правління, НРСД здобув визнання й утримав певний рейтинг у суспільстві, довівши уміння управляти державою. Усі попередні вибори в Республіці Болгарія підтвердили: авторитет правлячої партії за роки правління різко падав і на нових виборах громадяни віддавали голоси за іншу партію, позбавляючи чинний уряд мандата. Однак НРСД здобув лише на половину менше голосів ніж у 2001 р.

На виборах 2005 р. перемогли соціалісти. Вони створили коаліційний уряд і обрали прем'єр-міністром лідера БСП С. Станішева. До президентських виборів залишався рік, а діючий на той час Президент Г. Пирванов теж був соціалістом. Тому впродовж року Болгарією управляла БСП – ліва партія, що внесло певні зміни у внутрішню та зовнішню політику держави. З цим урядом Болгарія стала членом ЄС. Для вступу уряд РБ вживав термінові заходи для завершення реформ, щоб не вступила в дію так звана *запобіжна клаузула* і членство Болгарії не відклали ще на рік. Негативно

вплинули на рейтинг уряду і зміни, спричинені світовою фінансовою кризою 2008 р. Уряд не зміг вирішити більшість проблем, які були в суспільстві, тому на парламентських виборах 2009 р. за правлячих соціалістів проголосувало вдвічі менше громадян. Болгари на мітингах критикували діяльність уряду, спрямовану на боротьбу з кризою і корупцією, через яку країна не могла претендувати на допомогу від ЄС. Тож не дивно, що перемогу на виборах отримала нова опозиційна партія «Громадяни за європейський розвиток Болгарії» (ГЕРБ), якій виборці віддали майже 40% голосів. «Коаліцію за Болгарію» (БСП) підтримали 17,72% громадян, РПС – 14,47%, партію «Атака» – 9,37%, «Синю коаліцію» (СДС) – 6,73%, партію «Порядок, законність і справедливість» – 4,13%. Інші партії не зуміли подолати чотиривідсотковий бар'єр і не пройшли до парламенту [12]. За підсумками виборів 2009 р., у Болгарії був сформований правоцентристський уряд. БСП пішла в опозицію.

Новим прем'єром став лідер опозиції, голова партії «ГЕРБ» – Бойко Борисов. Колишній охоронець, а згодом мер Софії здобув прихильність болгар через імідж людини справи та політика, що турбується про пересічних громадян [11]. Такий імідж лідера уряду дав змогу «ГЕРБ» знову виграти вибори до Народних зборів у 2013 р. Але «ГЕРБ» не заручилася абсолютною більшістю і не змогла створити урядову коаліцію. Тому 23 травня Борисов повернув Президентові РБ право на формування уряду, яке той передав БСП, що посіла на виборах друге місце. Народні збори 29 травня обрали прем'єр-міністром П. Орешарскі. Проте, з першого дня роботи Орешарскі почалися протести проти нового уряду, демонстранти вимагали відставки кабінету. Впродовж 2013–2014 рр. опозиція ініціювала п'ять безрезультатних голосувань стосовно вотуму недовіри уряду (2 жовтня, 17 жовтня в 2013 р., 12 лютого, 30 травня, 13 червня у 2014 р.). Зрештою голова БСП С. Станішев заявив про необхідність проведення виборів для легітимізації уряду[16].

Лідери чотирьох партій – «ГЕРБ», БСП, РПС і непарламентської «Болгарія без цензури» – домовилися 27 липня про призначення позачергових виборів до Народних зборів на 5 жовтня 2014 р. Президент погодився з цією датою [13].Участь у виборах брали 7 коаліцій і 18 партій. За перебігом голосування стежили понад 17 тис. спостерігачів [1]. Голоси виборців розподілися між партіями у такий спосіб: «ГЕРБ» – 32,67%, БСП–Ліва Болгарія – 15,40%, РПС –14,84%, Реформаторський блок – 8,89%, Національний фронт за порятунок Болгарії (в коаліції Патріотичний фронт) – 7,28%, Болгарія без цензури – 5,69%, Атака – 4,52%, Альтернатива за болгарське відродження – 4,15% [14]. Прем'єр-міністром Болгарії вдруге став Бойко Борисов – перший раз у 2009–2013 рр. та з 7 листопада 2014 р. Отже, у сучасній Болгарії діє коаліційний уряд правих сил.

Підсумовуючи, зазначимо: у першій посткомуністичній партійній системі РБ відбулися суттєві зміни після парламентських виборів 2001 р. У Болгарії простежувалося розшарування правого блоку, завершилася трансформація БСП, що і зумовило перехід

до нової партійної системи. Друга посткомуністична партійна система, яка зародилася у вигляді багатопартійної, вже також зазнала динамічних змін після виборів до парламенту в 2005 та 2009 рр. Її еволюція залежить від того, котрі нові поділи (з'явилися і ще з'являться), як будуть складатися внутрішні партійні взаємини, як це позначиться на зміні електоральних уподобань і партійній ідентифікації. Еволюція партійної системи – тривалий процес. На нього впливають нова соціальна структура суспільства, його ціннісні установки, зміни у політичній культурі громадян і політичного класу, а також «політичне конструювання» через зміни у законодавстві і виборчій системі РБ.

Список використаних джерел

1. В Болгарии начались досрочные парламентские выборы [Электронный ресурс].– Режим доступа :http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/1486969
2. Генов Н. Рискове на пре хода / Н. Генов. – София: Национално и регионално развитие, 1994. –234 с.
3. Герджиков С. Хаос и след коммунизма / С. Герджиков. – София: Екстрем, 1998.– 516 с.
4. Голяев А. Президент Желю Желев : «Болгария после 1989 г. взяла ориентир на Запад»/ А. Голяев // Вести Европы. –1995. – 9 дек.
5. Закон за избори. – София : Нова звезда, 2001. – 47 с.
6. Закон за политическите партии // Държавен вестник. – 1990. – 13 април.
7. Карасимеонов Г. Новата партийна система в България / Г. Карасимеонов. – София, 2003. – 224 с.
8. Карасимеонов Г. Партийная система в Болгарии в 2001–2009 гг. : трансформация и эволюция политических партий / Г. Карасимеонов // Вестник Московского университета. Серия 12: Полит. науки. –2011. – № 1. – С. 23–41.
9. Конституция на Република България. Приета от Великото народно събрание 12 юли 1991 г. – София : Нова звезда, 2002. –40 с.
10. Кръгла маса: стенографически протоколи 3 януари – 15 май 1990, София. – София : Фондация Д-р Желю Желев, 1990. – 716 с.
11. На парламентських виборах у Болгарії впевнено перемогла опозиція [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nrcu.gov.ua/index.php?id=4&listid=94355
12. Партия «ГЕРБ» («Граждане за европейское развитие Болгарии») победила на выборах в парламент Болгарии [Электронный ресурс]. – Режим доступа :http://www.prime-tass.ru/news/0/%7B8BA6767E-78C7-42DF-946D-469F3733D585%7D.uif

13. Президент Болгарии подтвердил дату внеочередных выборов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://rus.bg/obschestvo/89-obschestvo/9316-prezident-bolgarii-podtverdil-datu-vneocherednyh-vyborov-5-okt.
14. Резултати от избори за народни представители 05.10.2014 г. за страната[Электронный ресурс].– Режим доступа :http://results.cik.bg/pi2014/rezultati/
15. Четвърта Национална конференция на Движението за права и свободи. – София, 2000. – 112 с.
16. BSPLeaderStanishevDemandsGovernmentResignation, JulyElections[Electronic resource]. – Modeofaccess : http://www.novinite.com/articles/161192/BSP+Leader+Stanishev+ Demands+Government+Resignation%2C+July+Elections
17. Lipset S. A Comparative Analysis of the Social Requisites of Democracy / S. Lipset, K. Seong, J. Torres // International Social Science Journal. – 1993. – Vol. 45. – No. 136. – P. 155–176.

ЗЕЕВ ХАНІН,
професор,
Ariel University of Samaria (Ізраїль)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВИ ІЗРАЇЛЬ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Однією з найдинамічніших сфер суспільного життя країни після завоювання незалежності (1948 р.) була сфера партійно-політичної діяльності. У спадщину від періоду, що передував створенню держави і соціально-політичних колізій перших десятиріч своєї історії, Ізраїль отримав достатньо багатий набір політичних рухів і партій. Хоча упродовж розвитку ізраїльського суспільства і держави партії втратили багато економічних, культурно-виховних і соціально-велфаристських функцій, їхня роль в ізраїльському суспільстві все ще надзвичайно велика.

Політичні рухи та партії сучасного Ізраїлю традиційно розподіляють на дві групи. Першу утворюють так звані історичні партії, які переважно є нащадками політичних рухів, створених приблизно (або навіть понад) 100 років тому в межах єврейської осілості Російської імперії. Йдеться і про ті партії, коріння котрих приховується в ідеологічних течіях раннього сіоністського руху (соціалістичного робітничого, ревізіоністського (національно-інтегристського), релігійно-сіоністського (національно-релігійного) та національно-ліберального (так звані загальні сіоністи)), і про ті, які перебувають поза сіоністським консенсусом. Останні включають створену свого часу за ініціативою Комінтерну історично двонаціональну, але сьогодні майже

виключно арабську Компартію (ХАДАШ) і партію ашкеназьких євреїв ультра-ортодоксів Агудат Ісраель (Союз Ізраїлю), яка разом із колишнім своїм «робочим крилом» Поалей Агудат Ісраель (Трудящі Союзу Ізраїлю) і партією ашкеназів ультра-ортодоксів литовського напряму Дегель ха-Тора (Прапор Тори) утворює сьогодні блок Яхадут ха-Тора (Єврейство Тори).

Другу групу становлять партії «нового покоління», що виникли у відповідь на складну структуру сучасного ізраїльського суспільства. Це передусім – громадські рухи євреїв-вихідців із різних країн та їхніх нащадків, політично оформлені групи професійно-статусних, субкультурних та інших секторальних інтересів, а також партії, котрі представляють різні етнічні й релігійні сегменти арабського сектора країни.

Політичне розмежування між цими партіями та їхнє місце на політичній карті країни пов'язані з їхнім підходом до чотирьох основних груп суперечностей:

- «ліві» (принцип «мир в обмін на території») і «праві» («мир в обмін на мир») погляди на арабо-ізраїльський конфлікт і проблеми безпеки, що є основним вододілом ізраїльської політики;

- взаємовідносини держави та релігії (проблема «єврейської демократичної держави»);

- стосунки між етнічними (євреї, араби, інші національні групи) і субетнічними (общини вихідців з різних країн) спільнотами;

- відмінності соціальних і класових інтересів, включаючи соціалістичний («держава загального добробуту») і ліберально-ринковий підходи.

Згідно з позицією тієї чи іншої партієї до цих проблем, а також виходячи з її походження, складу і заявлених цілей, дослідники зараховують ізраїльські партії до одного з п'яти партійно-політичних таборів. Це:

1. «*Лівий»,* представлений партіями, що виникли усередині соціалістичної течії в Сіонізмі, та їхніми спадкоємцями. Із цієї категорії в Кнесеті сьогодні представлені лівоцентристська Партія праці/Авода (яка разом з іншою лівоцентристською силою – «Ха-Тнуа» / «Рух» утворює блок «Сіоністський табір») і радикально-ліва партія Мерец.

2. «*Правий»,* куди входять партії та рухи – спадкоємці ревізіоністського та ліберального напрямів. Нині до цього табору зараховують правоцентристський рух «Лікуд», «праву світську» партію «Наш дім – Ізраїль» (її електорат переважно становлять вихідці з колишнього СРСР) і правий блок «Національна єдність».

3. «*Релігійний»*. До його складу входять дві категорії партій. Це релігійно-сіоністські рухи (права партія «МАФДАЛ» – спадкоємець руху «МІЗРАХІ», нині – ядро блоку «Сіоністський табір», і ліва релігійна партія «Меймад», що практично зійшла з політичної арени), та несіоністські партії ультрарелігійних євреїв (так звані харедім) – партія сефардських, тобто східних євреїв ШАС і згаданий ашкеназький блок «Яхадут а-Тора».

4. *«Арабський»,* що охоплює різні комуністичні, арабські націоналістичні й ісламістські угруповання.

5. «*Центристський».* До нього належать партії, які час від часу з'являються на ізраїльській політичній сцені, аби запропонувати суспільству альтернативу одночасно «ліво-соціалістичним» та «правоконсервативним» блокам чи освоїти електоральні ніші, що з'являються у зв'язку із актуалізацією тих чи інших (нерідко вузько специфічних) питань суспільного порядку денного. Проте і ті партії, котрі виникли ще на зорі сіоністського руху «Загальним сіоністам», і ті, що постійно, мов фенікс із попелу, з'являються, –ліберальні та інші «центристські» партії різного типу, неминуче «ламаються» через головне й одвічне право-ліве протистояння в ізраїльській політиці.

На відміну від більшості європейських країн, основним джерелом внутрішньополітичних конфліктів у Ізраїлі вже 40–45 років є не стільки соціально-економічна політика або цивільні питання, скільки розбіжності з приводу проблем безпеки, зовнішньої політики й оптимальних (таких, які «охороняються») меж країни. Тому в більш загальному сенсі партійно-політична карта Ізраїлю поділена на три великі зони: «ліву» (до неї формально належать і арабські партії); «праву» (охоплює політичні рухи ультра-релігійних євреїв); «помірний центр». Вони історично висхідні до трьох політичних таборів у сіоністському русі – «мінімалістів», «максималістів» і «реалістів».[1]

Відмінності між «широким» лівим табором, куди формально зараховують і арабські партії, та «широким правим» табором, до якого зазвичай належать і єврейські ультрарелігійні партії, визначаються готовністю партій прийняти підхід до цього кардинального питання ізраїльської політики. Тобто шляхами вирішення арабо-ізраїльського конфлікту є вихід згідно з моделями «мир в обмін на території» і «мир в обмін на мир». Причому з інших основних політичних питань ізраїльського суспільства – соціально-економічна політика, цивільні питання й суперечності між різними національно-етнічними та громадсько-релігійними секторами ізраїльського суспільства – як, зрештою, і з приводу стратегії у сфері зовнішньої політики і безпеки – між належними до одного й того ж табору партіями, можуть існувати чималі розбіжності.

Щодо політичного «центру», то в ізраїльському політичному лексиконі цей термін застосовують у широкому і вузькому значенні. У широкому сенсі – це від половини до двох третин ізраїльських виборців (що відповідає 65–80 зі 120 наявних у

[1] У той час як перші були готові поступитись єврейським характером держави й прийняти більшу частину арабських вимог щодо її кордонів, інші були прихильниками ідеї єврейського суверенітету над усією історичною Землею Ізраїлю (по обидва боки або, як мінімум, до заходу від ріки Йордан). У свою чергу, «реалісти» вважають за можливе збереження єврейського характеру Ізраїлю в контексті компромісу з арабами на основі принципу «мир в обмін на території».

Кнесеті мандатів), котрі різняться помірними поглядами на основні проблеми внутрішньополітичного протистояння. Це, по-перше, арабо-ізраїльський конфлікт – їхні погляди тут варіюються від лівого до правого центру, тобто вони підтримують різні варіанти територіального і/або політичного компромісу з різними силами в арабському світі. Далі – це світсько-релігійні суперечності, де вони постають прихильниками світсько-релігійного статус-кво. І, врешті-решт, соціально-економічна проблематика, де вони віддають перевагу ідеям змішаної економіки («ліберальний соціалізм» або «ринкова економіка з людським обличчям») і класової співпраці. «Центр» у такому широкому розумінні – це вотчина партії влади, якою перші десятиріччя історії Ізраїлю була Робітнича партія Ізраїлю (МАПАЙ). Потім голоси «широкого центру» розподіляли між собою два претенденти на роль правлячої партії – правоцентристський рух «Лікуд» і спадкоємиця МАПАЙ –лівоцентристська «Авода», а також їхні конкуренти за підтримку виборців помірних сегментів відповідно правого і лівого табору.

Центр у вузькому розумінні цього слова – вузький проміжок між лівоцентристською «Аводою» і правоцентристським «Лікудом», куди намагаються «втиснутися» партії, що претендують на порівняно невелику кількість голосів, що «плавають» між лівим і правим таборами, – приблизно 5–6мандатів, якими потенціал «партії центру» в її мінімалістському варіанті, зазвичай, і обмежений. В іншій, – розширеній моделі «партії центру» одночасно намагаються «відщипнути» і певну частину власне «правого» і «лівого» електорату, пропонуючи виборцеві популярного лідера або «сузір'я» таких лідерів, привабливу ідею (такою може бути «правильна» інтеграція репатріантів, боротьба з корупцією, злочинністю або «релігійним засиллям», економічні права середнього класу тощо) чи ідею соціального, громадянського або секторального «протесту проти всіх». І саме з цією метою вони одночасно ретельно «виводять за дужки» тему арабо-ізраїльського протистояння, яка може миттєво розвести їхніх виборців до звичних «правого» чи «лівого» політичних таборів, – що постійно і відбувається.

У перші десятиріччя історії Ізраїлю, в «напівконкурентну епоху» ізраїльського парламентаризму, в цьому помірному центрі майже неподільно домінувала «партія влади» – право-соціалістична МАПАЙ. Після «електорального перевороту» 1977 р. ці голоси переважно розділили між собою два провідні «центри сили» ізраїльської політики – лівоцентристська «Авода» і правоцентристський «Лікуд». Власне «центристський проміжок» між цими партіями, які поступово ідеологічно зближувалися і за зовнішньополітичними, і за соціально-економічними параметрами, в останні десятиріччя звузився до 12–15 мандатів, котрі зазвичай намагаються освоїти різнокаліберні «партії центру». Це і списки, що намагаються запропонувати суспільству ліберальну альтернативу одночасно «ліво-соціалістичним» та «право-консервативним» блокам, і партії, котрі прагнуть зібрати голоси або під конкретну тему, або під популярного лідера, одночасно старанно «виводячи за дужки» тему арабо-

ізраїльського конфлікту. В 90-х роках чималі «шматки» цього сектора також перейшли під контроль партій, що представляють різні секторальні (корпоративні та общинні) інтереси, найвпливовішими з яких були «етнічні» списки сефардів і вихідців із колишнього СРСР.

Відповідно вони звертаються до гранично широких верств виборців (за винятком, безперечно тих, проти кого в конкретному випадку спрямовано вістря їхньої критики). Однак їхній головний електоральний ресурс, окрім згаданих «плаваючих» мандатів, зазвичай перебуває у середовищі або «лівих», або «правих» виборців, котрі з тих чи інших причин не готові вже голосувати за свої історичні партії. Так, виборцями руху «ДАШ» («Демократія і мир») були переважно розчаровані «мапайники»; така ж ситуація повторилася через чверть століття стосовно спадкоємця «ДАШ» – «антиклерикально-ринкової» партії Шинуй. Обидва лівоцентристські списки, позиціонувались відповідно у 1977 та 2003 рр. як «партії центру», отримали максимум того, що така партія може мати в ізраїльських умовах, – 15 мандатів. Це – з одного боку. З іншого – виборці таких здобувачів центристської ніші, як «російська» Ісраель ба-алія (ІБА) і «загальноізраїльська» Партія центру, генетично були пов'язані, у масі своїй з помірними фракціями правого табору.

Зауважимо: у випадку зразкового паритету між правим і лівим табором саме такі партії, котрі готові взяти участь у будь-якій, – «правій», чи то «лівій» – коаліції, часто набуваюсь критичного значення як необхідний «довісок» формування парламентської більшості та, відповідно, вагомості впливу, непропорційних числу поданих за них голосів. Проте довгий список центристських партій, до яких, окрім згаданих, можна зарахувати і Вільний центр, РАФІ, Телем, Омец, Яхад, Нову ліберальну, Третій шлях і багато інших, – переконує, що такі партії є «швидкопсувним продуктом» на ізраїльському політичному ринку. Не будучи вкоріненими у жодному з культурно-ідеологічних співтовариств, центристські партії переживають, у кращому випадку, одну-дві каденції та зникають, відразу, коли відходять їхні лідери, деактуалізується піднята ними тема або новий виток арабо-ізраїльського протистояння розводить їхніх виборців до звичних «право-лівих» квартир. Це «залізне правило», однак, не утримує чергові групи політиків від спокуси знову й знову заповнити «центристську» партійну нішу – із цілком передбаченою перспективою.

Значення ізраїльських партій, на думку багатьох фахівців, істотно перевершує вагомість аналогічних інститутів у більшості демократичних країн. І це попри те, що з часом більшість із них в Ізраїлі втратила невластиві політичним рухам такого виду організаційно-господарські функції, наблизившись за типом до партійних об'єднань більшості західних країн. Окрім того, на думку деяких аналітиків, основний центр ухвалення рішень в останні десятиріччя неухильно переміщається зі сфери партійно-політичної діяльності до інших структур. Хоча, суспільна та політична роль партійних інститутів у Ізраїлі, серед котрих згідно до їхньої структури виокремлюють «масові» й

«кадрові» партії, все ще надто висока. Цей висновок підтверджується залученням населення до партійно-політичної діяльності: приблизно 10–12% виборців послідовно заявляють про приналежність до тієї чи іншої партії, що в 2–2,5 раза перевищує частку населення, що перебуває в політичних партіях у більшості країн Європи.

Характерний не лише для Ізраїлю, а й для більшості ліберально-демократичних країн процес поступового «розмивання» класичних партійних ідеологій поступово привів до зближення платформ провідних загальнонаціональних партій помірного спектра практично у всіх перетинах політичних конфліктів. Це – головні питання ізраїльської політики (арабо-ізраїльський конфлікт і проблеми безпеки) та інші проблеми, у тому числі й економічної політики. Багато ізраїльських партій, конкуруючи за «помірного» виборця й голоси середнього класу, закономірно перетворювалося з рухів з окресленими соціально-класовими і політичними платформами на так звані «партії для всіх»/виборчі партії (catch all parties), звертаючись до максимально широких кіл виборців і проявляючи значну гнучкість у сенсі стратегії та гасел.

Із цим феноменом пов'язаний і процес демократизації у багатьох ізраїльських партіях: на зміну майже неподільному впливу лідерів і вузької групи пов'язаних із ними осіб та всевладністю партійного апарату, що мало місце у 50–60-х роках XX ст., в останні десятиріччя різко зростає роль праймеріз, з'їздів і демократично обраних партійних установ. По суті, ці організації – уже не партії у повному розумінні цього слова, а передусім –парламентські списки, які оперують не стільки сформульованими ідеологічними принципами, скільки простими й одночасно розпливчатими символами.

Логічно, що вже від середини 70-х і до кінця 90-х років XX ст. партії поступово переносили центр ваги з роботи з власними членами і членами афілійованих із партіями громадських організацій і рухів на роботу, спрямовану на мобілізацію електоральної підтримки широких верств населення. Унаслідок цього в партіях постійно знижувалася роль формальних бюрократичних інститутів, фіксованого членства, членських внесків та ін. І, відповідно, відбувалося зниження ролі партійної бюрократії та зростання значення політтехнологів, аналітиків і структур із формування громадської думки, котрі сьогодні відіграють не меншу, а часто і важливішу роль, аніж апаратники й активісти, а також позапартійних, зокрема й неформальних механізмів політичної мобілізації та зовнішніх джерел фінансування.

Образ вождя таких партій у цих умовах набуває критичного значення. Саме лідери партій стають їхніми головними символами, і саме погляди й ідеї лідерів (безумовно, такі, що враховують позиції груп інтересів, тиску і влади в партії та навколо неї), а не класичні партійні ідеології поступово стали формувати виборчі платформи їхніх рухів.

Наголосимо також: партії в останні роки стали предметом підвищеної уваги у зв'язку зі жвавою суспільною дискусією стосовно вбудованих суперечностей політичної

системи Ізраїлю, через які каденції Кнесету стають усе коротшими, а дострокові вибори – все частішими. У такому сенсі обговорюється декілька можливих шляхів реформи партійно-політичної системи країни, причому найчастіше йдеться про три з таких ідей. 1. *Різке зміцнення виконавчої влади* і, отже, стабільності уряду через введення «виконавчого президентства» в одній з двох його моделей – американській або європейській (парламентсько-президентській). Перший варіант передбачає, що всенародно обраний президент сам формує «уряд професіоналів», другий – уряд, що складається з політиків, відповідальних також і перед Кнесетом. Ця концепція має в Ізраїлі чимало прихильників, котрі вважають, що президентська модель може сприяти оптимізації виконавчої влади. Однак не менше і тих, хто, визнаючи цей факт, висловлює небезпідставні побоювання, що підсумком переходу до президентської моделі може стати надмірна концентрація влади в руках вузької групи лідерів і/або еліт, які стоять за ними, зі всіма наслідками, котрі випливають для ізраїльської демократії. І приблизно тієї ж думки, схоже, дотримується більшість ізраїльтян, що робить реалізацію цієї ідеї в найближчому майбутньому маловірогідною.

2. *Перехід від історично прийнятої в Ізраїлі пропорційної системи виборів* (голосування за партійні списки) *до мажоритарної системи* (по виборчих округах), унаслідок чого, за оцінками експертів, провести своїх кандидатів до Кнесету зможуть лише дві-три великі партії, які мають розвинуту інфраструктуру і базу в місцевих органах влади, і, можливо, одна-дві секторальні партії, електорат котрих компактно проживає у певних районах (наприклад, євреї ультра-ортодокси й араби). Приблизно такі ж наслідки повинна мати реалізація третьої ідеї. 3. *Різке підвищення електорального бар'єра* (тобто мінімальної частки голосів, яку повинен отримати виборчий список для того, щоби брати участь у розподілі парламентських місць). Противники цього другого пакета ідей з реформи політичної системи пропонують звернути увагу на те, що у випадку його ухвалення нова виборча система «викидатиме до корзини» приблизно 40% голосів виборців. Натомість це може знизити і так не дуже високий рівень довіри до політичних інститутів і (що ще важливіше) негативно вплинути на такий важливий в ізраїльських умовах ресурс національної стійкості, як колективна солідарність ізраїльських громадян. Не кажучи вже про те, що лідери секторальних еліт і їх партій у Кнесеті, котрі ризикують стати першими жертвами запропонованих реформ, не в захопленні від подібних ініціатив і робили й роблять усе можливе, аби торпедувати відповідні закони.

Але якщо ідея переходу до мажоритарної системи навряд чи буде реалізована у найближчій перспективі, то мінорне підвищення «електорального бар'єра» все-таки відбувається. Трапляється це приблизно раз на десять років: у 1992 р. цей бар'єр був підвищений з 1 до 1,5 %, у 2003 р. – до 2% і після виборів 2013 р. – відразу до 3,25 %. (Останнє за часом підвищення бар'єра відбулося за наполяганням лідера партії «Наш дім – Ізраїль» А. Либермана, який вимагав включити цей пункт до коаліційних угод).

Отже, мінімум чисельності списку, здатного сьогодні потрапити до ізраїльського парламенту, становить чотири мандати, що зумовлює негативний електоральний результат для більшості претендентів на парламентські місця. На виборах до Кнесету 20-го скликання цей порядок залишив за бортом багато списків – від секторальних (альтернативних ультрарелігійних і арабських) та протестних (борців за легалізацію легких наркотиків, безмежні ліберальні свободи і «соціально-романтичні» ідеї) і до тематичних (борці за екологію, прихильники зміни системи виборів, радикальні атеїсти, борці з порнографією, дорожнечею оренди житла тощо). Причому, відносно цих списків такий підсумок виявився цілком очікуваним для всіх, у тому числі й для лідерів цих партій, котрі, попри все, беруть участь у виборах, сподіваючись, що пропорційна виборча система, яка дає змогу партіям збирати голоси зі всієї країни, створить чудо, або вважають за важливе використовувати електоральну трибуну для представлення суспільству свого порядку денного.

ИЛДУС ЯРУЛИН,
доктор политических наук,
профессор, декан социально-гуманитарного факультета,
Тихоокеанский государственный университет (Хабаровск, Россия)
АЛЕКСАНДР ИЛЬИНЫХ,
преподаватель кафедры конституционного и муниципального права,
Тихоокеанский государственный университет (Хабаровск, Россия)

ОРГАНИЗАЦИЯ И ПРОВЕДЕНИЕ ВЫБОРОВ В ГОСУДАРСТВЕННУЮ ДУМУ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ VII СОЗЫВА НА ДАЛЬНЕМ ВОСТОКЕ РОССИИ

Выборы депутатов Государственной думы Федерального собрания Российской Федерации VII созыва – важнейшее политическое событие последних нескольких лет, определяющее не только вектор дальнейшего развития государства, но и расстановку существующих политических сил, их поддержку среди электората. На основе сравнительно-правового анализа статистических данных по выборам депутатов Государственной думы прошлых лет с результатами нынешних выборов можно сделать выводы об электоральной приверженности избирателей.

Прошедшая избирательная кампания имела ряд особенностей, многие из которых были обусловлены изменениями в политической системе и избирательном законодательстве. Во-первых, выборы проходили на основе нового Федерального закона «О выборах депутатов Государственной думы Федерального собрания Российской Федерации», что само по себе указывает на новации [1; 2]. Во-вторых, использовалась обновлённая избирательная система – мажоритарно-

пропорциональная, или смешанная, в то время как в последние годы формирование нижней палаты российского парламента проходило только по пропорциональной системе. В-третьих, ввиду изменения требований к численности членов политических партий за последние годы количество партий достигло 70. Соответственно в нынешней избирательной кампании принимало участие 14 партий, что в 2 раза больше, чем на предыдущих выборах Государственной думы. В-четвёртых, впервые с момента принятия Конституции РФ дата выборов была перенесена с декабря на сентябрь, что явилось одним из ключевых факторов, повлиявших на явку избирателей в целом. В-пятых, партия «власти» в преддверии выборов депутатов Государственной думы провела весьма демократичный отбор своих кандидатов для выдвижения в депутаты посредством организации и проведения процедуры предварительного голосования, чего в таких масштабах ранее не случалось.

Дальний Восток России является важной частью государства в целом, однако обладающей низкой плотностью населения, достаточно суровыми условиями для проживания и существенной отдалённостью от федерального центра. Вследствие этого представляется интересным анализ данных об избирательной кампании именно в этой части страны.

Нельзя обойти стороной предварительное голосование «Единой России», которое проводилось в мае 2016 г. В отличие от всех иных политических партий, которые изначально либо вообще отвергали идею праймериз, либо желали их провести, но по тем или иным причинам организация и проведение предварительного голосования не увенчались успехом, политическая партия «Единая Россия» провела широкомасштабную кампанию по всей территории страны. Не затрагивая положительные и отрицательные стороны внутрипартийных праймериз, проведённых «Единой Россией», отметим, что победа на предварительном голосовании не означала прямого выдвижения от партии в качестве кандидата. На данное обстоятельство имеются указания в Порядке проведения предварительного голосования. Так, в п. 1.6 определено: «Предварительное голосование (…) не является процедурой выдвижения федерального списка кандидатов в депутаты Государственной думы, кандидатов в депутаты Государственной думы по одномандатным избирательным округам». В п. 2.35 подчеркивается: «Федеральный организационный комитет оформляет итоговый список участников предварительного голосования для выдвижения по федеральному избирательному округу и итоговый список участников предварительного голосования по одномандатным избирательным округам как списки кандидатур, подлежащих рассмотрению и выдвижению съездом Партии, и вносит их на дальнейшее рассмотрение в порядке, предусмотренном законодательством Российской Федерации и Уставом Партии, для решения вопроса о выдвижении на выборах депутатов Государственной думы» [3].

Результаты праймериз «Единой России» должны были полностью определить не только список одномандатников, но и региональные части федерального списка кандидатов в депутаты Государственной думы. В целом победители праймериз действительно выдвигались в качестве кандидатов в депутаты Государственной думы от «Единой России». Дальний Восток был представлен только тремя региональными группами в списке кандидатов от «Единой России». В первую группу вошли сразу шесть субъектов РФ –Камчатский край, Хабаровский край, Амурская область, Магаданская область, Еврейская автономная область, Чукотский автономный округ. В региональную группу № 1 были включены кандидаты, которые на праймериз в соответствующих регионах заняли с первого по третье место. Во вторую группу вошли два субъекта РФ: Приморский край и Сахалинская область. Также, как и в предыдущем случае, в региональную группу № 2 вошли кандидаты, одержавшие победы в своих субъектах на партийных праймериз. Третья группа представлена одним субъектом РФ – это Республика Саха (Якутия). Съезд партии воспользовался в этом случае своим правом внести коррективы в списки избирателей, поэтому первым номером в нём шёл глава Республики – Егор Борисов, который не участвовал в праймериз. Далее в списке находились кандидаты, занявшие первое и последующие места на предварительном голосовании партии.

Что касается одномандатных избирательных округов, то в Дальневосточном регионе их насчитывается 12. Во всех проходили праймериз «Единой России». Однако, по решению Съезда партии, выдвижение кандидатов произошло только в 9 из 12 одномандатных округов. Победители праймериз в этих девяти одномандатных округах были выдвинуты кандидатами в депутаты Государственной думы, и все они одержали победу.

Таким образом, опыт проведения предварительного голосования «Единой России» показал, что выдвижение кандидатов в депутаты Государственной думы от этой партии основывалось на результатах внутрипартийных праймериз.

Средняя явка на прошедших выборах депутатов Государственной думы составила 47,9 %, что существенно ниже явки на выборах 2011 г., когда она составила 60,2 %. Такое положение дел эксперты Комитета гражданских инициатив связывают с тремя факторами: перенос выборов на сентябрь; вялая агитационная кампания; снижение уровня «неэлекторальных» искажений результатов выборов [3].

Обратимся к явке на Дальнем Востоке (табл. 1). Средняя явка по дальневосточным субъектам РФ путём нахождения среднего арифметического составляет 42,9 %, а если взять число внесённых в списки избирателей по отношению к числу проголосовавших, то эта цифра составит примерно 38 %, что на 10 % хуже среднероссийских показателей. Самая низкая явка наблюдалась в Хабаровском крае – 36,9 %, самая высокая – в Чукотском автономном округе – 64,5 %. Примечательно, что показатели явки, существенно отличающиеся от среднедальневосточной в

положительную сторону, продемонстрировали два субъекта РФ, образованные по национальному принципу. В то же время регионы с наибольшей численностью электората и регионы, в которых образовано более чем по одному одномандатному избирательному округу – Приморский край и Хабаровский край, продемонстрировали одни из самых низких показателей явки – 36,9 и 37,1 % соответственно. Руководствуясь принципом географического расположения дальневосточных субъектов РФ, можно сделать вывод, что самая низкая явка в трёх субъектах, находящихся на юге региона и одновременно граничащих с морем, – Хабаровском крае, Приморском крае, Сахалинской области. Самая высокая явка наблюдалась в самых северных регионах – Чукотском автономном округе и Республике Саха (Якутия). Возможно, перенос выборов на сентябрь в этих регионах не сыграл значимой роли, ведь климатический фактор, связанный с «дачным сезоном», в указанных субъектах РФ вряд ли можно учесть.

Таблица 1

Явка на выборах депутатов Государственной думы Федерального собрания Российской Федерации VII созыва по субъектам Дальневосточного федерального округа

№	Наименование субъекта РФ	Явка
1	Республика Саха (Якутия)	48,1%
2	Камчатский край	39,5%
3	Приморский край	37,4%
4	Хабаровский край	36,9%
5	Амурская область	42,5%
6	Магаданская область	40,6%
7	Сахалинская область	37,1%
8	Еврейская автономная область	39,6%
9	Чукотский автономный округ	64,5%

Следует отметить: несмотря на самую низкую явку среди дальневосточных субъектов РФ, Хабаровский край среди всех российских регионов не является абсолютным лидером по «антиявке». Он занимает только девятую строчку в таком рейтинге.

Сравнительный анализ явки на прошлых выборах депутатов Государственной думы показывает, что по всем дальневосточным субъектам РФ она существенным образом снизилась как минимум на 11 % в каждом дальневосточном субъекте (табл. 2). Максимальное снижение явки избирателей зафиксировано в Хабаровском крае – на 16,3 %, минимальное – в Приморском крае – на 11,3 %. В данном случае связать снижение явки с географическим, национальным или демографическим фактором проблематично, так как процент снижения явки по регионам отличается не слишком большой разницей, а два находящихся рядом субъекта РФ, обладающих самой большой электоральной

массой – Приморский и Хабаровский края, имеют прямо противоположный процент снижения явки – минимальный и максимальный соответственно.

Таблица 2

Явка на выборах депутатов Государственной думы Федерального собрания Российской Федерации VI созыва по субъектам Дальневосточного федерального округа

№	Наименование субъекта РФ	Явка	Снижение явки к 2016 году
1	Республика Саха (Якутия)	60,1%	12%
2	Камчатский край	53,6%	14,1%
3	Приморский край	48,7%	11,3%
4	Хабаровский край	53,2%	16,3%
5	Амурская область	54,0%	11,5%
6	Магаданская область	52,6%	12%
7	Сахалинская область	49,1%	12%
8	Еврейская автономная область	52,1%	12,5%
9	Чукотский автономный округ	64,5%	14,6%

Что касается результатов выборов, то по дальневосточным регионам они отличаются от среднероссийских. Так, если «Единая Россия» по федеральному округу набрала 54,2 %, то ситуация на Дальнем Востоке выглядит следующим образом (табл. 3). Дальневосточные субъекты РФ показывают абсолютно разные результаты у «Единой России», но в любом случае, они ниже, чем в среднем по России, за исключением Чукотского автономного округа, где результат партии «власти» составляет 58,8 %. Минимальный результат у «Единой России» в Хабаровском крае – 37,31 %, на втором месте Амурская область – 37,91 %, на третьем – Приморский край – 39,0 %. Относительно высокие результаты, помимо Чукотского автономного округа, партия показала в Республике Саха (Якутия) – 46,42 % и Камчатском крае – 46,7 %. Если сравнивать приведённые показатели с результатами прошлых выборов в Государственную думу, то здесь динамика противоречивая. В четырёх дальневосточных субъектах «Единая Россия» свои позиции укрепила –Камчатский край, Приморский край, Магаданская область и Сахалинская область, в остальных – потеряла. Наибольшая прибавка в процентном соотношении к прошлым выборам зафиксирована в Приморском крае – плюс 6,01 %, наименьшая – в Камчатском крае – плюс 1,45 %. Максимальные потери «Единая Россия» понесла в Чукотском автономном округе – минус 11,52 %, минимальные – в Хабаровском крае – минус 0,83 %.

Таблица 3

Результаты политической партии «Единая Россия» по единому федеральному округу в субъектах РФ Дальнего Востока на выборах депутатов Государственной думы Федерального собрания Российской Федерации VII созыва

№	Наименование субъекта РФ	% голосов	Отношение к выборам 2011 г., %
1	Республика Саха (Якутия)	46,42	- 2,74
2	Камчатский край	46,7	+ 1,45
3	Приморский край	39,0	+ 6,01
4	Хабаровский край	37,31	- 0,83
5	Амурская область	37,91	- 5,63
6	Магаданская область	44,69	+ 3,65
7	Сахалинская область	45,44	+ 3,53
8	Еврейская автономная область	45,03	- 3,08
9	Чукотский автономный округ	58,8	- 11,52

Интересны и другие цифры. Так, если Амурская область по голосованию за «Единую Россию» в 2011 г. среди всех субъектов РФ занимала 33 место, то в 2016 г. – 75 место. Среди дальневосточных регионов – это худший показатель, а лучший – у Приморского края: 76 место – в 2011 г., 69 – в 2016 г. Примечательно, что все остальные дальневосточные субъекты РФ по рассматриваемому критерию имеют отрицательные показатели, т. е. в остальных регионах «Единая Россия» по рассматриваемому показателю сдала свои позиции, даже несмотря на рост голосов в процентном отношении в некоторых регионах.

Обратимся к результатам других политических сил, представленных в Государственной думе. Так, политическая партия «Коммунистическая партия Российской Федерации» (далее – КПРФ), занявшая второе место по единому федеральному округу, набрала в среднем по России 13,34 %, тогда как на прошлых выборах этот показатель составлял 19,19 %. Снижение составило 6,56 %. Ситуация в дальневосточных регионах выглядит следующим образом (табл. 4). В среднем на Дальнем Востоке КПРФ набирает больше голосов, чем по России в целом. Наибольшее количество голосов в Приморском крае и Еврейской автономной области – 18,0 % и 17,1 % соответственно; худшие показатели – в Чукотском автономном округе – 7,8 %. В остальных субъектах РФ КПРФ ниже 12,6 % не набирает. В сравнении с выборами 2011 г. в дальневосточных регионах наблюдается отрицательная динамика, за исключением Чукотского автономного округе. В этом субъекте РФ КПРФ прибавила 1,1 %. Примечательно, что в среднем по России КПРФ потеряла 6,56 %, но в дальневосточных регионах этот показатель не столь высок, особенно в субъектах с наибольшим количеством электората: в Хабаровском крае – 3,99 %, Приморском крае – 5,32 %. Наибольшие потери КПРФ понесла в Сахалинской области – минус 8,03 % и Магаданской области – минус 7,95 %; минимальные потери – в Республике Саха (Якутия) – минус 1,99 % и Амурской области – минус 2,48 %.

Таблица 4

Результаты политической партии КПРФ по единому федеральному округу в субъектах РФ Дальнего Востока на выборах депутатов Государственной думы Федерального собрания Российской Федерации VII созыва

№	Наименование субъекта РФ	% голосов	Отношение к выборам 2011 г., %
1	Республика Саха (Якутия)	14,4%	- 1,99%
2	Камчатский край	12,6%	- 4,48%
3	Приморский край	18,0%	- 5,32%
4	Хабаровский край	16,5%	- 3,99%
5	Амурская область	16,7%	- 2,48%
6	Магаданская область	14,8%	- 7,95%
7	Сахалинская область	15,4%	- 8,03%
8	Еврейская автономная область	17,1%	- 2,7%
9	Чукотский автономный округ	7,8%	+ 1,1%

Гипотетически часть голосов у КПРФ отобрали многочисленные небольшие партии, не прошедшие в Государственную думу, а особенно та, которая схожа с КПРФ до смешения - Коммунистическая партия «Коммунисты России» (далее – «Коммунисты России»). Её результат по России составил 2,27 %. Ситуация в дальневосточных субъектах РФ выглядит следующим образом (табл. 5). Минимальный процент набранных голосов у «Коммунистов России» в Чукотском автономном округе – 1,6 %, максимальный – 3,4 % – в Приморском крае. Примечательно то обстоятельство, что средний показатель «Коммунистов России» в дальневосточных регионах несколько выше, чем по России. Более того, если сложить вместе голоса, отданные за КПРФ и «Коммунистов России», то в некоторых дальневосточных регионах КПРФ могла бы набрать на столько больше голосов, что отрицательное отношение поданных за КПРФ голосов к предыдущим выборам стало бы положительным. Например, в Республике Саха (Якутия) прибавка бы составила 1,11 %, Амурской области – 0,02 %, Еврейской автономной области – 0,6 %, а в Чукотском автономном округе вместо 1,1 % – 2,7 %. Однако во всех остальных дальневосточных регионах показатель остался бы отрицательным.

Политическая партия ЛДПР – Либерально-демократическая партия России (далее – ЛДПР) по единому федеральному округу набрала 13,14 %, лишь на 0,2 % отстав от КПРФ. В 2011 г. в ЛДПР было 11,67 %. В дальневосточных регионах ситуация следующая (табл. 6). Средний процент отданных за ЛДПР голосов в 1,5–2 раза выше, чем по России. Более того, по единому избирательному округу в дальневосточных субъектах РФ ЛДПР обошла КПРФ. Исключение составляет лишь Республика Саха (Якутия), где ЛДПР уступила не только второе место «Справедливой России», но и третье – КПРФ.

Таблица 5

Результаты политической партии «Коммунисты России» по единому федеральному округу в субъектах РФ Дальнего Востока на выборах депутатов Государственной думы Федерального собрания Российской Федерации VII созыва

№	Наименование субъекта РФ	% голосов
1	Республика Саха (Якутия)	3,1
2	Камчатский край	2,5
3	Приморский край	3,4
4	Хабаровский край	3,3
5	Амурская область	2,5
6	Магаданская область	2,7
7	Сахалинская область	3,2
8	Еврейская автономная область	3,3
9	Чукотский автономный округ	1,6

Соответственно минимальный результат у ЛДПР в Республике Саха (Якутия) – 10,7 %, максимальный – в Амурской области – 29,0 %. Также высокие показатели: в Хабаровском крае – 25 %, в Еврейской автономной области – 21,9 %, в Камчатском крае – 21,3 %. Если сравнивать результаты ЛПДР с выборами депутатов Государственной думы 2011 г., то по всем дальневосточным регионам наблюдается повышение процента отданных голосов за ЛДПР. Наименьший рост партия показала в Приморском крае – плюс 1,0 %, наибольший – в Амурской области – плюс 8,03 %, в Еврейской автономной области – плюс 6,18 %, в Чукотском автономном округе – плюс 6,06 %. Интересен тот факт, что общероссийский прирост составил 1,47 %, т. е., за исключением Приморского края, во всех дальневосточных регионах ЛДПР пользовалась большей поддержкой избирателей, чем в среднем по России, в сравнении с выборами 2011 г.

Таблица 6

Результаты политической партии ЛДПР по единому федеральному округу в субъектах РФ Дальнего Востока на выборах депутатов Государственной думы Федерального собрания Российской Федерации VII созыва

№	Наименование субъекта РФ	% голосов	Отношение к выборам 2011 г., %
1	Республика Саха (Якутия)	10,7	+ 2,23
2	Камчатский край	21,3	+ 2,69
3	Приморский край	19,7	+ 1,0
4	Хабаровский край	25,0	+ 5,18
5	Амурская область	29,0	+ 8,03
6	Магаданская область	19,2	+ 1,83
7	Сахалинская область	20,0	+ 4,02
8	Еврейская автономная область	21,9	+ 6,18
9	Чукотский автономный округ	17,3	+ 6,06

Последней прошедшей в Государственную Думу партией является Политическая партия «Справедливая Россия». Её результат по единому федеральному округу составил 6,22 %. С 2011 г. поддержка «Справедливой России» упала более чем в 2 раза, ранее она составляла 13,24 %. Что касается дальневосточных регионов, то ситуация выглядит следующим образом (табл. 7). Наибольшую поддержку «Справедливая Россия» получила в Республике Саха (Якутия), где набрала 15,2 %, что является третьим результатом среди всех российских регионов. Наименьший набранный процент голосов оказался в Еврейской автономной области – 2,8 %, Чукотском автономном округе – 3,1 %, Сахалинской области – 3,4 %. Примечательно, что только в двух из девяти дальневосточных регионов «Справедливая Россия» преодолела пятипроцентный барьер: в Республике Саха (Якутия) и Приморском крае – 15,2 % и 5,2 % соответственно. Абсолютно во всех дальневосточных субъектах РФ партия ухудшила свои результаты в сравнении с выборами 2011 г. Так, максимальное падение «Справедливая Россия» продемонстрировала в Приморском крае – минус 12,96 %, Хабаровском крае – минус 9,59 %, Сахалинской области – минус 8,37 %. При этом Приморский и Хабаровский края вошли в тройку российских регионов с максимальным падением результата «Справедливой России», заняв первое и третье места по снижению соответственно. Минимальное падение результата «Справедливой России» среди дальневосточных субъектов РФ зафиксировано в Чукотском автономном округе и Магаданской области – на 2,3 % и на 3,91 % соответственно.

Таблица 7

Результаты политической партии «Справедливая Россия» по единому федеральному округу в субъектах РФ Дальнего Востока на выборах депутатов Государственной думы Федерального собрания Российской Федерации VII созыва

№	Наименование субъекта РФ	% голосов	Отношение к выборам 2011 г., %
1	Республика Саха (Якутия)	15,2	- 6,62
2	Камчатский край	4,4	- 6,2
3	Приморский край	5,2	- 12,96
4	Хабаровский край	4,5	- 9,59
5	Амурская область	4,2	- 6,08
6	Магаданская область	7,7	- 3,91
7	Сахалинская область	3,4	- 8,37
8	Еврейская автономная область	2,8	- 7,73
9	Чукотский автономный округ	3,1	- 2,3

Политические партии, не прошедшие в Государственную думу, в дальневосточных регионах не набрали значительного количества голосов и ни в одном из регионов не преодолели даже планку в 4 %.

Ситуация с одномандатными округами следующая (табл. 8). Всего в дальневосточных субъектах РФ насчитывается 12 одномандатных избирательных округов. Только в двух субъектах РФ образовано более одного округа: в Хабаровском

крае – два, Приморском крае – три. Границы остальных округов совпадают с границами субъектов РФ. Абсолютное большинство голосов получил победитель только в одном регионе – Чукотском автономном округе – 56,5 %. Минимальный процент голосов в дальневосточных субъектах РФ, позволивший кандидатам по одномандатным округам избраться в Государственную думу, был показан в 69 и 70 округах Хабаровского края – 36,9 % и 36,7 % соответственно. Что касается отрыва от ближайших преследователей, то минимальный отрыв от победителя составил 14,4 % в 70 округе Хабаровского края, на второй позиции – 64 округ Приморского края с 15,6 %, на третьем – 69 округ Хабаровского края (16,1 %). Максимальный отрыв был продемонстрирован в Чукотском автономном округе – 39,1 %, Магаданской области – 31,7 %. В целом отрыв от ближайшего преследователя по субъектам Дальневосточного федерального округа показывает, что все избранные депутаты по одномандатным округам победили с достаточно большим преимуществом. Интересно и то обстоятельство, что кандидаты от «Единой России» одержали победы в 9 округах из 12, но только по той причине, что не выдвигали своих кандидатов в трёх округах. Примечательно также, что в двух одномандатных округах Дальнего Востока депутатские мандаты достались представителям ЛДПР, тогда как по всей России таких округов всего пять. Данное обстоятельство указывает на высокую поддержку ЛДПР на Дальнем Востоке, что подтверждается результатами ЛДПР и по пропорциональной избирательной системе.

Таблица 8

Результаты выборов депутатов Государственной думы Федерального собрания Российской Федерации VII созыва по одномандатным округам в Дальневосточном федеральном округе

№ округа	Наименование субъекта РФ	Победитель	Набранные голоса, %	Отрыв от ближайшего преследователя, %	Число кандидатов в округе
24	Республика Саха (Якутия)	Ф.С. Тумусов (СР)	37,5	17,1	8
45	Камчатский край	К.Г. Слыщенко (ЕР)	38,4	16,7	6
62	Приморский край	С.А. Сопчук (ЕР)	39,5	26,0	8
63	Приморский край	В.М. Новиков (ЕР)	37,8	22,6	9
64	Приморский край	В.В. Николаева (ЕР)	37,5	15,6	7
69	Хабаровский край	Б.М. Гладких (ЕР)	36,9	16,1	8
70	Хабаровский край	С.И. Фургал (ЛДПР)	36,7	14,4	7
71	Амурская область	И.Н. Абрамов (ЛДПР)	46,0	28,7	7
116	Магаданская область	О.А. Бондарь (ЕР)	46,5	31,7	6
167	Сахалинская область	Г.А. Карлов (ЕР)	42,9	17,9	8
220	Еврейская автономная область	А.Ф. Тихомиров (ЕР)	41,5	21,7	7
224	Чукотский автономный округ	В.В. Рудченко (ЕР)	56,5	39,1	5

В целом выборы депутатов Государственной думы Федерального собрания Российской Федерации VII созыва на Дальнем Востоке были организованы и проведены на высоком уровне. Существенных нарушений, способных поставить под сомнение результаты выборов, не выявлено. Сами результаты выборов несколько отличаются от средних результатов по России в целом. Так, явка на Дальнем Востоке примерно на 10 % ниже среднероссийских показателей. Голосование за парламентские партии по сравнению с выборами 2011 г. также существенно изменилось. И если «Единая Россия» в основном сохранила свой электорат, хотя и не везде, то КПРФ потеряла немалое количество голосов, «Справедливая Россия» вообще в среднем по Дальнему Востоку не преодолела пятипроцентный барьер. Позиции ЛДПР существенно окрепли: два мандата по одномандатным избирательным округам и положительный прирост голосов по всем округам Дальнего Востока по пропорциональной системе.

Список использованных источников

1. Собрание законодательства РФ. – 2014. – № 8. – Ст. 740.
2. Собрание законодательства РФ. – 2016. – № 15. – Ст. 2054.
3. Положениео порядке проведения предварительного голосования по кандидатурам для последующего выдвижения от Партии «Единая Россия» кандидатов в депутаты Государственной думы Федерального собрания Российской Федерации седьмого созыва[Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://pg.er.ru/images/docs/file/polozhenie-o-predvaritelnom-golosovanii.pdf

ОЛЕКСАНДРА ЧОЛОВСЬКА
аспірант кафедри політології
Львівський національний університет імені Івана Франка

ПАРАМЕТРИ, ІНСТРУМЕНТИ ТА МЕХАНІЗМИ АНАЛІЗУ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОПЧНИЙ ЗРІЗ НА ПІДСТАВІ ДОСВІДУ КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ

Виборчі процеси відбуваються в усіх розвинених демократичних країнах і всіх країнах, які розвиваються. Тому те, яким чином здійснюється волевиявлення громадян держави, становить постійний науковий інтерес та є одним з важливих об’єктів політичних досліджень.

За історію розвитку загального виборчого права було напрацьовано велику кількість моделей його застосування та сформульовано певні закономірності, що

притаманні тим чи іншим його практичним виявам. З'ясовано, що електоральні закономірності, сформульовані на підставі досвіду розвинутих демократій, не завжди спрацьовують у країнах перехідного типу. Саме тому питання розгляду найбільш універсальних методів та способів дослідження й аналізу виборчих систем і досі залишається актуальним, особливо якщо воно стосується виборчого процесу на місцевому рівні.

Тим не менше, значною мірою методологія дослідження виборчих систем розроблена і тому можна говорити про певні характеристики, які притаманні електоральним дослідженням. Серед основних параметрів, що застосовуються при дослідженні виборчих систем, такі: *виборча формула, тип виборчого округу (одномандатний чи багатомандатний), розмір/магнітуда виборчого округу (кількість мандатів, що обираються в окрузі), спосіб висування кандидатів, тип виборчого списку, електоральний поріг/бар'єр, структура бюлетеня.* Ці параметри виборчої системи безпосередньо впливають на результати виборів. Саме тому розглянемо детальніше ключові інструменти та показники, що застосовуються при аналізі виборчих систем, зокрема на місцевому рівні.

Виборча формула. Виборчу формулу характеризуємо як критерій, за яким визначається переможець або переможці виборів. Для місцевих виборів виборча формула – це правило, за котрим обирають членів представницького органу, а голоси виборців перетворюються на місця у виборному органі. Можна говорити про вузьке і широке визначення виборчої формули. Під вузьким розуміють лише технологію розподілу голосів виборців. Широке розуміння включає і технологію розподілу, і технологію визначення переможців. У широке визначення, таким чином, входить і вузьке визначення виборчої формули, кількість мандатів на виборчий округ, електоральний поріг та структура бюлетеня [1, с. 51].

Використовуючи вузьке визначення виборчої формули, виділяємо: мажоритарність та пропорційність.

Існують два основні підвиди мажоритарних формул – відносної і абсолютної більшості (рідше говорять про варіації кваліфікованої більшості та різноманітні конструкції відносної більшості чи абсолютної більшості). Крім зазначених різновидів, рідше використовують системи преференційного або безпосередньо-конкурентного голосування і систему виборщиків чи електорального коледжу [2, с. 6].

Мажоритарна формула відносної більшості існує у випадку, коли перемогу на виборах отримує кандидат, шо одержав відносну більшість голосів виборців, тобто більше, ніж будь-який з його суперників. Така виборча система застосовується на місцевих виборах різних рівнів, зокрема, в Угорщині на виборах до рад комун з кількістю виборців до 10 000, у Словаччині на виборах до муніципалітетів та у Польщі на виборах до рад гмін, де проживає менше 20 000 жителів.

Натомість, мажоритарна формула абсолютної більшості означає, що для перемоги кандидатам треба набрати більше п'ятдесяти відсотків голосів виборців. Система має два види: голосування в два тури та з альтернативним голосом. Перший вид голосування зазвичай здійснюється по одномандатних округах. Якщо жоден із кандидатів не набирає в першому турі необхідної більшості голосів, тоді проводиться другий тур голосування [6]. Така виборча система на місцевому рівні застосовується для заміщення одноосібних представницьких органів (*війт, бургомістр, президент тощо*), приміром, у Польщі. Система виборів із альтернативним голосом проводиться там, де виборець має право фіксувати порядок преференцій між усіма виставленими в одномандатних округах кандидатами.

Пропорційна система є найпоширенішою в обранні членів представницьких органів місцевого самоврядування. Вона передбачає вибори у багатомандатних виборчих округах. Суть системи полягає у більш-менш пропорційному розподілі мандатів відповідно до розподілу голосів виборців [6]. Розподіл голосів за пропорційною системою може відбуватися або за квотами, або за дільниками. Методи розподілу мандатів класифікують на: методи найбільшого середнього (приміром, формула Д'Хондта), методи найбільшого залишку (формули Хейра, Хагенбаха-Бішофа, Друпа, Імперіалі й посилена Імперіалі), методи дільників (формули найбільшого дільника/Адамса, найменшого дільника/Джефферсона, середнього арифметичного/Вебстера, середнього геометричного чи Хілла, середнього гармонійного/Діна, Сант-Лаге, модифікована Сант-Лаге тощо). Так, може бути встановлено квоту (яка звично обчислюється шляхом ділення загальної кількості голосів, поданих за кандидатів у певному окрузі, на кількість мандатів у цьому окрузі), яка буде відніматися від голосів, котрі подані за дану партію, кожного разу, коли партії надаватиметься мандат. Іншим же способом розподілу мандатів є призначення послідовності дільників. Кожного разу, коли партія отримує мандат, загальну кількість поданих за неї голосів ділять на відповідний дільник. Найчастіше застосовується послідовність, за якої мандати надаються партіям із «найбільшими середніми» на кожному із кроків. Часто використовується процедура із виділенням найбільшого середнього за назвою «правило/метод Д'Хондта». Тут використовується послідовність дільників 1, 2, 3, 4...

Кількість мандатів на виборчий округ. Деякі дослідники вважають, що «на ступінь пропорційності представництва суттєво впливає розмір округу – кількість мандатів на округ – причому, сильніше, ніж виборча формула» [4]. За пропорційної виборчої формули що більша величина округу, то більше рівень пропорційності. За мажоритарної системи відношення зворотне.

Електоральний поріг/бар'єр. У деяких виборчих системах існує ще одна змінна, яку варто брати до уваги. Йдеться про відсоток, що визначає мінімальну частку голосів, яку повинна отримати партія, блок/коаліція або кандидат, щоби одержати

місце у виборному органі [6]. Крім того, виборчий поріг/бар'єр може використовуватися в пропорційних виборчих системах для подолання поширеного «недоліку» пропорційності – високої ймовірності «розпорошення» партій. Наприклад, у Польщі на виборах до рад гмін з кількістю виборців понад 20 000 жителів, рад міст на правах повяту, рад повітів та сеймиків до участі в розподілі мандатів допускаються суб'єкти висування списків, які в межах гміни, повяту, воєводства подолали виборчий бар'єр у 5% дійсних голосів. У Чехії на муніципальних виборах та виборах до рад регіонів застосовується 5% виборчий бар'єр для партій та блоків, тоді як в Угорщині на виборах до рад провінцій (крім виборів до міст з правами провінцій) та на виборах до міської ради м. Будапешт використовується 4% виборчий бар'єр.

Структура бюлетеня. Д. Рей [5, с. 33] пропонує розрізняти категоричний та ординальний бюлетені: категоричний – коли виборець може голосувати лише за одного/одну з кандидатів/партій; ординальний – коли виборець може показати, що кандидат «Б» – це його перше уподобання, але якщо «Б» не буде обрано, він би віддав перевагу «С» перед «А». За категоричного бюлетеня виборець може опинитися перед дилемою: якщо я голосуватиму за «Б», що ніби непопулярний, в результаті може статися, що «А» переможе, що є найгіршим для мене; але якщо я проголосую за більш популярного «С», я допоможу йому перемогти та зменшу шанси на перемогу «А». Така стратегія звикло отримала назву «стратегічного», «витонченого» голосування. Ординальний бюлетень забезпечує більшу свободу вибору в певному партійному списку [1, с. 53]. Отже, ординальний бюлетень визначає реальні уподобання виборців, але ширше застосовується категоричний бюлетень, адже він є простішим.

Способи та суб'єкти висування кандидатів. Це найбільш важлива після голосування стадія виборчого процесу. Саме на цій стадії визначається коло осіб, з числа яких будуть обрані місцеві колегіальні і одноосібні представницькі органи влади. Існують такі способи висування кандидатів: 1) самовисування (Чехія, Словаччина); 2) висування групами виборців (Угорщина); 3) висування політичними партіями або іншими громадськими об'єднаннями (Словаччина, Угорщина, Чехія) [6]. У Польщі висування кандидатів на місцевих виборах здійснюється виборчими комітетами, які в свою чергу утворюються політичними партіями і блоками, громадськими організаціями та виборцями.

Отже, розглянуто показники, що є важливими параметрами, інструментами та механізмами аналізу виборчих систем, які застосовуються на місцевому рівні. Усі вони різною мірою використовуються при аналізі виборчих систем. Причому важливо і навіть визначально те, що аналіз виборчих систем, який застосовують на загальнодержавному і регіональному рівні, не містять значних відмінностей і на місцевому рівні. Проведений теоретико-методологічний аналіз може бути підставою для подальшого емпіричного дослідження.

Список використаних джерел

1. Дешко Т. Інструментарій аналізу виборчих систем / Т. Дешко // Наукові записки НаУКМА : Політичні науки. – 2005. – Т. 45. – С. 50–54.
2. Литвин В. Конструкції більшості та меншості у сучасних системах всенародних президентських виборів : порівняльний аналіз/ В. Литвин, А. Романюк // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. – Серія «Питання політології». –Харків, 2015. – Вип. 28. – С. 5–21.
3. Романюк А. Виборчі системи та їхні політичні наслідки / А. Романюк // Романюк А. Партії та електоральна політика / А. Романюк, Ю. Шведа. – Львів : ЦПД – «Астролябія», 2005.
4. Таагепера Р. Описание избирательных систем / Р. Таагепера, М. Шугарт // Полис. – 1997. – № 3. – С. 114–137.
5. Чупрін Р. Проектування виборчих систем : структура виборчого бюлетеня / Р. В. Чупрін // Наукові праці : наук.-метод. журнал. – Миколаїв, 2010. – Вип. 149. – С. 32–37.
6. Шведа Ю. Політичні партії : Енциклопедичний словник / Ю. Р. Шведа. – Львів : Астролябія, 2004. – 500 с.

Dr PIOTR BAJOR,
Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

POLITYKA ZAGRANICZNA I BEZPIECZEŃSTWA POLSKI W UJĘCIU PROGRAMOWYM PARTII PRAWO I SPRAWIEDLIWOŚĆ

W artykule przedstawione zostały najważniejsze zagadnienia związane z koncepcjami programowymi partii Prawo i Sprawiedliwość odnoszącymi się do kwestii polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Polski. W 2015 r. dotychczasowa partia opozycyjna wygrała wybory parlamentarne w Polsce i przejęła pełnię władzy. W związku z tym kluczowe z punktu widzenia polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Polski będzie wdrażanie dotychczasowych propozycji programowych.

Partia Prawo i Sprawiedliwość po raz drugi sprawuje władzę w Polsce. Pierwszy raz miało to miejsce w latach 2005–2007. Ówcześnie jednak władza była sprawowana w ramach koalicji rządowej, w związku z czym realizacja poszczególnych idei programowych musiała się spotkać z akceptacją partnera z koalicji. Obecna sytuacja jest odmienna, ponieważ Prawo i Sprawiedliwość ma absolutną większość w parlamencie i sprawuje rządy samodzielnie. Do takiej sytuacji doszło w wyniku wyborów parlamentarnych z 2015 r. Po ośmiu latach funkcjonowania w opozycji Prawo i Sprawiedliwość wygrało wybory uzyskując 37,58 %

poparcie. Tak wysokie zwycięstwo było wynikiem dobrze prowadzonej i skutecznej kampanii wyborczej oraz złożeniu wielu obietnic o charakterze socjalnym. Należy jednak podkreślić, że 8 % progu wyborczego do parlamentu dla koalicji nie przekroczyła Zjednoczona Lewica, którą tworzyły Sojusz Lewicy Demokratycznej oraz Twój Ruch. Głównie dzięki temu Prawo i Sprawiedliwość otrzymało bezwzględną większość głosów w parlamencie i po raz pierwszy po 1989 r. w Polsce jedna parta utworzyła samodzielny rząd [2; 16].

Program wyborczy. W związku z tym w artykule analizie poddano najważniejsze koncepcje z zakresu polityki zagranicznej i bezpieczeństwa przedstawione przez obecnie rządzącą partię w przyjętym w 2014 roku programie wyborczym. Jest to rozbudowany dokument zawierający w nazwie trzy główne hasła programowe: «Zdrowie. Praca. Rodzina. Program Prawa i Sprawiedliwości 2014». Ten odnoszący się do praktycznie wszystkich kluczowych sfer życia publicznego dokument podzielony został na kilka części, które zostały przedstawione w poniższej tabeli [17].

Tab. 1.

Struktura programu wyborczego Prawa i Sprawiedliwości z 2014 r.[1]

Struktura	Tytuł	Podtytuły / Kluczowe propozycje
Część pierwsza	Punkt wyjścia	Nasze zasady i wartości Diagnoza
Część druga	Projekt dla Polski	Naprawa państwa Gospodarka i rozwój Rodzina Społeczeństwo Polska w Europie i świecie

Pierwszy rozdział dokumentu zatytułowany został «Punkt wyjścia» i podzielony został zasadniczo na dwie części. W pierwszej z nich stratedzy Prawa i Sprawiedliwości przedstawili kluczowe zasady i wartości przyświecające partii w odniesieniu do takich pojęć i zagadnień, jak prawo do życia, wolność, solidarność, równość, sprawiedliwość, wspólnota, naród, Rzeczpospolita wolności i równości, wrogowie wolności i nasz opór, polski wkład w dzieje wolności, stosunek do Kościoła katolickiego, państwo, demokracja. Druga część tego fragmentu programu zatytułowana została «Diagnoza», i przedstawiono w niej analizę stanu państwa polskiego po 1989 r. Autorzy bardzo krytycznie odnieśli się przebiegu polskiej transformacji, ze szczególnym naciskiem na procesy w życiu społecznym, politycznym i gospodarczym zachodzące w Polsce w trakcie trwających od 2007 r. rządów koalicji Platformy Obywatelskiej i Polskiego Stronnictwa Ludowego. Bardzo krytycznie autorzy

[1] Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Zdrowie. Praca. Rodzina. Program Prawa i Sprawiedliwości 2014 [Electronic resource]. – Mode ofaccess : www.pis.org.pl/document/archive/download/128

programu Prawa i Sprawiedliwości wypowiedzieli się również w odniesieniu do realizowanej przez ten rząd polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Polski [7; 17].

Po przedstawieniu analizy stanu państwa, w części drugiej przedstawione zostały konkretne propozycje programowe odnoszące się do funkcjonowania państwa, kwestii społecznych i gospodarczych, statusu rodziny oraz uwarunkowań międzynarodowych i polityki zagranicznej państwa polskiego.

Diagnoza pozycji międzynarodowej Polski. W pierwszej części programu dotyczącej polityki zagranicznej, przedstawiona została diagnoza jej prowadzenia przez rząd koalicji Platformy Obywatelskiej i Polskiego Stronnictwa Ludowego oraz pozycja międzynarodowa Polski w tym czasie. Zdaniem twórców programu PiS , Polska wówczas sama pozbawiła siebie narzędzi «do realizacji interesów narodowych». Jednym z głównych zarzutów było wpisanie się w kluczowy nurt decyzji ponadnarodowych oraz działania poprzez i w ramach struktur unijnych. Taka polityka ze strony Prawa i Sprawiedliwości uznana została za «peryferyjną» i «politykę samodegradacji». Zarzucono również wówczas rządzącym przekonanie, że procesowi integracji europejskiej musi towarzyszyć osłabienie państwa narodowego i jego organów [12; 17].

Generalnie realizowana przez poprzedników polityka zagraniczna została skrytykowana zarówno pod względem strategii, jak i taktyki realizacji poszczególnych działań na arenie międzynarodowej. Uznano, że była ona całkowicie nieskuteczna w osiąganiu zakładanych celów oraz doprowadziła do osłabienia pozycji międzynarodowej Polski. Dlatego też kluczowym działaniem powtarzanym wielokrotnie w programie partii jest «podmiotowość» i zapowiedź jej umocnienia na arenie międzynarodowej. Odnośnie zadań na arenie międzynarodowej, partia odwołuje się w wielu miejscach do dziedzictwa zmarłego tragicznie w 2010 r. w katastrofie lotniczej pod Smoleńskiej prezydenta Lecha Kaczyńskiego. Do kluczowych w tym zakresie zaliczono takie zadania jak: bezpieczeństwo Polski i Polaków, status i pozycja państwa w stosunkach międzynarodowych, a także «obecność polityki polskiej, Polaków i Polonii w węzłowych procesach globalnych». Tak zdefiniowane wymiary polityki zagranicznej mają z kolei determinować funkcjonowanie dyplomacji, która za kluczowe działania będzie traktować realizację polskiej racji stanu oraz interesów narodowych. Podkreślono również potrzebę większej aktywności, ożywienia i skuteczniejszego działania ze strony struktur dyplomatycznych państwa [5; 17].

Uwzględniając zakładaną przebudowę polityki zagranicznej, Prawo i Sprawiedliwość zaproponowało wprowadzenie zmian ustawowych regulujących określone kwestie z zakresu jej prowadzenia oraz przygotowanie nowych koncepcji i zadań w zakresie polityki zagranicznej i bezpieczeństwa państwa.

Uregulowania ustawowe. Jedną z kluczowych zmian zaproponowanych przez Prawo i Sprawiedliwość, było przyjęcie kilku nowych aktów prawnych dotyczących polityki zagranicznej. Pierwszym z nich była propozycja przyjęcia «Ustawy o wykonywaniu suwerenności państwa». Dokument ten miał regulować głównie kwestie związane ze

stosunkiem państwa polskiego wobec procesów integracji europejskiej. Prawo i Sprawiedliwość wielokrotnie podkreślało potrzebę budowy Unii Europejskiej jako sojuszu suwerennych, niepodległych państw. Podkreślono, że wraz z pogłębieniem integracji europejskiej niezbędne jest zwiększenie kompetencji poszczególnych organów państwa odpowiadających za politykę europejską. W proponowanym dokumencie zakładano doprecyzowanie Konstytucji Polski w części odnoszącej się do kwestii suwerenności, jak również zawarcia w ustawie wyroków Trybunału Konstytucyjnego ograniczających przekazywanie na rzecz Unii Europejskiej kompetencji państwa polskiego [11; 17].

Drugim z zaproponowanych działań w kwestiach przepisów prawa była nowelizacja «Ustawy o służbie zagranicznej». W przypadku tego dokumentu podkreślono potrzebę przyjęcia zapisów skierowanych na większą efektywność zarządzaniami kadrami dyplomatycznymi. Wskazano również na potrzebę szybszego awansu i uzyskiwania stopni dyplomatycznych przez najmłodszych pracowników służby zagranicznej. Zmiany zapowiedziano również w odniesieniu do statusu dyplomaty w trakcie służby za granicą oraz zadań nakładanych na placówki dyplomatyczno-konsularne [17]. Kolejnym z proponowanych do przyjęcia dokumentów była «Ustawa o dyplomacji ekonomicznej i promocji polskich interesów w świecie». Dokument ten w założeniu ma regulować kwestie związane z dyplomacją gospodarczą, promocją Polski za granicą oraz przyciąganiem inwestorów. Zakładano reorganizację i uproszczenie instytucji odpowiadających za powyższe działania, a także większą efektywność kierowanych na ten cel środków finansowych [17].

Podstawowe aspekty polityki zagranicznej i europejskiej. W tej części dokumentu przedstawiona została analiza współczesnych stosunków międzynarodowych, które uznane zostały za coraz bardziej niestabilne i niebezpieczne. W opinii strategów partii, taka sytuacja wymaga, by w ramach prowadzonej polityki zagranicznej podejmować działania skierowane na zagwarantowanie międzynarodowego bezpieczeństwa państwa polskiego. W tym aspekcie za podstawę powyższych gwarancji uznano członkostwo w Sojuszu Północnoatlantyckim. Zapowiedziano również dążenie na forum NATO do wypracowania decyzji skierowanych na realne wzmocnienie bezpieczeństwa Polski w ramach planów ewentualnościowych oraz rozmieszczenia na polskim terytorium infrastruktury obronnej NATO o strategicznym znaczeniu. Prawo i Sprawiedliwość w programie wyborczym odniosło się również do kwestii rozszerzenia NATO. W tej sprawie jednoznacznie opowiedziano się za poszerzeniem organizacji na państwa EuropyWschodniej i Kaukazu [5; 17].

Prawo i Sprawiedliwość zaznaczyło również, że podejmowane przez Unię Europejską działania w zakresie bezpieczeństwa nie mogą być sprzeczne czy też konkurencyjne wobec kluczowej współpracy sojuszniczej na poziomie transatlantyckim. Za ich szczególny wymiar zostały uznane stosunki ze Stanami Zjednoczonymi, ponieważ uznano że od ich kształtu w dużej mierze zależy międzynarodowe bezpieczeństw Polski. W tym aspekcie zapowiedziano zdynamizowanie współpracy dwustronnej z Waszyngtonem i

większą aktywność obu państw w różnorodne przedsięwzięcia skierowane na wzmocnienie bezpieczeństwa i stabilności w regionie [6; 17].

Międzynarodowa pozycja Polski. Prawo i Sprawiedliwość zapowiedział orealizację zupełnie nowej pod względem jakościowym polityki zagranicznej. Miała ona się opierać na większej aktywności międzynarodowej Polski i prowadzeniu «polityki podmiotowej», skierowanej m.in. na samodzielną realizację różnorodnych inicjatyw nastawionych na zwiększenie międzynarodowej pozycji państwa polskiego. Należy zwrócić uwagę, że pozycja ta została również bezpośrednio połączona z wyjaśnieniem katastrofy samolotu prezydenckiego pod Smoleńskiem w dniu 10 kwietnia 2010 r. W dokumencie partii wskazano, że «bez wiarygodnego i całkowitego wyjaśnienia przyczyn katastrofy» nie będzie możliwe uzyskanie odpowiedniego status Polski na arenie międzynarodowej. Dlatego też zapowiedziano intensywne działania w tym kierunku, z uwzględnieniem szerokiej współpracy międzynarodowej z poszczególnymi państwami, jak również organizacjami międzynarodowymi [3; 17].

Uwzględniając diagnozę uwarunkowań międzynarodowych oraz zakładane miejsce Polski na arenie międzynarodowej, Prawo i Sprawiedliwość wskazało następujące założenia, na których musi opierać się polska polityka zagraniczna:

- wzmocnienie wymiaru regionalnego polityki zagranicznej, gdyż siła państwa polskiego wynika z siły całego regionu; pogłębienie relacji w basenie Morza Bałtyckiego, w ramach Grupy Wyszehradzkiej, na obszarze Karpat oraz na Bałkanach;

- «współodpowiedzialność» polityki zagranicznej Polski za rozwój sytuacji we wschodnim sąsiedztwie oraz na Kaukazie, gdzie w opinii strategów partii rozgrywa się przyszłość podmiotowości państwa polskiego;

- utrzymanie polityki otwartych drzwi do Unii Europejskiej dla wszystkich zainteresowanych państw wschodniego sąsiedztwa;

- zastąpienie zbyt słabego instrumentu, jakim jest Partnerstwo Wschodnie nowymi propozycjami, bardziej adekwatnymi do potrzeb państw i skierowanych na wzajemne zbliżenie w procesie integracji transatlantyckiej;

- współpraca pomiędzy państwami regionu w duchu polityki tragicznie zmarłego prezydenta Lecha Kaczyńskiego, współpraca ta w opinii Prawa i Sprawiedliwości jest «warunkiem przetrwania ich suwerennych państwowości»;

- prowadzenie polityki międzynarodowej obecności, tj. powrotu do aktywności i udział w różnych gremiach międzynarodowych jak np. G20, w ramach ONZ i udziału w siłach pokojowych tej organizacji i członkostwa w Radzie Bezpieczeństwa;

- nawiązanie trwałych podstaw i rozszerzenie współpracy z państwami ze wschodzącymi gospodarkami na wszystkich kontynentach;

- aktywna polityka personalna skierowana na obsadzenie przez Polaków ważnych stanowisk międzynarodowych;

- polityka zagraniczna Polski musi promować również wartości, takie jak wolności, sprawiedliwość, solidarność i prawda;

- zwiększenie inicjatyw na rzecz promocji wizerunku Polski i jej pozytywnego obrazu w świecie; konsekwentne zwalczanie kłamstw i stereotypów wymierzonych przeciwko Polsce i Polakom;

- przebudowa działania polskich placówek kulturalnych za granicą oraz wprowadzenie nowych instrumentów promocji kultury i języka polskiego na świecie; zwiększenie środków finansowych na ten cel;

- aktywne wsparcie i działania na rzecz Polaków zamieszkujących poza granicami kraju [14; 17].

W tej części dokumentu wskazano również, że ważnym aspektem polityki zagranicznej będzie dalsze zwiększanie aktywnej współpracy bilateralnej z państwami na poszczególnych kontynentach. Szerzej opisane zostało stanowisko partii wobec relacji z dwoma państwami sąsiednimi, tj. Niemcami i Rosją. W przypadku stosunków z Berlinem podkreślono, że relacje dwustronne muszą się opierać na zasadzie równoprawnego partnerstwa, które musi się przejawiać zarówno we współpracy bilateralnej, regionalnej, jak również na forum unijnym. Wskazano przy tym, że wiele kluczowych spraw w stosunkach polsko-niemieckich w dalszym ciągu nie została rozwiązana. Zaliczono do nich status polskiej mniejszości w państwie niemieckim, kontrowersje związane z prawami rodzicielskimi w przypadku mieszanych rodzin, jak również problem swobodnego dostępu do portów Szczecin-Świnoujście. W przypadku Rosji podkreślono potrzebę powrotu do realistycznych stosunków partnerskich. Prawo i Sprawiedliwość wyraziło nadzieję, że stosunki polsko-rosyjskie będą trwałą częścią europejskiej stabilności, pod warunkiem ich kształtowania na wzajemnym szacunku, prawdzie i otwartości, poszanowania norm i zasad prawa międzynarodowego, a także z rezygnacji z polityki mówiącej o specjalnym statusie poszczególnych państw wobec drugich [17].

Polska w Unii Europejskiej. W części programu dotyczącej stosunku Prawa i Sprawiedliwości do Unii Europejskiej, partia potwierdziła poparcie dla obecności Polski w jej strukturach, jednak krytycznie odniosła się do obecnego modelu funkcjonowania wspólnoty i zapowiedziała aktywne działania w celu jej przebudowy. Skrytykowano przede wszystkim deficyt demokracji, podział na różne kręgi integracji, nadmierne regulacje i coraz częstszą bezpodstawną ingerencję w prawo krajowe poszczególnych państw, kryzys tożsamości cywilizacyjnej, a także utratę zaufania ze strony obywateli. Zaproponowaną przez siebie politykę europejską Prawo i Sprawiedliwość nazwało «eurorealistyczną wspólnotą narodów i państw», przeciwstawiając jej realizowaną dotychczas w opinii tej partii politykę dominacji najsilniejszych w Europie [10; 15; 17].

Prawo i Sprawiedliwość zapowiedziało również odejście od polityki nastawionej na przyjęcie euro i zachowanie złotego jako waluty narodowej, podkreślono potrzebę podjęcia działań skierowanych na ponowne negocjacje zasad pakietu energetyczno-klimatycznego

oraz renegocjacje zmian zasad dotyczących obrotu ziemi w Polsce i wprowadzenie restrykcyjnej ochrony własności polskiej ziemi [4; 13; 17].

Ważnym pomysłem odnoszącym się polityki europejskiej były propozycje dotyczące kompetencji poszczególnych organów koordynujących politykę europejską. Prawo i Sprawiedliwość skrytykowało rządzących za zlikwidowanie oddzielnego urzędu centralnego zajmującego się polityką europejską. Zapowiedziano jednocześnie wyodrębnienie specjalnego działu administracji rządowej odpowiadającego za kwestie członkostwa Polski w UE oraz stworzenie Ministerstwa Integracji Europejskiej. Podkreślono jednak, że to Ministerstwo Spraw Zagranicznych będzie koordynować i odpowiadać za realizację polityki i stanowisko Polski w ramach Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa UE [17].

Bezpieczeństwo międzynarodowe Polski. Jak już wcześniej wspomniano, Prawo i Sprawiedliwość za filar bezpieczeństwa państwa polskiego uznaje członkostwo w Sojuszu Północnoatlantyckim i wynikające z niego gwarancje sojusznicze. W dalszej części programu, partia odniosła się szerzej do tej kwestii, podkreślając potrzebę połączenia zdolności obronnych państwa z silnymi gwarancjami sojuszniczymi NATO. Wskazano, że Sojusz powinien pozostać organizacją o podstawowej funkcji obronnej, a po zakończeniu misji w Afganistanie podjąć wszelkie działania na rzecz zwiększenia bezpieczeństwa poszczególnych państw członkowskich i walce z całym spectrum współczesnych zagrożeń [9; 17].

Według programu Prawa i Sprawiedliwości, uzupełnieniem działań skierowanych na wzmocnienie bezpieczeństwa Polski powinna być odbudowa potencjału bojowego sił zbrojnych. Partia postawiła diagnozę, że w ówczesnej sytuacji polska armia z uwagi na sytuację finansową, nie byłaby w stanie samodzielnie powstrzymać wroga w walce o dostęp do infrastruktury krytycznej w okresie pierwszego etapu konfliktu. Dlatego też zapowiedziano zwiększenie nakładów na siły zbrojne, przeznaczenie specjalnych kwot na programy modernizacyjne armii, jej reorganizację oraz zmianę uregulowań prawnych w zakresie funkcjonowania sił zbrojnych. Podkreślono również, że dojdzie do zwiększenia liczebności armii. Jednocześnie zaznaczono, że polscy żołnierze zdobyli w ostatnim czasie olbrzymie doświadczenie na misjach w Iraku i Afganistanie, w których udział doprowadził do zasadniczych zmian w wyposażeniu i wyszkoleniu wojska, a także w podejściu samych żołnierzy do służby wojskowej [8; 17].

W programie podkreślono, że istotną częścią modernizacji w armii będzie rozwój przemysłu zbrojeniowego Polski. Nacisk na jego rozwój wynika z dwóch przedstawionych argumentów. Pierwszy dotyczył potrzeby produkcji przez przemysł krajowy poszczególnych części uzbrojenia. Drugi natomiast wiązał się ze zwiększeniem międzynarodowej pozycji państw, które są w posiadaniu nowoczesnych technologii o charakterze strategicznym. Wskazano, że tego typu technologie wojskowe powinny również stać się czynnikiem wzrostu innowacji w przemyśle cywilnym oraz pozytywnie wpłynąć na rynek pracy [1; 17].

Prawo i Sprawiedliwość zapowiedziało także reorganizację sił zbrojnych oraz resortu obrony. Zaproponowano stworzenie nowego, komplementarnego systemu zarządzania bezpieczeństwem państwa. Jednymi z kluczowych propozycji były zmiany odnoszące się do struktury i podporządkowania Sztabu Generalnego Wojska Polskiego. Podkreślono, że sztab pozbawiony zostanie uprawnień o charakterze dowódczym, wyposażony natomiast będzie w kompetencje planistyczne i doradcze w stosunki do ministra obrony narodowej. Zapowiedziano również powrót do struktury składającej się z czterech dowództw rodzajów sił zbrojnych, będących w bezpośrednim podporządkowaniu ministra obrony. Kolejną propozycją była likwidacja Dowództwa Generalnego, a także powoływanie Dowództwa Operacyjnego tylko w sytuacji realizacji przez polskie siły zbrojne ważnych misji poza krajem [17].

Istotnym elementem proponowanej przebudowy w siłach zbrojnych była zapowiedź zmian w wojskowych służbach specjalnych. Podkreślono kontynuowanie reform rozpoczętych w trakcie pierwszego rządu Prawa i Sprawiedliwości poprzez przyjęcie w 2006 r. ustawy likwidacyjnej Wojskowe Służby Informacyjne. Zaznaczono, że konieczna jest gruntowna weryfikacja kadr, gdyż takie działanie oraz oparcie wojska na młodym pokoleniu żołnierzy da gwarancję, że poszczególne służby «będą wiernie służyć wolnej i demokratycznej Rzeczypospolitej» [17].

Podsumowanie. Na podstawie przedstawionej analizy, można stwierdzić, że partia Prawo i Sprawiedliwość w swoim programie szeroko odniosła się do problematyki polityki zagranicznej i bezpieczeństwa państwa. Jest to rzadkość w przypadku polskich partii politycznych, które w swoich programach ograniczają się w tym zakresie do ogólnych haseł i deklaracji. Prawo i Sprawiedliwość przedstawiło natomiast szeroką diagnozę pozycji międzynarodowej Polski, ocenę prowadzonej przez poprzednie rządy polityki zagranicznej i bezpieczeństwa, a także własne propozycje i koncepcje odnoszące się do tych działań oraz pozycji międzynarodowej Polski.

W przedstawionym programie partia bardzo krytycznie odniosła się do polityki zagranicznej i bezpieczeństwa realizowanej przez rząd Platformy Obywatelskiej i Polskiego Stronnictwa Ludowego. W dokonaniach poprzedników na arenie międzynarodowej Prawo i Sprawiedliwość nie znajduje żadnych sukcesów, a zawierane przez rząd sojusze taktyczne w osiągnięciu określonych celów były poddane ostrej krytyce. Dlatego też należy podkreślić, że polityki zagraniczna i bezpieczeństwa stała się częścią wewnętrznego sporu politycznego w Polsce i na obecnym etapie partie nie są w stanie wypracować konsensusu w zakresie rozumienia interesu narodowego oraz jego realizacji na arenie międzynarodowej.

Literatura

1. Armia powinna być wyposażana przez polskie zakłady [Electronic resource]. – Mode of access : http://wybierzpis.org.pl/aktualnosci/armia-powinna-byc-wyposazana-przez-polskie-zaklady

2. Bajor P. A Political Turning Point – Determinants and Consequences of Parliamentary Elections in Poland / P. Bajor // Актуальні Проблеми Міжнародних Відносин. – 2015. –Вип. 126. – Ч. 2. –С. 28–36.
3. Chcą umiędzynarodowić Smoleńsk. Petycja w PE[Electronic resource]. – Mode of access : https://www.wprost.pl/swiat/236772/Chca-umiedzynarodowic-Smolensk-Petycja-w-PE.html
4. Euro w Polsce nie będzie? Zlikwidowano urząd pełnomocnika do spraw wspólnej waluty[Electronic resource]. – Mode of access :http://biznes.gazetaprawna.pl/artykuly/908497,euro-w-polsce-nie-bedzie-pis-likwidacja-pelnomocnika-do-spraw-euro.html
5. Jesteśmy gotowi bronić naszych interesów na arenie międzynarodowej [Electronic resource]. – Mode of access : http://wybierzpis.org.pl/aktualnosci/jestesmy-gotowi-bronic-naszych-interesow-na-arenie-miedzynarodowej
6. Kaczyński domaga się wzmocnionej współpracy Stanów Zjednoczonych i Polski. Prezes PiS za obecnością amerykańskiej armii w Polsce [Electronic resource]. – Mode of access : http://wpolityce.pl/polityka/191042-kaczynski-domaga-sie-wzmocnionej-wspolpracy-stanow-zjednoczonych-i-polski-prezes-pis-za-obecnoscia-amerykanskiej-armii-w-polsce
7. Kondzińska A. Program wyborczy PiS. Odnowa moralno-narodowa [Electronic resource] / A. Kondzińska. – Mode of access : http://wyborcza.pl/1,75398,19072030,program-wyborczy-pis-odnowa-moralno-narodowa.html
8. Musimy mieć znacznie silniejszą armię [Electronic resource]. – Mode of access : http://wybierzpis.org.pl/aktualnosci/musimy-miec-znacznie-silniejsza-armie
9. Musimy zachować suwerenność i godność narodową[Electronic resource]. – Mode of access : http://pis.org.pl/aktualnosci/musimy-zachowac-suwerennosc-i-godnosc-narodowa
10. Obecna Unia Europejska jest nie do utrzymania[Electronic resource]. – Mode of access : http://pis.org.pl/aktualnosci/obecna-unia-europejska-jest-nie-do-utrzymania
11. PiS chce ustawy o gwarancjach suwerenności[Electronic resource]. – Mode of access : http://niezalezna.pl/38524-pis-chce-ustawy-o-gwarancjach-suwerennosci
12. PiS uderza w rząd PO–PSL. «Klientyzm i samodegradacja», http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/338900,PiS-uderza-w-rzad-POPSL-Klientyzm-i-samodegradacja
13. PiS w nowym spocie: Tak dla UE, ale nie dla euro [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.rp.pl/artykul/1189111-PiS-w-nowym-spocie--Tak-dla-UE--ale-nie-dla-euro.html

14. Polonia stanowi wielki potencjał [Electronic resource]. – Mode of access : http://wybierzpis.org.pl/aktualnosci/polonia-stanowi-wielki-potencjal
15. Trzeba utrzymać Europę państw narodowych, ale ściśle ze sobą współpracujących [Electronic resource]. – Mode of access : http://pis.org.pl/aktualnosci/trzeba-utrzymac-europe-panstw-narodowych-ale-scisle-ze-soba-wspolpracujacych.
16. Wyniki wyborów do Sejmu RP[Electronic resource]. – Mode of access : http://parlament2015.pkw.gov.pl/349_Wyniki_Sejm.
17. Zdrowie. Praca. Rodzina. Program Prawa i Sprawiedliwości 2014[Electronic resource]. – Mode of access : www.pis.org.pl/document/archive/download/128.

НАТАЛІЯ БОГАШЕВА,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
науковий консультант відділу узагальнення судової практики,
Апарат Вищого адміністративного суду України

НАЗВА ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ ЯК ЗАСІБ ЇЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

Політичні партії є традиційним об'єктом вивчення підгалузі політичної науки – партології, до становлення і розвитку якої великий внесок здійснив видатний український політолог Юрій Шведа. Однак не всі аспекти, що стосуються політичних партій, привертають належну увагу науковців. У своєму дослідженні, виданому у вигляді посібника «Теорія політичних партій і партійних систем», Ю. Шведа наводить 10 важливих індикаторів політичних партій (серед них інституціалізація, у тому числі правова, політичної партії, партійна програма) [1, с.123–235]; однак не згадує про такий засіб ідентифікації політичної партії, як її назва (найменування).

Як відомо, назва (найменування) політичної партії здійснює дві пов'язані, однак різні функції: дистинктивну (тобто надає можливість відрізнити одну політичну партію від іншої) та ідентифікаційну (надає можливість певною мірою ототожнити політичну партію з її ідеологією, партійною програмою та основними політичними цілями). Проблема назви партії має як політичний (політологічний), так і правовий характер: правова інституціалізація партії, здійснення політичною партією своїх суспільно-політичних функцій, зокрема, участь у виборчому процесі обов'язково відбувається під відповідною назвою. Проте нам невідомі системні політологічні дослідження, присвячені проблемам природи назви партії та впливу на її функціонування, як і правознавчі дослідження, що стосуються нормативних вимог до назви (найменування) політичної партії.

За відомостями Єдиного реєстру громадських формувань [2], за ведення якого відповідає Міністерство юстиції України, на 1 вересня 2016 р. зареєстровано 348 політичних партій. Відповідно до статті 9 Закону «Про політичні партії в Україні» [3], усі

вони повинні мати різні найменування, що, очевидно, не просто забезпечити за такої кількості. Серед найменувань, які можна знайти у Реєстрі, трапляються досить специфічні за змістом чи за формою. Так, наприклад, в Україні існує:

– Політична партія «Громадянське суспільство»;
– Політична партія «Піратська партія України»;
– Політична партія «Діти війни «Народна партія України»;
– Політична партія «Сіріус».
– Політична партія «Блок Дарта Вейдера».

Такі «оригінальні» назви можуть виконувати дистинктивну функцію, відрізняючи ці партії від інших *за назвою*, однак навряд чи можуть вони виконати ідентифікаційну функцію, допомагаючи виборцям зрозуміти, чим є і чого хоче подібна партія.

Провокує запитання і зміст таких назв. Чи може одна політична *партія* (тобто *частина* суспільства) ототожнювати себе з усім громадянським суспільством? Яких піратів представляє Піратська партія? Чи у партії під назвою «Сіріус» об'єднані астрономи, чи пришельці з зірок? Що означає подвійна назва – «Діти війни» (як певна суспільна група) і водночас «Народна партія України»,що засвідчує претензію представляти увесь народ?

Не можна визнати задовільним і кратне повторення слова «партія» у таких найменуваннях, як, наприклад, політична партія «Соціал-демократична партія», політична партія «Республіканська партія» чи політична партія «Партія національного відродження». Використання у найменуванні виразу «партія, яка є партією» навіть може викликати сумнів у розумових здібностях авторів цієї назви. Поряд з цим зустрічаються «партії-об'єднання» (політична партія «Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», політична партія «Українське об'єднання патріотів – УКРОП»), «партії-фронти» (Політична партія «Народний фронт»), «партії-спілки» (Політична партія «Спілка вільних людей «Сонце»), «партії-блоки» (партія «Блок Петра Порошенка «Солідарність», Політична партія «Блок Дарта Вейдера») і т. п. Ці додаткові характеристики по суті не несуть змістовного навантаження, однак їх наявність аж ніяк не сприяє їх ідентифікації, оскільки провокує запитання: чим «партія-партія» відрізняється, наприклад, від «партії-блоку» чи «партії-спілки»? Однак звернемо увагу, що у виборчому бюлетені зазначаються найменування політичних партій, отже, саме із такою формою ідентифікації мають справу виборці.

Право на власну назву (найменування) є однією із складових правоздатності політичної партії. Свобода об'єднання передбачає також свободу вибору назви об'єднання, у тому числі політичної партії. Важливість «імені», під яким політична партія вступає у суспільно-політичні відносини, зокрема, бере участь у виборчому процесі, необхідність належного виконання цим «іменем» дистинктивної та ідентифікаційної

функцій пояснюють потребу існування певних вимог щодо назв (найменувань) політичних партій.

Нормативне регулювання назви політичних партій не достатньо повне і не послідовне. Окрім уже згадуваної статті 9 Закону «Про політичні партії в Україні», основне регулювання визначається статтею 16 Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємцівта громадських формувань» [4], а також підзаконним актом – наказом Міністерства юстиції України № 368/5 від 05.03.2012 р. [5]. Останні акти розглядають політичну партію насамперед як окремий випадок юридичної особи, тобто приймають цивілістичний підхід, який розрізняє *назву* партії та її *найменування*, Цей підхід вимагає, щоб найменування включало назву юридичної особи, а також обов'язкове позначення її «організаційно-правової форми», яким вважаються слова «політична партія». Віднесення поняття «політична партія» до цивілістичної категорії організаційно-правових форм юридичної особи є сумнівне (див. [6]); саме його застосування і спричиняє дивні з логічної точки зору найменування типу «партія-партія», «партія-блок» чи «партія-об'єднання».

Водночас жодних вимог, які б сприяли забезпеченню основних функції назви партії (як дистинктивної, так і ідентифікаційної), зазначені нормативні акти не встановлюють. Як засвідчують відомості Реєстру, вимога Закону «Про політичні партії в Україні» у достатньо ліберальному її тлумаченні органом реєстрації політичних партій – Міністерством юстиції України – не перешкоджає паралельному існуванню таких *різних* партій, як:

– політична партія «Воля народу» – політична партія «Всеукраїнське об'єднання «Воля народу»;

– політична партія «Самопоміч» – політична партія «Об'єднання «Самопоміч»;

– Союз лівих сил – Блок лівих сил України;

– Соціалістична партія України – партія «Соціалістична Україна» – політична партія «Соціалісти»;

– Соціал-демократична партія України – Соціал-демократична партія України (об'єднана) – політична партія «Соціал-демократична партія» – політична партія «Українські соціал-демократи»;

– політична партія «Всеукраїнська партія «Дітей війни» – політична партія «Діти війни «Народна партія України»;

– політична партія «Патріот» – політична партія «Патріот України»;

– політична партія «Народний контроль» – політична партія «Громадський рух «Народний контроль» – політична партія «Всеукраїнське об'єднання «Громадський контроль».

Такі близькі назви політичних партій не сприяють їх розрізненню, а отже, несуть загрозу дезорієнтації та введення в оману виборців. Слід також враховувати, що у багатьох випадках такі близькі назви є реалізацією «політичної мімікрії» або

«клонування» партій, тобто цілеспрямованої подібності, яка має за мету перешкодити ідентифікації партій, а тому має кваліфікуватися як *зловживання правом* на вільний вибір назви партії.

Аналізуючи найменування політичних партій, неважко побачити, що назви багатьох політичних партій є політично нейтральними і жодним чином не відображають не лише їх ідеологічне спрямування, але й політичну спрямованість взагалі; такими є, наприклад, партії:

– політична партія «Спілка вільних людей «Сонце»;

– політична партія «Сіріус»;

– політична партія «Олімп»;

– політична партія «Злагода».

Деякі назви є двозначними, такими, що провокують різночитання політичного характеру; прикладом є сумнозвісна Партія «Родина», назва якої може читатися і сприйматися як українською мовою («сім'я»), так і російською («батьківщина»).

Інколи найменування політичних партій містять малозрозумілі або специфічні терміни, значення яких у політичній діяльності не сприяє їх політичниій ідентифікації, як, наприклад:

– політична партія «Мерітократична партія України» (з граматичною помилкою у першому слові!);

– політична партія «Українстька партія Респонсизму»;

– політична партія «Добрий самарянин»;

– політична партія «5.10».

Як відомо, відповідно до Закону «Про політичні партії в Україні» політична партія – це об'єднання «громадян-прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку»; вона повинна мати всеукраїнський статус. Проте найменування (назви) деяких політичних партій прямо суперечать цим вимогам, засвідчуючи їх регіональний характер:

– політична партія «Ми – кияни»;

– політична партія «Кияни передусім!»;

– політична партія «Херсонці»;

– політична партія «Одеська партія»;

– політична партія «Патріоти Волині»;

– Всеукраїнське об'єднання «Черкащани».

Цікаво, що останнє найменування у Єдиному реєстрі громадських формувань не містить, здавалося б, обов'язкового позначення «політична партія».

Нарешті, не можна не звернути увагу на зростання кількості «іменних» партій, найменування (назви) яких включають ім'я партійного лідера (вождя); їх прикладами можуть бути:

– Радикальна Партія Олега Ляшка;

– Партія Наталії Королевської «Україна – Вперед!»;

– Партія «Блок Петра Порошенка «Солідарність»

– Українська морська партія Сергія Ківалова;

– Політична партія «Блок Геннадія Чекіти «За справедливість»;

– Політична партія «Народні ініціативи Олександра Фельдмана»;

– Політична партія «Блок Володимира Миколаєнко» (знову з граматичною помилкою!);

– Політична партія «Громадсько-політичний рух Валентина Наливайченка «Справедливість»;

– Політична партія «Громадський рух Миколи Томенка» «Рідна країна».

Такі найменування партій походять від назв колишніх «іменних» виборчих блоків – тимчасових утворень, які об'єднували декілька партій і спочатку формувалися навколо кандидатів на пост Президента України, що певною мірою виправдовувало використання імені лідера. Однак перенесення цього підходу на політичні партії не можна вважати прийнятним; «партія лідера» (вождистська партія) сприймається у суспільній свідомості як «власність лідера», що достатньо чітко (і водночас назавжди) пов'язує її з відповідною політичною фігурою, однак навряд чи може бути визнано припустимим стосовно політичної партії, оскільки свідчить про її недемократичну (а скоріше авторитарну) внутрішню організацію.

Усі описані вище явища, поширені стосовно назв (найменувань) політичних партій, мають бути розцінені як негативні, такі, що не спрямовані на здійснення їх дистинктивної та ідентифікаційної функції. Нормативне регулювання мало б передбачити заходи протидії їм шляхом встановлення більш чітких вимог щодо назв (найменувань) партій, зокрема у частині заборони подібних назв, які можуть вводити в оману виборців, чи використання імен політичних діячів у назвах партій.

Важливою також є проблема зміни назви партії. Така практика досить поширена в Україні. Вона може мати уточнювальний характер, однак може і виконувати роль зміни політичного обличчя, тобто ребрендингу – явища, типового для підприємницьких юридичних осіб. Прикладами можуть служити здійснені у різний час перетворення:

– Партії приватної власності – у політичну партію «Єдиний Центр»;

– Трудової партії України – у політичну партію «Сильна Україна»;

– політичної партії «Могутня Україна» – у політичну партію «Громадянська позиція»;

– Партії соціального захисту – у політичну партію «За Україну!»;

– Соціал-національної партії України – у політичну партію «Всеукраїнське об'єднання «Свобода»;

– політичної партії «Євротурбота» – у партію «Козацька слава».

На нашу думку, доцільно застосувати щодо політичних партій вимогу заборони зміни назви партії протягом усього часу її існування; лише у разі реорганізації партії (об'єднання з іншими партіями) можлива (а часом і необхідна) зміна назви.

Список використаних джерел

1. Шведа Ю. Теорія політичних партій і партійних систем: навч. посібник / Ю.Шведа. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 325 с.
2. Єдиний реєстр громадських формувань [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Департаменту державної реєстрації Міністерства юстиції України. – Режим доступу : http://rgf.informjust.ua.
3. Про політичні партії в Україні : Закон України [Електронний ресурс] // Офіційний портал Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14.
4. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Закон України [Електронний ресурс] // Офіційний портал Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 755-15.
5. Про затвердження Вимог щодо написання найменування юридичної особи, її відокремленого підрозділу, громадського формування, що не має статусу юридичної особи, крім організації профспілки : Наказ Міністерства юстиції України № 368/5 від 05.03.2012 р. [Електронний ресурс] // Офіційний портал Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0367-12.
6. Богашева Н.Типологія об'єднань громадян: види чи організаційно-правові форми? / Н.Богашева // Держава і право. – 2011. – № 6. – С.214–221.

ГЕННАДІЙ ШИПУНОВ,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри теорії та історії політичної науки,
Львівський національний університет імені Івана Франка

ТРАЄКТОРІЇ ІДЕЙНО-ІНСТИТУЦІЙНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Дослідження якісного переформатування традиційних політичних інститутів як наслідку кардинальної трансформації сутнісних характеристик суспільства, його політичної структури, є актуальним науковим завданням сучасної політології. Важливий напрям такого роду пошуків – осмислення тих змін, яких зазнали політичні партії як

невід'ємні елементи сучасних політій в умовах становлення постіндустріального суспільства.

Процес переходу передових індустріальних держав на постіндустріальну стадію розвитку спровокував кризу традиційних політичних партій, як кадрових, так і масових. В основі цієї кризи лежить характерне для постіндустріальних суспільств критичне ставлення та, як наслідок, небажання людей вступати до забюрократизованих, ієрархізованих й контрольованих елітою партій. Як наголошує Р. Інглхарт, в умовах послаблення авторитету інституціоналізованої влади та посилення акценту на участі й самовираженні масова прихильність до традиційних партій розмивається і вони втрачають контроль над лояльними групами електорату [1, с. 177]. Треба звернути увагу також на те, що на тлі зміни ціннісних пріоритетів у постіндустріальному суспільстві (зрушення від матеріальних до постматеріальних цінностей [1, с.148]) традиційні політичні партії не змогли адекватним чином відреагувати та ідеологічно задовольнити запити, пов'язані з «новими питаннями» постматеріального характеру, які надходили від нових та традиційних соціальних груп.

Отож, починаючи з 50-60-х років у партійній еволюції намітились дві провідні тенденції: з одного боку, почалось переформатування (ідейно-інституційне оновлення відповідно до нових соціально-політичних реалій) «старих» правих та лівих політичних сил. З іншого, відбувся вихід на політичну арену нових партій (спочатку «нових лівих», а згодом «нових правих») як інституціональних представників носіїв постматеріальних цінностей. Усе це потребувало відповідного наукового осмислення та вироблення нових підходів до типологізації політичних партій, які б дали змогу адекватно концептуалізувати нові зміни цього інституту.

Так, Л. Епштейн, розмірковуючи про роль політичних партій у західних демократіях, категорично заперечив тезу М. Дюверже про недорозвиненість американських кадрових партій [2, с. 64-65]. На думку дослідника, хоча вони і є менш організовані, ніж європейські масові партії, але, водночас, не менш розвинуті та більше пристосовані для діяльності в умовах сучасної демократії. За його твердженням, поява нових видів засобів масової інформації та комунікації, піар-технологій, а також широке впровадження опитувань громадської думки вимагає таких витрат, які не можуть бути компенсовані членськими внесками або допомогою волонтерів. Відтак за таких обставин масові партії не мають переваг, а їхня організаційна структура не адекватна новим методам виборчих кампаній. Тож, на відміну від М. Дюверже, він спрогнозував, що не американські кадрові партії розвиватимуться у напрямі європейських взірців масових партій, а навпаки – європейські у напрямі американських [4, с. 30-31].

Хоча прогноз Л. Епштейна, так само як і М. Дюверже, не знайшов повного підтвердження, американському науковцю усе ж таки вдалося визначити зміну домінуючих тенденцій в еволюції політичних партій країн Західної Європи: починаючи з 60-х років на тлі зростання недовіри до партій, все більшого нівелювання традиційних

ідеологічних розмежувань у суспільстві та, як наслідок, зменшення чисельності членської бази, політичні партії (як кадрові, так і масові) опинилися у кризовому стані, що змусило їх до трансформаційного «дрейфування» у бік кадрових партій американського типу. Передусім це стосувалось не стільки зміни їхньої організаційної структури, скільки перегляду ролі ідеологічної компоненти у політичній боротьбі.

Наслідком стало розширення цільової аудиторії партій, їхня переорієнтація з якоїсь одної соціальної страти на роботу з абсолютно усіма групами суспільства з метою збільшення числа своїх прихильників. Аналізуючи ці зміни, О. Кіркхаймер запропонував концептуалізувати такі політичні парті як «всеохоплюючі» (catch-allparties), виділивши їхні основні ознаки: 1)радикальне зменшення ідеологічних компонентів; 2) зміцнення позицій професійних політиків у партійному керівництві; 3) зменшення ролі рядових членів партії; 4)послаблення прив'язки до певних груп електорату та намагання залучити максимально широкі верстви населення; 5) посилення впливу груп інтересів на партійну політику [9, с. 190].

Концепція О. Кіркхаймера, попри неоднозначне сприйняття у науковому співтоваристві [6, с. 106], набула широкої популярності. Поява «всеохоплюючих» партій розглядається дослідниками як черговий важливий етап у розвитку інституту політичних партій [7, с. 167]. Відтак цей тип доповнив традиційний поділ партій на кадрові та масові третім елементом.

Схожий підхід до диференціації політичних партій запропонував А.Панебьянко, який поділив їх на масово-бюрократичні (за своїми ознаками відповідають масовим партіям) та електорально-професійні (відповідають «всеохоплюючим» партіям). Тут треба наголосити, що дослідник, виділяючи останній, новий тип партій, сконцентрував свою увагу на тих змінах, які відбулись в організаційній структурі. Так, за його твердженням, найпомітнішою тенденцією в еволюції політичних партій стало витіснення партійної бюрократії професійними менеджерами та експертами, і, відповідно, послаблення політичного впливу партійного апарату, зведення його ролі до суто технічної [4, с. 32].

Як наслідок, влада в таких партіях переходить до рук лідерів, а бюрократів значною мірою змінюють різного роду спеціалісти, контроль за діяльністю яких здійснюється не тільки «згори», а й «збоку», зі сторони колег, відповідно до вимог корпоративної етики. Таким чином, як підкреслює А. Панебьянко, організації, основу яких складають професіонали, виявляють виразну тенденцію до децентралізації на противагу масовим партіям з їхнім розвинутим бюрократичним апаратом. Тож, основними ознаками електорально-професійних партій, що відрізняють їх від масово-бюрократичних, є: 1) перехід партійного апарату до рук професіоналів, найманих менеджерів, які вирішують не політико-адміністративні, а спеціалізовані, технічні завдання; 2)послаблення вертикальних зв'язків всередині партії та зумовлене цим прагнення апелювати не до рядових членів та прибічників, а безпосередньо до

громадської думки, виборців; 3) домінування в партійному житті публічних політиків, персоналізація партійного керівництва; 4) акцент не на ідеології, а на актуальних суспільних проблемах; 5) фінансування партійної діяльності не за рахунок членських внесків та підконтрольних організацій, а завдяки підтримці груп інтересів та громадських фондів [4, с. 32].

Подальше поглиблення кризи традиційних політичних партій, що фіксується сьогодні як у розвинутих демократіях, так і у перехідних країнах Центральної та Східної Європи [3, с. 52-53], змушує їх до активного пошуку більш ефективних шляхів адаптації до нових суспільно-політичних обставин. Це виявляється, передусім, у виробленні нових форм взаємодії з громадянським суспільством та державою. Досліджуючи ці процеси, Р. Кац та П. Мейр у 1995р. обґрунтували появу нової ланки в еволюції політичних партій та, відповідно, нового типу, який вони концептуалізували як картельні партії (cartel parties) [8].

Основна ідея їхнього підходу полягає у тому, що партії внаслідок все зростаючого відторгнення з боку громадянського суспільства втратили доступ до отримання від нього необхідних ресурсів для свого існування. Це призвело до того, що партії покинули суспільство та почали рух у бік держави, перетворюючись у такий спосіб, за твердженням Каца та Мейра, з «брокерів», які зв'язували суспільство та державу, на «напівдержавні агентства». Тобто, партії були поглинуті державою [8, с. 16]. Отже, ознаками цього типу партій є: 1) зрощення з державою внаслідок доступу і посилення ролі представників партії в органах державної влади, зростання державного фінансування та проникнення у державні ЗМІ; 2) створення «картелю» з провідними партіями країни. У результаті змови вони ділять місця в парламенті, блокуючи доступ туди іншим політичним силам. Це призводить до послаблення міжпартійної конкуренції; 3) посилення ролі осіб, котрі обіймають державні посади; 5)підвищення ступеня персоналізації та професіоналізації політичної діяльності; 6) утворення режиму «стратархії», тобто, фактично, незалежного існування різних рівнів партії – центрального, регіонального та місцевого [8, с.17-18].

Теоретичний підхід Р. Каца та П. Мейра також був неоднозначно сприйнятий іншими дослідниками [6, с. 109]. Низка його положень, не отримавши емпіричного підтвердження, надалі залишаються лише гіпотезами, навколо яких досі точаться наукові дискусії [3, с. 60-61].

На нашу думку, найменш суперечливим є підхід, відповідно до якого найхарактернішою адаптаційною реакцією традиційних політичних партій на кризу стало обопільне зближення масових та кадрових партій, що призвело до їхньої гібридизації. Так, зокрема, Р. Кул, фіксуючи цю тенденцію, запропонував використовувати поняття «модернізована (оновлена) кадрова партія» (moderncadre party) для позначення тих політичних об'єднань, які побудовані на основі поєднання низки невід'ємних атрибутів масових та кадрових партій [10, с. 279]. Ознаками цього

типу партії є: 1) домінування лідерських груп (професійних політиків), передусім членів парламентської фракції, але, водночас, вони змушені рахуватись з низовими організаціями та багато у чому підзвітні їм; 2)чисельність членів партії порівняно з кількістю її виборців є невеликою. Однак, інститут індивідуального членства зберігає своє значення як джерело фінансування, рекрутування кандидатів на політичні посади та підтримання партії у робочому стані; 3) збереження структури масової партії з її вертикальними організаційними зв'язками. Це робиться як з метою забезпечення певного іміджу, так і для гарантування необхідного рівня внутрішньої демократії; 4) чітка стратегія на роботу з широким спектром виборців, яка, з одного боку, виключає орієнтацію лише на «класову гвардію», а з іншого – не перетворює партію на «всеохоплюючу»; 5) фінансування надходить як з боку держави, так і зі сторони членів партії [10, с. 299].

З подібних позицій, досліджуючи особливості еволюції інституту політичних партій, виходить С. Волінец. За його твердженням, якщо взяти до уваги те, що колишні традиційні кадрові партії нині мають чітко визначені організаційні структури, а масовим партіям все складніше залучати до своїх лав велику кількість прихильників, то очевидним стає факт розмивання відмінностей між кадровими та масовими партіями [13, с. 141].

Проаналізовані підходи до концептуалізації еволюційної трансформації політичних партій відображають лише ті зміни, які відбулись з уже існуючими традиційними (кадровими та масовими) партіями. Однак, як уже було зазначено, ще однією провідною тенденцією партійної еволюції як наслідку реакції на кризу традиційних політичних партій стала поява партій «нової політики» (або нових партій як інституціональних носіїв постматеріальних цінностей). Це зумовило формулювання двох важливих дослідницьких питань: у чому полягають ідеологічні та інституційно-організаційні особливості цих партій? Друге питання чітко означив П. Ігнаці: якщо масова партія була побічним продуктом індустріального суспільства, а «всеохоплююча» – вираженням переходу від індустріального до постіндустріального, то яка модель партії відповідає суспільству постмодерну або «плинному» суспільству [3, с. 59]?

Відповідаючи на перше питання, на наш погляд, можна виділити такі індикатори партій «нової політики», які відображають їхні ідеологічні та інституційно-організаційні особливості:

1) орієнтація на «нові» цінності та питання постматеріального характеру. Як наслідок, партії є носіями ідеологій нового типу, або ідеологій «нової політики», які націлені на розв'язання не фундаментальних, а конкретних проблем суспільства;

2) політична діяльність, пов'язана з реалізацією ідеологічних установок, має чітку анти-істеблішментську спрямованість. Тобто, «нові партії» різко протиставляють себе правлячій політичній еліті та контрольованим нею забюрократизованим

традиційним партіям «старої політики», наголошуючи на тому, що існуючі політичні сили нездатні адекватно реагувати на нові суспільно-політичні виклики та представляти інтереси постматеріалістів. Окрім того, ця діяльність часто набуває неконвенційного характеру;

3) протиставлення традиційним партіям та еліті корелюється з використанням риторики популізму. В цьому контексті під «популізмом» бельгійський політолог К. Мудде розуміє ідею того, що, по-перше, суспільство ділиться на дві однорідні та антагоністичні групи – «простий народ» та «корумповану еліту»; по-друге, політика має бути реалізацією народної волі [12, с. 22-23];

4) тісний зв'язок з постматеріальними соціальними рухами та метаполітичними інтелектуальними організаціями, на основі яких відбувається формування партій;

5) особлива організаційна партійна структура, яка відрізняється від традиційних партій. Ці особливості можуть виявлятись та поєднуватись у різний спосіб залежно від ідеологічного фокусу кожної конкретної партії. Зокрема: а) децентралізований, мережевий характер, відсутність чіткої організаційної структури та ієрархії, рішення ухвалюються на основі внутрішньопартійної дискусії та прямого спілкування з виборцями за допомогою новітніх інформаційно-комунікаційних технологій; б) широке використання принципів та механізмів прямої демократії (наприклад, внутрішньопартійні референдуми, постійна ротація керівних кадрів, тощо); в)відмова від вимоги обов'язкового членства; г) існування у формі малих (локальних) угруповань, сконцентрованих на вирішенні конкретної проблеми або проблем постматеріального характеру (партія «однієї проблеми»); д)персоналізація партійної структури та ототожнення партії з її харизматичним лідером. Це, звертаючись до висловлювання М. Дюверже, призводить до того, що сам лідер стає свого роду інститутом [2, с. 229] (найбільш притаманне для нових популістських протестних лідерських партій, саме існування яких та політичний успіх пов'язаний з особою лідера);

6) особливості соціальної бази – новий середній клас: основу складають молоді освічені люди, зайняті у сфері послуг або безробітні, студенти, які є носіями постматеріальних цінностей та перебувають на анти-істеблішментських позиціях.

Щодо другого питання, то сьогодні не існує однозначного та загальноприйнятого варіанту розв'язання цієї проблеми. Попри відсутність єдиного підходу відносно концептуалізації тих змін, що відбулись з інститутом політичної партії у постіндустріальну епоху, дослідники переважно сходяться на необхідності доповнення традиційного поділу партій (на кадрові, масові та «всеохоплюючі») новим типом, який відповідав би новому етапу розвитку партій. Працюючи у цьому напрямі, науковці запропонували цілу низку концептуальних підходів, які, на їхню думку, дають змогу найбільш адекватно «охопити» актуальні еволюційні зміни інституту політичних

партій, зокрема: медіа-партія, антипартійна партія, партія-рух, «спеціальна» партія, мережева партія, партія-гібрид, кіберпартія.

На нашу думку, в умовах стрімкого розвитку та поширення інформаційно-комунікативних технологій, зокрема Інтернету, а також їхнього ефективного використання у виборчих кампаніях [5, с. 22] партії «нової політики» все більше функціонуватимуть саме як мережеві або кіберпартії. У цьому контексті ми погоджуємось з одним із трьох підходів до опису ролі представництва партій в Інтернеті. Відповідно до нього партії, переходячи до онлайн-простору, починають трансформуватись організаційно та реалізовувати свою політику з урахуванням особливостей інформаційних мереж. Як наслідок, природа партій змінюється: вони, фактично, перетворюються на нові мережеві партії [5, с. 23].

Відтак британська дослідниця Х. Маргіттс запропонувала доповнити традиційну типологію партій новим ідеальним типом – кіберпартії. Ознаками цього типу є: 1) витоки: зміна характеру політичної участі; змішані виборчі системи; розвиток веб-технологій та Інтернету; 2) форми підтримки: безпосередні зв'язки з виборцями; активна партійна конкуренція за різноманітні вподобання виборців; 3) членство: відсутність фіксованого членства; вільне визначення прибічників, якими потенційно є усі виборці; 4)партійні канали комунікації: мережеві канали комунікації; внутрішні та зовнішні мережі; 5) позиція між громадянським суспільством та державою: партії як організації (не інститути) діють на межі між державою та суспільством [11].

Отже, підсумовуючи, можемо констатувати таке: по-перше, трансформація інституту політичних партій безпосередньо зумовлена загальними тенденціями у розвитку суспільства. Зміна сутнісних ознак системи соціально-економічних та суспільно-політичних відносин неодмінно змушує політичні партії адаптуватись до нових умов, що призводить до виникнення нових інституційно-організаційних форм партій та переосмислення ролі ідеологічної компоненти партійної діяльності.

Тож, кожен етап розвитку суспільства продукує свій тип політичної партії: буржуазний – кадрові партії; індустріальний – масові; зниження довіри до інституту політичних партій, зменшення їхньої членської бази, нівелювання традиційних ідеологічних розмежувань, що стало характерною ознакою переходу від індустріальної до постіндустріальної стадії, зумовило виникнення «всеохоплюючих» партій. Водночас, це абсолютно не означає, що формування нового типу партій призводить до зникнення попереднього (чи попередніх). Тут скоріше йдеться про конструювання певного ідеального типу партії, що найкращим чином відповідає тій чи іншій стадії розвитку суспільства. Натомість у реальному політичному житті фіксуємо співіснування різних еволюційних типів партій, які, реагуючи на нові виклики, все чіткіше демонструють тенденцію до конвергенції.

По-друге, на сьогоднішній день відкритим залишається питання про те, який тип партії відповідає постіндустріальному суспільству з характерною для нього кризою

інституту політичних партій. У цьому контексті ми констатуємо виникнення двох провідних тенденцій в еволюції політичних партій як адаптаційної реакції на зазначену кризу. З одного боку, йдеться про інституційно-організаційні та ідеологічні перетворення традиційних політичних партій. І тут, на наш погляд, сьогодні домінуючим трендом є, як уже йшлося, конвергенція кадрових і масових партій, що, внаслідок розмивання сутнісних відмінностей між ними, призводить до їхньої гібридизації. Відтак для позначення цього типу партій можемо використовувати запропоноване Р.Кулом поняття «модернізована кадрова партія».

Іншою тенденцією стало формування нових політичних партій (або партій «нової політики»), які, проставляючи себе партіям «старої політики», стали інституційними виразниками інтересів носіїв постматеріальних цінностей. В умовах динамічного розвитку в сучасних суспільствах інформаційно-комунікативних технологій цей новий тип може бути позначений як мережеві партії або кіберпартії.

Список використаних джерел

1. Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия : Последовательность человеческого развития / К. Вельцель,Р. Инглхарт; [пер. с англ. М. Коробочкин]. – М. : Новое издательство, 2011. – 464 с.
2. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже; [пер. с франц. Л. Зимина]. – Изд. 3-е. – М.: Парадигма, 2005. – 544 с.
3. Игнаци П. Партии и демократия в постиндустриальную эру / П. Игнаци // Политическая наука. – 2010. – № 4. – С. 49–76.
4. Коргунюк Ю. Эволюция организационных форм партий и современная представительная демократия / Ю. Коргунюк // Полития. – 2004. – № 1 . – С. 25–69.
5. Сморгунов Л. Сетевые политические партии / Л. Сморгунов // Полис. – 2014. – № 4. – С. 21–37.
6. Спасский Е. Трансформация политических партий и их типологическая концептуализация : опыт западной партологии / Е. Спасский // Полития. – 2008. – № 2 (49). – С. 103-113.
7. Diamond L. Species of Political Parties : A New Typology / L. Diamond, R. Gunther // Party Politics. – 2003. – Vol. 9. –No. 2. – P. 167–199.
8. Katz R. Changing Models of Party Organization and Party Democracy : The Emergence of the Cartel Party /R. Katz, P. Mair // Party Politics. – 1995. – Vol. 1. – No. 1. – P. 5–28.
9. Kirchheimer O.The Transformation of the Western European Party Systems / O.Kirchheimer // LaPalombara J. Political Parties and Political Development // J.

LaPalombara, M.Weiner. – Princeton, N.J. : Princeton University Press, 1966. – P. 177–200.
10. Koole R. The Vulnerability of the Modern Cadre Party in the Netherlands / R. Koole // Katz R. How Parties Organize : Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies // R. Katz, P. Mair. – Thousand Oaks, London, New Delhi : Sage, 1994. – P. 278–303.
11. Margetts H. Cyber Parties / H. Margetts // Katz R. Handbook of Party Politics// R. Katz, W. Crotty. – Thousand Oaks, London, New Delhi : Sage, 2006. – P. 528–535.
12. Mudde C. Populist Radical Right Parties in Europe / C. Mudde. – Cambridge : Cambridge University Press, 2007. – 385 p.
13. Wolinetz S. Beyond the Catch-all Party : Approaches to the Study of Parties and Party Organization in Contemporary Democracies /S. B. Wolinetz // GuntherR. Political Parties : Old Concepts and New Challenges // R. Gunther, J. R. Montero, J. J. Linz. – Oxford : University Press, 2002. – P. 136–165.

ВІТАЛІЙ ЛИТВИН,
кандидат політичних наук,
доцент/докторант кафедри політології,
Львівський національний університет імені Івана Франка

ПАРТІЙНО-ВИБОРЧА ДЕТЕРМІНАЦІЯ НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ

Напівпрезидентська система державного правління – це конституційна і/чи політична система державного правління, у якій всенародно обраний на фіксований термін президент (обов'язково як глава держави) співіснує з прем'єр-міністром й урядовим кабінетом, які обов'язково колективно відповідальні перед легіслатурою [11]. За цим визначенням, сьогодні в світі є понад 50 країн, які мають напівпрезидентську систему державного правління, але вони є дуже диференційованими, а відповідно відмінною є їхня інституційно-політична конструкція, зокрема міжінституційні відносини у трикутнику «глава держави – уряд – легіслатура». Це генерує потребу типологізації країн із напівпрезидентською системою державного правління, яка, однак, традиційно здійснюється на основі конституційних повноважень президента, парламенту та уряду, слугуючи підставою виокремлення таких конституційних типів як президент-парламентаризм і прем'єр-президенталізм (або в українській традицій – парламент-президенталізм) [22, с. 23–24; 23].

Тим не менше, як демонструє політична практика, така формальна інституційно-правова дихотомія напівпрезиденталізму не завжди релевантна, бо часто в окресленні типологізації напівпрезидентської системи правління дуже важливу роль

відіграє політична (партійно-виборча) складова, яка, як свідчать науковці, найбільш повно виявляється в інституті когабітації, тобто у врахуванні партійної приналежності глави держави та парламентської більшості, зумовленої результатами виборів як президента, так і легіслатури. Наприклад, вважається, що коли глава держави та парламентська більшість в умовах напівпрезиденталізму належать до однієї партії чи виборчого блоку, саме тоді президент повною мірою реалізує закріплені за ним конституційні повноваження і може навіть домінувати у системі виконавчої влади. Це, приміром, традиційно властиво для Франції, у якій президент за винятком трьох разів (випадків когабітації – президента Ф. Міттерана проти прем'єр-міністрівЖ. Ширака [4, с. 176; 5; 9; 19; 20; 27] й Е. Балладюра [4, с. 214], а також президента Ж. Ширак проти прем'єр-міністра А. Жуппе [7; 10; 17; 25]) домінує над прем'єр-міністром у структурі виконавчої влади, навіть не маючи формальних повноваженьна відставку уряду. Натомість, якщо президент і парламентська більшість/меншість належать до конкуруючих політичних сил, то інституційне протистояння між ними і урядом є заздалегідь запрограмованим і впливає на збільшення або ж зменшення конституційних повноважень цих інститутів, хоч кожен із них і може намагатись використовувати, приміром, когабітацію для того, щоб зміститись у центр політичного спектру та покращити своє положення перед очима громадськості [6; 13; 18; 26].

Однак на практиці окреслена вище міжінституційна логіка не завжди властива для формально/конституційно напівпрезидентських систем державного правління, оскільки на динаміку напівпрезиденталізму можуть впливати і внутрішньопартійні фактори, зокрема позиція президента і прем'єр-міністра в системі партійної ієрархії. Так, якщо лідер політичної партії стає главою держави, він домінуватиме у системі виконавчої влади, але якщо президент не є лідером партії, більше того коли лідер тієї ж партії є головою уряду, то очевидно, що формат їхніх взаємовідносин буде залежати від внутрішньопартійної конкуренції і структуризації [3]. Наприклад, після загибелі президента Польщі Л. Качинського у 2010 р. глава партії «Громадянська платформа» (PO) Д. Туск відмовився балотуватися на посаду президента (в ході позачергових виборів), а продовжив перебувати на посаді глави уряду. Натомість, від партії кандидував і переміг Б. Коморовський, який в ієрархії партії мав посаду віце-голови. Тому важко говорити про те, що у Польщі в цей період домінував президент у системі виконавчої влади, адже, натомість, президент й глава уряду від однієї і тієї ж самої партії тісно співпрацювали у межах власних конституційних повноважень. Ще цікавіша ситуація в Польщі склалась з результатів парламентських та президентських виборів у 2015 році, за результатами яких відповідно прем'єр-міністром і президентом стали представники партії «Право і справедливість» (PiS) Б. Шидло та А. Дуда, але у політичній системі реактивно впливовим виявився лідер їхньої партії Я. Качинський, що, не будучи наділений формальною посадою, суттєво де факто впливає на політичний процес та міжінституційні відносини в Польщі.

Це регламентує, що на структуризацію напівпрезидентської системи державного правління впливають не лише формально-правові (і персональні) фактори, але й особливості партійно-електоральної детермінації. Причому, останні можуть бути як екзогенними, тобто зумовленими параметрами міжпартійної конкуренції за результатами президентських й парламентських виборів, так і ендогенними, тобто зумовленими параметрами внутрішньопартійного структурування політичного процесу та міжінституційних відносин у трикутнику «глава держави – уряд – легіслатура». Відповідно, їхній розгляд має бути послідовним, а розуміння їхнього впливу – взаємодоповнювальним.

Екзогенна партійно-виборча детермінація напівпрезиденталізму зумовлена тим фактом, що напівпрезиденталізм як конституційний і політичний тип завжди окреслюється такою особливістю розподілу виконавчо-розпорядчих повноважень у державі, як подвійна/дуальна/дуалістична виконавча система/влада. Натомість, ендогенна партійно-виборча детермінація напівпрезиденталізму зумовлена, як вказано вище, позиціонуванням президента/глави держави і прем'єр-міністра/главиу ряду у внутрішньопартійній ієрархії партії чи коаліції. Це важливо з огляду на те, що характерний атрибут напівпрезиденталізму – це можливість одночасного існування двох «виконавців» [2] – президента (звикло формально як глави держави) та прем'єр-міністра (звикло формально як глави уряду). Причому, легітимність і відповідальність двох «виконавців» істотно різні: прем'єр-міністр (і уряд) залежать (в обов'язковому порядку у всіх напівпрезидентських країнах) від делегування повноважень всенародно обраним парламентом і відповідальні йому; всенародно виборний президент «автономний» від легіслатури і може діяти за відсутності її підтримки. Така «автономія» встановлює певні «стимул-реакції» для президента, внаслідок чого глава держави може формувати й пропонувати власний порядок дій, навіть якщо останній передбачає механізм втручання у сферу повноважень прем'єр-міністра. Саме тому напружені стосунки президента, прем'єр-міністра і парламенту є безумовними та постійними, оскільки вони спричинені структурою і внутрішньою логікою напівпрезиденталізму. Розуміння цього в світлі результатів політичних партій на виборах генерує екзогенну та ендогенну партійно-виборчу детермінацію напівпрезиденталізму, а також зумовлює потребу його політично- чи партійно-орієнтованої типологізації.

Як зауважують вчені [24], в межах напівпрезиденталізму потрібно відрізняти кілька варіантів співіснування центрів (балансів та дисбалансів) влади. У першому варіанті, найменш конфліктному, що іменується системою уніфікованої більшості, президент/глава держави – прибічник курсу і навіть член партії прем'єр-міністра, саме тому і президент, і прем'єр-міністр підтримані ідентичною парламентською більшістю. Відповідно, у такому випадку простежуються процедури альтернації – послідовної зміни представників (президента та прем'єр-міністра) при владі. На думку М. Дюверже, і це власне й кооптовано у досвіді Франції, в таких умовах президент вважається

беззаперечним лідером нації, а прем'єр-міністр виконує обов'язки «керівника штату президента» [8]. Саме тому, за словами Т. Гшвенда та Д. Леуффена [14], у цьому випадку в конституційному напівпрезиденталізмі превалює логіка президенталізму. Водночас, теоретико-методологічно зрозуміло, що логіка системи уніфікованої більшості може стосуватись парламентаризму, президенталізму (однак із посадою прем'єр-міністра) і напівпрезиденталізму. Особливість в умовах парламентаризму в тім, що беззаперечним центром впливу є парламент, а в умовах президенталізму – глава держави. Що ж стосується практики напівпрезидентських систем державного правління, то в них можливі різні сценарії: 1) якщо в умовах напівпрезиденталізму формально домінує глава держави, а уряд відповідальний перед президентом і парламентом (президент-парламентаризм), система уніфікованої більшості веде до посилення повноважень президента (специфічний виняток становлять тільки Австрія та Ісландія); 2) якщо в умовах напівпрезиденталізму формально домінує прем'єр-міністр, а уряд відповідальний лише перед парламентом (прем'єр-президенталізм), система уніфікованої більшості переважно веде до посилення повноважень прем'єр-міністра (виняток становлять, приміром, Франція, Вірменія, Україна, частково Румунія та Португалія тощо). Саме тому очевидно, що екзогенна партійно-виборча детермінація напівпрезиденталізму в умовах системи уніфікованої більшості не є однозначною, а натомість варіативна і дуже складна та формально/конституційно і фактично/політично зумовлена, оскільки залежить як від формально передбачених і фактично реалізовуваних ролей та повноважень ключових інститутів у трикутнику «глава держави – уряд – легіслатура» (тобто реалізації президент-парламентаризму чи прем'єр-президенталізму), так і від історичного досвіду превалювання когось із інститутів у політичному (владно-виконавчому) процесі. Крім того, значною мірою на динаміку напівпрезиденталізмув умовах системи уніфікованої більшості впливають ендогенні партійно-виборчі фактори, зокрема, як вказано вище, позиції президента/глави держави і прем'єр-міністра/глави уряду у системі партійної ієрархії. Так, зазвичай коли в системі уніфікованої більшості лідер партії стає главою держави, а друга або інша особа партії – прем'єр-міністром, то саме президент домінує у системі виконавчої влади. Якщо ж глава держави в умовах системи уніфікованої більшості не є лідером політичної партії, а її очолює глава уряду, то тоді формат їхніх взаємовідносин залежить від внутрішньопартійних параметрів політичної сили. Відповідно, буває так, що у зазначеній конструкції напівпрезиденталізму (системі уніфікованої більшості) виконавчо домінує не глава держави, а глава урядового кабінету. А це означає, що в системах уніфікованої більшості фактично спрацьовує логіка або президенталізму, або парламентаризму, однак системи державного правління все ж формально залишаються напівпрезидентськими [14].

У другому, помірно конфліктному, партійно-виборчому різновиді напівпрезиденталізму, що іменують системою розділеної більшості, президент, на

відміну від прем'єр-міністра, не наділений підтримкою більшості в легіслатурі. Такий кейс окреслюють процедурами когабітації, коли, згідно Д. Самуельса, М. Шугарта [21], Р. Елгі [12] та В. Литвина [2], президент і прем'єр-міністр репрезентують протилежні партії, але партія президента не входить до складу урядового кабінету, підтримуваного більшістю у легіслатурі. Це означає, що президент і прем'єр-міністр належать не лише до різних, однак й опозиційних одна до одної партій, тобто становлять саме екзогенні патерни партійно-виборчої детермінації напівпрезиденталізму. Натомість, виключаються з визначення когабітації ендогенні патерни партійно-виборчої детермінації напівпрезиденталізму, адже умова когабітації виключає не лише кейси, коли президент та прем'єр можуть бути жорсткими конкурентами в межах тієї ж партії, а й випадки, коли президент і прем'єр-міністр походять із різних партій, що одночасно беруть участь у формуванні урядових кабінетів. А це означає, що умовою когабітації є існування не просто протиріччя між президентом та прем'єр-міністром, а упередженої опозиції між президентом та кабінетом (крім випадків, коли за главою держави зосереджено повноваження призначати певну обмежену кількість міністрів урядового кабінету). Річ у тім, що, враховуючи подвійну природу виконавчої влади (дуалізм виконавчої влади) в умовах напівпрезиденталізму, партії можуть спільно здійснювати виконавчу владу, сформувавши коаліцію, в якій одна з них отримує посаду президента, а інша – посаду прем'єр-міністра. У такому кейсі існує велика ймовірність того, що дві партії розділять і міністерські посади, що становитиме випадок спільного урядування, а не когабітації. З іншої сторони, дві взаємно-опозиційні партії (блоки) можуть сформувати «велику коаліцію», розділивши посади президента, прем'єр-міністра й міністрів в урядовому кабінеті (як доволі часто свого часу в Австрії), таким чином демонструючи випадок узгодження із приводу розподілу керівних ролей між партіями, але аж ніяк не логіку когабітації.

Така «механіка» та визначення когабітації, на думку А. Наппа і В. Райта [15], означає, що прем'єр-міністр у ситуаціях системи розділеної більшості приймає найбільш вагомі рішення, внаслідок чого політична система конституційного напівпрезиденталізму фактично зближується з парламентаризмом. Але внаслідок цього, на думку Ж. Лінца й А. Степана [16], й виникають умови втрати керованості політичним процесом та міжінституційними відносинами у трикутнику «глава держави – уряд – легіслатура», що знаменуються пониженням рівня легітимності влади. З іншої сторони, напівпрезидентські системи державного правління можуть спрацьовувати і більш варіативно в умовах системи розділеної більшості. Якщо формально та фактично у виконавчій владі домінує глава держави, а кабінет відповідальний перед президентом і парламентом (президент-парламентаризм), тоді система розділеної більшості (якщо її уможливлено формально) веде до посилення повноважень прем'єр-міністра. Якщо ж формально і фактично домінує прем'єр-міністр, а уряд відповідальний тільки перед парламентом, то система розділеної більшості переважно веде до

посилення повноважень саме президента. Логічно-концептуальна суть у тім, що система розділеної більшості вигідна політичним акторам й інститутам виконавчої влади, які традиційно користуються меншими формальними і фактичними повноваженнями, ніж їхні «супротивники» (у ракурсі дуалізму виконавчої влади). Відповідно, в умовах системи розділеної більшості напівпрезиденталізм із сильними або слабкими главами держав різною мірою зміщуються в напрямі «збалансованого» розподілу виконавчої влади [1].

Це означає, що у випадку систем розділеної більшості визначальною є саме екзогенна (міжпартійна), а не ендогенна (внутрішньопартійна) складова партійно-виборчої детермінації напівпрезиденталізму. У свою чергу, доволі атрибутивними є випадки, представлені непартійними президентами, оскільки вони спричиняють проблеми у визначенні протилежних/взаємно-опозиційних партій. Якщо глава держави партійно не афілійований, він не може походити від партії, що виступає проти прем'єр-міністра. Однак чимало непартійних президентів ідентифіковані як близькі з певними партіями та ідеологічними аспектами, які позиціонують їх ближче до певних політсил порівняно з іншими. У таких ситуаціях треба звертатись до вторинних джерел інформації, що допомагають ідентифікувати прихильність президента стосовно позицій партій. Якщо ж встановлені партійні переконання президента на користь системи розділеної більшості, варто говорити про технічний варіант когабітації. В іншому випадку когабітація несумісна з певним випадком напівпрезиденталізму. Також примітно і те, що теоретично уможливленим і доволі часто практично реалізовуваним є сценарій часткової когабітації (напівкогабітації). Вона має місце тоді, коли: президент позиціонується з партією, що представлена фракцією в легіслатурі; частина легіслатури, на яку покладено відповідальність за діяльність уряду, є коаліційною, але за умови, що президентська партія у ній володіє меншістю голосів; президентська/пропрезидентська партія й інші партії, представлені в урядовій/парламентській коаліції, позиціонуються як системно й взаємно опозиційні. Ситуацію посилюють ендогенні внутрішньопартійні ознаки, особливо у випадку, коли прем'єр-міністром не є лідер певної партії, а певна інша, уповноважена цією партією, особа. Тим не менше, як і у випадку когабітації, роль ендогенних партійно-виборчих факторів детермінування напівпрезиденталізму у цьому зрізі менша, ніж роль екзогенних партійно-виборчих детермінант.

У третьому, найконфліктнішому, партійно-виборчому типі напівпрезиденталізму, що іменують системою розділеної меншості, ні президент, ні прем'єр-міністр (й взагалі ніхто у цьому відношенні), не має підтримки законодавчої більшості. Такий випадок поєднує у собі риси найбільш проблемного зразка президентської системи державного правління (розділена система) із найбільш проблемним різновидом парламентської системи державного правління

(система меншості), адже в ньому: президент дистанційований від легіслатури, парламент розділений у собі, а глава держави, зазвичай, дистанційований від прем'єр-міністра. Екзогенність впливу партійно-виборчих детермінант на напівпрезиденталізм проявляється у тому, що в системі розділеної меншості президент і прем'єр-міністр дуже сильно партійно та інституційно дистанційовані, а партійні системи надмірно електорально та парламентсько фракціоналізовані й ідеологічно поляризовані, внаслідок чого мають місце урядові кабінети меншості, які не включають президентської/пропрезидентської партії і користуються підтримкою лише ситуативної більшості в легіслатурі. Тут критично важливо те, як веде себе президентська/пропрезидентська партія, й чи вона гарантує ситуативну підтримку урядовому кабінету меншості. Оскільки йдеться про розділену систему, то президент/глава держави та його партія звикло не дають голосів парламентської підтримки опозиційному їм урядового кабінету.

Натомість, інституційно можливим є сценарій, за яким у напівпрезидентській системі державного правління формується урядовий кабінет меншості, що включає як партію президента (пропрезидентську партію), так і партію прем'єр-міністра і ситуативно або формально підтримується іншими політсилами в легіслатурі. Ми іменуємо такий інституційний сценарій системою уніфікованої меншості, адже в ній: президент не дистанційований чи дистанційований ситуативно від легіслатури, президент не дистанційований від прем'єр-міністра, хоча парламент розділений у собі (адже немає парламентсько-урядової більшості). Значною мірою окреслений сценарій нагадує систему меншості у парламентаризмі, однак відрізняється від неї подвійною структурою/дуалізмом виконавчої влади й відокремленою легітимністю глави держави та глави уряду. Відповідно, логіка напівпрезиденталізму в ситуації систем уніфікованої меншості визначається екзогенними й ендогенними факторами партійно-виборчого детермінування систем державного правління. Це означає, що на визначення ключових інститутів влади у такому випадку впливають як фактори міжпартійної конкуренції, так і внутрішньопартійне позиціонування різних центрів влади – президента та прем'єр-міністра. Особливою мірою такий висновок вірний у випадку напівпрезиденталізму, окресленого формуванням однопартійних урядів меншості, коли партія прем'єр-міністра та партія президента збігаються.

Загалом проведений аналіз підтверджує, що партійно-виборча детермінація напівпрезидентської системи державного правління є критично важливою, оскільки суплементарно, а інколи і визначально коректує типологізацію напівпрезиденталізму на основі його формально-конституційних атрибутів і патернів, виявлених у логіці міжінституційних відносин в трикутнику «глава держави – уряд – легіслатура».

Список використаних джерел

1. Литвин В. До проблеми розрізнення напівпрезиденталізму та парламентаризму : напівпрезидентські системи з номінальними президентами у Центральній Європі (на прикладі Болгарії, Словаччини, Словенії та Чехії) / Віталій Литвин //Rozwój polityczny i spoleczny państw Europy Środkowej i Wschodniej / Praca zbiorowa pod red. Zbigniewa Bialoblockiego i Anatoliya Romanyuka. – Kutno, 2013. – S. 149–171.
2. Литвин В. Теорія та практика когабітації в напівпрезидентських системах Європи / Віталій Литвин // Освіта регіону : політологія, психологія, комунікації. – 2011. – №. 4. – С. 140–149.
3. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи : монографія / А. С. Романюк, В. С. Литвин. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – 548 с.
4. Bell D. Presidential Power in Fifth Republic France / David S. Bell. – Oxford–New York : Berg, 2000. – 224 p.
5. Colombani J.-M. Le mariage blanc : Mitterand-Chirac / Jean-Marie Colombani, Jean-Yves Lhomeau. – Paris : Bernard Grasset, 1986. – 234 p.
6. Conley R. From the White House to the Palais Élysée : Divided Government, the Legislative Presidency, and Prospects for Comparing Presidential Politics in the U.S. and France / Richard S. Conley // The Presidency Research Group Report of the American Political Science Association. – 2003. – 9 p.
7. Daniels D. France on Alternating Power : Cohabitation III / Douglas J. Daniels //Weidmann-Koop M.-C. France at the Dawn of the Twenty-First Century / Marie-Christine Weidmann-Koop, Rosalie Vermette. – Birmingham : Summa Publications, Inc. 2000. – P. 3–16.
8. Duverger M. A New Political System Model : Semi-Presidential Government / Maurice Duverger // European Journal of Political Research. – 1980. – Vol. 8. – No. 2. – P. 165–187.
9. Elgie R. Divided Government French-Style / Robert Elgie // Elgie R. DividedGovernment in Comparative Perspective / Robert Elgie. – New York : Oxford University Press, 2001. – 242 p.
10. Elgie R. La cohabitation de longue durée : Studying the 1997-2002 Experience / Robert Elgie // Modern & Contemporary France. – 2002. – Vol. 10. – No. 3. – P. 297–311.
11. Elgie R. Variations on a theme : a fresh look at semi-presidentialism / Robert Elgie // Journal of Democracy. – 2005. – Vol. 16. – No. 3. – P. 1–21.
12. Elgie E. Varieties of Semi-Presidentialism and Their Impact on Nascent Democracies / Robert Elgie // Taiwan Journal of Democracy. – 2007. – Vol. 3. – No. 2. – P. 53–71.

13. Fontaine A. Les charmes fanés de la cohabitation / André Fontaine // Le Monde. – March 2002, 27.
14. Gschwend T. When Voters Choose Regimes : The Issue of Cohabitation in the French Elections of 2002 / Thomas Gschwend, Dirk Leuffen. – Mannheim, 2003. – 23 p.
15. Knapp A. The government and politics of France / Andrew Knapp, Vincent Wright. – London : Routledge, 2001. – 462 p.
16. Linz J. Problems of Transition and Consolidation : Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe / Juan Linz, Alfred Stepan. – Baltimore, MD : Johns Hopkins University Press, 1996. – 479 p.
17. Malouines M.-E. Deux hommes pour un fauteuil : Chronique de lacohabitation (1997–2001) / Marie-Eve Malouines. – Paris : Fayard, 2001. – 344 p.
18. Parodi J.-L. La France de la cohabitation : Profil de l'année politique (1986–87) / Jean-Luc Parodi // Pouvoirs 44. – 1998. – Vol. 44. – P. 167–178.
19. Pierce R. The executive divided against itself: cohabitation in France, 1986–1988 / Roy Pierce // Governance. – 1991. – Vol. 4. – No. 3. – P. 270–294.
20. Poulard J. The French double executive and the experience of cohabitation / Jean Poulard // Political Science Quarterly. – 1990. – Vol. 105. – No. 2. – P. 243–267.
21. Samuels D. Presidents, Parties, and Prime Ministers : How the Separation of Powers Affects Party Organization and Behavior / David Samuels, Matthew Shugart. – Cambridge University Press, 2010. – 310 p.
22. Shugart M. Presidents and Assemblies : Constitutional Design and Electoral Dynamics / Matthew Soberg Shugart, John Carey. – Cambridge : Cambridge University Press. – 316 p.
23. Shugart M. Semi-Presidential Systems : Dual Executive and Mixed Authority Patterns / Matthew Shugart // French Politics. – 2005. – Vol. 3. – No. 3. – P. 323–351.
24. Skach C. Borrowing Constitutional Designs : Constitutional Law in Weimar Germany and the French Fifth Republic / Cindy Skach. – Princeton University Press, 2005. – 151 p.
25. Verdier M.-F. La IIIe cohabitation ou le retour aux sources du Sénat? / Marie-France Verdier // Revue politique et parlementaire. – 1998. – Vol. 997. – P. 74–88.
26. Zarka J.-C. Fonction présidentielle et problématique majoritéprésidentielle/majoritéparlementaire sous la Cinquième Républicque (1986–1992) / Jean-Claude Zarka. – Paris : Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, 1992. – 500 p.
27. Zorgbibe C. Le Chef d'État en question : scénarios de cohabitation ou de séparation / Charles Zorgbibe. – Paris : Economia, 1986. – 152 p.

УЛЯНА ІЛЬНИЦЬКА,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин,
Національний університет «Львівська політехніка»

ФЕМІНІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЖІНОЧИХ ПАРТІЙ І ОБ'ЄДНАНЬ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ТА ІНСТИТУЦІЙНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

Актуалізація проблеми фемінізації політичної активності, залучення жінок у політичну діяльність, їх активна участь у громадсько-політичному житті зумовлені динамікою демократичних процесів та зміною й переосмисленням статусу та ролі жінки у суспільстві. У сучасних демократичних державах зростає представництво жінок у владних структурах, зокрема у парламентах, урядах, результативно функціонують національні та міжнаціональні жіночі політичні партії та громадсько-політичні об'єднання, зростає інтерес жіноцтва до глобальних проблем людства, через різноманітні інституції жінки відстоюють власні позиції та у повному обсязі захищають свої права, впливаючи на процеси ухвалення політичних рішень. Жіночий рух став потужною силою сучасної демократії. Отже питання фемінізації політичної влади та зростання політичної активності жінок є доволі актуальним, вимагає всебічного дослідження, аналізу факторів та чинників, що детермінують зростання участі жінок у різноманітних громадсько-політичних інституціях, вивчення різних аспектів діяльності жіночих партій, організацій та об'єднань у світі й Україні, узагальнення набутого досвіду впливу жіночого фактору на перебіг суспільно-політичних процесів.

Функціонування жіночих політичних інститутів, фемінізація політичної активності, зростання представництва жінок у владних структурах, зумовлені процесами демократизації, встановленням демократичних політичних режимів у колишніх тоталітарних та авторитарних державах, розширенням політичних прав і свобод жінок, розвитком фемінізму, як соціально-політичної теорії, а також розвитком державних механізмів реалізації політики гендерної рівності, збереження гендерного балансу, усвідомленням на національному рівні, що участь жінок у політиці не послабить її, а, навпаки, посилить контроль над політичними процесами, забезпечить впорядкованість та гуманність.

Розвиток жіночого руху має глибоке коріння, а вплив жінок на політику пов'язують ще з Клеопатрою та неформальною владою мадам де Помпадур, фавориткою короля Франції Людовика XIV. Починаючи з XX століття, із розширенням демократичних політичних прав, жінки стають харизматичними очільницями урядів (Голда Маєр в Ізраїлі, Індіра Ганді в Індії, Маргарет Тетчер у Великобританії тощо). Систематично зростає представництво жінок у парламентах. Станом на сьогодні,

серед усіх парламентів чоловіки складають 88,3 %, жінки – 11,7 %. Представництво жінок в парламентах різних країн визначається рівнем розвитку економіки, культури, політичними та релігійними чинниками. Найбільший відсоток жіночого представництва – у парламентах Скандинавських країн і становить 30–40 % [18, с.79].

Розвиток жіночого руху, фемінізація політики та формування жіночих громадсько-політичних об'єднань відбулось під впливом демократичних ідей епохи Просвітництва. Ідейним маніфестом стала «Декларація прав жінки й громадянки» (1791 р.) французької письменниці, феміністки Олімпії де Гуж. Головна ідея – самореалізація жінки, вільна жіноча особистість. Схожі погляди висловив Ш. Фурьє та Мері Уолстон Крафт у праці «На захисті прав жінок» (1792 р.) [15, с. 69]. Буржуазні революції в країнах Європи у середині XIX ст. дали новий імпульс розвитку жіночого руху за політичну і громадянську рівноправність та зумовили формування жіночих клубів, об'єднань, союзів.

Кінець XIX–поч.XX ст. характеризувалися активізацією процесів створення у багатьох країнах Європи, Азії, Америки жіночих організацій, об'єднань. Так у 1888 р. за ініціативою американських жінок виникла перша міжнародна жіноча організація – *Міжнародна рада жінок*. У 1902 р. була заснована міжнародна організація суфражисток -*Міжнародний альянс за виборчі права жінок.* У 1915 р. у Гаазі за ініціативою американської громадської активістки Джейн Адамс був заснований *Міжнародний комітет жінок «За міцний мир»* (з 1919 р. – *Міжнародна ліга жінок «За мир і свободу»*). З'явилися спеціалізовані жіночі організації – *Міжнародна федерація жінок з університетською освітою* (1919 р.), *Міжнародна кооперативна жіноча гільдія* (1921 р.) [Див.11,13, с. 66]. Небезпека фашизму призвела до зародження демократичного антифашистського жіночого руху як складової частини єдиного народного фронту. В 1934 р. в Парижі відбувся Всесвітній конгрес жінок проти війни і фашизму, в 1938 р. – антивоєнна жіноча Міжнародна конференція в Марселі [3, с.399]. Впливовою жіночою організацією з 1945 року стала *Міжнародна демократична федерація жінок (МДФЖ),* яка була утворена у Парижі та об'єднувала жінок «незалежно від раси, національності, релігійних і політичних поглядів для спільної боротьби в ім'я захисту і завоювання своїх прав громадянок, матерів, трудящих, в ім'я охорони дітей, в ім'я забезпечення світу, демократії і незалежності народів» (Статут МДФЖ). На сучасному етапі до федерації входить 112 жіночих організацій з 97 країн світу [8, с.77]. Розвиток жіночого руху значно активізувався із ухвалою ООН «Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» (1979 р.) та позиціонуванням організації як гаранта гендерної рівності.

У другій половині XX-поч.XXI ст. активність жінок у політичній та соціальній сферах значно посилилася. Жіночий рух на сучасному етапі отримав новий змістовий сенс і пріоритети, зумовлені новою демократичною системою цінностей і ідеалів та розвитком феміністичних ідей та концепцій гендерної рівності й партнерства.

Створюються жіночі організації та активізується діяльність вже існуючих. Так, у Швеції ефективно діє *Соціал-демократичний жіночий союз*, в Німеччині – більше 100 жіночих організацій та жіночих секцій утворюються при партіях та профспілках, активно функціонує *Об'єднана жіноча рада*. У США налічується більше 1000 жіночих організацій (близько 100 – загальнонаціональні), які об'єднують понад 1 млн. жінок різних політичних переконань – від правого радикалізму до комунізму. Існує також *Американська асоціація жінок з університетською освітою* – впливова національна жіноча організація з філіями по усій країні [1, с. 424].

Високий рівень гендерної рівності, політичної мобілізації та представництва жінок існує у Скандинавських країнах, що є наслідком збалансованої державної політики. Так Швеція, за даними ООН, займає перше місце в світі за участю жінок у політиці, економіці, та виробничій сфері. Крім того, у Швеції функціонує найбільша кількість різноманітних жіночих партій, організацій та об'єднань. Наймолодшою, але разом з тим ефективно діючою й популярною є політична партія Швеції *«Жіноча ініціатива»*, заснована у 2005 році. Партія неодноразово брала участь у виборах до Риксдагу. Також досить високою є жіноча політична активність у Норвегії, де в уряді 42% міністерських портфелів належить жінкам, вони ж займають половину місць в списку депутатів правлячої Робочої партії, а жінки Соціалістичної лівої партії Норвегії активно пропагують феміністичні ідеї та відстоюють гендерну рівність [9].Такий гендерний розподіл у Скандинавських країнах склався не випадково – це цілеспрямована державна політика, яка впроваджується протягом кількох десятиліть. Варто відзначити, що у Скандинавських державах жіночих політичних партій, як таких, дуже мало. Політична діяльність жінок сконцентрована у вже існуючих політичних партіях – у формі жіночих партійних секцій. Це – невід'ємний атрибут політичної культури скандинавських країн.

Активно відстоюють свої права і американки. У США надзвичайно велика кількість жіночих партій, об'єднань, яка різко зросла після Другої світової війни та активізації соціальних рухів 1960-х років. З 1971 року функціонує *«Національний Жіночий Політичний Кокус» (TheNationalWomen'sPoliticalCaucus)* – найбільша та найвпливовіша феміністська організація США. Активно відстоює з 1986 р. права жінок і феміністська *«Національна організація жінок» (NationalOrganizationforWomen (NOW),* яка сьогодні налічує близько 600.000 членів. Не менш масштабною, ніж дві попередні організаціїї є і *«Ліга жінок-виборців»,* яка пропагує суфражистські ідеї [17]. У 1995 році, напередодні Четвертої Всесвітньої Конференції ООН з питання становища жінок в Пекіні, Білл Клінтон заявив про створення *Ради зі справ жінок при Президентові США*. Почесною головою Ради стала Хілларі Клінтон. Важливим нововведенням адміністрації Клінтона стало створення у 1995 р. в Білому домі *об'єднання «Жіночих ініціатив і досягнень*».

Феміністські ідеї визначають активізацію жіночого руху і в континентальних державах – Австралії, Філіппінах, які довгий час перебували під колоніальною експансією і жага до свободи зробила феміністичні рухи більш радикальнішими. В Австралії активно функціонують дві найвпливовіші феміністські жіночі партії: *«Національна Ліга жінок Австралії»* та *«Чого хочуть жінки»* [Див. 13, 14]. У Філіппінах надзвичайно популярною жіночою політичною партією є *«Габріела»*– партія лівого спрямування, створена у 1984 році, націлена на розширення прав і можливостей філіппінських жінок через участь у виборчій системі і органах управління країни [16].

Упевнено та активно відстоюють свої права і жінки в Ісландії та Північній Ірландії. В Ісландії у 1983 році була створена ліва феміністська партія *«Жіночий список» (Kvenna Listin*), яка проіснувала до 1999 року. У Північній Ірландії у 1996 році католичкою Монікою Мак Вільямс та протестанткою Перл Саган була створена опозиційна *«Жіноча Коаліція Північної Ірландії»*– політичне угрупування, яке не підтримувало жодної ідеології, лише пропагувало ідеї ненасильства на релігійній основі між протестантами та католиками [19].

Декілька жіночих політичних партій функціонують в Ізраїлі та Індії. В Ізраїлі – це *«Жіноча Партія»,* заснована у 1977 році, яка активно займається благодійністю та доброчинністю[24]. Індійська *«Партія жінок»* зосереджена на поміркованих методах емансипації жіночого населення країни [23].

У країнах Центральної та Східної Європи, а також у Росії громадянська та політична активність жінок дещо нижче, впливових жіночих політичних об'єднань не так багато, однак прослідковується тенденція фемінізації політичної активності та актуалізація проблем гендерної рівності у політичній сфері. Так, у Польщі на даний час функціонує одна впливова феміністська «*Партія жінок»,* заснована журналісткою, яка виступила проти гендерної нерівності у соціальному, професійному, економічному та політичному плані. У Росії функціонує безліч різних жіночих громадських організацій та об'єднань однак впливових політичних партій практично немає. Намагається впливати на процеси ухвалення політичних рішень та залучати жінок у політичну сферу Всеросійська політична партія *«Жіночий Діалог»,* яка функціонує з 2012 року. Головними цілями партії є встановлення гендерної рівності, боротьба з корупцією, хабарництвом, участь жінок у політичному житті країни [4].

Аналізуючи активність жіночих політичних та громадських об'єднань в Україні, варто зазначити, що становлення та функціонування жіночих інституцій в Україні припадає на ІІ половину XIX ст. Однак у період перебування України у складі СРСР, жіночі об'єднання втратили можливості самостійного розвитку і перебували під повним державним контролем. Внаслідок трансформації авторитарного режиму в кінці 1980-х рр. жінки отримали можливість самостійної організованої діяльності. Вже

з середини 1990-х рр., із налагодженням контактів з західноєвропейськими жіночими об'єднаннями та різноманітними фондами, із поширенням ідеології фемінізму та теорій гендеру, в Україні сформувалися організації феміністичного та гендерного спрямування.

У кінці 1980-х рр. - на початку 1990-х рр. з'явилися перші жіночі недержавні об'єднання, у процесі створення яких спостерігалися такі основні тенденції: 1) нові жіночі об'єднання виникали, здебільшого, як реакція на наболілі соціальні проблеми, викликані соціально-економічними та політичними змінами, започаткованими у процесі перебудови в СРСР (наприклад, *Організація солдатських матерів України*, представниці якої своїми головними завданнями вважали боротьбу з «дідівщиною», насильством в армії, захист громадянських прав при призові і проходженні служби в армії; *Київська регіональна неурядова екологічна організація «Мама-86»*, що виникла як реакція на погіршення екологічної ситуації внаслідок Чорнобильської катастрофи і головним завданням якої стало «підвищення громадянської та екологічної свідомості через конкретну допомогу дітям та мамам, пояснення залежності стану здоров'я від стану навколишнього середовища»); 2) відбулося відродження жіночих об'єднань, які були ліквідовані радянською владою (наприклад, *Союз українок*, що існував на теренах Західної України до 1939 р., а пізніше був однією із наймасовіших об'єднань українських жінок в діаспорі, відновив свою роботу з кінця 80-х рр. XX ст. у західних областях, а згодом і на усій території України); 3) відбулося переоформлення мережі радянських жіночих рад у *Спілку жінок України,* яка, усвідомлюючи неможливість існування старої структури організації, реорганізувалася у 1990 р. [6, с. 79].

Окремим типом жіночих об'єднань в Україні можна вважати *жіночі політичні партії («Українська християнська партія жінок» (УХПаЖ), Партія «Жінки України»),* які почали виникати у 1990-х рр. з прагненням долучитись до безпосередньої політичної діяльності, але їх діяльність, зокрема участь у виборчих кампаніях, виявилася недостатньо ефективною та результативною.

З метою ширшого залучення жіночого електорату і використання потенціалу жіночого руху, окремі партіїУкраїни ініціювали створення у межах своїх структур окремих жіночих секцій або, навіть, політичних жіночих організацій. Так були створені *Всеукраїнська асоціація жінок-підприємниць, Всеукраїнська громадська організація «Жінки і діти України»* (при партії «Жінки України»); *Всеукраїнське жіноче народно-демократичне об'єднання «Дія»* (при Народно-Демократичній партії); *Всеукраїнське громадське об'єднання жінок-республіканок* (ініціювала Республіканська Християнська партія*); Всеукраїнська ліга українських жінок* (за підтримки Конгресу Українських Націоналістів);*«Жіноча громада»* (за підтримки Української республіканської партії), *Жіноче об'єднання «Єдність»* (Партія «Єдність») тощо. Але спроби політичних партій обіпертись в своїй діяльності на жіночі організації

виявилися досить формальними і декларативними та не забезпечили відчутних й очікуваних результатів.

У середині 1990-х рр. у зв'язку із налагодженням контактів із західноєвропейськими жіночими об'єднаннями, з поширенням ідеології фемінізму та теорій гендеру, в Україні сформувалися організації феміністичного та гендерного спрямування (*Київський центр гендерних студій, Харківський центр гендерних досліджень, Одеський науковий жіночий центр, Львівський науково-дослідний центр «Жінка і Суспільство»),* які за мету вважають поширення гендерної грамотності, популяризацію ідей фемінізму, руйнування гендерних стереотипів.

Загалом сучасний жіночий рух в Україні доволі консервативним та організаційно розрізненим. Жіночі інституції функціонують у різних галузях: правозахисній, благодійний, освітній, науковий**,** мистецький, екологічний, релігійний, професійний, молодіжний, національно-державницький тощо.

У сучасній Україні результативною та доволі ефективною є діяльність таких впливових громадських інституцій як *«Українська християнська партія жінок» (УХПаЖ), Партія «Жінки України», «Жіноча громада», «Спілка жінок України», «Союз Українок», «Гендерне бюро ПРООН», центр «Жінка для жінки», «Жіночий консорціум ННД-США», «За майбутнє дітей України», Асоціація жінок «За генофонд України», «Всеукраїнський жіночий Фонд», Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна», Київська федерація жінок «Либідь», центри гендерних досліджень.* Варто відзначити діяльність різноманітних бізнес-центрів для жінок, центрів перекваліфікації, організацій, що допомагають жінкам, які знаходяться у скрутному матеріальному та соціальному становищі. Форми діяльності вищезазначених жіночих інститутів найрізноманітніші: доброчинна, експертно-консультативна, інформаційно-координаційна, інформаційно**-**просвітницька, науково**-**дослідницька, культурно-масова, протестна, профорієнтаційна.

Крім вищезазначених соціально-орієнтованих жіночих об'єднань та організацій, які дотримуються тактики поступових змін, в Україні функціонують феміністичні інститути. Об'єднання феміністичної орієнтації ліберального типу свою діяльність в основному спрямовують на дослідження з гендерної проблематики, створення феміністичних студій; підготовку наукових праць, проведення наукових конференцій, семінарів, тренінгів, «круглих столів» з гендерних питань, створення власного інформаційного простору.

В останні роки в Україні з'явилися феміністичні організації, які можна охарактеризувати як радикальні і основою діяльності яких є вуличні акції та протести. Варто відзначити громадську організацію *«Femen»*(2008), яка проголошує себе «всесвітнім жіночим рухом», і яка відома завдяки протестним вуличним акціям епатажного характеру та *Феміністичну Офензиву* (2010), яка позиціонує себе як незалежну відкриту феміністичну ініціативу [5].

Щороку кількість жіночих організацій в Україні збільшується, однак в них задіяно лише 2% жінок і тому вплив жіночих інституцій на політичний процес – незначний.

Аналіз функціонування жіночих інституцій у світовій та українській політичній практиці дозволяє дійти висновків про значне зростання жіночої політичної активності, вплив жіноцтва на процеси ухвалення політичних рішень, динаміку жіночого політичного руху, який став невід'ємним атрибутом сучасних демократій. Важливими чинниками, що зумовили процеси політичної мобілізації жінок є демократизація суспільно-політичного життя, розширення політичних прав і свобод жінок, а також інституціоналізація політики гендерної рівності у багатьох державах.

Список використаних джерел

1. Ворчакова І. Рівень участі жінок в соціально-політичному житті Скандинавських країн / І. Ворчакова // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Київ; Миколаїв: Український центр політичного менеджменту, 2009. – Вип. 16. – 456 с.
2. Ворчакова І. Фемінізм як ідеологія жіночих рухів / І. Ворчакова // Сучасна українська політика : політики і політологи про неї. – Київ; Миколаїв: МДГУ ім. Петра Могили, 2004. – 456 с.
3. Ворчакова І. Філософські концепції суспільного статусу жінки в західній політичній культурі / І. Є. Ворчакова // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2010. – Вип. 34.
4. Всероссийская политическая партия «Женский Диалог» [Электронный ресурс]. –Режим доступа : http://partfiles.ru/parties/vserossiyskaya-politicheskaya-partiya-genskiy-dialog/
5. Інтернет сайт організації «Femen» [Електронний ресурс]. –Режим доступу: http://femen.org/
6. Оксамитна С. Гендерні відносини крізь призму громадської думки в Україні та світі / С. Оксамитна // Гендерна перспектива / В. Агеєва (упоряд.). – К.: Факт, 2004. – 146 с.
7. Сарсембаева Р.Опыт политического продвижения женщин на уровень принятия решений [Электронный ресурс] / Р.Сарсембаева.–Режим доступа : http://www.businesswomen.kz/pubikacii-i-stati/opyt-politicheskogo-prodvizheniya-zhenschin-na-uroven-prinyatiya-resheniy.html?lang=ru
8. Петрова Л. Міжнародна демократична федерація жінок за мир, рівноправ'я жінок і щастя дітей. / Л.Петрова. – М., 1956. – 351 с.
9. Соціалістична ліва партія Норвегії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sv.no/

10. Тишков В.Женщина в российской политике и структурах власти[Электронный ресурс] / В.Тишков. –Режим доступа: http://www.a-z.ru/women/texts/tishkovr.htm
11. Участь жінок у політичній діяльності [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrainian.cri.cn/chinaabc/chapter12/chapter120301.htm
12. Ярош О. Жіночі об'єднання України як суб'єкти державотворення кінця XX століття (проблеми та перспективи) // Розвиток демократії в Україні: Матеріали міжнародної наук. конф. (Київ, 29.09.–1.10. 2000р.). – К., 2001. – с. 622.
13. Australian Women's National League[Electronic resource].– Mode of access :http://trove.nla.gov.au/people/598652?c=people
14. Chapman J. Politics, Feminism and the reformation of Gender / J. Chapman. – London, 1993. – 320 p.
15. Dahl T.Women`s Law/ T.S.Dahl. – Oslo, 1988. – 224 p.
16. Investigation the Gender Bias. Law, Cours and the Legal Profession. Ed. Brockman Y., Smith D. Vancouver 1993.– 123 p.
17. Mc Elroy W. Sexual Correctness. The Gender-Feminist Attack on Women. / W. Mc Elroy. – Jefferson, North Carolina, London. 1996. – 220 p.
18. NationalOrganizationforWomen (NOW)[Electronic resource].– Mode of access :http://now.org/
19. Partia kobiet[Electronic resource].– Mode of access :http://www.partiakobiet.org.pl/
20. *The National Women's Political Caucus* [Electronic resource].– Mode of access :http://www.nwpc.org/
21. What Women Want (Australia) [Electronic resource].– Mode of access :http://www.pc.gov.au/__data/assets/pdf_file/0019/80443/sub064.pdf
22. WomanistpartyofIndia (WPI)[Electronic resource].– Mode of access :http://womanistparty.blogspot.com/2006/04/womanist-party-of-india-wpi.html
23. Women in Israel:In Politics & Public Life[Electronic resource].– Mode of access :http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Society_&_Culture/Women_in_public_life.html
24. Women's List[Electronic resource].– Mode of access : http://books.google.com.ua/books?id=Qfq4_2xF8uUC&lpg=PA764&ots=jhurt3YHct&dq=Women's%20List%20(Icelandic%3A%20Samt%C3%B6k%20um%20kvennalista&hl=ru&pg=PA764#v=onepage&q=Women's%20List%20(Icelandic:%20Samt%C3%B6k%20um%20kvennalista&f=false

ХРИСТИНА АЛВАШ,
кандидат політичних наук, старший дослідник,
Дослідницький центр «ДАР» (Демократія. Аналітика. Результат)

РОЛЬ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ГРОМАДСЬКИХ РУХІВ У СТАБІЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ ХАШИМІТСЬКОГО КОРОЛІВСТВА ЙОРДАНІЯ

Постановка проблеми: «арабська весна», яка має місце майже в останнє десятиліття в близькосхідному регіоні, торкнулася багатьох країн, що відрізнялися і формою державного правління, і активністю політичних інститутів: Туніс, Лівія, Єгипет, Сирія, Ємен. Вчасність і перебіг даного процесу в експертному середовищі залишається дискусійним, адже крім часткових демократичних зрушень, приніс в ці країни економічний спад, війну та розруху. Як наслідок, має місце потужна хвиля міграції з вищеназваних країн до Європи та загострення безпекової ситуації в ній. Однак, деякі інші близькосхідні країни, зокрема Хашимітське Королівство Йорданія, зуміли втримати стабільність і не влитися в хвилю «арабської весни».

Мета: дослідити роль політичних партій та громадських рухів у підтримці стабільності політичної системи Йорданії, що допомогло їй утримати існуючий конституційний лад, зберегти економічні показники і навіть надавати допомогу (фінансова підтримка, створення таборів, тощо) біженцям із сусідніх близькосхідних держав (переважно Сирії та Іраку).

Обґрунтування результатів: історія політичних партій в Йорданії характеризується різними періодами їхньої діяльності: мали місце і повна заборона цих інститутів політичної системи, і жорсткий контроль над ними з боку Міністерства внутрішніх справ, і, врешті-решт, дозвіл на вільну діяльність у 1992 р. Загальні вибори до парламенту мали місце у листопаді 1993 р. У них взяли участь 22 політичні партії, переважно центристського напряму, що підтримували прозахідні реформи тодішнього монарха Хусейна. Однак, до парламенту увійшли й ісламістські політичні партії, які склали опозицію.3 метою протидії поширенню ісламістських впливів на наступних виборах 1997 р. дев'ять проурядових партій об'єдналися для утворення Національної конституційної партії. Відтак, ісламістська опозиція, передбачаючи програш, колективно бойкотувала вибори. До парламенту увійшли тільки 8 незалежних ісламістів, посівши 8 місць із тодішнього загального числа депутатських мандатів (80). 62 мандати отримала проурядова політична сила, а ще 10 розподілили між собою націоналісти та ліві [1].

Зараз у Йорданії офіційно діє понад два десятка політичних партій. Впливовими серед них є Йорданська партія реформ, Йорданська арабська соціалістична партія Баас, Комуністична партія Йорданії, Йорданська демократична партія, Йорданська партія народної єдності, Національна конституційна партія, партія «Об'єднаний йорданський фронт», Фронт ісламської дії, Партія демократичного арабського ісламського руху та ін.

Починаючи з 2010 р., особливого підйому набув громадський рух: ми виділяємо такі об'єднання як «Арабський рух за відновлення», «Молодіжна коаліція за реформи та зміни», «Націоналістичне прогресивне сьогодення», «Рух йорданської молоді» та ін. [2]. Зростаючу активність громадянського суспільства пояснюємо наступними чинниками:

1) урядова та королівська підтримка громадянського суспільства, яке, все ж, залишається де-факто «керованим», утім має деякий власний політичний простір для просування ідей. Варто також зазначити, що подекуди має місце використання носіями влади саме цих ідей та авторитету громадських лідерів (зокрема, молодіжних) для зміцнення власного політичного впливу;
2) зростання на фоні «арабської весни» політичної свідомості громадян, які прагнуть впливати на політичний процес у законний спосіб;
3) активізація волонтерської (в т.ч. молодіжної) діяльності з допомоги біженцям та потребуючим особам;
4) посилення громадської єдності з метою протидії радикальному ісламізму; внутрінаціональному розколу (нинішній король Абдалла, як старший син і правонаступник покійного короля Хусейна, потерпає від конкуренції з боку братів (Фейсал, Алі, Хамза, Хашим та їх прибічників); поглиблення поділів на релігійній основі тощо.

Нинішній парламент Йорданії – двопалатний і його нижня палата (Представників, де є 150 депутатів) обрана за мажоритарною системою всенародним голосуванням на чотири роки відповідно до нового Закону від 2012 р. Згідно з його положеннями, із 150-ти місць, 15 мандатів зарезервовано за жінками, 9 - за християнами, ще 9 – за висуванцями від бедуїнів. Верхня палата (Меджліс, 60 місць) призначається королем з числа громадсько-політичних діячів, які досягнули 40-річного віку. Однак, практика доводить, що ці монархічні призначення відбуваються частіше за клановими характеристиками та внаслідок доволі складних переговорів між родами, ніж видатними заслугами перед державою.

Таким чином, баланс між родово-клановою системою, раціональним розподілом повноважень монарха та парламенту, активізація громадських рухів та політичних партій, тривала законна протидія посиленню радикального ісламізму та легальні засоби стримування його поширення (наприклад, об'єднання центристських партій, висування «єдиних кандидатів» тощо для недопуску перемоги ісламістів на виборах), поступове введення модернізаційних та еволюційне визрівання елементів демократичних практик дає підстави говорити, що саме ці фактори допомогли Йорданії не захлинутися хвилею «арабської весни» та з гідністю пережити ці потрясіння. Приклад Йорданії і, зокрема йорданських політичних партій та рухів, може стати моделлю для наслідування в інших близькосхідних державах. Варто підкреслити, що досвід багатопартійності в Хашимітському королівстві набувався упродовж майже чверті

століття, однак саме еволюційний підхід дозволив політичній системі Йорданії утримати баланс, в чому не можуть похвалитися сусідні держави.

Висновки:

1) Багатопартійна система в Йорданії була запроваджена у 1992 р. Відтоді політичні партії переживають поступове зміцнення, сприяючи розвитку парламентаризму;
2) На хвилі «арабської весни» відбулося і триває зростання громадської активності та збільшується кількість громадських об'єднань та рухів. Це дає можливість громадянам впливати на громадсько-політичний процес законним методами і зміцнює громадянське суспільство;
3) Політичні партії центристського та правого крила мають досвід протидії поширенню ісламізму, в т.ч. на парламентському рівні шляхом об'єднань в більші партії та висунення «єдиних кандидатів» по округах для недопущення перемоги ісламістів. Дана практика у 1997 р. навіть змусила ісламістські партії бойкотувати вибори. Відтак, роль політичних партій у протидії ісламізму заради збереження балансу політичної системи є вагомою і законною.
4) Двопалатність парламенту зумовлена пошуком оптимального розподілу впливу між політичними партіями, громадськими лідерами, монархом та родово-клановими представниками. Подібний баланс – життєво необхідний для розвитку парламентаризму в Йорданії та адекватної діяльності інших інститутів політичної системи;
5) Розвиток багатопартійності в Хашимітському Королівстві Йорданія налічує майже чверть століття та може виступати моделлю для імплементації і в інших близькосхідних державах, зокрема конституційних монархіях. Утім, позитивна історія політичних партій в Йорданії базується на факторах поступовості та довготривалості. І це також має бути обов'язково враховано при користуванні йорданською моделлю запровадження та розвитку політичних партій і громадських рухів для збереження стабільності політичної системи.

Список використаних джерел

1. Jordan – Political Parties [Електронний ресурс]//Encyclopedia of the Nations: Advameg, 2016. – Режим доступу : http://www.nationsencyclopedia.com/Asia-and-Oceania/Jordan-POLITICAL-PARTIES.html
2. Political Parties and Movements in Jordan [Електронний ресурс]// Identity Theft Resource Center : 2014. – Доступ : http://identity-enter.org/sites/default/files/Map%20of%20Political%20Parties%20and%20Movements%20in%20Jordan%20English.pdf

АНАТОЛІЙ КЛЮЧКОВИЧ,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології і державного управління,
Ужгородський національний університет

ПАРТІЙНА СИСТЕМА ФРН: СТРУКТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

В XXI столітті розвиток партійної системи Федеративної Республіки Німеччини відбувається в умовах адаптації політичних партій до актуальних суспільних змін та викликів: трансформації соціальної структури та індивідуалізації запитів суспільства, ускладнення ідейно-ціннісних установок виборців і розширення рамок ідеологічного плюралізму, кризи довіри до політичних партій і підвищення конкуренції з боку нових суспільних рухів, європеїзації та регіоналізації партійно-політичного розвитку. На сучасному етапі німецьким політичним партіям необхідно довести свою функціональність у забезпеченні зв'язку між суспільством і державою, гарантуючи тим самим стабільність політичної системи.

Німецька партійно-політична система відзначається складною інституціональною організацією в умовах федералізму та парламентської демократії. Вихідною структурною особливістю політичної системи ФРН є тісний зв'язок політичних партій з державно-владними інститутами, що зумовлено історичними, конституційно-правовими чинниками та реаліями сучасної політики. У політико-практичній площині фіксується вплив політичних партій на формування та діяльність вищих органів державної влади, що проявляється в наступних аспектах:

- по-перше, в умовах парламентської демократії цілком логічною є участь політичних партій у формуванні та функціонуванні парламенту та уряду. Дія партійного фактора простежується на всіх рівнях комунікаційного процесу в парламентсько-урядовій системі ФРН, де сформувалася система стійких зв'язків у площинах «партія – фракція», «партія – канцлер», «парламентська більшість – партія – уряд»;
- по-друге, в умовах німецького федералізму фіксується вплив партій на формування і діяльність Бундесрату. Склад Бундесрату визначається земельними урядами, які формують і підтримують партійні більшості земельних парламентів;
- по-третє, оскільки в ФРН у президентських виборах безпосередню участь беруть делегати Федеральних зборів, то простежується вплив політичних партій на обрання Федерального президента. Склад Федеральних зборів має партійне забарвлення, оскільки збори складаються із членів Бундестагу і такої ж кількості представників федеральних земель;
- по-четверте, політико-інституційний механізм дозволяє фіксувати вплив політичних партій на формування складу Федерального конституційного суду. Цей

вплив може здійснюватися посередництвом того, що половину членів суду обирає Виборчий комітет Бундестагу, який формується з депутатів на основі принципу пропорційного представництва, а іншу половину – Бундесрат.

Політичні партії в Німеччині, насамперед, т.зв. «великі» партії – Християнсько-демократичний союз (ХДС) і Соціал-демократична партія Німеччини (СДПН) настільки адаптувалися до конституційно-правової системи, настільки інтегрувалися у владно-інституціональний дизайн, що, по суті, змінили реальний зміст окремих правових норм, перебудували взаємовідносини між органами влади в політичній практиці. За що й заслужили справедливу критику з позицій демократичної теорії. Адже дана ситуація, в значній мірі, суперечить статусу політичних партій як репрезентантів саме суспільства в діалозі з державою, знижує суспільну легітимацію партійної демократії, призводить до картелізації та етатизації політичних партій.

Попри критику партійної демократії, ХДС/ХСС і СДПН все ще користуються домінуючим положенням у партійній системі, здобуваючи в сукупності більшість місць у Бундестазі та парламентах федеральних земель, визначаючи склад урядових коаліцій, партійно-політично впливаючи на формування та функціонування інших органів державної влади. Тим самим ці партії через існуючий інституційний механізм партійно-владної взаємодії зберігають за політичною системою ФРН статус «партійної демократії» чи «партійної держави». Партії, як організуючий інститут політичної системи ФРН, додають їй стабільності.

Водночас сучасною тенденцією партійно-політичного розвитку, яка чітко проявилася в контексті федеральних та земельних виборів 2005–2016 рр., є електоральне ослаблення великих партій (насамперед СДПН) і відповідне зростання впливу малих партій. На слабких електоральних результатах СДПН і ХДС/ХСС позначилася як перманентна криза «народних партій», яка в об'єктиві уваги німецького суспільства з поч. 1990–х рр., так і практика взаємних поступок у рамках т.зв. «великої коаліції» 2005–2009 рр. і з 2013 р., де великі партії втрачали свій ідеологічний профіль. Негативно на суспільному рейтингу правлячих партій позначилася сучасна міграційна криза та політика «відкритих дверей» канцлера А. Меркель.

На противагу ослабленню великих партій зростає електоральна підтримка т.зв. «малих» (та нових) партій, що особливо є відчутним на земельному рівні. За результатами останніх парламентських виборів своє представництво в ландтагах розширили малі федеральні партії –«Зелені», Вільна демократична партія (ВДП) та «Ліві».

На виборах 2014–2016 рр. у ряді федеральних земель серйозні результати отримали маргінальна лівопопулістська політична сила – Піратська партія Німеччини та правопопулістська Альтернатива для Німеччини (АдН). Німецькі виборці охочіше «експериментують» з новими партіями на земельних виборах, аніж на федеральних,

тому й нові партії в своїх програмах та діяльності роблять акцент на актуальних питаннях місцевого рівня, дотримуються більш гнучкої та прагматичної орієнтації.

Впродовж тривалого періоду 1990–х – сер. 2000–х рр. на рівні представництва малих партій чітко фіксувалися регіональні відмінності партійного розвитку в західних і східних німецьких землях. У західнонімецьких землях стабільне партійне представництво здобували чотири політичні сили – ХДС (ХСС – в Баварії), СДПН, ВДП, Союз 90/Зелені, тоді як на сході переважали три партії – СДПН, ХДС і Партія демократичного соціалізму. Чіткий прояв, тривалість існування регіональних відмінностей дозволили дослідникам оперувати широким спектром оцінок щодо цього феномену партійно-політичного простору ФРН: від регіоналізації до розколу партійної системи [1, с. 88]. Партійна регіоналізація на сучасному етапі не несе загрозу стабільності політичної системи ФРН, але в умовах взаємопов'язаності федерального та земельного рівнів вона породжує проблеми в міжпартійній конкуренції, труднощі при формуванні коаліцій.

З середини першого десятиліття 2000–х рр. проявляється нова тенденція в розвитку партійної системи на земельному рівні, а саме: збалансування та інтеграція «східно-західного» електорального простору, оскільки основні політичні сили (у різних співвідношеннях) здобувають парламентське представництво, як у східних, так і західних федеральних землях.

Плюралізація партійного представництва в органах влади, яка характерна для земельного рівня, прогнозується в близькій перспективі і для Федерального парламенту. Останні соціологічні дослідження (вересень 2016 р.) зафіксували можливості шести політичних сил подолати 5%-вий загороджувальний бар'єр на виборах до Бундестагу (ХДС/ХСС, СДПН, «Зелені», «Ліві», ВДП та АдН) [3].

Ймовірне збільшення кількісного формату федерального парламентського представництва партій може ускладнити процес формування правлячих коаліцій, який в останні легіслативні періоди й так був доволі непростим. У сер. 1990 – сер. 2000–х рр. партійна конкуренція на федеральному рівні функціонувала по біполярній логіці «двох блоків» (ХДС/ХСС–ВДП і СДПН–Союз 90/Зелені). У 2005–2009 рр. та з 2013 р. функціонують т.зв. «великі коаліції» у складі ХДС/ХСС та СДПН. Можливе представництво в Бундестазі 19-го скликання нової партії «Альтернатива для Німеччини» зробить ще менш ймовірним традиційний формат правлячих коаліцій. У даному контексті німецькі дослідники актуалізують досвід коаліційної співпраці на земельному рівні, де створюються динамічні, варіативні та ідеологічно неоднорідні урядові коаліції [2, с. 341–342].

Оцінюючи кількісний формат партійної системи, ідеологічну спрямованість партій, імперативи партійних програм і коаліційну динаміку, сучасну федеральну партійну систему Німеччини можна означити як систему поміркованого плюралізму (за підходом Дж. Сарторі) з невиразними тенденціями до посилення плюралізації на

земельному рівні. Федеральний склад партійної системи в більшості земель поки-що зберігається, але відрізняється співвідношення електорального потенціалу партій, їх владного представництва та регіонального поширення.

Список використаних джерел

1. Ключкович А. Особливості структурування східнонімецького партійно-політичного простору в контексті розвитку партійної системи об'єднаної Німеччини / Анатолій Ключкович // Політологічні та соціологічні студії : Т. X. Виборчі процеси в Україні та постсоціалістичних країнах : зб. наук. праць / наук. ред. А. М. Круглашов. – Чернівці : Букрек, 2011. – С. 86–97.
2. Decker F. Das Parteiensystem vor und nach der Bundestagswahl 2013 / Frank Decker // Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften. – H. 3. – S. 323–342.
3. Ipsos: Presse-Information. Sonntagsfrage vom 02. Oktober 2016 [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.ipsos.de/assets/files/presse/2016/Pressemitteilungen/Ipsos-PI_Sonntagsfrage_30Sep2016.pdf

ЮЛІЯ СЛІПЕЦЬКА,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології,
Львівський національний університет імені Івана Франка

СОЦІОПОЛІТИЧНІ ПОДІЛИ В ПОЛЬЩІ: ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ

Хвиля демократизації, що поширилася у світі в середині 70-х рр., зумовила гостру необхідність ревізії традиційних розмежувань на основі ліво-правого ідеологічного спектру. Дослідників все більше хвилює якими є нові лінії розмежувань, на основі яких цінностей вони були сформовані, а також яким чином вони транслюються у партійні системи посткомуністичних країн.

Не можливо оминути увагою той факт, що протягом останніх десятиріч особливо зріс науковий інтерес дослідників до проблем соціополітичних розмежувань в країнах Центральної та Східної Європи та їх впливу на формування партійної системи. Особливої актуальності набуває питання соціополітичних розмежувань для посткомуністичних країн, де лише формуються стабільні політичні системи. В умовах посттоталітарних реалій та транзитної демократії саме розмежування є визначальною детермінантою партійних систем.

Приховані протистояння в суспільстві посткомуністичного періоду не лише явно відрізняються від тих, що були характерними для попередніх авторитарних режимів, але й формування нової системи цінностей сприяє виникненню нових поділів, характерних для постіндустріальних держав, переводячи суспільство до постматеріалізму. Саме система соціополітичних поділів значною мірою визначає особливості конфігурації політичної системи суспільства, змінюючись зі зміною загальних орієнтацій суспільства та типів режимів.

На думку А. Морено, «перехідні» демократії країн Центрально-Східної Європи характеризуються наявністю трьох основних ціннісних розмежувань: про- та антиреформаторські цінності, ліберально-фундаменталістські та демократично-авторитарні цінності.

Перше ціннісне розмежування (про- та антиреформаторські цінності) включає в себе ставлення до економічних реформ – уряд проти приватної власності та економічний індивідуалізм, ставлення до політичних реформ і соціальних змін, відношення до абортів, націоналізму та релігії. Полюси цього поділу визначаються як ліберальні, демократичні та проринкові преференції, з однієї сторони, та консервативні, авторитарні та статичні преференції, з іншої. Цю лінію конфлікту прийнято називати поділом реформ.

Що стосується розмежування на основі ліберально-фундаменталістських цінностей, то воно включає в себе ставлення в різних країнах до релігії, авторитаризму та абортів. Ліберально-фундаменталістський поділ притягує культурні цінності, такі як релігійність та націоналізм, та контрастує з більш ліберальними поглядами, що проявилися в аналізі ставлення до абортів.

Третє розмежування – ставлення до авторитаризму та більш відкритого демократичного правління. Даний поділ є єдиним поділом, який присутній в усіх посткомуністичних суспільствах. Зазначимо, що саме навколо домінуючих політичних цінностей й точиться основна боротьба політичних сил посткомуністичних країн, яка визначає відповідну конфігурацію партійної системи [3].

З іншої сторони, не можна заперечувати того факту, що класичні розмежування, які притаманні для країн Західної Європи, в тій чи іншій мірі конституюються і в країнах Центральної та Східної Європи, а саме поділи на соціально-економічній, етномовній, релігійній і територіальній основі. Водночас відкритим залишається питання – чому в країнах із схожими соціальними розмежуваннями формуються різні за конфігурацією партійні системи? Так, О. Мелешкіна звертає увагу на важливість врахування інституціональних порогів, що стосуються соціополітичних розмежувань, особливо для країн Центрально-Східної Європи, а саме *порогу легітимації, включення, представництва, мажоритарного правління*.

Дані пороги характеризують можливість участі в політиці як громадян, так і політичних партій. Наявність високих порогів обмежує можливість інституалізації

розмежування, в той час, як низькі пороги навпаки стимулюють цей процес. Відтак аналіз впливу інституційних порогів на об'єктивацію соціополітичних розмежувань в посткомуністичних країнах дозволяють, на думку О. Мелешкіної, пояснити відмінності в конфігурації партійних систем із подібними розмежуваннями [7, с. 16].

Не можливо оминути увагою також ідею Дж. Сарторі, що політичні еліти можуть актуалізувати, чи навпаки замовчувати ті чи інші протиріччя, які виникають у суспільстві. Особливо актуально це, на нашу думку, для посткомуністичних країн, де передвиборча риторика більшості політичних лідерів/партій побудована на конфліктних питаннях.

На думку С. Єлісєєва, на процеси консолідації партійних систем в посткомуністичних країнах впливає ряд чинників, а саме:

1) інституційний спадок авторитарного режиму і в першу чергу: а) інституційні традиції і норми, б) партії-спадкоємці ідеологічних позицій тогочасних режимів, в) партії, що склалися на базі масових демократичних рухів,

2) інституційний устрій нових демократій, куди включають: а) форму правління, б) формат виборчої системи, в) політико-правове закріплення кордонів[5].

Автор також вважає, що стабільність партійних систем часто залежить від соціальних і політичних розмежувань в умовах політичної конкуренції. Це є вихідною умовою для встановлення та розвитку плюралістичної партійної системи. Чітка структура соціальних і політичних розмежувань є передумовою консолідації партійної системи, збільшення її стабільності і зменшення фрагментації.

С. Єлісєєв вважає, що у фазі демократизації визначальну роль в розвитку партійних систем країн Східної Європи відіграли три інституціональні змінні: політико-правове закріплення кордонів, вибір системи правління та тип виборчої системи [5].

А. Кулик вважає, що серед інших ключових факторів-подій, які вплинули на формування соціополітичних розмежувань – це падіння авторитарних режимів в Південній Європі, мирна революція в країнах Східної Європи в кінці 1980-х років, крах Радянського Союзу і поява на його місці 15 постсоціалістичних республік в 1991 році, широке поширення неоліберальної демократії в країнах третьої хвилі, глобалізація політичної і економічної картини світу, яка змінила традиційне уявлення про національну державу і її суверенітет, зміцнення Європейського Союзу як наднаціонального утворення зі своїм парламентом, виборами і європейськими наднаціональними партіями і включення до нього посткомуністичних країн Центральної і Східної Європи, інформаційна революція в постіндустріальних суспільствах, яка змінює способи політичної мобілізації і моделі політичної участі, відносини держави з громадянами і виборців з партіями, «американізація» політики в країнах Європи, ускладнення соціальної структури і системи розмежувань, а також поступова еволюція представницької демократії від мажоритарної моделі, в якій партії відіграють головну роль в репрезентації розмежувань, до плюралістичної, де партії все

більше уступають цю роль групам інтересів, криза традиційних інститутів представницької демократії, яка виражалася в падінні довіри до виборів, партій і держави, ріст абсентеїзму і аномії, і на кінець перетворення міжнародного тероризму у фактор внутрішньої політики, що обмежує права і свободи громадян [6, с. 173–191].

Таким чином, структура соціополітичних розмежувань в країнах Центральної і Східної Європи має свої особливості. Розмежування, що виходять із соціалістичного минулого і відображаються перш за все в ментальних характеристиках виборців – авторитарних ціннісних установках на сильну державу і сильного лідера, хоча і втрачають значимість, все таки визначають існування «розколу» між тими, хто отримав вигоду від «старого» режиму і тими, хто виграв в результаті «перехідного» періоду.

Висока ступінь мобілізації населення в комуністичному режимі, негативне сприйняття виборцями комуністичного минулого в значній мірі пояснюють той факт, що індивіди в Центральній і Східній Європі не ідентифікують себе з політичними партіями, мінливі в своїх партійно-політичних преференціях, пасивні, схильні позитивно реагувати на риторику популістичних і націоналістичних партій.

З методологічної точки зору слід зазначити, що соціополітичні поділи в державах Центрально-Східної Європи розглядаються з точки зору двох абсолютно протилежних концепцій. Перша з них – концепція «*чистої дошки*» стверджує, що соціополітичні поділи з переходом в транзитний період починають своє формування. Таким чином вплив на політичну систему суспільства мають лише ті поділи, що інституціоналізувалися після розпаду комуністичних режимів. При цьому характерні для історичного минулого поділи не отримують свого відображення на політичній системі і до того часу, коли нові розмежування знайдуть свій відбиток в політичних інститутах.

Автор другого підходу Г. Кітчельт вважає, що в державах Центрально-Східної Європи «формують два соціальних поділи: ліво-правий (соціально-економічний) і авторитарно-ліберальний». Таким чином основне суспільне протистояння відбувається між демократично орієнтованою опозицією, що формується в процесі розкладання комуністичного режиму, та старою елітою, яка намагається втримати владні позиції.

Говорячи про соціополітичні поділи в сучасній Польщі, необхідно розглянути їх через призму обох теорій, адже односторонній розгляд питання не зможе забезпечити комплексну характеристику ситуації з розумінням формування та структури сучасної системи соціополітичних поділів в польському суспільстві.

Розглядаючи соціополітичні поділи в Польщі в рамках підходу Г. Кітчельта, можна стверджувати, що на початку 90-х років минулого століття в політичній системі польського суспільства виокремився саме авторитарно-ліберальний поділ. Це, зокрема, можна підтвердити результатами виборів 1989 року, на яких Польська об'єднана робітнича партія отримала 37,6% голосів виборців, Солідарність – 35%[1].

Сформований таким чином авторитарно-ліберальний поділ сприяв демократизації політичної системи та наступному встановленню політичного плюралізму.

Його також можна було спостерігати на парламентських виборах 1991 року, коли за відсутності виборчого бар'єру до Сейму пройшло 29 політичних партій[1]. В перші роки після повалення комуністичного режиму вплив колишніх правлячих еліт, трансформованих та адаптованих до демократичного режиму був доволі великим, проте авторитарно-ліберальний соціополітичних поділ вичерпав себе з остаточним завершенням процесу транзиту та консолідацією в Польщі демократичного режиму.

Електоральна поведінка після встановлення цього поділу стала хаотичною, адже свобода вибору довгий час не була характерною для польської політичної системи, в рамках якої партійна система могла вважатися гегемоністською. Разом з тим чи не найважливішим протистоянням початку періоду транзиту було між авторитарною елітою старого режиму та демократичними політичними силами.

Таким чином можна з впевненістю говорити, що основним розломом, характерним для кінця XX століття у Польщі було *протистояння між авторитарною та демократично налаштованою елітами*. Щоправда, для початку XXI століття цей поділ стає менш помітним, що пов'язане з вдалим проходженням демократичного транзиту. Вплив колишніх політичних еліт залишається доволі помітним протягом перших років після повалення комуністичного режиму, проте для сучасної Польщі подібна ситуація є менш характерною, ніж наприкінці минулого століття. Колишні комуністичні еліти трансформувалися, пристосувавшись до нових демократичних «правил гри», а отже авторитарно-ліберальний поділ майже повністю перейшов в ліво-правий соціально-економічний.

Інший соціополітичний поділ, який є характерним для Польщі – це *територіальний*, що яскраво помітним був в результаті парламентських виборів 2011 року. Північні та західні воєводства під час голосування до Сенату в більшості підтримали представники Громадянської Платформи, південні та східні – кандидатів від Права та Справедливості. Таким чином можна говорити, що консервативні настрої населення зростають на схід та південь.

Приблизно таким самим важливим для польського суспільства є *поділ між церквою та державою*. Не зважаючи на світський характер Польщі, релігія відіграє значну роль в формуванні суспільно-політичної доктрини багатьох політичних сил. Так, для консерваторів характерними є виступи проти легалізації гомосексуальних відносин, абортів та евтаназії, заборонених католицькою церквою. Політичні сили ліберального та соціал-демократичного спрямування значно спокійніше ставляться до подібних проблем. Соціополітичний поділ між церквою та державою модернізується, звернення до ключових проблем постматеріалізму в даному контексті переводить суспільство, на думку Р. Інглхарта, на засади розвитку постмодерного соціуму.

Розглядаючи формування соціополітичних поділів в Польщі з точки зору концепції «чистої дошки», соціополітичні поділи починають своє формування наприкінці XX століття, тобто не відіграють ролі класичні поділи, виділені Ліпсетом та Рокканом. В даному випадку основою стають саме соціополітичні поділи, засновані на постматеріалістичних цінностях, розмежування між ціннісними системами постмодерну та індустріального суспільства. Однак, їх формування займає достатньо великий проміжок часу, а отже до того часу впливу на політичну систему Польщі не мали жодні соціополітичні поділи.

Інституціоналізація соціополітичних поділів, згідно з парадигмою «чистої дошки», в польському суспільстві відбулася зовсім недавно. За результатами виборів до Сейму 2007 року, можна стверджувати, що в даний час в країні остаточно інституціоналізувався ліво-правий поділ, що мало вплив і в наступних парламентських виборах. Так, схід та південь Польщі традиційно віддав перевагу партії «Право і Справедливість», захід та південь підтримав «Громадянську Платформу». Якщо в виборах 2007 року результати цих партій складали 39 та 60 представників відповідно, в 2011 році ці показники були наступними: 31 та 63 сенатори[4]. Саме тому можна стверджувати, що основним протистоянням в суспільстві, що ретранслюється на політичну систему Польщі в Сенаті є розмежування між консерваторами та лібералами.

На сучасному етапі це протистояння згладжується ще трьома партіями, що ввійшли до складу парламенту, проте на останніх виборах «Громадянська Платформа» та «Право та Справедливість» сумарно набрали 69, 07% голосів виборців, що досі є значною часткою в умовах багатопартійної системи. Таким чином можна говорити, що ліберально-консервативний поділ в Польщі інституціоналізувався та буде актуальним ще протягом кількох виборчих кампаній.

Лівий Демократичний Альянс був утворений після розпуску ПОРП і фактично являв собою реорганізовану політичну партію посткомуністичної еліти, яка, міняючи форму, намагалася втримати владу, і з результатів виборів помітно, що до початку XXI століття їй це вдавалося. Саме тому варто до 2001 року говорити про домінування в Польщі авторитарно-ліберального соціополітичного поділу.

На початку третього тисячоліття починається формування ліво-правого соціополітичного поділу, що має скоріше економічний характер та морально-ціннісний аспект. В сучасній політичній системі Польщі саме він і є домінуючим, і, зважаючи на результати останніх виборів, залишиться таким протягом ще щонайменше 2–3 виборчих кампаній.

Таким чином електоральна поведінка в країнах Центрально-Східної Європи, не зважаючи на індивідуалізацію виборця та його дії незалежно від соціополітичних поділів, все ще залишається під значним впливом останніх. Фактично найбільш актуальним є ліберально-консервативний поділ, який значною мірою характеризує електоральну поведінку протягом вже не першої виборчої кампанії. Можна

стверджувати, що окремі соціополітичні поділи в Польщі були зняті після проходження процесу транзиту, інші модернізувалися, але їх вплив на конфігурацію партійної системи, а також – на вибір громадян продовжують бути актуальним питанням.

Таблиця 1

Зміни електоральної поведінки жителів Польщі [1; 4]

Рік	Лідери на виборах до Сенату	Лідери на виборах до Сейму	Домінуючі соціополітичні поділи
1989	Солідарність – 99 Безпартійні – 1	ПОРП – 37, 6 % Солідарність – 35 %	Авторитарно-ліберальний
1991	Демократична Унія – 21 Солідарність – 11	Демократична Унія – 12, 32 % Лівий Демократичний Альянс – 11, 99 %	Авторитарно-ліберальний, проте поведінка виборців стає хаотичною
1993	Лівий Демократичний Альянс – 37 Польська народна партія – 36	Лівий Демократичний Альянс – 20, 4 % Польська народна партія – 15, 4%	Авторитарно-ліберальний
1997	Солідарність – 51 Лівий Демократичний Альянс – 28	Солідарність – 33, 8 % Лівий Демократичний Альянс – 27, 1%	Авторитарно-ліберальний
2001	Лівий Демократичний Альянс – Унія Праці – 75 Коаліція «Сенат 2001» - 15	Лівий Демократичний Альянс – Унія Праці – 41 % Громадянська Платформа – 12, 7 %	Авторитарно-ліберальний, починається формування ліво-правого поділу
2005	Право і Справедливість – 49 Громадянська Платформа – 34	Право і Справедливість – 27 % Громадянська Платформа – 24, 1%	Ліво-правий
2007	Громадянська Платформа – 60 Право і Справедливість – 39	Громадянська Платформа – 41, 51 % Право і Справедливість – 32, 11 %	Ліво-правий
2011	Громадянська Платформа – 63 Право і Справедливість – 31	Громадянська Платформа – 39, 18 % Право і Справедливість – 29, 89 %	Ліво-правий
2015	Право і Справедливість – 61 Громадянська Платформа – 34	Право і Справедливість – 37,58 % Громадянська Платформа – 24,09 %	Ліво-правий

Отже, формування соціополітичних поділів в країнах Центрально-Східної Європи можна розглядати як складний процес виявлення та інституціоналізації в суспільстві латентних протиріч, які протягом тривалого періоду часу не мали впливу на політичне життя цих суспільств. Хоча багато дослідників стверджують, що на політичні системи не мають більше впливу поділи, виокремлені Ліпсетом та Рокканом, їх можна помітити в реальному розмежуванні в суспільстві, як-от в Польщі актуальним

залишається, хоч і модернізований поділ «держава-церква». Таким чином соціополітичні поділи, як нові, сформовані після транзиту, так і модернізовані класичні досі мають значний вплив на визначення конфігурації політичних систем держав Центрально-Східної Європи.

Список використаних джерел

1. Kitschelt H. Party systems in East Central Europe : Consolidation or fluidity? / Univ. of Strathclyde. – Glasgow, 1995. – 104 p.
2. Lipset S.Cleavage Struktures. Party Systems and Voter Alignments : an introduction / S. M. Lipset // Lipset S. Party Systems and Voter Alignments : Cross-National Perspectives / S. M. Lipset, S. Rokkan. – New York : Free Press, 1967. – P. 1–67.
3. Moreno A. Political Cleavages. Issues, Parties, and the Consolidation of Democracy / A. Moreno. – Westview Press. – 1999. – 205 p.
4. PaństwowaKomisjaWyborcza [Electronic resource]. – Mode of access :http://pkw.gov.pl/.
5. Елисеев С. Социальные и политические размеживания, институциональные предпосылки и условия консолидации партийных систем в демократическом транзите / С. Елисеев // Политическая наука : Социально-политические размеживания и консолидация партийных систем. – 2004. – № 4. – С. 64–89.
6. Кулик А. Теория размежеваний в российском контексте : Испитание политическими реалиями / А. Кулик // Политическая наука. – 2004. – № 4. – С. 173–191.
7. Мелешкина Е. Концепция социально-политических размежеваний : проблема универсальности / Е. Мелешкина // Политическая наука. – 2004. – № 4. – С. 11–29.
8. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи : монографія. – Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 391 с.

IRINA DUDINSKÁ, PhD.
MICHAL CIRNER, PhD.
PrešovskejuniverzitvPrešove (Словаччина)

VÝVOJ STRANÍCKEJ POLITICKEJ SCÉNY NA SLOVENSKU V ROKOCH 1989 AŽ 2016

Symbióza politických systémov vyspelých demokratických spoločností a v nich pôsobiacich politických zoskupení pripadá väčšinovej societe ako parazitizmus politických strán na štáte a tým pádom i na občanoch samotných. Nie vláda ľudu, ale vláda strán – partokracia sa stáva fenoménom minimálne posledného storočia a pokračuje. Zastupiteľská

forma demokracie, ktorá sa v zložitom kontexte spoločensko-politického bytia presadzuje ako najefektívnejší model, ktorej leitmotívom je vykonávanie štátnej moci prostredníctvom svojich volených zástupcov, pričom štátna moc pochádza od občanov ako je to garantované i v Ústave Slovenskej republiky v článku dva, otvára epochálnu dráhu pre rozvoj a koncentráciu moci politických strán. Politické strany sú tak znakom vyspelosti našej civilizácie, ale aj nášho morálneho úpadku zároveň. Spoločnosť a politika sú dve spojené nádoby. Slovenská politická scéna sa dnes nijako nevymyká z rámca obdobných systémov parlamentnej demokracie fungujúcich v našom civilizačnom okruhu. Prežívali sme „detské choroby" demokracie a vyrovnali sme sa spoločensko-politickým trendom súčasnosti, a to v pozitívnom, ale i negatívnom zmysle. Každá politická scéna má svoje špecifiká, ktoré vyplývajú z historického vývoja, tradícií, politickej kultúry danej krajiny a národnostného zloženia obyvateľstva etc. Slovenské politické zoskupenia majú stále medzery nielen vo vyspelosti politickej kultúry, ale aj v štandardnom programovom, hodnotovom a ideovom ukotvení či ich vnútornej demokratickosti etc.

TEORETICKÉ VYMEDZENIE POLITICKEJ STRANY A STRANÍCKE RODINY. Pojem politická strana má v duchu Osykovej (2012) zdroj v latinskom slove pars, ktorý označuje stranu, ale aj časť. Ide o diel celku, ktorý sa vymedzuje od inej časti takého celku. I anglické pomenovanie strany – party, nemecké označenie strany – partei, francúzsky termín – parti, ruský výraz – partija majú svoj substrát v latinčine. Komparácia stanovísk jednotlivých autorov o definovaní politických strán je komplikovaná okrem toho z dôvodu, že termín politická strana sa pochopiteľne taktiež vyvíja, preto je potrebné ponímať ho adekvátne k obdobiu, v ktorom je zadefinovaný. Okrem toho sa vyskytujú i etymologické problémy a súvislosti. Tie sa prejavujú u niektorých autorov, keď vyjadrujú nesúhlas napríklad so známym politológom Giovannim Sartorim. Ten tvrdí, že „koreň „part" vystupuje vo francúzskom partager, čo značí zdieľanie, i v anglickom partaking – „podieľanie sa na niečom" (a to nehovorím napríklad o partnerstve alebo participácii)" (Sartori, G., 2005, s. 18). Fiala a Strmiska (1998) etymológiu tohto pojmu z hľadiska českého, ale aj slovenského jazyka, považujú z latinského základu taktiež za problematickú .

Napriek tomu, že i laici si myslia, že vedia terminologicky vymedziť pojem politickej strany a rozumejú tomu, čo to je politická strana, teória nepozná univerzálnu definíciu, ale naopak desiatky definícií, od snahy o minimalistickú až po štruktúrovanejšie. Z definícií politických strán uvádzame tie, s ktorými sa najviac stotožňujeme. Jednu z najviac citovaných sformuloval E. Burke v roku 1770, kedy vo svojom diele politickú stranu deklaruje ako organizáciu ľudí, ktorí sa zjednotili na konkrétnom princípe a všetci akceptujú a chcú uskutočniť národný záujem svojim špecifickým spôsobom. Uznávaný sociológ Z. Bauman v roku 1993 píše, že strany sú mechanizmy, ktoré dodávajú štátu vládnucu elitu, tvoria politickú doktrínu a programy, reprezentujú ústrojenstvo vytvárajúce verejnú mienku, alebo spoločensky frekventované predstavy, sú mechanizmami spoločenskej integrácie v oblasti spoločenského bytia . O minimalistickú definíciu sa pokúša Sartori: „Strana je akákoľvek

politická skupina, ktorá sa predstavuje vo voľbách a je schopná prostredníctvom volieb umiestniť kandidátov do verejných úradov“ (Sartori, G., 2005, s. 74).

Aj ďalšie explikácie sú inšpirované Sartorim. Americkí politológovia v publikácii Výzva demokracie hovoria o politickej strane ako organizácii, ktorá svojim menom zaisťuje ašpirantov na politické funkcie. Faktické politické strany nominujú kandidátov do volieb do verejných postov tak, že signujú singulárne persóny za svojich oficiálnych kandidátov. Prepožičiavanie politického označenia, nálepky, stranou a jeho prijatie uchádzačom je atribútom, ktorý z organizácie tvorí politickú stranu (Janda, K. - Berry, J. M. - Goldman, J. - Huff, E., 1998). Okrem toho „politické strany predstavujú v istom slova zmysle privilegovaných aktérov súčasnej demokratickej politiky. Agregujú a artikulujú záujmy, súperia o hlasy voličov vo voľbách, snažia sa obsadzovať politické úrady a presadzovať konkrétnu politiku“ (Hloušek, V. - Kopeček, L. - Šedo, J., 2011, s. 194). Iná interpretácia vníma politickú stranu ako organizovanú skupinu ľudí s cieľom nadobudnúť vládnu moc a to voľbami alebo inak. Strany sú preto organizované formácie s konvencionálnym členstvom, demonštrované „straníckou legitimáciou“. Sú interne celostné, i keď v rozdielnej miere a to spoločenskými politickými preferenciami a sumárnou ideologickou identitou (Heywood, A., 2008b).

Od iných občianskych spolkov sa politická strana diferencuje v tom, že jej prioritnou tendenciou je vyhrať vo voľbách, substituovať obsadenie vlády a formovať jej politické dekréty na podklade názorov a záujmov svojich členov a sympatizantov (Porubčan, P. - Barát, P. - Kučírková, D., 2003). Na základe toho je možné vyjadriť „politickú stranu ako trvalú organizáciu, usporiadanú od celoštátnej (alebo prinajmenej od regionálnej) až k miestnej úrovni, ktorá sa v mene určitého ideologického projektu snaží sama alebo v rámci koalície dobyť a vykonávať moc, a za tým účelom vyhľadáva ľudovú podporu“ (Novák, M., 2011, s. 550-551). Medzi stranami je spontánna rivalita a vzájomná konkurencia o politickú moc, ktorá vyúsťuje prevzatím politickej zodpovednosti a presadzovaním vlastnej politickej vôle. „Demokratická politická strana však pri snahách o dosiahnutie týchto cieľov rešpektuje určité pravidlá, ústavné vymedzenia, práva ostatných strán a neuplatňuje násilné, ale presvedčovacie postupy“ (Čermák, V. - Fiala, P. - Houbal, D., 1995, s. 52). Definícia politickej strany podľa Harmona Zeiglera znie: „Politické strany v demokratických systémoch sú organizácie, ktorých hlavným cieľom je nominovať kandidátov za účelom kontroly personálu a politiky vlády“ (Zeigler, H., 1993, s. 1). Nájsť v súčasnosti unikátnu definíciu politickej strany je takmer nemožné. Preto podávame popis politickej strany podľa Guidelines on Political Party Regulation. Táto príručka vzniká v roku 2011 a okrem iného sa v nej píše:

Politické strany sú najdôležitejšie prostriedky, prostredníctvom ktorých sa občania podieľajú na vláde a je cez ne realizovaná zastupiteľská demokracia. Sú to privátne združenia, ktoré hrajú rozhodujúcu úlohu politických aktérov vo verejnej sfére. Ide o voľné združenie osôb, jedným z cieľov je podieľať sa na správe vecí verejných. V súlade s touto príručkou sú politické formácie najviac využívané prostriedky na účasť v politickom živote a výkonu práv s

ním súvisiacich. Sú základom pluralitnej politickej spoločnosti a hrajú aktívnu úlohu pri zabezpečovaní informovania a participácie voličov na voľbách (OSCE, 2011). Ak to zhrnieme, hlavne sa stretávame s gnómou, že strany sa v duchu Fialu a Strmisku (1998) usilujú o získanie politickej moci, chcú to docieliť vo voľbách a jedná sa o dobrovoľné, otvorené a trvalé organizácie, a že ich príslušníci majú isté kolektívne náhľady a záujmy.

Súčasná moderná politológia sa s problematikou typológie politických strán zaoberá dlhodobo. „Prakticky od samotného počiatku politického straníctva sa stretávame s tzv. nálepkovaním politických strán" (Fiala, V., 2012, s. 126). Pre niektoré politické subjekty nemusí byť napríklad ideovo-programové hľadisko podstatné (pragmatizmus). Pre úspech strany môže byť dôležitejšia charizma lídrov alebo väzby na podnikateľskú elitu (tzv. oligarchov). Okrem toho programová a ideová „výbava" politických strán postsocialistického stredoeurópskeho priestoru sa líši od tradične identifikovaných strán a vedeckých výstupov v euroatlantickom priestore. Pre rôzne nové problematiky a výzvy – imigrácia, hospodárska a finančná kríza, euroskepticizmus, antipolitika, antistraníckosť a nové metódy politického marketingu, cez využívanie internetu a sociálnych sietí, až po populistické a extrémistické hnutia, sa situácia v postmodernej dobe ohľadom straníckej typológie komplikuje aj v ostatných krajinách tzv. západného civilizačného okruhu. Kategorizácia a odlíšenie jednotlivých typov politických strá je záležitosťou posledných asi 40 rokov. Systematizujúci pohľad dodáva Klaus von Beyme v roku 1982, keď vymedzuje desať straníckych rodín (označuje ich ako duchovné rodiny). Pri kategorizácii postupuje vývojovo a skúma genézu strany, tiež zdôrazňuje iniciačný impulz, prečo strany vznikajú. Dôraz kladie aj na ideologické vymedzenie, teda na spoločné hodnoty a základné programové princípy.

Beyme (1985) vidí asociácie so spoločnými hodnotami a normami v politických stranách, ktoré sú schopné byť nezávislé na osobnosti konkrétneho vodcu politickej strany a stať sa teda nadčasovo stabilné pre hodnotenie politických zoskupení. „Teórie založené na kritickom racionalizme tiež pripúšťajú, že strany potrebujú koncepty pre ich orientáciu. Tie by nemali byť protichodné, ale mali by to byť koordinované zásady opatrení na základe čiastkových nápadov, a nie holistické utópie založené na historických proroctvách...Mnohí považujú programové zásady činnosti strany za pozitívum a inštrumentalizovanú ideológiu bez významu pre činnosť strany ako negatívum" (Beyme, K., 1985, s. 30).

Na Beymeho nadväzuje Paul Lewis, ktorý pre strednú a východnú Európu vytvára sedem skupín politických strán – postkomunistov, sociálnych demokratov, liberálov a protrhovo orientovaných konzervatívcov, tradicionalistických konzervatívcov, etnické formácie, agrárnikov, kresťanských demokratov a nacionalistov (Hloušek, V. – Kopeček, L., 2010). „Politická prax ukazuje, že popri týchto základných straníckych rodinách sa v politickej praxi stretávame ešte s veľkým množstvom ďalších politických strán, napr. protestných strán , business parties, ktoré sa obťažne zaraďujú do...straníckych rodín" (Fiala, V., 2012, s. 125). Pre konštrukciu straníckych rodín je vytvorený prístup Gallaghera, Maira a Lavera (2005), ktorý preferuje tri kritériá: genetický pôvod, transnacionálne väzby (nadnárodné stranícke

zoskupenia) a programové politiky (socioekonomické programy). Beymeho ideologický prístup považujú Hloušek a Kopeček (2010), tiež Mair a Mudde (1998) za flexibilnejší, než je prístup reflektujúci politiku strán. Dôvodom je kontrast medzi predvolebným programom a skutočne realizovanou politikou, pri komparácii taktiež rozsah a prepracovanosť programov jednotlivých politických zoskupení, rovnako prispôsobovanie programov potrebám volebných kampaní. No pre zdroje určenia ideologického základu je u Beymeho ako aj u Maira a Mudda, dôležitá nielen existujúca literatúra k jednotlivým stranám, ale aj selektívna analýza straníckych materiálov, vrátane programov a vyhlásení (ideologicko-programové kritérium).

Mair a Mudde (1998) zdôrazňujú aj spoločný pôvod strán, historické okolnosti ich vzniku, dlhodobý vývoj, volebné účinkovanie a prístup k vládnej moci. Čo sa týka transnacionálneho prístupu, strany sa často uchádzajú o členstvo v takejto štruktúre skôr z takticko-pragmatických dôvodov, než kvôli politickej spolupatričnosti. „Na rozdiel od klasifikácie strán na základe ich spoločného pôvodu, klasifikácia založená na ideológii nutne umožňuje stranám, prechod z jednej kategórie do druhej v priebehu času a tiež umožňuje výskumníkovi zoskupiť strany, ktoré mohli vzniknúť za veľmi rôznych okolností (napríklad kresťansko-demokratické a konzervatívne strany). Identifikácia takéhoto pohybu z jednej kategórie do druhej v priebehu času je veľmi dôležitá“ (Mair, P. – Mudde, C., 1998, s. 225). Ďalej sa Mair a Mudde (1998) domnievajú, že väčšina relevantných zistení pochádza z kombinácie týchto prístupov alebo „kríženia“ prístupov pomocou tabuľkových výstupov. Ani tento prístup sa úplne nevymyká ťažkostiam spojeným s takouto klasifikáciou, vrátane problematiky stanovenia, koľko straníckych rodín treba rozlišovať, a kde je umiestnená hranica medzi jednotlivými rodinami. Rovnako je u tejto klasifikácie jediným účinným riešením, aj naďalej citlivý prístup k pôvodným koncepciám a prístupom spojeným s počiatočnou kategorizáciu. Táto problematika si vyžaduje neustále aktualizácie a metodologické korekcie. Problémom je nejednotné pojmoslovie, zapríčinené niekedy aj ideovo-teoretickým prístupom jednotlivých autorov. „Politológovia musia obozretne sledovať nielen to, čo o sebe politické strany a ich predstavitelia hovoria, ale predovšetkým to, ako sa chovajú v politickej praxi. Rozpor teórie a praxe je dnes hlavným problémom výskumu politického straníctva, preto sa súčasní politológovia nemôžu vyhnúť podrobnej analýze každodenného správania a predovšetkým rozhodovania politických strán v reálnej politike“ (Fiala, V., 2012, s. 127).

STRANÍCKO-POLITICKÝ SYSTÉM SLOVENSKA PO ROKU 1989 DO SÚČASNOSTI. Volebný systém v SR nadväzuje po roku 1989 na československé politické tradície z medzivojnového obdobia prijatím systému pomerného zastúpenia (máme na mysli volebný systém do zákonodarného zboru). Odvtedy sa realizuje niekoľko novelizácií volebných zákonov. Ministerstvo vnútra za vlády Ivety Radičovej začalo pripravovať harmonizáciu volebných zákonov, v prípravách ktorých pokračovala aj druhá vláda R. Fica od roku 2012,

V roku 2014 bola legislatíva pre voľby revidovaná, ale nepriniesla zmenu pomerného volebného systému pri voľbách do NR SR.

Ostatné novelizácie zvyšujú volebnú klauzulu (volebné kvórum) na 5% pre samostatne kandidujúcu politickú stranu (dovtedy 3%), 7% pre koalície zložené z dvoch alebo troch politických subjektov a 10% pre koalície zložené najmenej zo štyroch subjektov. Zásadnou zmenou volebných predpisov je novelizácia prijatá 20. mája 1998 (štyri mesiace pred parlamentnými voľbami). Slovensko podľa nej tvorí len jeden volebný obvod. Novelizácia volebného zákona z roku 1999[1] diskriminačné klauzuly voči volebným koalíciám ruší (návrat k stavu pred rokom 1998, platný dodnes) avšak jeden volebný obvod je ponechaný. Do roku 1998 existujú štyri volebné obvody (východoslovenský, stredoslovenský, západoslovenský kraj a Bratislava). V roku 2003 je pripravený vládny návrh, ktorý chce opätovne zaviesť štyri volebné kraje, politicky však nie je priechodný. Jeden volebný obvod s jednotnou kandidátkou a s možnosťou iba štyroch preferenčných hlasov politickým stranám vyhovuje.

V roku 1989 dochádza v stredoeurópskom priestore k pádu socialistických režimov, nevynímajúc vtedajšie Československo. Od tohto obdobia prebieha tzv. tranzícia[2], alebo transformácia štátu a práva na demokratické pomery, inštalované v západnom euroatlantickom priestore. Novembrová revolúcia v roku 1989 prináša obnovenie tradičného rozdelenia moci v súkromno-trhovej, politicky aj záujmovo pluralitnej spoločnosti. Z hľadiska obnovenia suverenity ČSFR odstránenie politického vplyvu ZSSR vyhlásením súhlasu s dočasným pobytom sovietskych vojsk ako nulitného. Ďalej ústavný zákon č. 135/1989 prináša derogáciu ústavných článkov typických pre totalitný štát (čl. 4 Ústavy o vedúcej úlohe KSČ bol zrušený). Ústavným zákonom č. 183/1989 dochádza k rekonštrukcii parlamentu úpravou kooptácie a odvolania poslancov zastupiteľských orgánov. Zákonom č. 46/1990 je odstránený imperatívny mandát, zákonom č. 47/1990 Zb. sa zavádza namiesto väčšinového opäť pomerný volebný systém s volebným kvórom 5 percent do FZ (Gábriš, T. – Švecová, A., 2009).

[1] Novela totiž stanovila, že člen jednej politickej strany nemôže byť na kandidátke inej strany a ďalej, že pre politické strany ktoré sú súčasťou akejkoľvek koalície, platia podmienky ako pre strany, ktoré podali kandidátsku listinu samostatne. Čiže každá strana kandidujúca vo voľbách samostatne, alebo ako súčasť koalície, musela ako predpoklad vstupu do parlamentu získať 5% platných hlasov, čím sa v konečnom dôsledku stratil zmysel vytvárania koalícií.

[2] „Z politickovednej perspektívy je postkomunizmus chápaný v prvom rade ako prechodná fáza, respektíve ako transformačný proces, počas ktorého sa z reálnej socialistickej spoločnosti stáva demokratická kapitalistická spoločnosť...Preto politická veda pojem postkomunizmus vôbec nepotrebuje. Namiesto toho dáva prednosť...konceptu *transition to democracy* a v jeho rámci dokonca rozvíja...disciplínu, ktorá tento proces skúma...takzvanú tranzitológiu (transitology)“ (Buden, B., 2013, s. 37).

Všeobecne po roku 1990 je prijatých niekoľko ústavných zákonov obnovujúcich politickú demokraciu a občianske slobody. Zákony o politických stranách, voľbách do FZ, o združovaní občanov, o práve zhromaždovacom, petičnom a o periodickej tlači. Na Slovensku tak je zavedený model parlamentnej demokracie. Podľa zákona SNR o voľbách do SNR č. 80/1990 Zb. sa v roku 1990 uskutočňujú na Slovensku prvé slobodné voľby od roku 1946. Ich demokratickosť sa vyjadruje formuláciami o všeobecných, rovných, tajných a priamych voľbách.

Hranica pre vstup strany do SNR je vo výške 3 percent hlasov zúčastnených voličov a pre volebné koalície nebola táto úroveň navršovaná. Vo voľbách do FZ sa volí podľa odlišného volebného inštitútu – je to 5 percentná uzatváracia klauzula, ale rovnako pomerným volebným systémom. Územie Slovenska pre voľby do SNR je rozdelené do 4 volebných obvodov, kopíruje to územnosprávne krajské členenie (Bratislava, Západoslovenský, Stredoslovenský, Východoslovenský kraj). Počet mandátov pre jednotlivé obvody nie je pevne stanovený, ale závisí od počtu odovzdaných hlasov vo voľbách (Spáč, P., 2010).

Tieto voľby „neboli „iba" (ako v ČR) plebiscitom o vzťahu k predchádzajúcemu režimu a komunistickej strane, ale aj stretom medzi dvoma silnými (nekomunistickými) konkurentmi – širokým hnutím VPN a KDH, ktoré sa začínalo profilovať ako kresťansko-konzervatívny subjekt" (Kopeček, L., 2003, s. 17). V procese transformácie je VPN hlavným koordinátorom zmien s cieľom vybudovať demokratické pomery na Slovensku. VPN sa od začiatku stáva zoskupením, v rámci ktorého pôsobí veľké množstvo rôznych politických síl, čo sa odráža na jeho ideovej heterogenite (Belko, M., 2003).

VPN v koalícii s MNI získava takmer tretinu hlasov a KDH takmer pätinu. Vládu vytvárajú práve dvaja najväčší konkurenti a dva menšie subjekty. Dôvodom je fakt, že SNS sa profiluje ako radikálne národne orientovaná na nacionalistického voliča a (post)komunistická KSS je tiež ako koaličný partner neprijateľná. KSS sa po roku 1989 musela vysporiadať s vlastnou minulosťou, pretože veľká časť občanov ju vinila z devastácie krajiny a spoločnosti. Po svojej transformácii sa označuje za ľavicovú stranu sociálnodemokratického typu a mení svoj názov na SDĽ. Marginálnou politickou stranou je DS, ktorá sa snaží nadviazať na povojnové obdobie, kedy DS patrila do roku 1948 medzi silné politické strany. Druhou malou politickou stranou je Strana zelených. Vzniká aj viacero maďarských politických strán – Spolužitie, kresťansko-demokratické MKDH a liberálna MNI.

Na začiatku volebného obdobia pôsobí v SNR 9 politických subjektov, na jeho konci to už bolo 11 subjektov. Vznikajú kluby poslancov HZDS, SKDH, premenúva sa klub poslancov KSS na klub SDĽ, VPN sa premenúva na klub ODÚ a časť poslancov VPN vytvára klub MNI. Politická scéna sa začína fragmentizovať a kryštalizovať (Surmánek, Š. - Gbúrová, M. – Dudinská, I., 2006). Predsedom vlády sa stáva Vladimír Mečiar z VPN. Po rozporoch pre autoritatívny štýl riadenia je v roku 1991 z postu odvolaný a zakladá HZDS. HZDS sa snaží profilovať ako stredová strana, často dochádza ku kolísaniu medzi pravicou a ľavicou. Nejde

o jednotný a konzistentný subjekt. Obsahuje nacionalistické, konzervatívne aj ľavicové prúdy. Po rozpade VPN sa MNI premenúva na MOS a viac spolupracuje s ostatnými maďarskými stranami. Predsedom vlády do volieb v roku 1992 je Ján Čarnogurský, predseda KDH. Aj KDH postihol vnútrostranícky rozkol. Radikálne nacionálne krídlo na čele s Jánom Klepáčom zakladá SKDH.

V procese transformácie je prijatý ústavný zákon č. 23/1991 Zb., ktorý inkorporuje Listinu základných práv a slobôd. Kompetencie federácie a republík nanovo vymedzujú ústavné zákony, napokon vo výlučnej kompetencii republík ostáva zdravotníctvo, školstvo a kultúra. Rozšírenie pôsobnosti republík sa najvýraznejšie prejavuje v zahraničných veciach, na základe istých podmienok SR môže uzatvárať v svojom mene dvojstranné medzinárodné dohody. Po zrútení politickej vlády jednej centralistickej strany však dvojčlenná federácia, v ktorej sú všetky riziká tlmené centrálnym rozhodovaním totalitnej politickej strany, prestáva fungovať a riešenie sa odkladá do obdobia po voľbách v roku 1992.

Novelizácia zákona o voľbách do SNR v roku 1992 zvyšuje kvórum pre vstup politických strán a volebných koalícií do parlamentu. Zdvíha sa hranica pre vstup jednotlivých politických strán z 3 percent na 5 percent a zaviedlo sa 7 percentné kvórum pre vstup do parlamentu pre dvoj- a trojčlenné koalície a 10 percent pre štvor- a viacčlenné koalície. Viacero politických zoskupení (ODÚ, SDSS[1], DS, SKDH) sa nestíha adaptovať na túto zmenu a výsledkom je takmer štvrtina prepadnutých platných hlasov, ktoré sa prerozdeľujú parlamentným stranám. Najviac získava HZDS ako najsilnejší politický subjekt, ktorému pripadá v SNR 74 zo 150 mandátov. HZDS Vladimíra Mečiara sa od volieb v roku 1992 až do volieb 2002 stáva trvale najväčším politickým subjektom v slovenskej politike. Druhá vo voľbách skončila SDĽ, ďalej KDH, SNS a maďarská koalícia strán Spolužitie/MKDH. Neúspešná ODÚ sa najprv premenovala na KDS a v máji 1994 sa spája s DS. DS si zachováva pravicový a občiansky rozmer. Menšinovú vládu (s podporou SNS) na čele s Vladimírom Mečiarom zostavuje HZDS

Víťazi rozhodujúcich volieb v júli 1992 – ODS v Česku a HZDS na Slovensku nedochádzajú ku konsenzu v otázke usporiadania vzťahu Čechov a Slovákov. 17. júla 1992 SNR schválila Deklaráciu o zvrchovanosti Slovenskej republiky. Vyhlasuje prirodzené právo slovenského národa na sebaurčenie. Prezident Havel oznamuje svoju rezignáciu. 23. Júla 1992 je uzavretá politická dohoda o spôsobe zániku ČSFR, ktorá vedie k prijatiu ústavného zákona č. 542/1992 Zb. o zániku ČSFR. Uplynutím 31. decembra 1992 zaniká ČSFR, nástupníckymi štátmi sú ČR a SR. Z hľadiska práva sa realizuje rozdelenie republiky. Ešte

[1] Ľavicová ministrana, ktorá sa pokúsila nadviazať na historickú (tradičnú) sociálnu demokraciu z predkomunistického obdobia. Parlamentné zastúpenia mala iba vďaka volebnej spolupráci s väčšími politickými subjektmi. Medzi jej najvýraznejších predstaviteľov patril Alexander Dubček, Boris Zala, Jaroslav Volf alebo Marcela Gbúrová. V roku 2004 sa strana zlúčila so stranou SMER.

predtým 1. septembra 1992 schválila SNR slovenskú ústavu, niektoré ustanovenia vstupujú do účinnosti ešte počas existencie federácie. Ostatné vstupujú do účinnosti dňom vzniku SR 1.1.1993 (Švecová, A. – Gábriš, T., 2009).

Po vzniku samostatnej SR sa vláda V. Mečiara postupne stáva predmetom kritiky zo strany opozície a rady nestraníckych aktérov za uplatňovanie značne „neštandardných" metód. Neochota HZDS deliť sa o moc prinášala problémy. Dôvodom je neochota uzavrieť koaličnú dohodu s SNS a podobná situácia je aj s SDĽ, ktorá dokázala HZDS podporiť pri dôležitých hlasovaniach pri rozdeľovaní ČSFR, sa v roku 1993 posúva do pozície ostrého kritika vládnej politiky. Na mimoparlamentnej pôde sa formujú nové zoskupenia ako RSS, HP SR. Na parlamentnej pôde sa začínajú profilovať strany začleniteľné na pravo-ľavom kontinuu (KDH, SDĽ). Od širokospektrálneho HZDS sa oddeľuje skupina liberálne orientovaných poslancov a zakladá ADS (Milan Kňažko). Neskôr sa odčlení frakcia APR (Jozef Moravčík). Z SNS sa odštepuje NDS (Ľudovíta Černáka). Spoločne neskôr zakladajú DÚ. Mečiarova vláda stráca parlamentnú väčšinu a aj prezident Michal Kováč sa stále viac dostáva do sporov s premiérom. V marci 1994 v parlamente vystupuje prezident so správou o stave republiky, kde ostro kritizuje vládnu politiku a predsedu vlády. Opozícia sa zjednocuje a vyslovuje predsedovi vlády nedôveru.

Vzniká nová heterogénna vláda na čele s Jozefom Moravčíkom, pozostávajúca z SDĽ, KDH a „odpadlíkov" z HZDS či SNS. V parlamente sa opiera o tichú podporu maďarských politických strán. Predčasné voľby v roku 1994, ktoré požadovala SDĽ prinášajú výrazné víťazstvo HZDS. Ešte pred voľbami dochádza k pokusu o integráciu ľavicovo orientovaných subjektov, keď SDĽ a tri menšie strany (SDSS, SZS, HP SR) vytvárajú predvolebnú koalíciu s názvom Spoločná voľba. Nie je to úplné pokrytie ľavej časti spektra. Do volieb s priaznivými vyhliadkami ide aj ZRS Jána Ľuptáka, bývalého poslanca SDĽ, ktoré vzniká tesne pred voľbami, odchodom časti členov z SDĽ. ZRS sa vyznačuje populistickou rétorikou zameranou na robotnícky elektorát. Pred voľbami sa integrujú aj maďarské strany (Spolužitie, MKDH, MOS) a do volieb idú pod názvom MK. DÚ sa prihlasuje k liberálnym hodnotám.

Ani tieto voľby neprinášajú stabilizáciu politického systému a nedochádza k úplnej ideologickej profilácii všetkých subjektov. Niektoré strany sú jasnejšie začleniteľné na pravo-ľavej osi. HZDS po vyhratých voľbách sformuje koalíciu s SNS Jána Slotu a ZRS. Počas tohto volebného obdobia dochádza k odklonu od liberálnej demokracie k tzv. neliberálnej demokracii. Politické a občianske práva a slobody v nej nie sú rešpektované a vláda zákona je chimérou. Neliberálna demokracia smeruje ku koncentrácii a centralizácii moci. Významnú úlohu v takejto forme demokracie často hrá osoba charizmatického vodcu, ktorá predstavuje integrujúce a mobilizujúce spojivo takéhoto režimu (Kopeček, L., 2003). Pre obdobie vlády HZDS-SNS-ZRS je príznačná nebývalá polarizácia slovenskej politiky. Zo strany vládnej koalície

dochádza v rokoch 1994 až 1998[1] k rade excesov porušujúcich platný legislatívny poriadok vrátane ústavy. Súbežne sa odohráva konflikt parlamentnej väčšiny s opozíciou, ktorý vybočuje z mantinelov demokratického režimu. Slovensko sa kvôli tomu dá charakterizovať ako hybridný režim bez rešpektu k liberálnym právam a slobodám, pohybujúci sa na pomedzí demokracie a diktatúry (Strmiska, M. – Hloušek, V. – Kopeček, L. – Chytilek, R., 2005).

HZDS sa snaží k sebe včleniť menšie politické subjekty, čo sa aj podarí (RSS a HP SR, ktoré vystupuje zo SV). SNS sa pod vedením Jána Slotu radikalizuje a jej súčasťou sa stáva napríklad KSÚ. SDĽ si v roku po Petrovi Weissovi, ktorý ju vedie prakticky od novembra 1989, zvolí v roku 1996 nového predsedu – Jozefa Migaša. Spoločná voľba sa v roku 1997 po roztržke s SDSS (tá podporuje činnosť neľavicovej opozície a prebieha v nej aj frakčná činnosť) rozpadá a SDĽ si vytvára vlastný poslanecký klub, vyvíja samostatnú opozičnú politiku. Prirodzeným sa stáva zvyšovanie úrovne spolupráce stredopravých strán (KDH, DÚ, DS), ktoré vytvárajú tzv. Modrú koalíciu. V snahe zosilnieť obranu demokratických hodnôt dochádza k rozsiahlemu integračnému procesu opozície, ale výsledok nie je prirodzený z hľadiska pravo-ľavého základu. Základným cieľom je odstavenie vládnej koalície od moci. Spojením troch stredopravých strán a dvoch malých ľavicových strán (SDSS, SZ) vzniká v roku 1997 SDK.

K závažnej úprave volebného zákona dochádza až v predvolebnom období v roku 1998. Zmeny volebným pravidiel sa uskutočňujú tesne pred voľbami, časové hľadisko sa tak stáva dôležitým účelovým politickým nástrojom v strategických plánoch politických subjektov, ktoré návrh novely volebného zákona predkladajú (HZDS, SNS). Novela sa dotýka najmä percentuálnej hranice potrebnej na vstup do parlamentu pre volebné koalície, zrušenia štyroch volebných obvodov a vytvorenia jedného celoštátneho volebného obvodu v rámci Slovenska, a redukcia volebnej kampane len na verejnoprávne médiá. Kontroverzným bodom tohto návrhu je zavedenie separátneho vnútrokoaličného 5 percentného kvóra. Je účelovo namierená proti dvom volebným zoskupeniam – SDK a MK. Koalícia SDK sa transformuje vo volebnú stranu SDK. Materské strany, zastúpené v SDK cez platformy, sa rozhodnú vo voľbách nekandidovať a poskytnúť SDK plnú podporu. Takisto sa MK pretransformovala na politickú stranu SMK. Novela takisto umožňuje presadiť stranícku vôľu pri nastupovaní náhradníkov.

Na uprázdnený mandát podľa tejto novely nastupuje náhradník tej istej politickej strany, pričom náhradníka určí politická strana. Toto riešenie úplne vytesňuje princíp preferenčných hlasov. Novela preberá aj 10 percentnú hranicu na prednostné hlasy

[1] Ako píše Szomolányiová: „V dôsledku konfliktov na úrovni najvyšších ústavných činiteľov i autoritárskych tendencií počas vlády Vladimíra Mečiara (1994 – 1998) Slovensko neplnilo kodanské politické kritériá na vstup do EÚ, na rozdiel od ostatných troch krajín vyšehradskej skupiny nebolo pozvané do NATO a bolo všeobecne vnímané ako problémovejší prípad demokratizácie v rámci tohto zoskupenia“ (Szomolányiová, S., 2013, s. 90)

z celkového počtu hlasov odovzdaných pre politickú stranu. Problém spočíva v tom, že spomínaná hranica sa mechanicky prenáša do novely zákona bez toho, aby sa uvedená hodnota prerátala z dovtedajších 4 volebných obvodov na jeden volebný obvod (Spáč, P., 2010).

Voľby v roku 1998 prakticky vyhráva opozícia, HZDS okrem SNS nemá v parlamente žiadneho spojenca a ocitá sa v politickej izolácii. Novú heterogénnu vládu vytvára šéf SDK Mikuláš Dzurinda. Okrem SDK v nej zasadá SDĽ, SOP Rudolfa Schustera a SMK. Vláda disponuje ústavnou väčšinou v parlamente a odštartuje zmenu stavu nekonsolidovanej demokracie. Prelomí sa aj zahraničnopolitická izolácia zo strany euroatlantického spoločenstva. Napriek polovičatosti mnohých reforiem dochádza k pozitívnemu konsolidačnému posunu v hospodárskej a právnej oblasti. Po voľbách v roku 1998 je hlavným cieľom vyviesť Slovensko z izolácie, čo sa definitívne darí vstupom SR do EÚ (2004), NATO (2004) a OECD (2000). Dochádza k postupnej konsolidácii verejných financií tzv. balíčkami úsporných opatrení, ktoré sú dodnes známe ako „uťahovanie opaskov."

Kritizovaná novela volebného zákona je po voľbách upravená už v roku 1999. Upravuje sa nastupovanie náhradníkov v prípade uprázdnenia mandátu poslanca. Ďalej sa vracia predmetná novela k tradičnej koncepcii utvárania volebných koalícií o podaní spoločnej kandidátnej listiny, vytvárajú sa podmienky pre prístup k hromadným informačným prostriedkom a iným službám samosprávy. Nehomogenita a odlišnosť politického profilu vládnych aktérov obmedzujú akcieschopnosť vládneho rozhodovania. Dochádza k štrukturálnemu rozkladu a vnútorným sporom. Výsledkom je rozsiahla fragmentácia straníckeho spektra aj v radoch opozície. Od HZDS sa odštepuje HZD (Ivan Gašparovič) a SNS sa rozdeľuje na dve formácie SNS (Anna Belousovová) a PSNS (Ján Slota). V roku 2000 sa HZDS premenúva (v poslednej podobe ako ĽS-HZDS). Pridáva si k pôvodnému názvu príponu ĽS – ľudová strana, čím chce naznačiť zámer byť konzervatívnejšie, ale naďalej ostáva bez jasnejšieho ideového profilu.

Naopak v koaličných zoskupeniach sa niektorí členovia kresťanskodemokratickej a liberálnej platformy v SDK, snažia SDK premeniť na samostatnú politickú silu, ale predstavitelia materských strán (najmä KDH) trvajú na zachovaní svojej suverenity. Patovú situáciu vyrieši vznik SDKÚ na čele s Mikulášom Dzurindom. Deklaruje snahu o maximálnu integráciu stredopravicových síl, ale k projektu SDKÚ sa pripojí iba DÚ. Okrem KDH sa ďalším stranám ako SDSS, SZS, DS a LDÚ odštiepenej z DÚ, nepodarí zachovať politickú relevanciu. Významnou zmenou v straníckom systéme je odchod bývalého podpredsedu SDĽ z tejto strany a založenie politickej strany SMER v roku 1999. Snaží sa pôsobiť ako alternatíva k obom znepriateleným táborom (HZDS na jednej strane a koalícia strane druhej), ktoré silne kritizuje.

SDĽ sa novým subjektom cíti byť ohrozená a to prehlbuje vnútrostranícke nezhody medzi dvoma straníckymi krídlami – „modernistickým" a „ľavicovo-radikálnym." Dochádza k personálnym zmenám v strane aj vo vláde, modernistická skupina sa rozhodne opustiť SDĽ a založiť SDA (predseda Milan Ftáčnik) (Belko, M., 2003). SOP je strana bývalého vysokého

funkcionára KSS a populárneho primátora Košíc Rudolfa Schustera, ktorý má prezidentské ambície, a podpora súkromnej televízie Markíza jeho „prezidentskú" stranu alebo stranu „na jedno použitie" vyniesla do parlamentu. Rudolf Schuster je v prvých priamych prezidentských voľbách v roku 1999 zvolený za prezidenta a predsedom strany sa stáva Pavol Hamžík. Strana prechádza vnútornými otrasmi, nemá výraznejšiu ideovú profiláciu a heterogénny poslanecký klub, ktorý sa pozvoľna rozpadáva odchodom viacerých poslancov. V roku 2001 majiteľ súkromnej televízie Markíza Pavol Rusko zakladá ANO[1], zo značnej časti ju buduje aj na základni bývalých členov SOP, prihlasuje sa ako alternatíva k doterajším stranám, snaží sa profilovať ako liberálny politický subjekt, viac ale ide o marketingovú značku a mediálnu stranu alebo stranu podnikateľskú.

V parlamentných voľbách 2002 sa dostávajú do parlamentu prostredníctvom volieb prvýkrát 4 zo 7 úspešných politických strán. Obnovená antisystémová a ultraľavicová KSS, nová strana M. Dzurindu SDKÚ, ANO Pavla Ruska a SMER bývalého významného politika SDĽ Roberta Fica. Oslabuje sa postavenie HZDS, ktoré poslednýkrát vyhráva voľby. Mierny nárast zaznamená SMK a KDH sa samostatne vráti do parlamentu po rozpade projektu SDK. Do parlamentu sa nedostávajú ľavicové strany ako SDĽ, SOP, SDSS, SDA, SZS, ani národné strany SNS, PSNS či HZD a nový marginálny subjekt OKS. Výsledok volieb v roku 2002 vynáša k moci relatívne homogénnu vládu s príbuznou ideologickou orientáciou pravostredových a centristických strán – SDKÚ, SMK, KDH a ANO. Konzervatívno-liberálna koaličná vláda Mikuláša Dzurindu sa opiera o tesnú väčšinu 78 zo 150 mandátov v parlamente. Dopomáha k tomu vysoký prepad odovzdaných hlasov pre SNS, PSNS a pre niektoré ľavicové subjekty (SDĽ, SOP, SDA) a pokles volebnej účasti. Prvým krátkym obdobím konsenzu medzi rozhodujúcimi silami (vládny i mimovládny sektor), je obdobie rokov 2002 – 2004, keď sa realizujú politické a ekonomické reformy. Ekonomike sa začína dariť, rast HDP a ďalšie ekonomické ukazovatele nútia rôzne hodnotiace inštitúcie i médiá k prirovnávaniu Slovenska ako ekonomického „tigra" strednej Európy.

Podoba novej vlády predstavuje dôležitý signál posunu k súťaži založenej na socioekonomickej konfliktnej línii transformácie a klasickej pravoľavej osi. Toto smerovanie potvrdzuje povolebný vývoj, keď sa strana SMER zameriava na vyplnenie ľavostredového priestoru. Ako sociálnodemokratická alternatíva začína SMER tvrdo kritizovať neoliberálne ekonomické reformy druhej Dzurindovej vlády. Začína sa aj proces zjednocovania ľavicového politického spektra. Naopak HZDS v roku 2003 opúšťa skupina poslancov a zakladá politický subjekt ĽÚ. Po vnútorných sporoch sa subjekt zakrátko rozpadá. Vnútrostranícke konflikty

[1] Strana bola závislá finančne a mediálne od podpory Pavla Ruska, jej faktického majiteľa. Technokratické vládnutie a finančné škandály spôsobili dezintegráciu tejto strany. Svojou identitou predstavovala podľa Hloušeka a Kopečka (2010) liberálnu protrhovú pravicovú formáciu, ale zaujímavým bolo využívanie radikálnej antiklerikálnej rétoriky, čo bolo u liberálnych formácií v strednej Európe ojedinelé.

poznačia najmä strany vládnej koalície. Stranu ANO opúšťajú 3 poslanci už v roku 2003 a v tom istom roku odchádza z SDKÚ 7 poslancov, ktorí zakladajú politický subjekt SF. Nasledujú aj ďalšie odchody poslancov, no nielen z radov koalície, ale aj z radov opozície. Vláda sa stáva menšinovou, ale vďaka schopnosti nájsť v parlamente podporu pre presadenie svojich návrhov to jej existenciu neohrozuje. Okrem nezávislých poslancov za to môže aj ústretový postoj HZDS.

V tomto volebnom období je prijatý doposiaľ posledný zákon o voľbách do NR SR v roku 2004[1]. Výrazne nemení predchádzajúce podmienky, stále je súťaž o miesta v slovenskom parlamente prístupná len pre politické strany alebo koalície, ktoré predkladajú viazané kandidátne listiny, pričom voliči majú možnosť udeliť preferenčný hlas nanajvýš štyrom osobám. Posilnenie váhy preferenčných hlasov prináša novela zákona v roku 2006 znížením dovtedajšej hranice 10 percent preferenčných hlasov pre kandidáta na 3 percentá hlasov pre kandidáta zo všetkých hlasov odovzdaných pre danú politickú stranu vo voľbách (Spáč, P., 2010). Je treba dodať, že na národnej úrovni volíme politické strany od roku 2004 aj vo voľbách do europarlamentu, kde má SR 13 zástupcov. Systém je viac menej analogický so systémom volieb do NR SR, preferenčný hlas sa môže odovzdať maximálne jednému kandidátovi za politickú stranu, ktorú sa rozhodne občan voliť.

V ďalších parlamentných voľbách v roku 2006 úspech strán z volieb 2002 (SMER, ANO, KSS) potvrdzuje posilnenie socioekonomickej konfliktnej línie a postupné oslabovanie sporu o charakter štátu. Vyhráva ich strana SMER-SD, ktorá sa po integrácii (2004) menších ľavicových strán (SDĽ, SDSS, SOP, SDA) stáva dominantným ľavicovým subjektom, už s príponou SD-sociálna demokracia. Na druhom mieste je SDKÚ-DS (po začlenení DS do SDKÚ v roku 2005 s príponou DS v názve strany). Do parlamentu sa dostáva zjednotená SNS, ďalej SMK, výrazne oslabená ĽS-HZDS a KDH. Počas tohto volebného obdobia opúšťajú KDH viacerí známi poslanci a výrazní predstavitelia hnutia. Koaličná vláda premiéra Roberta Fica sa skladá z troch politických subjektov. Sociálnodemokraticky sa prezentujúcej strany SMER-SD, národne a nacionalisticky orientovanej SNS Jána Slotu a ĽS-HZDS Vladimíra Mečiara. Proces reforiem a pozitívnych zmien sa zastavuje. Výkonnosť ekonomiky a dovtedajšiu konjunktúru pribrzďuje svetová hospodárska a finančná kríza, ktorá od roku 2008 neustáva[2]. Krajina však

[1] Nové legislatívne úpravy by neznamenajú výrazné zmeny, pokiaľ sa jedná o volebný systém alebo volebné obvody. Ide iba o harmonizáciu termínov a pravidiel, nastavenie volebnej kampane a kontrolných mechanizmov, financovanie kampane, odbúranie či prípadné pozmenenie zastaraných mechanizmov (polemika o volebnom moratóriu, ktoré ostalo zachované) a doplnenie moderných inštitútov (transparentný účet), na ktoré staršie právne úpravy nemohli reflektovať.

[2] „Pod vplyvom globálnej finančnej krízy na slovenskú ekonomiku a trh práce, ale aj vďaka kritickému bilancovaniu vývoja spoločnosti pri príležitosti 20. výročia pádu komunizmu začalo vo verejnosti silnieť presvedčenie, že „to nikto neurobí za nás“, a preto by bolo kontraproduktívne prižmurovať oči nad problematickým stavom vecí verejných“ (Bútorová, Z. – Gyarfášová, O., 2010, s. 149).

úspešne završuje v minulom volebnom období naštartované procesy súvisiace s jej integráciou do EÚ – vstup do Schengenského priestoru (2007) a zavedenie spoločnej európskej meny euro (2009).

V roku 2010 vo volebnej súťaži plne dominuje sociálne-ekonomická konfliktná línia. Voľby s veľkým odstupom pred druhou SDKÚ-DS vyhráva opäť SMER-SD. Tretia v poradí je nová strana Richarda Sulíka SaS, ktorá sa prezentuje ako liberálny subjekt. Zastúpenie v NR SR získava aj ďalšia nová strana MOST-HÍD, založená dlhoročným predsedom SMK Bélom Bugárom po predošlých vnútorných sporoch v SMK. V parlamente má miesto ešte KDH aj SNS, ktoré však je len tesne nad hranicou zvoliteľnosti. Svoje zastúpenie v parlamente stráca HZDS a SMK, ostávajú bezprostredne pod zvoliteľnou hranicou. Stredopravá koalícia strán SDKÚ-DS a SaS, KDH, MOST-HÍD na čele s premiérkou Ivetou Radičovou vládne iba 21 mesiacov pre vnútornú nesúdržnosť a rozdrobenosť. Má krehkú väčšinovú podporu 79 zo 150 poslancov parlamentu. Typologicky nadväzuje na vládnu koalíciu z rokov 2002 až 2006. Vláda padá po nevyslovení dôvery vláde parlamentom v októbri 2011, čo znamená dohodu na vypísaní predčasných volieb. Počas tohto skráteného volebného obdobia prebieha vnútorná frakčná činnosť v SNS a vrcholí odchodom a založením novej politickej strany odštiepeneckou skupinou. Na kandidátke SaS sa poslancami parlamentu stávajú členovia občianskeho združenia OĽ, ktoré sa profiluje ako antistranícka a protestná politická strana OĽANO.

V predčasných parlamentných voľbách v marci 2012 víťazí strana SMER-SD, ktorá získava 83 zo 150 poslaneckých kresiel v NR SR a zostavuje tak jednofarebnú vládu na čele s Robertom Ficom. Zámer strany orientovať sa na silný a sociálny štát je zrejmý už z jej predchádzajúceho vládneho pôsobenia (2006-2010). Vláda je stabilná a zostala pri moci až do volieb v roku 2016. Musela sa boriť s problémami hospodárskej krízy a rastúcou nezamestnanosťou, ktorá sa bytostne dotýka aj EÚ a eurozóny, ktoré sa snaží riešiť vládnymi opatreniami v podobe zvyšovania daní a poplatkov, stimulmi pre podnikateľov, okresávaním verejných výdavkov a šetrením. Na tieto opatrenia sú rôzne politické i odborné názory. Do parlamentu sa už nedostáva SNS, pod hranicou zvoliteľnosti ostáva aj SMK. Relatívne stabilné volebné výsledky má od roku 2002 KDH, ktoré potvrdzuje svoje postavenie na politickej scéne vo voľbách druhým miestom, avšak s výrazným odstupom za stranou SMER-SD.

Do parlamentu sa dostáva aj antisystémové hnutie OĽaNO, MOST-HÍD a výrazne oslabené strany na prahu zvoliteľnosti SDKÚ-DS a SaS. Vládna strana SMER-SD ostáva vo volebnom období 2012 až 2016 navonok homogénnou a stabilnou politickou formáciou, ktorú od jej vzniku v roku 1999 nepostihuje nijaké štiepenie, aj keď názorové krídla v nej existujú, opozičné a pravicové politické strany prechádzajú od volieb krízou v rôznych oblastiach. V SDKÚ-DS po zlom volebnom výsledku dochádza k výmene prvého a dlhoročného predsedu, dvojnásobného premiéra Mikuláša Dzurindu za Pavla Freša. Takisto prichádza k obmene vedenia strany. Stranu však opúšťajú niektoré výrazné osobnosti a zároveň poslanci parlamentu zvolení za SDKÚ-DS. Z KDH odchádza dlhoročný podpredseda

hnutia a minister Daniel Lipšic, zakladá hnutie NOVA. Zo strany SaS odchádza skupina poslancov, ktorí sa integrujú do hnutia NOVA. Po slabých výsledkoch v regionálnych voľbách v roku 2013 a eurovoľbách v roku 2014 táto skupina je zo strany „odídená". NOVA začala spolupracovať s hnutím OĽaNO Igora Matoviča a nakoniec kandidovali spoločne v parlamentných voľbách 2016 pod názvom OĽaNO-NOVA. KDH opúšťa aj poslanec Radoslav Procházka, ktorý po dobrom volebnom výsledku získanom v prezidentských voľbách v roku 2014 ohlasuje založenie novej pravicovej strany Sieť. Projekt spolupráce stredopravých strán (SDKÚ-DS, KDH, MOST-HÍD) s názvom Ľudová platforma je nefunkčný, zlyháva a v roku 2014 sa rozpadá. Predseda vlády a predseda vládnej strany SMER-SD kandiduje v roku 2014 na funkciu prezidenta republiky, ale nie je zvolený.

Po tomto neúspechu a strate jedného mandátu vo voľbách do Európskeho parlamentu vládna strana SMER-SD prichádza s tzv. sociálnymi balíčkami, ktoré majú veľký marketingový efekt na voličov (zaviedlo sa napríklad cestovanie zadarmo pre študentov a dôchodcov vo vlakoch a mnohé ďalšie opatrenia). Kvôli korupčnej kauze odstúpil predseda parlamentu a dlhoročný podpredseda a jeden zo zakladateľov strany SMER-SD Pavol Paška. Vládnej strane spôsobovali problémy aj ďalšie korupčné kauzy, najmä v rezorte zdravotníctva a hospodárstva. SMER-SD sa snažil uchopiť tému nelegálnej migrácie svojim tvrdým postojom voči utečeneckým kvótam schváleným Európskou úniou a ďalšími populistickými opatreniami, ktoré prispievali k zvyšovaniu ich voličskej podpory. Utečenecká kríza sa mala stať témou volieb, ale nakoniec sa hovorilo kvôli štrajku učiteľov a kvôli zlému stavu zdravotníctva, aj o týchto segmentoch spoločnosti.

Okrem novej strany SIEŤ, ktorá podľa prieskumov verejnej mienky mala byť „skokanom" volieb, podpora opozičných strán skôr stagnovala alebo klesala. Opozícia bola atakovaná vládou aj médiami, že neponúka alternatívu, je nejednotná a podobne. Tesne pred voľbami vznikol nový politický subjekt Sme rodina – Boris Kollár, ktorú založil podnikateľ a mediálna celebrita Boris Kollár. Toto protestné hnutie sa prekvapujúco dostalo do parlamentu s vyše 6 percentami hlasov voličov. Ďalším neočakávaným prekvapením parlamentných volieb je vstup radikálnej pravicovej strany Kotleba – Ľudová strana Naše Slovensko, ktorej líder Marian Kotleba bol predtým vodcom súdom rozpustenej strany Slovenská pospolitosť – Národná strana. Táto strana mala evidentne fašistickú a protidemokratickú povahu aj v oblasti upierania základných ľudských práv a slobôd, vrátane podpory antisemitizmu, rasizmu alebo velebenia fašistického vojnového Slovenského štátu. Do parlamentu sa vrátila aj „obrodená" Slovenská národná strana pod vedením nového predsedu Andreja Danka, ktorý v nej potlačil vulgárny štýl bývalého predsedu Jána Slotu. Strana s novou umiernenou komunikáciou sa stala alternatívou pre mnohých voličov. Debakel zažila SDKÚ-DS, ktorá získala len 0,26 percenta hlasov. Nová strana SIEŤ zaznamenala slabý výsledok a len tesne sa dostala do parlamentu. Naopak, strana SaS a hnutie OĽaNO-NOVA si napriek zlým prognózam a stagnujúcim výsledkom v prieskumoch verejnej mienky svoje postavenie uhájili, SaS sa dokonca dostala druhou najsilnejšou

politickou stranou a svoj výsledok zlepšila oproti minulým voľbám v roku 2012 o polovicu. Ďalším z radu prekvapení bol výsledok stálice na politickej scéne KDH, ktoré sa tesne do parlamentu nedostalo. SMER-SD prišiel o takmer 400-tisíc voličov, napriek tomu vyhral voľby s výsledkom pod 30 percent voličov. Súčasťou parlamentu sa s nevýrazným a stagnujúcim výsledkom stala aj strana MOST-HÍD Bélu Bugára. Táto mimoriadne neštandardná situácia a vstup 3 nových politických subjektov do parlamentu – z toho dvoch protestných strán znamenal úplne novú situáciu pri tvorbe vládnej koalície. Niektoré štandardné politické strany ako KDH a SDKÚ-DS sa, ako spomíname, súčasťou parlamentu nestali. Preto vznikla veľmi rôznorodá a neočakávaná ľavicovo-pravicová koalícia zo strán SMER-SD, SNS, MOST-HÍD a SIEŤ pod vedením premiéra Roberta Fica, ktorý tak zložil svoju tretiu vládu. Už po voľbách sa kvôli zlému výsledku a deklarovanej spolupráci so stranou SMER-SD začala rozpadať strana SIEŤ. Z 10 poslancov ostali v strane len 2, 3 sa stali nezávislými poslancami, 5 vstúpili do poslaneckého klubu strany MOST-HÍD a zotrvali tak v koalícii. Po zmene pomerov vo vládnej koalícii už niekoľko mesiacov po voľbách, bola podpísaná nová koaličná zmluva a 4-koalícia sa zmenila na 3-koalíciu strán SMER-SD, SNS a MOST-HÍD. S koalíciou hlasujú aj zvyšní 2 poslanci za stranu SIEŤ. V súčasnosti má tak koalícia podporu 81 poslancov zo 150. Treba podotknúť, že s koalíciou hlasujú aj 3 poslanci, ktorí pre nezhody opustili protestné hnutie Borisa Kollára. Neparlamentné KDH si zvolilo za nového predsedu excentrického politika Alojza Hlinu. Zárodok štiepenia v strane SaS zastavil jej predseda Richard Sulík, keď jeho podpredseda a spoluzakladateľ strany Jozef Mihál oznámil, že bude v roku 2017 kandidovať za predsedu strany. Sulík odstúpil z funkcie predsedu a na mimoriadnom sneme sa zaň opätovne dal zvoliť, čím zabránil schizme v strane a posilnil si svoje postavenie. Kvôli tragickej nehode sa jeden z výrazných opozičných lídrov hnutia OĽaNO-NOVA Daniel Lipšic vzdal poslaneckého mandátu a prakticky opustil politiku, pretože usmrtil chodca, čo oslabilo opozíciu. Strata mandátu hrozí aj ďalšiemu opozičnému lídrovi z rovnakej strany Igorovi Matovičovi, kvôli porušeniu ústavného zákona. V korupčnej kauze sa ocitol vplyvný minister vnútra Robert Kaliňák a aj predseda vlády Robert Fico, ktorý pôsobia v strane SMER-SD. Okrem toho sa premiér Fico po voľbách dostal do náhlych vážnych zdravotných problémov a absolvoval operáciu srdca. Špekuluje sa o jeho odchode a odchode ministra Kaliňáka z politiky po skončení predsedníctva Slovenska v Rade Európskej únie alebo do konca tohto volebného obdobia v roku 2020. Založenie novej konzervatívnej pravicovej strany avizuje primátor krajského mesta Trenčín Richard Rybníček. Vzniklo aj občianske združenie Progresívne Slovensko, z ktorého možno vznikne nová ľavicovo liberálna strana. Čaká sa aj na kroky prezidenta Andreja Kisku, ktorý sa môže v roku 2019 rozhodnúť opätovne nekandidovať za prezidenta republiky a vstúpiť do straníckej politiky.

ZÁVER. Podľa registra strán Ministerstva vnútra Slovenskej republiky je na Slovensku okolo 150 politických strán a hnutí, väčšina je však v likvidácii[1]. Na Slovensku je podľa Krivého (2004) stále veľký podiel voličov, ktorí prechádzajú od jednej strany k inej. Vysokú volatilitu je potrebné rozlišovať medzi dvoma prípadmi, keď si ľudia bez jasnejších svetonázorových náhľadov volia, a potom opúšťajú politické strany. Voliči s jasnými hodnotovými inklináciami opúšťajú stranu, ktorá sa zmenila a hľadajú inú, bližšiu ich nemenným hodnotovým inklináciám. Na Slovensku sa triedne rozdiely zväčšujú po ustúpení autoritársko-libertariánskeho konfliktu (Mečiar a antimečiarizmus). Do popredia vystupuje ľavo-pravý spor aj z hľadiska dôležitosti, ktorá mu je pripisovaná. Celkovo sa preto upevňuje súvislosť sociálna trieda – voľba či ďalší spor o identitu – konzervatívno-liberálny spor. Konfliktné línie sú dôležité z hľadiska budovania politických strán a straníckych systémov, okrem iných faktorov na nich vplýva aj politicko-ideologická sféra (napr. vlastníci – pracujúci, štát – cirkev). „Zdá sa, že faktor vekovej štruktúry naznačuje štiepenie spoločnosti v rámci konfliktnej línie „mestské regióny verzus vidiecke regióny“, alebo presnejšie „liberálnejšie verzus nábožensky konzervatívnejšie regióny“ (Madleňák, T., 2012, s. 65). Tzv. post-faktuálna demokracia a prehlbujúca sa kríza politických strán prináša zmeny aj do slovenského politického systému. Na sile získavajú radikálne populistické subjekty, subjekty založené na politickom marketingu alebo na populárnej osobnosti – celebrite. Vzmáhajú sa netradičné politické strany, ktoré sa označujú ako protestné, antistranícke etc. Nové technológie a sila sociálnych sietí predurčujú, že politické strany sa budú ďalej vyvíjať a možno sa aj v slovenskom politickom priestore dočkáme tzv. kyberstrán pôsobiacich len na internete.

Literatúra

1. Belko M. Vývoj systému politických stran / M. Belko // Kopeček L. Od Mečiara k Dzurindovi. Slovenská politika a politický systém v prvním desetiletí samostatnosti / L. Kopeček. – Brno :MPÚ, 2003. – 178 s.
2. Beyme V. Political parties in Western Democracies / V. Beyme. – Aldershot : Gower, 1985. – 444 s.
3. Buden B. Konec postkomunismu. Od společnosti bez naděje k naději bez společnosti / B. Buden. – Praha : Rybka Publishers, 2013. – 292 s.
4. Bútorová Z. Slovensko na prahu tretej dekády slobody : kontúry participačného paradoxu / Z. Bútorová, O. Gyarfášová // Plichtová J. Občianstvo, participácia a deliberácia na Slovensku. Teória a prax / J. Plichtová. – Bratislava : VEDA, 2010. – S. 137–184.

[1] Aktuálny register politických strán: http://www.ives.sk/registre/zoznamps.do?action=azza.

5. Čermák V. Pozvání do politologie / V. Čermák, P. Fiala, D. Houbal. – Praha : Vyšehrad, 1995. – 100 s.
6. Fiala P. Teorie politických stran / P. Fiala, M. Strmiska. – Brno : Barrister & Principal, 1998. – 263 s.
7. Fiala V. Politické strany Afriky, Asie a Latinské Ameriky: Rysy politického stranictví / V. Fiala. – Brno : CDK, 2012. – 390 s.
8. Gallagher M. Representative Government in Modern Europe / M. Gallagher, P. Mair, M. Laver. – Boston : McGraw Hill, 2005. – 352 s.
9. Heywood A. Politické ideologie / A. Heywood. – Plzeň : Aleš Čeněk, 2008. –362 s.
10. Hloušek V. Politické systémy / V. Hloušek, L. Kopeček, J. Šedo. – Brno : Barrister & Principal, 2011. – 292 s.
11. Hloušek, V. Politické strany. Původ, ideologie a transformace politických stran v západní a střední Evropě / V. Hloušek, L. Kopeček. – Praha : Grada publishing, 2010. – 320 s.
12. Janda K. Výzva demokracie. Systém vlády v USA / K. Janda, M. J. Berry, J. Goldman, E. Huff. – Praha : SLON, 1998. – 423 s.
13. Kopeček L. Od Mečiara k Dzurindovi. Slovenská politika a politický systém v prvním desetiletí samostatnosti / L. Kopeček. – Brno : MPÚ MU, 2003. – 178 s.
14. Krivý V. Prívrženci politických strán na Slovensku : status, identity, deliace línie / V. Krivý // Gyarfášová O. Vláda strán na Slovensku : skúsenosti a perspektívy / O. Gyarfášová, G. Mesežnikov. – Bratislava : IVO, 2004. – 156 s.
15. Madleňák T. Regionálna diferenciácia volebného správania na Slovensku (1998–2010) / T. Madleňák. – Bratislava : VEDA, 2012. – 238 s.
16. Mair P. The Party Family and Its Study [Electronic resource] / P. Mair, C. Mudde // Annual Review of Political Science. – 1998. – Vol. 1. – No. 1. – P. 211–229. –Mode of
access :http://works.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1008&context=cas_mudde.
17. Novák. M. Úvod do studia politiky / M. Novák. et al. – Praha : SLON, 2011. – 783 s.
18. OSCE/ODIHR. Guidelines on Political Party Regulation. –Warsaw/Strasbourg : OSCE/ODIHR and the Venice Commission, 2011. – 110 s.
19. Osyková L. Volebné kampane politických strán na Slovensku počas 1. ČSR / Osyková. – Bratislava : VEDA, 2012. – 274 s.
20. Porubčan P. Teória politiky / P. Porubčan, P. Barát, D. Kučírková. – Nitra : SPU, 2003. – 261 s.
21. Sartori G. Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu / G. Sartori. – Brno : CDK, 2005. – 467 s.
22. Spáč P. Priama a zastupiteľská demokracia na Slovensku. Volebné reformy a referendá po roku 1989 / P. Spáč. – Brno : CDK, 2010. – 278 s.

23. Strmiska M. Politické strany moderní Evropy / M. Strmiska, V. Hloušek, L. Kopeček, R. Chytilek. – Praha : Portál, 2005. – 728 s.
24. Surmánek Š. Politológia (vybrané kapitoly) / Š. Surmánek, M. Gbúrová, I. Dudinská. – Prešov : Slovacontact, 2006. – 251 s.
25. Szomolányiová S. Cesta Slovenska od devianta k štandardne problémovej krajine EÚ / S. Szomolányiová // Bútora M. Odkiaľ a kam. Dvadsať rokov samostatnosti / M. Bútora, G. Mesežnikov, Z. Bútorová,M. Kollár. – Bratislava : Kalligram, 2013. – S. 89–103.
26. Švecová A. Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku / A. Švecová, T. Gábriš. – Plzeň : Aleš Čeněk, 2009. – 266 s.
27. Zeigler H. Political Parties in Industrial Democracies / H. Zeigler. – Itasca : F. E. Peacock Publishers, INC., 1993. – 378 s.

ANNA POLAČKOVÁ, PhD.
VLADISLAV DUDINSKÝ,PhD.
PrešovskejuniverzitvPrešove (Словаччина)

ŠPECIFIKÁ PROFILÁCIE SOCIÁLNEJ DEMOKRACIE NA SLOVENSKU PO ROKU 1989

Analýzu pozície sociálnodemokratických strán v straníckom a politickom systéme Slovenskej republiky nie je možné uskutočniť bez bližšieho objasnenia ich pozície v kontexte rozpadu socialistického bloku a spoločenských, politických a ekonomických tranzícií[1] s tým súvisiacich, nevynímajúc rozpad samotného Československa ako takého. Hlboká systémová zmena, akú strata vedúcej úlohy komunistickej strany určite znamenala, spojená s uvoľnením politických pomerov umožňujúcich etablovanie pluralitného politického modelu založeného na nových hodnotách, vytvorili vhodné podmienky pre kreovanie aj sociálnodemokratického spektra politiky a určenie smeru jeho ďalšieho vývoja. V tejto súvislosti sa ako nevyhnutné javí dodať, že «prvopočiatok skúmania aktérov politickej scény je potrebné hľadať v zakladajúcom momente nového demokratického zriadenia» [1].

Tranzičný proces straníckeho systému by na prvý pohľad mohol budiť dojem, že Česká a Slovenská republika sa vzhľadom na desaťročia spoločnej existencie v rámci jedného štátneho celku nachádzali na takpovediac rovnakej štartovacej pozícii a proces transformácie inicioval zmeny rovnakým smerom, či s rovnakými výsledkami. Nie je tomu však tak.Pozícia

[1] Tranzíciu vnímame ako transformačný proces prechodu komunistickej spoločnosti k demokratickej. Vo svojej podstate je tranzícia obdobie hlbokej systémovej zmeny všetkých spoločenských vzťahov, pričom jej význam spočíva v tvorbe základných väzieb budúcej potranzičnej spoločnosti. Z odborného hľadiska je preto potrebné venovať procesu tranzície patričnú pozornosť, napr. jej výskumom prostredníctvom tzv. tranzitológie (transitology) [2].

sociálnej demokracie v kontexte oboch krajín sa síce môže javiť ako analogická, či dokonca identická, ale pri detailnejšom pohľade môžeme konštatovať, že vykazuje známky špecifickosti a odlišnosti. Diskrepancie pramenia jednak zo systémového a organizačného usporiadania politických vzťahov, z historicky zakoreneného odlišného kultúrneho a hodnotového rozpoloženia oboch spoločností, z vnútorného hospodárskeho a socioekonomického vývoja, ale tiež nastavenia stranícko-politického systému.

Sociálna demokracia sa na území Čiech začala kreovať podstatne skôr, a to z dôvodu vyššej miery industrializácie v porovnaní so Slovenskom, ktoré malo prevažne rurálny charakter, ale vplyv akiste nemožno uprieť ani národnostnému útlaku zo strany Uhorska s dominanciou Maďarska. Česká sociálna demokracia má v porovnaní so slovenskou sociálnou demokraciou podstatne silnejšie a zdravšie základy, bohatšiu tradíciu, čo sa výrazne prejavilo nielen v kontexte historických súvislostí, ale aj v obnovení sociálnej demokracie po revolučnom roku 1989. Práve spôsob konštituovania porevolučnej sociálnej demokracie bol prvým impulzom diskrepancie súčasného vývoja.

Proces prechodu moci od komunistických elít k antirežimovej opozícii bol rovnako dôležitý, ako spôsob inštitucionalizácie sociálnych demokratov či už ako bývalých predstaviteľov komunistického razenia, alebo sociálnej demokracie bez priameho komunistického dedičstva[1]. «Sociáldemokratizácia» sa mohla uberať dvomi alternatívami vývoja, ktorých je Česká a Slovenská republika ukážkovým príkladom vzhľadom na svoju minulosť v spoločnom štáte. «Konfigurácia štiepení bola na Slovensku iná ako v Českej republike, kde deliaca línia ľavica – pravica bola viditeľná v priestore politických strán i voličov už krátko po roku 1989» [9, s. 8]. Odlišná konštelácia konfliktných línií[2], pri ktorých je nutné vnímať aj špecifiká konkrétnych societ a elektorátu, znamenala aj odlišné okolnosti

[1] Nemáme na mysli personálne prepojenie či kontinuitu medzi komunistickou stranou a vzniknutými sociálnodemokratickými stranami, ale priamu inštitucionálnu nástupnosť.

[2] Špecifickosť a diskrepancie v profilácii sociálnej demokracie v texte interpretujeme prostredníctvom teórie konfliktných línií(Lipset – Rokkan 1967 [22]), ktorú aplikujeme na tranzičný a potranzičný proces v Českej a Slovenskej republike, pričom sa stotožňujeme s teóriami Kitschelta [17], Bornschiera [1], Hlouška [13; 14], Kopečka [18], ktorí považujú konfliktné línie, pôvodne koncipované pre prostredie západných liberálnych demokracií, za prítomné a uplatniteľné aj pre postkomunistické štáty. Jedným zo základných spôsobov skúmania straníckych a politických systémov je analýza v nich vyskytujúcich sa konfliktných líniách, nazývaných aj cleavages. Tento koncept má svoj pôvod v druhej polovici 20. storočia, keď v roku 1967 politológovia Lipset a Rokkan [22] publikovali teóriu konfliktných línií, na základe ktorých sa podľa autorov sformoval a stále vyvíja stranícky a politický systém západoeurópskych demokracií. Podstata predmetnej teórie tkvie v snahe prepojiť individuálne politické rozhodnutia s makro-historickými procesmi a sociálnymi zmenami, so zreteľom ďalekosiahlo určiť ďalší vývoj politickej sféry spoločnosti [1], ale tiež pôvodne skúmať historické korene straníckeho a politického systému západoeurópskych demokracií.

formovania straníckeho systému. Priamym dôkazom a zároveň katalyzátorom rozdielneho straníckeho vývoja bola pozícia sociálnodemokratických strán v straníckom systéme, kde možno odlišnosti badať už pri ich formovaní, ako aj pri samotnom pôsobení ako systémových strán.

Týmto chceme poukázať na význam faktora odlišnej konštelácie straníckopolitického prostredia, predovšetkým v 90. rokoch minulého storočia. Na Slovensku sa politická sféra musela vyrovnať s autoritatívnym mečiarizmom, čo malo za následok dominanciu rozdielnych konfliktných línií a z toho prameniaceho oneskorenia vývoja slovenskej politickej scény. Kým slovenská sociálna demokracia bola nútená pristúpiť na kompromisy s ostatnými politickými stranami, česká sociálna demokracia mala voľné pole pôsobnosti a mohla sa profilovať ako pre voliča čitateľná a atraktívna sociálno-demokratická strana (ČSSD), ktorá vzhľadom na relatívne silnú historickú tradíciu obnovila svoje pôsobenie bez väzieb na komunistickú ľavicu. Priamym dôkazom načrtnutého vývoja je skutočnosť, že kým v Českej republike došlo ku ľavo-pravému štiepeniu spoločnosti hneď na začiatku formovania pluralitného systému, čo sa prejavilo v roku 1996 prvými parlamentnými voľbami v znamení súperenia ľavice a pravice, na Slovensku takýto ľavo-pravý volebný súboj zaznamenávame až s oneskorením jednej dekády v roku 2006.

Okrem dynamického vývoja tranzície uvoľnením spoločenských a politických pomerov a decentralizáciou moci sa vytvára predsa len priestor na istú historickú kontinuitu. Zásadné rozdiely medzi krajinami, ktoré boli viditeľné už pri formovaní prvej Československej republiky, zostali teda zachované. Česká republika bola modernejšia, demokratickejšia a viac orientovaná na západnú Európu, Slovensko bolo zase ekonomicky menej sofistikované a v jeho politike bol stále výrazne prítomný nacionalizmus [15]. Po rozpade Československa sa Slovenská republika odklonila od všeobecne demokratického kurzu regiónu predstavovaného Českou republikou a minimálne do roku 1998 politický systém Slovenska vykazoval známky autoritatívneho režimu[1] podobnému štátom na Balkáne alebo postsovietskemu priestoru [21].

Reflektujúc zavŕšenie tranzičnej fázy boja o budúcu podobu československého politického systému je potrebné uviesť, že začiatkom 90. rokov do popredia vystupujú nové konfliktné línie. «Pre elementárne dotvorenie štruktúry relevantných konfliktných línií bolo kľúčové obdobie rokov 1991–1992. V priebehu neho došlo k jednoznačnému posilňovaniu významu socioekonomickej konfliktnej línie transformácie. Sprevádzala ho postupná konštitúcia najdôležitejších subjektov českej pravice a ľavice. Význam ostatných konfliktných línií postupne upadal, do konca roku 1992 stratila svoju niekdajšiu relevanciu v Čechách aj

[1] Politika, ktorú praktizovala vtedajšia vládna koalícia pozostávajúca z politických subjektov HZDS – ZRS – SNS «posilňovala prejavy iliberálnejdemokracie, diskvalifikovala Slovensko z prvej vlny rozšírenia NATO o bývalé štáty Varšavskej zmluvy a vyradila ho z prvej skupiny štátov, s ktorými začala prístupné rokovania Európska únia».

nacionalistická konfliktná línia» [10, s. 92]. Stranícky systém Českej republiky sa na rozdiel od Slovenska začal pomerne rýchlo orientovať na sociálno-ekonomickú líniu v priestore politických strán, čím sa nastolil kurz približovania straníckym systémom západoeurópskych demokracií. Naopak, situácia na Slovensku bola iná. V rovnakom období rokov 1991–1992 je na vzostupe konfliktná línia štát – cirkev no dominantnou sekundárnou konfliktnou líniou transformácie sa stáva línia centrum – periféria (teda Slovensko vo vzťahu k »pragocentrizmu» a menšinám). «Na rozdiel od Českej republiky sa na Slovensku socioekonomická konfliktná línia v priebehu 90. rokov presadila iba veľmi obmedzene» [11]. Sociologička a politologička Szomolányi [27; 28] v tejto súvislosti uvádza, že jedným zo smerodajných konfliktov Slovenskej republiky bol v polovici 90. rokov práve zápas o podobu politického systému alebo o tzv. pravidlá hry. Daný hodnotový rozpor medzi autoritársko-nacionálnymi a liberálno-demokratickými silami je vnímaný ako dominantný a formatívny konflikt dvoch antagonistických politických táborov [26; 28; 33], ktorý vrcholil v období rokov 1994–1998 «keď sa vývoj na Slovensku evidentne vychýlil od stredoeurópskej cesty konsolidácie demokracie» [8, s. 259], čo v konečnom dôsledku môžeme vnímať ako prípad slabej ľavo-pravej profilácie v podmienkach Slovenska.

Pozícia sociálnej demokracie v kontexte Slovenskej republiky je v istých ohľadoch analogická s jej českým partnerom, avšak je možné nájsť aj podstatné odlišnosti. Podobnosti a diskrepancie vyplývajú zo spoločných existenčných východísk, ale aj spoločensko-kultúrnych ako i osobných väzieb, no predovšetkým vývoja a nastavení stranícko-politického systému. Nevyhnutnou podmienkou sa preto javí porozumenie konkrétnym špecifikám vlastným prostrediu, v ktorom sociálnodemokratické strany v jednotlivých štátoch pôsobili. Domnievame sa, že len rešpektovaním *ad hoc* špecifík a skúmaním politických stratégií strán v rámci straníckeho systému je možné lepšie porozumieť a poukázať na procesy, ktoré majú svoj dopad aj na súčasnú sociálnodemokratickú politiku a v nej presadzované hodnoty reflektované v politickej stratégii.

Kým po tranzičnom procese z roku 1989 došlo k obnoveniu historickej sociálnej demokracie v podobe Československej sociálnej demokracie, ktorá postupne prešla svojou transformáciou na ČSSD a etablovala sa ako najvýznamnejšia sociálnodemokratická strana v Českej republike, v prípade Slovenska sa vývoj sociálnej demokracie uberal diametrálne odlišne, čo malo svoje ďalekosiahle dôsledky nielen na pozíciu sociálnej demokracie v slovenskom straníckom systéme, ale aj na hodnoty, ktoré jej dominovali a z toho vyplývajúc aj podobu konfliktných línií v slovenskej politike. Vzhľadom na pomer politického kapitálu jednotlivých politických strán a ich význam pre určenie smerovania diania v spoločnosti je predmetom analýzy pozície potranzičnej sociálnej demokracie predovšetkým Strany demokratickej ľavice (SDĽ). «Razancia a efektivita jej nástupu bola taká, že v porovnaní s Českom nielenže vymazala komunistickú stranu, ale zabrala i priestor pre vznik novej sociálnodemokratickej strany» [19]. Ľavá časť potranzičného politického spektra na Slovensku nebola dominantne obsadená «historickou» sociálnou demokraciou, ani

krajnejšou ľavicou, napr. v podobe Združenia robotníkov Slovenska (ZRS)[1], ale práve transformovanou komunistickou stranou v podobe SDĽ. Môžeme teda povedať, že hlavnou ľavicovou stranou v 90. rokoch na Slovensku[2]bola práve SDĽ, ktorá bola stredne veľkou, no vládnou stranou.

Už spomenutá rigidnosť komunistickej strany a jej neschopnosť pružne reagovať na spoločenské zmeny sa prejavila aj v kontexte Slovenskej republiky. Politický neúspech «historických» sociálnych demokratov (SDSS) vytvoril priestor pre iný sociálnodemokratický subjekt, ktorým sa stala paradoxne Komunistická strana Slovenska (KSS). Slovenskí komunisti sa pod vedením Weissa postupne snažili o naštartovanie procesov sociáldemokratizácie strany. Po vnútrostraníckej výmene názorov o budúcnosti strany na zjazde v roku 1990 v Prešove, prijala KSS nový program a bol schválený nový názov KSS-SDĽ, pričom zasadnutie ústredného výboru strany v roku 1991 úplne prerušilo komunistickú kontinuitu, ponechalo iba druhú polovicu názvu strany a SDĽ tak nastúpila cestu reformovanej systémovej strany hlásajúcej sa k sociálnej demokracii [3].

Programovo sa však SDĽ ani ostatné politické strany na Slovensku nezačali orientovať na ľavo-pravej osi, ako tomu bolo v Českej republike. Dominantné témy Slovenskej politiky neboli výhradne socioekonomického charakteru, keď sa miesto konfliktnej línie vlastníci – pracujúci rozvinuli konfliktné línie centrum verzus periféria, štát verzus cirkev [20], ktoré boli navyše kombinované s vplyvom nacionalizmu a obnovením sporov o podobu politického systému v podobe mečiarizmu. Reflektujúc voľby v roku 1994 je z hľadiska pozície a hodnôt slovenskej ľavice, nálad v spoločnosti, ako aj prítomnosti konfliktných línií potrebné poukázať na ich kataklizmatický dopad. V dôsledku rozloženia politických síl po týchto voľbách dochádza k polarizácii spoločnosti, avšak nie na, v demokracii očakávanej, socioekonomickej ľavo-pravej línii. Nastáva tu totiž obnovenie transformačnej konfliktnej línie o podobu politického systému v dôsledku autoritatívnych metód Mečiarovej vlády, v ktorom môžeme hovoriť o revitalizovaní sporu o podobu režimu. Tá bola navyše kombinovaná s nacionalistickou konfliktnou líniou jednak vďaka populistickému charakteru Hnutia za demokratické Slovensko (HZDS), ale aj kvôli prítomnosti nacionalistickej Slovenskej

[1] ZRS vzniklo v roku 1994 odštiepením sa od SDĽ na čele s Jánom Ľuptákom.

[2] V prípade politických subjektov, ktoré sa v rámci politickej osi na Slovensku po roku 1990 radili naľavo od politického stredu avšak ich vplyv v stranícko-politickom systéme vzhľadom na ich volebné preferencie bol relatívne zanedbateľný možno spomenúť politické subjekty ako : Sociálnodemokratickú stranu Slovenska (SDSS) hlásajúca sa k odkazu Slovenskej sociálnodemokratickej strany v Uhorsku,Stranu občianskeho porozumenia (SOP) hlásiacu sa k prúdu moderných stredoľavých strán Európy tzv. Nového stredu ale tiež Sociálnodemokratickú alternatíva (SDA), ktorá vznikla v roku 2002 odštiepením z SDĽ na podnet jej bývalých predstaviteľov Milana Ftáčnika (predseda strany), Petra Weissa a Brigity Schmögnerovej s cieľom byť alternatívou k SDĽ ako aj k strane SMER, čo sa jej však kvôli nízkemu volebnému zisku nepodarilo.

národnej strane (SNS) vo vláde. Nacionalizmus pretavený do konfliktnej línie centrum – periféria bol predovšetkým konfliktom medzi slovenským centrom a maďarskou perifériou, kde došlo k posunu od slovenského centra a pražskej periférie na začiatku 90. rokov. Obdobie druhej Mečiarovej vlády vykazovalo známky neférovej straníckej súťaže s opozíciou a autoritatívne nedemokratické metódy vlády a vládnych strán boli citlivo vnímané nielen voličmi, ale aj zahraničím.

Nespokojnosť s účasťou SDĽ v ideovo heterogénnej pravo-ľavej vládnej koalícii v období rokov 1998–2002, a vôbec celkovým povolebným vývojom, viedli aj pod vplyvom ďalšíchfaktorov[1] v tom čase najpopulárnejšieho politika SDĽ Roberta Fica, k vystúpeniu zo strany a založeniu politického subjektu, ktorý na ustanovujúcim snemom v roku 1999 v Stupave dostal pomenovania SMER. Zo strategického hľadiska strana zachytáva vlnu vytrácajúceho sa dominantného konfliktu založeného na spore o podobu režimu – tzv. mečiarizmu, zároveň stavia na základoch nevýhodného postavenia ľavicovej SDĽ v ideovo zmiešanej koalícii realizujúcej potrebné reformy so sociálnym dopadom na obyvateľstvo, pričom má ambíciu vyplniť akési spoločensko-politické vákuum v predvoji vzostupu nových konfliktných línií, a tým aj novej podoby straníckej súťaže[2]. SMER sa v týchto podmienkach vyhraňuje voči politike mečiarizmu a zároveň proti vládnej politike, pričom sa poziciuje do protestnej strany, ktorá sa však prezentuje antistranícky a antiestablishmentovo. Cítiac však naklonenosť spoločenských nálad vyjadrenú volebnými preferenciami v závere roku 2001, sa SMER prvýkrát podvoľuje ideologickému ukotveniu sa prijatím programového dokumentu Tretia cesta, ktorým sa hlási k stranám novej ľavice – tretej cesty , ako napr. britskí labouristi alebo nemecká SPD.

Už od začiatku sa strana poziciovala ako nový, no zároveň výrazný politický subjekt raziaci vlastnú formu odbornej a neideologizovanej politiky bez zbytočných konfliktov. Táto politická stratégia postačila na etablovanie nového politického subjektu, avšak ani následné ukotvenie sa prostredníctvom prihlásenia sa k stranám tretej cesty nepostačilo na výrazný volebný úspech v parlamentných voľbách v roku 2002. Práve horší ako očakávaný volebný výsledok z roku 2002, ktorý poslal SMER do opozície, znamenal pre jeho ďalšiu existenciu výrazný zlom. Strana ním paradoxne získala príležitosť pre ďalšie budovanie svojich štruktúr, ale aj ideologické etablovanie sa a postupné monopolizovanie ľavicového politického priestoru. Zlý volebný výsledok SMERu bol sprevádzaný ešte horším rezultátom ostatných

[1] Jedným z ďalších motivátorov k založeniu strany SMER mali byť nenaplnené mocenské a politické ambície Fica. Tieto faktory je však okrem nepriamych vyjadrení Fica ťažko preukázať.

[2] Oslabenie dovtedajšej ústrednej konfliktnej línie vytvára podmienky na vznik nových, alternatívnych stredových politických subjektov, nazývaných aj stranami stredového populizmu [32]. Ak teda do roku 1998 v podmienkach Slovenska dominovala bipolárna štruktúra straníckej súťaže, pred parlamentnými voľbami možno bádať posun k tripolárnej konfigurácii: vládne strany – opozičné strany – nové strany [8, s. 260].

ľavicových strán[1], predovšetkým stredoľavej SDĽ a SDA, čo v konečnom dôsledku ešte viac posilňuje nastúpený trend «ľavicovosti» SMERu, ktorý tak dostáva nový impulz obsadiť prázdny priestor nekomunistickej ľavice. Novému pomeru síl na politickej scéne v období rokov 2002 – 2006[2] sa musel SMER patrične prispôsobiť, pričom jedným z jeho zámerov bolo určiť si svoje priority a upraviť politickú stratégiu. Je nutné spomenúť aj hegemonizáciu ľavej časti politického spektra pohltením menších strán ako SDSS, SOP, SDA a SDĽ cestou zlúčenia sa. Priamym dôsledkom pohltenia ľavicových strán bolo zoficiálnenie ideologického smerovania SMERu na jeho V. sneme v roku 2004, kedy zo svojho názvu vypustil tretiu cestu a prijal názov SMER – sociálna demokracia (SMER-SD).

Navonok sociálnodemokratický SMER[3] sa v predvolebnej kampani opätovne orientoval na kritiku vládnej politiky, čo strane v predčasných parlamentných voľbách v roku 2006[4] prinieslo volebný zisk 29,1 % hlasov a umožnilo jej zostaviť vládnu koalíciu s HZDS a SNS. Žuborová [35, s. 135] však poukazuje na «vzniknutú vládnu koalíciu charakterizovanú kooperáciou politických strán, ktoré sú rozmiestnené pozdĺž celej pravo-ľavej osi» čo v konečnom dôsledku «svedčí o fragmentovanosti a marginalizáciitradičnej ľavicovej politiky a

[1] SDĽ získala vo voľbách len 1,36 %, v tesnom závese za ňou sa umiestnila SDA so ziskom 1,79 %. Prekvapením bol volebný zisk krajne ľavicovej KSS, ktorá ako novozaložená komunistická strana na Slovensku, keďže z pôvodnej KSS vznikla SDĽ, získala prvýkrát od pádu komunizmu parlamentnú pozíciu, keďže do voľbách získala 6,3% hlasov [30].

[2] Koaličnú vládu tvorili politické strany: SDKÚ, KDH, SMK a Aliancia nového občana (ANO) na čele s predsedom vlády Mikulášom Dzurindom (SDKÚ).

[3] K ideologickej podstate strany SMER-SD bližšie pozri Cirner [5, s. 76–79].

[4] V súvislosti s parlamentnými voľbami na Slovensku v roku 2006 je nutné akcentovať, žedo daného obdobia v podstate žiadne predchádzajúce voľby nemali podobu straníckeho súboja, teda klasického stretu pravice s ľavicou, pričom v Českej republike je možné vidieť jednorozmerné ľavo-pravé delenie politiky už od prvých potranzičných volieb v roku 1996 [6, s. 70; 16, s. 160–181; 24, s. 34]. Mesežnikov [23] uvádza, že namiesto sporu ľavica vs. pravica sa v priebehu prvého desaťročia od prvých slobodných volieb v slovenskej politike etabloval spor demokracia – autoritarizmus. Po roku 2000 ale toto štiepenie podľa Hlouška a Kopečka stráca na význame, predovšetkým z dôvodu prístupunových politických subjektov, ktoré sa v uvedenom čase objavujú v straníckom systéme. Jedna sa predovšetkým o stranu SMER, ktorá zásadne «odmietala doterajšie delenie podľa konfliktnej línie mečiarizmus – antimečiarizmus a svoj úspech založila na kritike krokov Dzurindovej vládnej koalície, a to predovšetkým v sociálnoekonomickej sfére» [11]. Špecifickosťparlamentných volieb v roku 2006 sa podľa Bútorovej (2006, online) prejavila aj v tom, že «zastihla Slovensko vo väčšej pohode než pred rokom 2002 alebo 1998... pretože v nich nešlo o zastavenie siliacich autoritárskych tendencií, ako pred voľbami v roku 1998, ani o doháňanieintegračného vlaku EÚ a NATO ako pred voľbami 2002».

ľavicových strán». Vstup SMERu do koalície s HZDS a SNS vo volebnom období 2006 – 2010 sa okrem neustálej potreby korigovať kroky koaličných partnerov prejavil napr. aj v pozastavení členstva SMERu v Strane európskych socialistov (PES)hneď na začiatku vládnutia v roku 2006[1].

Obdobie rokov 1998–2010 znamenalo pre Slovensko stabilizačnú éru normalizácie politického spektra, normalizácie v zmysle približovania sa vyspelosťou demokratizačnej úrovne, ale aj výskytom konfliktných línií, k západným demokraciám. Prvý rok uvedeného obdobia vyznačuje koniec ohrozenia stability Slovenska mečiarizmom, druhý zase parlamentné voľby roku 2010[2], kedy sa potvrdila stabilizácia slovenskej ľavice v rámci stranícko-politického systému. SMER sa «lokalizoval dovnútra dominantného politického konfliktu a prevzal pozíciu silného aktéra na ľavej strane politického spektra, dokončil proces, v ktorom sa na Slovensku prvýkrát vyprofilovalo konvenčné pravo-ľavé spektrum» [34, s. 81].

Namiesto záveru. Doterajší exkurz problematikou v súvislosti s konšteláciou straníckeho prostredia v kontexte sociálnej demokracie na Slovensku a v Českej republike mal poukázať na špecifickosť a unikátnosť politického prostredia týchto štátov. Nemožno povedať, že politicky a stranícky systém štátu v dnešnej globalizovanej ére existuje samostatne, bez vplyvu vonkajších externalít, no do značnej miery sa jedná o uzatvorený systém s vlastnými vnútornými štiepiacimi konfliktnými líniami.

Česká a Slovenská republika poskytujú vhodný podklad pre výskum vzhľadom na svoju historickú a kultúrnu previazanosť, v neposlednom rade aj z dôvodu spoločného súžitia v už zaniknutom spoločnom štáte. Ani tu však nemožno konštatovať, v nadväznosti na uvedené v texte, homogenitu štátu či už z kultúrneho, socioekonomického alebo hodnotového hľadiska. Kým ešte v 18. storočí (Škvarna 2009) je možné pozorovať relatívne totožný hodnotový a kultúrny vývoj územia dnešného Slovenska s okolitými krajinami, na konci 19. a prevažne začiatkom 20. storočia „slovenská kultúra a mentalita vykazovala oproti najbližším susedom viacero špecifických čŕt, z ktorých sa väčšina vo forme stereotypov udržala dodnes. ...V Československu sa spojili dva jazykovo veľmi blízke národy, ale mentálne, hospodársky, kultúrne rozdielne krajiny. Slovensko bolo podstatne menej urbanizované, industrializované, vzdelané, jeho kultúra málo pestrá“ (Škvarna 2009, online).

Táto diskrepancia bola síce do istej miery kompenzovaná a tlmená vplyvom autoritatívneho komunistického režimu, no nemožno povedať, že došlo k vyrovnaniu

[1] Členstvo v PES bolo obnovené začiatkom roku 2008 predovšetkým z dôvodu toho, že európski socialistiiného potenciálneho partnerana Slovensku nemali [12, s. 48].

[2] Voľby 2010 však boli dôležité z pohľadu ľavice, ako zdôrazňuje aj Pink [25], keďže ľavicové strany na Slovensku dlhodobo čelili problému stabilizácie voličskej základne. SMER-SD je prvou stabilnou sociálnodemokratickou stranou, ktorá dokázala v podmienkach Slovenska ponúknuť taký program, že zopakovala volebný úspech a udržala si stabilne vysokú podporu elektorátu.

rozdielov medzi slovenskou a českou časťou štátu. Uvoľnením spoločenských pomerov sa vytvoril priestor pre oživenie samostatného vývoja českej a slovenskej spoločnosti, etablovaním samostatných konfliktných línií, kde sa Slovensko absenciou ľavo – pravej konfliktnej línie značne vymykalo európskemu trendu (Mesežnikov 2005), čím sa dráha jeho vývoja uberala prirodzene iným smerom aj v porovnaní s Českou republikou. Tranzičné obdobie a jeho rozloženie politických síl či akcent demokratických spoločenských hodnôt sa však ukazuje ako vhodný analogický príklad aj na neskoršiu konšteláciu stranícko-politického systému, predovšetkým Slovenska. Takpovediac historickým hodnotovým dedičstvom Slovenska (Šmihula 2004) bol tradicionalizmus, konzervativizmus, nacionalizmus a religiozita obyvateľstva, čo malo priamy vplyv na tradične slabé postavenie sociálnej demokracie na Slovensku. Hlavný nesúlad v postavení systémovej ľavice v oboch štátoch vidíme predovšetkým v reformnom procese dekomunizácie ľavice, resp. etablovania sociálnej demokracie najprv v postkomunistickom Československu a následne v samostatných republikách. V Českej republike, vzhľadom na jej relatívne silnú historickú tradíciu na danom území, došlo k obnoveniu historickej sociálnej demokracie v podobe ČSSD, teda strany bez väzieb na komunistickú ľavicu, ktorá dokonca ostrakizuje českých komunistov – KSČM. Na druhej strane však éra slovenskej systémovej ľavice začala prerodom KSS, jej reformným procesom transformácie na SDĽ, ktorá bola hlavným ľavicovým subjektom na Slovensku až do obdobia vzniku strany SMER. V rámci špecifickosti ľavicového prostredia skúmaných krajín je nutné zároveň spomenúť, že strana SMER zhegemonizovala ľavú časť slovenského politického spektra z dôvodu absencie iného alternatívneho sociálnodemokratického či relevantného ľavicového subjektu, kým v Čechách priestor na politickej osi naľavo od politického stredu okrem ČSSD vypĺňa aj radikálne ľavicová KSČM, dlhodobo fungujúca ako parlamentná politická strana.

Druhým významným faktorom pôsobiacim na postavenie a hodnoty systémovej ľavice v súvislosti s analýzou ľavicového politického spektra je priam diametrálne odlišný vývoj stranícko-politického prostredia predovšetkým v 90. rokoch, jeho konfliktných línií a z toho vyplývajúcich hodnôt, ktoré spoločnosť akcentuje. Kým v potranzičnom období je možné vidieť analógie vo vývoji dominantných spoločenským tém, keďže v oboch spoločnostiach boli zastúpené viac-menej všetky konfliktné línie[1], o ďalšom vývoji to nie je možné konštatovať z dôvodu atypického vývoja na Slovensku. Na intenzite tu naberala predovšetkým konfliktná línia centrum – periféria prejavovaná nacionalizmom voči „pragocentrizmu“, ale aj konfliktná línia týkajúca sa transformácie hospodárstva. Odlišná konštelácia stranícko-politického systému a odlišnosti oboch spoločností sa prejavili natoľko,

[1] Intenzita a samotná existencia celej škály konfliktných línií však nie vždy odrážala spoločenskú realitu. (Hloušek – Kopeček 2004). Vnímame to však ako súčasť zložitého tranzičného procesu a etablovania nových politických elít a pluralitného spoločenského a občianskeho vedomia.

že politické elity „nevytvorili, prípadne neudržali pevnejšie stranícke väzby a spojenectvá medzi relevantnými českými a slovenskými stranami“ (Kopeček 2003, s. 74).

Kritický význam špecifickosti slovenskej politiky spočíva vo vzostupe a spôsobe vlády Mečiarovho HZDS. Využitie nedemokratických až autokratických metód vládnutia, spolu s netransparentnou hospodárskou politikou a privatizáciou, ako aj nacionalistickými tendenciami pod vplyvom koaličných partnerov, vyvolali u demokratickejšej časti slovenskej politickej elity snahu o protest voči tomuto spôsobu politického vedenia, ale tiež nedemokratickým praktikám v slovenskej politike a spoločnosti. Obdobie 90. rokov minulého storočia bolo preto obdobím krízy slovenskej politiky, kedy sa obnovila konfliktná línia zápasu o podobu systému, čoho dôsledkom bol nedostatok až absencia širšej spoločenskej diskusie o hodnotách, či zabrzdenie posunu slovenskej politiky a jej konfliktných línií bližšie k západným liberálnym demokraciám.

Relevantné politické strany na Slovensku sa síce programovo profilovali, no primárnou spoločenskou témou a jej zodpovedajúcimi hodnotami bol zápas o základnú podobu systému a presadenie primárnych liberálnych demokratických kvalít ako sloboda, rovnosť a poriadok, či zápas o elementárne hodnoty vyspelej demokracie, ktorý v českej republike prebehol ešte v tranzičnom období. Kým v Českej republike sa politické a spoločenské dianie mohlo rozvíjať v demokratickom prostredí na konfliktnej línii pravica – ľavica, na Slovensku sa za minoritného vplyvu konfliktnej línie centrum verzus periféria, prejavenej v podobe nacionalizmu voči, predovšetkým, maďarskej menšine či neskôr v kontexte európskych štruktúr[1] politický a spoločenský život konštelovaľ na osi demokracia – autoritarizmus, či nacionálny populizmus – liberálna demokracia. „Prakticky celé obdobie 1990 – 2006 bolo v znamení alternácie dvoch vyššie špecifikovaných blokov, klasický stret pravica vs. ľavica sa vlastne objavil práve až pred voľbami v roku 2006“ (Just 2009, s. 162). Okrem dekádového omeškania vývoja stranícko-politického systému Slovenska v dôsledku mečiarizmu, je potrebné vziať do úvahy aj odlišné socioekonomické podmienky analyzovaných spoločností. Pokrok smerom k etablovaniu socioekonomickej konfliktnej línie, teda straníckemu súboju na politickej osi ľavica – pravica pred volebným rokom 2006 Leška zdôvodňuje „výraznými štrukturálnymi zmenami hospodárstva, ktoré sa premietli aj do zmien stratifikačnej štruktúry... V dôsledku toho socioekonomická línia štiepenia nadobúdala reálny sociálny obsah v postavení a sociálnom statuse jednotlivých sociálnych skupín, začína sa formovať ich skupinová identita, čo sa odráža aj na volebnom výbere“ (Leška 2013, s. 81). Okrem historicky zakoreneného odlišného hodnotového a kultúrneho rozpoloženia spoločnosti, tak distingvujeme faktor samostatného hospodárskeho a socioekonomického vývoja, ktorý prirodzene nastúpil na vlastnú dráhu po rozpade spoločnej republiky.

[1] Napr. odmietavý postoj SNS k EÚ a NATO

Literatúra

1. Bornschier S. Cleavage Politics in Old and New Democarcies [Electronic resource]/ S. Bornschier // Living Reviews in Democracy. – 2009. – No. 1. – Modeofaccess :http://democracy.livingreviews.org/index.php/lrd/article/viewArticle/lrd-2009-6/17#sdfootnote3sym.
2. Buden B. Koncept postkomunizmu. Od spoločnosti bez naděje k naději společnosti / B. Buden. –Praha: Rybka Publisher, 2013. – 292 s.
3. Bureš J. Levice v České republice a na Slovensku 1989 / J. Bureš, J.Charvát, P. Just et al. – 2009. – Plzeň : Aleš Čeněk, 176 s.
4. Bútorová Z. Nová vláda nemá podporu väčšiny verejnosti [Electronic resource] / Z. Bútorová // SME. – Modeofaccess :http://www.ivo.sk/buxus/docs/publicistika/subor/produkt_2351.pdf.
5. Cirner M. Sociálna demokracia – ideologická podstata strany SMER-SD? [Electronic resource]/ M. Cirner // Annales Scientia Politica. – 2012. – Roč. 1. – Č. 1. – S. 76 – 79. – Modeofaccess : http://www.unipo.sk/public/media/17464/ASP%201-2012%20Cirner.pdf.
6. Dubnička I. Niekoľko postrehov z parlamentných volieb 2006 v SR a ČR / I. Dubnička // Krno S. Stredná Európa po parlamentných voľbách v roku 2005 a 2006 / S. Krno, I. Dubnička. – Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa,Katedra politológie a európskych štúdií, 2007. – 200 s.
7. Dudinská I. Crucial legislative reforms in public administration in Slovakia since 1990 / I. Dudinská, M. Cirner // Acta Juridica Hungarica : Hungarian journal of legal studies. – 2016. – Vol. 57. – No. 1. –S. 25–41.
8. Gyárfášová O. Vzorce voličského správania / O. Gyárfášová, V. Krivý // Krivý V. Ako sa mení slovenská spoločnosť / V. Krivý. – Bratislava : Sociologický ústav SAV, 2013. – S. 257–338.
9. Gyarfášová O. Pravica, ľavica a hodnoty v strednej Európe [Electronic resource] / O. Gyarfášová, M. Šlosiarik // Ľavica bez brehov. Bratislava: Kalligram, 2008. – No 1. –S. 6–18. – Modeofaccess : http://www.kalligram.eu/OS/Archiv/Lavica-bez-brehov.
10. Hloušek V.Konfliktní demokracie : Moderní masová politika ve střední Evropě / V. Hloušek, L. Kopeček. – Brno : Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, 2004.
11. Hloušek V. Konfliktní linie v současné české a slovenské politice : mezi stabilitou a změnou [Electronic resource] / V. Hloušek, L. Kopeček. – Brno : Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity. – 2005. – Mode of access :http://www.iips.cz/userfiles/file/wp_10_konfliktni_linie.pdf.

12. Hloušek, V. Politické strany. Původ, ideologie a transformace politických stran v západní a strední Europě / V. Hloušek, L. Kopeček. –Praha : Grada Publishing, 2010. –310 s.
13. Hloušek V. Konfliktní linie v «postkomunistických» systémech politických stran / V. Hloušek // Politologický časopis. – Brno : Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, 2000. – Roč. 7. – Č. 4. – S. 373–395.
14. Hloušek V. Koncept konfliktních linií v západní politické vědě a jeho proměny / V. Hloušek // Politologický časopis. – Brno : Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, 2002. – Roč. 9. – Č. 4. – S. 398–414.
15. Childs D. The Two Red Flags: European Social Democracy and Soviet Communism since 1945 / D. Childs. –New York : Routledge, 2002. –187 s.
16. Just P. Vládnutí Roberta Fica : koalice stabilní, opozice v rozkladu / P. Just // Acta Politologica. –2009. –Roč. 1. –Č. 2. –S. 160–181.
17. Kitschelt H. Formationof Party Cleavages in Post-Communist Democracies [Electronic resource] / H. Kitschelt // Party Politics. –1995. –Vol. 1. –No. 4. –P. 447–472. – Mode of access :http://www.rochelleterman.com/ComparativeExam/sites/default/files/Bibliography%20and%20Summaries/Kitschelt%201995.pdf.
18. Kopeček L. Od Mečiara k Dzurindovi: Slovenská politika a politický systém v prvním desetiletí samostatnosti / L. Kopeček. – Brno: Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, 2003. – 177 s.
19. Krejčí O. Zvíťazila ľavica, dopredu pravá? [Electronic resource] / O. Krejčí// Nové Slovo. –2002. – Mode of access :http://www.noveslovo.sk/node/33879.
20. Leška D. Hlavné etapy formovania systému politických strán na Slovensku po roku 1989 / D. Leška // Sociológia. – Bratislava : Sociologický ústav Slovenskej akadémie vied, 2013. – Roč. 45. – Č. 1. – S. 71–88.
21. Lewis P. Political Parties in Post-Commuist Eastern Europe / P. Lewis. –New York : Routledge, 2001. –202 p.
22. Lipset S. Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments : An Introduction [Electronic resource] / S. M. Lipset, S. Rokkan. – 1967. –Mode of access :http://www.u.arizona.edu/~mishler/LipsetRokkan.pdf.
23. Mesežnikov G. Pravica na Slovensku: úspechy a problémy / G. Mesežnikov // Parlamentný kuriér. Bratislava : Slovenská národná reklamná a propagačná agentúra, s.r.o. v spolupráci s Národnou radou SR, Vládou SR a Prezidentskou kanceláriou SR. – 2005. – No. 11. – Mode of access :http://www.ivo.sk/buxus/docs/publicistika/subor/produkt_2311.pdf.
24. Novák M.Specifická situace české levice po roce 1989 / M.Novák // BurešJ. Levice v České republice a na Slovensku 1989–2009 / J. Bureš,J. Charvát,P.Justa kol. – Plzeň: Aleš Čeněk, 2010. – S. 32–45.

25. PinkM.The Electoral Base of Left-Wing Post-Communist Political Parties in the Former Czechoslovakia[Electronic resource] /M.Pink// Středoevropské studie. – Brno: Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, 2012. –Roč. 14. – Č. 2–3. –Mode of access :http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=518.
26. Rybář M. Premeny straníckej politiky / M. Rybář // Szomolányi S. Spoločnosť a politika na Slovensku. Cesty k stabilite 1989–2004 / S. Szomolányi. – Bratislava : Univerzita Komenského, 2005. – S. 132–153.
27. Szomolányi S. Aký režim sa vynára na Slovensku? / S. Szomolányi // Szomolányi S. Slovensko: problémy konsolidácie demokracie. Spor o «pravidlá hry» pokračuje /S. Szomolányi. –Bratislava: Slovenské združenie pre politické vedy, Nadácia Friedricha Eberta, 1997. –207 s.
28. Szomolányi S. Kľukatá cesta Slovenska k demokracii / S. Szomolányi. –Bratislava, STIMUL, 1999. –121 s.
29. Šmihula D. Príčiny zlyhania slovenskej demokraticky orientovanej ľavice / D. Šmihula // Gbúrová M. Ľavica a pravica / M. Gbúrová. – Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2004. – S. 76–79.
30. ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR, 2014. Voľby do NR SR 2002. Počet a podiel platných hlasov odovzdaných pre politické strany[Electronic resource]. –Mode of access :http://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2002/webdata/slov/tab/tab3.htm.
31. Švkarna D. Vznik moderného slovenského národa sprevádza názorový chaos a hodnotová dezorientácia / D. Švkarna // Národný Inštitút Francois Marie Voltaire. – Košice. – 2009. – Mode of access :http://www.voltaire.netkosice.sk/index2.html
32. UčeňP. Centrist Populism in Slovakia from the Perspectives of Voters and Supporters / P.Učeň, O.Gyarfášová, V.Krivý // Slovak Foreign Policy Affairs. – 2005.–Vol. 6. –No. 1. –P. 28–46.
33. Učeň P. Desať rokov vývoja straníckej politiky a jeho formatívny konflikt / P. Učeň // Pešek J. Szomolányi S. November 1989 na Slovensku. Súvislosti, preklady a dôsledky / J. Pešek, S. Szomolányi. – Bratislava : Nadácia M. Šimečku, Historický ústav SAV a Katedra politológie UK, 2000. – S. 111–131.
34. Učeň P. Konfliktné línie v parlamentných voľbách 2010 na Slovensku / P. Učeň // Bútorová Z. Slovenské voľby ’10: Šanca na zmenu / Z. Bútorová, O. Gyarfášová, M. Kollár, G. Mesežnikov. – Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2011. – S. 81–95.
35. Žúborová V. Hľadanie stability na ľavom brehu / V. Žúborová // Bureš J. Levice v České republice a na Slovensku 1989–2009 / J. Bureš, J. Charvát, P. Just a kol. – Plzeň : Aleš Čeněk. – S. 127–136.

VERONIKAVAŠKOVÁ, PhD
VLADIMÍRBOKŠA,PhD
PrešovskejuniverzitvPrešove (Словаччина)

ANALYSIS AND COMPARISON OF THE KEY FACTORS BEHIND THE HIGH POPULARITY OF SMER-SD AND ANO 2011 POLITICAL PARTY

The party system in Slovakia and the Czech Republic is the most powerful political position of the Social Democratic Party, at present. Smer-SD has long been the most popular political party in Slovakia. In Czech Republic CSSD is being gradually shifted from the position of leader by ANO movement which from its formation profiled itself as political protest-movement. Our aim is to define the key factors which allowed ANO 2011 to attacks the position of the most popular political party in the country. While compiling this text, we applied comparative and analytical method and tried to explain what success factors are crucial for the party Smer-SD and ANO 2011 because the electorate in both countries comes from similar political and historical context. Our goal is to determine by analysis whether the assumed key success factors in the movement ANO 2011 is based on the so-called party of a marketing type.

Model of marketing campaigns and parties. This type of party was described by the political scientist Jennifer Lees – Marshment in article *The Marriage of Politics and Marketing* in 2001. In this article she introduced the concept of three types of parties whose defining criteria is the market orientation. Product-oriented party is creating a product and waits to see if a buyer is found. It won't do more to adapt it or sale more. Market-oriented party is trying to sell this product to voters through different sales techniques - communications, advertisement, appealing to voters, etc. while not changing the product in any way.Marketing-oriented party differs from previous types in the way that it aim is to meet the primary needs of voters who already exists.

Party finds out what voters – consumers are wanting through market research, and then creates a product that is continually adjusted precisely to the requirements of the voters. Then the product is implemented, so that in the next stage it could be promoted in campaign. This type of party is not trying to convince voters about the quality of the product, rather offering them what they want. While creating the product political party considers its competition, situation inside the Party, method of delivering product to the voters, but also a way of enforce the product in government. It is a long term comprehensive strategy to deliver product to voters in a manner that will meet their needs and requirements. Lees-Marshment at this point emphasizes that marketing-oriented party should not promise absolutely everything voters wish, but it should only work with feasible promises that can be accomplished in a given political space [6].

Fundamentals of marketing oriented campaign are segmentation, formulating strategy and its subsequent implementation and candidate's placement. Analysis of citizen preferences is crucial to set the marketing-oriented political campaign. Mechanisms of political market determine the modalities for the functioning of entities in a political campaign. Segmentation refers to the distribution of voters according to sociodemographic criteria - age, education, marital status, income. The basics for placement of candidates is the search for strategies and tactics that would help party or candidate to achieve a stronger position and determine final, stable and exclusive position amidst the political opponents [16]. Party's perception in different spectrum of voters and the topics they react on are determined by research. It also determines best targets for specific topics [14]. Candidates and parties must have clearly understandable political intentions and political agenda. All these activities subsequently led to the formation of a suitable and attractive image that corresponds with the personal and program expectations of voters [16]. In election to Parliament the goal of this strategy may be, for example, winning the election and nomination of Prime Minister, or gain a sufficient number of seats to form a coalition with the highest potential or exceeding the five per cent threshold to enter parliament [14, p. 16].

Effective political communication, implemented as part of political marketing widely uses knowledge of psychology and sociology, applied and tested in marketing. According to P. Sima ANO 2011 experts came up with carefully designed messages and flamboyant visual advertising in the form of billboards, city-lights and posters that flooded the whole Czech Republic [14, p. 17]. Initial information have very important role in the perception of social reality, despite the fact that the first impression is often subjective and less reliable. It is necessary to work with this fact, as long as political subject wants to have an effect on humans and somehow persuade and influence them. Fixing a certain way of perceiving is later formed to the attitude [20].According to P. Sima visual advertisement of ANO 2011 was not a coincidence, but rather a strategy. Program of the movement, which varied during the campaign was the result of a well-prepared strategy as well [14, p. 17].

ANO 2011 party experienced dynamic development mainly reflecting the election results and high popularity of President Andrej Babis over the 4 years of existence. Babis is currently, the most popular politician in the Czech Republic according to research of popularity by STEM in September 2015 (STEM 2015). Our aspiration is to analyze, and subsequently to clarify the key factors of the extraordinary success of that political entity that in the short time as a political party experienced significant events and undergo development. Further to this, we have the ambition to analyze and compare some of the primary success factors of ANO 2011 political party, and confront them with the success of the Slovak political party Smer-SD, while analyzing ideological and value profiling of given political parties.

The central figure in ANO 2011 is a successful business man Andrej Babis, who entered the Czech politics with the so-called new ideology, which was and still is attractive to

voters. Rhetoric's of ANO 2011 is built on simple formulations. Like: 25 years we were ruled by politicians who have not worked in favour of citizens but were only stealing. We (ANO 2011) are coming now as common people and experts to put things in order and «*will be better»*. This political-stylized presentation is evident diversion from the current policy of traditional parties. CSSD or other established political parties cannot manipulate voters with similar rhetoric's. Because cannot assume political responsibility for previous years in service. An important factor in the success ANO 2011 was launching a new political party at the time of a highly unstable situation in the Czech Republic and the collapse of standard parties. Leader Andrej Babiš was able to explicitly identify the desires and needs based on the mood of the Czech public, and then communicating them clearly and simply within well prepared professional marketing strategy.

ANO movement proceeded as one of the few political parties to use representative surveys before the official starting of the campaign and continued in it during the course of the campaign. ANO movement ordered to the task a top expert and strategist of PSB Alexandra Braun and under his leadership, external surveys were commissioned before the beginning of the campaign. Major survey from June 2013, played the crucial role ANO that has helped to define the target groups of voters and topics that should be communicated in the campaign [10, p. 30]. Penn Schoen Berland (PSB) is a research, strategic and a consulting company, focusing also on elections and election campaigns. During its history, it participated in many election campaigns, such as the electoral campaigns of Bill Clinton (USA presidential elections 1995), Michael Bloomberg (mayoral election in New York in 2001 and 2005) and Hillary Clinton (USA senatorial elections in 2000) [5].

Potential voters of ANO are expected to be a people using Internet. Therefore, great attention was paid to constant online communication. Therefore, the strategy of addressing was not unified and advertising (eg. on Facebook) was focused on different target groups, and didn't have only one catchphrase, which was able to reach a broad and undifferentiated group of voters [9–11]. Thesis that election campaigns are increasingly moving to cyberspace was confirmed by ANO, which have online marketing covered on a very professional level. ANO has nearly 97,500 fans on official page on Facebook by 02/03/2016. Official fan page of Andrej Babis has nearly 46,500 fans by 02/03/2016. In addition, on the Twitter Andrej Babis has 187,000 followers by 02/03/2016. In terms of total volume of interactions on Facebook ANO clearly dominates when fans of this movement generated 70,499 interactions in April 2015. Most communications were covered by president Andrej Babis [6].

For year 2014 administrators of official ANO page on Facebook generated more than 2000 contributions, for example almost two times more than the Usvit movement, which is also extremely popular on social networks. ANO is also the author of the most popular political online contributions in 2014, which was shared by 1,764 fans of the movement.

The cadence of contributions to the social networks of movement was overwhelming before the elections to the Chamber of Deputies, but it continues to this day. Official page brought up topics, actively encouraged the fans to express their opinion, which was successful and administrators then intervened in the debate be developing it further. The metric of talking about raised over 44,000 at the end of October. Of the roughly 11,000 fans who had a party back in mid-August 2013, the movement managed to climb up to 68,000 fans, with 42,000 fans that ANO received during October 2013. The movement was directly in touch with the American branch of Facebook in Washington, with which ANO solved the ad campaign [7].

According to worker of New Media at CT Josefa Šlerka the main reason for the attractiveness of campaign on social networks, namely Facebook and Twitter can be attributed to a several important factors: «First, the aim of ANO campaign was not narrowly focused, such as campaign of KDU-ČSL or the Strana zelenych, thus ANO fans wasn't recruited of precisely targeted population, but accounted for the rural population, but also cities with different age and education. Andrej Babis reasonably used Twitter, when some of his «tweets» like «buy something tomorrow» became famous» [8].

ANO movement has used more sophisticated ways of advertising via Google search engine. When you wanted to google a little bit about Andrej Babis connection with the StB (secret police during pro-soviet era) in the time of the election campaign, if you entered a keyword you were transferred to the paid web site link www.anobudelip.cz.Marek Prchal who held the position of Digital director, so he was responsible for online campaigns, social networks, YouTube and websites [12].

Today we can say that the movement ANO 2011 after four years since its formation, is not defined by values and ideology as clearly and constantly moves in the area of non-traditional political subjects, as demonstrated by the restriction against naming ANO 2011 as a political party, confirmed by the Andrej Babis *«we are not a political party, we cannot sell us right now as such, and our biggest rival is paradoxically the CSSD»* [18].

At the last national congress of the movement, which took place on February 28, 2015, no specific contours of the ideological framework were presented. Re-elected chairman Babiš re-affirms that the core principles of movement are fight against corruption, theft, and emphasis on hard work, truth telling and expertise of members of the movement.

In his speech to party congress he again pointed out the reasons for entering politics: *«I feel that I should repay the debt to this country and society by helping people who had not the same opportunity and luck in life as I had»* [2]. Given statement declares that Andrej Babis is a prototype of a new political style with a unique life story, which is characteristic of a political party without the ideological background.

Almost identical argument related to the decision to enter political arena was used in the election campaign by now current President of the Slovak Republic Andrej Kiska. Kiska like Andrej Babis has substantial financial assets, fascinating life story and absence of previous

political activities after 1989. Andrej Kiska built his positive image in the pre-election debates, interviews, articles and on social networks also by quotes like:*»I understood that I got much from life and I decided to give it back. For me being successful is not a sin if one realizes that if you get something, one should share with those in need and those who were not so lucky»* [17]. Another important source of the success of the movement is extremely well managed marketing communication. The movement has a set of integrated language represented by «popular» casual style, thus ANO didn't have to change the rhetoric if it wanted to talk to different groups of people. The official letter of Andrej Babis, who was trying to reach the greatest number of voters in the initial phase of the campaign, before the early elections in 2013, was expected to have a wide recipients [9–11].

Election spots on the YouTube site have a significant impact on voters and these spots are not covered by the Law on Broadcasting. ANO movement had the highest viewership on video entitled «Yes, we will eradicate corruption» that has more than 206,500 views by 2/3/2016. Other relatively popular video on YouTube entitled «When eyes of people begin to shine» with more than 104,500 views by 02/04/2016. According to research agency Focus most interesting campaign in pre-election period was that of ANO (30 %). An interesting indicator is related to the video that was officially considered to be apolitical, where Andrej Babis, as the owner of Agrofert performed together with Jaromir Jagr in advertisement on Vodňanské chicken. The video in question has nearly 470,000 views by 02/03/2016. According to Focus's survey 13 % of respondents marked this advertisement as the most important campaign theme. Respondents perceived this advertising in the context of the election campaign [13; 14].

On the other hand, when looking at the development process of the Slovak Smer-SD party we can say that Smer staged itself as a significant political entity with its own form of expertise and ideology-free policy without unnecessary conflicts. This strategy was sufficient enough for setting up new political entity which was established in 1999. After establishing Smer presented itself as a subject with no previous power struggles and ideological disputes, that wants to bring elements of expertise and pragmatics. Under these conditions Smer is clearly denouncing the policy of *«meciarism»* as well as government rule, which moved Smer to the position of the protest party, which was presented as anti-Party and anti-establishment at the beginning.

In addition, Smer was visible by permanent criticism of the coalition as well as opposition. Raising concerns about the future of society with emphasis on the need for social reforms were the election tactics and agitations. Based on the increasing preferences at the end of 2001 Smer acquiesced ideological anchoring , through the adoption of the policy document Third Way, which is committed to the side of the new Left – third way, for example British Labour party or the German SPD. However in this regard Róbert Fico as party chairman said with remarkable authority: *«It does not matter whether a cat is white or black, but whether it catches mice»*.

In hindsight this step by Robert Fico proved as very good and predicting. Preferences were gradually growing, while SDL party preferences from which Fico left, declined. Finally, then ruling party, SDL didn't get enough votes in the next parliamentary elections. On January 1st 2005 ceased to exist when it was swallowed up by Smer.

Being aware of the difficulty analyzing political entities from two different party-political environments, we believe that it is possible with analytical and comparative method to generate outlines, as well as other questions for scientific political research. We therefore conclude that the movement YES 2011 is not so called disposable party, as was on the Slovak political scene, for example, New Citizen's Alliance.

Party was founded in 2001 and its founder Pavol Rusko, who was the founder of the private television channel Markíza and also it's CEO. That indicates that Pavol Rusko had significant impact in media, like Andrej Babiš have in Czech Republic when he became the owner of the media group MAFRA. Andrej Babiš unlike Pavol Rusko, whose party acted in parliament only one term, had not yet reached political zenith.

One of the other key factors in the success of the movement YES 2011 we consider the ability to catch the large portion of young electorate through a modern dynamic campaign. In age group up to 29 years ANO received the largest share of votes from all parties, namely 24% according to the survey STEM / MARK Median. A similar only a few percentage points smaller share had movement in groups between 30 and 44 years and between 45 and 59 years. Based on which we can conclude that the movement had spread electoral votes evenly and managed to reach a wide spectrum of citizens.

Compared to the Smer growth is raising with age, that is, the relatively highest in those aged 60 years (about 56 %). On the other hand, the share is at 30 % of this age group among all voters of Smer. Representation of people aged over 40 years is almost 70 %, the highest compared with other parliamentary parties in Slovakia. High share (compared with other parties) are manual workers (about 25 %), another important group consists of pensioneers (about 26 %) [15].

YES 2011 electoral program includes elements of left-wing and right-wing ideas, which corresponds to the concept of so called Universal side. Consequently, the movement has the potential to farm votes on the left and right side of the political spectrum. Otto Kirchheimer sees a basic feature of universal parties oriented on the broad layers of voters under program without ideology, with strong emphasis on concrete problems. However, we share the view of political scientist Vladimira Dvorakova, according to which *«movement cannot function in the same form as before, as soon as the chairman of the Movement Andrej Babis runs out and marketing will no longer be sufficient, there will be a problem with the replacement of management and the establishment of new program topics. Strength but also a weakness of YES 2011 is that it is aimed at solving specific problems, but is not yet ideologically anchored»*[4]. It was confirmed by the expression of marketing guru Petr Topinka, who pointed out that the concept *«We are not politicians, we work hard»* cannot

endure in the long term andwill have to come to «Phase Two» (at the PR Summit in October 2014). ANO brand is based on three core values : competence (mainly represented by Babis), transparency and change [3].

On the other hand Smer-SD has evolved from non-ideology party through the third road side, until was finally anchored in the form of the socially democratic subject, absorbing the SDL. It should also be said that the party SMER has hegemony over left wing of the Slovak political spectrum because of the absence of an alternative social democratic and leftist relevant subject, while in the Czech Republic fills the space to the left of the political spectrum the CSSD and the antisystem KSCM.

Conclusion. We believe that the success of Smer-SD is not only based on political marketing, but the dominant factor in its success is the clarity and readability in important political issues of value and long-term consistency that is expressed especially by not a single member of Parliament leaving the party since the entered the parliament. In addition, Smer since its formation had usurped topics that are inherently connected with it: stability, solidarity and personal competence. Although these topics do not guarantee electoral success, they are essential and needed for the Slovak party system. Another source of success is funding of the YES 2011 movement, which is of course particularly important factor in the actual foundation and subsequent electoral success at regional, European and parliamentary level. According to the annual report for 2014 the movement received total of 157 335 806 EUR, while inheritance and gifts amounted nearly 31.5 million crowns. The largest donor was the company DEZA with a financial volume of more than 1.3 million CZK, which belongs to a portfolio of Babis's company Agrofert. Andrej Babis gave his movement interest-free loan of 65 million crowns. The election campaign of PSP CR cots movement more than 100 million crowns [1]. Based on the above, we believe that ANO movement is largely financially chained to its chairman, allowing him virtually unlimited coordination of its political direction.

Based on the analysis of ANO movement, we come to conclusion that the party is built on basic pillars of success and such as the implementation of innovative marketing tools that are perfectly applied to the various social classes of the Czech society. This analysis also conclude that the ANO 2011have all the characteristics of marketing-oriented political party with the potential for application another marketing strategies in the forthcoming election campaign that are now crucial for the subject movement. ANO movement also managed to fully utilize President Andrej Babis, who came into politics from business and was not burdened with political history. At present, ANO appears as a complex and relatively reliable coalition partner. Which in our view convinces it's electorate that their choice was correct, and also that the movement ANO has the potential to be a future leader in the Czech parliamentary system.

References

1. ANO. Výroční finanční zpráva 2014[Electronic resource]. –Mode of access : http://www.anobudelip.cz/cs/o-nas/stahnete-si/.
2. ANO. Nejlepším programem je nelhat, nekrást a pracovat pro lidi[Electronic resource]. –Mode of access : http://www.anobudelip.cz/cs/o-nas/aktuality/novinky/chci-splatit-dluh-teto-zemi-a-teto-spolecnosti-a-pomahat-lidem-20492.shtml.
3. Aust O.Proč uspěl Babiš: «kampaň ANO vyšla z analýzy, nového obsahu a neuhnula» [Electronic resource] / O.Aust. –Mode of access : http://www.mediar.cz/proc-uspel-babis-kampan-ano-vysla-z-analyzy-noveho-obsahu-a-neuhnula/
4. Frantová L. Profesorka Dvořáková nám sdělila jméno největšího nepřítele Andreje Babiše. Je to velmi podnětné / L.Frantová[Electronic resource]. –Mode of access : http://www.parlamentnilisty.cz/arena/politologove/Profesorka-Dvorakova-nam-sdelila-jmeno-nejvetsiho-nepritele-Andreje-Babise-Je-to-velmi-podnetne-364766
5. Institut Poliického Marketingu (2014): Slovník politického marketing:Penn Schoen Berland (PSB) [Electronic resource]. –Mode of access : http://politickymarketing.com/slovnik/penn-schoen-berland-psb#sthash.y7nfFNbm.dpuf
6. Institut Politického Marketingu (2015): Slovník politického marketing: Tržně orientovaná strana. [Electronic resource]. –Mode of access : http://politickymarketing.com/slovnik/trzne-marketingove-orientovana-strana#sthash.Nu3phftn.dpuf
7. KomárekK.Sociálne site / K.Komárek // Volební kampaně. – 2013. – S.97.
8. Kolmaš M. Nejefektivnější kampaň na sociálních sítích měly ANO a Úsvit [Electronic resource]. – 2013.–Mode of access : http://www.ceskatelevize.cz/ct24/media/1068760-nejefektivnejsi-kampan-na-socialnich-sitich-mely-ano-a-usvit
9. Kožušníková L. Role lídru v kampaních // Volební kampaně. – 2013. – S. 52.
10. Kožušníková L. Výzkumy a jejich role v kampaních // Volební kampaně. – 2013. – S. 39.
11. Kožušníková L. Segmentace a cílení / L. Kožušníková, L. Linhartová // Volební kampaně. – 2013. – S. 36.
12. Králová A. Volební tými a agentury / A.Králová // Volební kampaně. – 2013. – S. 60.
13. Králiková M. – Komínek K. [Electronic resource]. –Mode of access :strana#sthash.Nu3phftn.dpuf
14. Šíma P. Volební sopty / P. Šíma // Volební kampaně. – 2013. – S. 122–123.

15. KrčmárikR.Kto koho volil? Výklad môže byť dvojaký [Electronic resource] / R.Krčmárik. – Mode of access : http://spravy.pravda.sk/domace/clanok/173974-kto-koho-volil-vyklad-moze-byt dvojaky/.
16. KubáčekJ.Slovník politického managementu a volebního marketingu / J.Kubáček.– Vydavateľstvo: Grada, 2012.
17. OdkladalM.Kiska: Tradiční politici problémy neriešia, len o nich rozprávajú [Electronic resource] / M.Odkladal. –Mode of access : http://www.aktuality.sk/clanok/248423/kiska-tradicni-politici-problemy-neriesia-len-o-nich-rozpravaju/.
18. Petřík L. Babiš prý vyhrožuje, hází bláto a dělá ze všech pitomce. Marek Benda, Bělobrádek i ČSSD poslali vzkazy ANO [Electronic resource] / L.Petřík. –Mode of access : http://www.parlamentnilisty.cz/arena/monitor/Babis-pry-vyhrozuje-hazi-blato-a-dela-ze-vsech-pitomce-Marek-Benda-Belobradek-i-CSSD-poslali-vzkazy-ANO-341597
19. Politický Marketingprofesionálně[Electronic resource] // ČESKÉ POLITICKÉ STRANY NA FACEBOOKU V DUBNU 2015, 01.05.2015. –Mode of access : http://politickymarketing.cz/ceske-politicke-strany-na-facebooku-v-dubnu-2015/.
20. ŠtédroňB. Politika a politický marketing / Štédroňs kol.– Vydavateľstvo: C. H. Beck, 2013.
21. Volby by vyhrálo ANO, podpora komunistů výrazně vzrostla. – 2016. – Mode of access : http://www.novinky.cz/domaci/393193-volby-by-vyhralo-ano-podpora-komunistu-vyrazne-vzrostla.html

НАДІЯ ПАНЧАК-БЯЛОБЛОЦКА,
Вища школа регіональної економіки в Кутно (Польща),
докторант кафедри політології,
Львівський національний університет імені Івана Франка

МІСЦЕ ПАРТІЙ У СИСТЕМІ ДЕЛЕГУВАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ І ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ДЕМОКРАТІЯХ

Особливістю парламентської демократії є той факт, що більшість громадян вважає парламентський спосіб формування та відповідальності уряду легітимним інструментом і механізмом народного представництва. А це означає, що урядові кабінети у парламентських демократіях завжди залежать від партійної композиції парламентів, тобто від зіставлення позицій окремих партій у парламентах, а тому найчастіше і як норма є партійними. Внаслідок цього, як зауважує теорія агентських відносин (agency theory) та підхід «принципала–агента» (principal–agentapproach) [15; 16; 22], парламентські демократії та їхні переваги й недоліки детерміновані партіями і

їхніми інституційними, соціально-владними та політичними функціями. Річ у тому, що парламентська демократія окреслена «павутиною» різних відносин делегування повноважень і відповідальності. У таких відносинах «принципал» (кому первинно належить влада) умовно дозволяє «агенту» (кому влада належить набуто або ж вторинно) працювати від свого імені. Відповідно, відкритим залишається питання: яке місце партій у системі делегування повноважень та відповідальності в парламентських демократіях.

Щоби його окреслити, апелюємо до такої ідеї представницької демократії, як народний суверенітет. Згідно теорії агентських відносин, народний суверенітет обов'язково зумовлює сприйняття виборців (народу) як максимального принципала [25; 26, с. 59–61]. Але феноменальність принципу народного суверенітету полягає у тому, що верховна влада покладена на пересічних громадян, які у демократичному суспільстві зрідка використовують її безпосередньо. Натомість, громадяни можуть делегувати вирішення важливих питань особистого життя галузевим спеціалістам, у тому числі політикам та державним службовцям, які відповідальні за прийняття і реалізацію більшості суспільних та державних рішень. Тому громадяни делегують народний суверенітет різним представникам – окремим політикам та політичним організаціям, насамперед політичним партіям. Крізь окреслену призму делегування забезпечується смислова значимість феномену політичного представництва як вирішального атрибута представницької, у тім числі і парламентської, демократії.

Примітно, що делегування народного суверенітету політикам та партіям у парламентських демократіях відбувається тільки на основі вільних і справедливих парламентських виборів. Тим не менше, вибори є лише першим кроком делегування народного суверенітету. Далі, за класичним зауваженням Дж. С. Мілля, відчувається гостра потреба делегування повноважень від політиків у парламентах до службовців і політиків в урядах, тобто від парламентів до урядів [14, с. 249–250]. Але окреслена логіка делегування народного суверенітету не є довершеною і комплексною, адже навіть попри те, що члени парламенту й урядового кабінету вважають себе агентами своїх виборців, вони мають й інші конституційно передбачені ролі. Наприклад, досить часто у конституціях країн, які є парламентськими демократіями, є норми, що депутати парламентів є не представниками своїх безпосередніх виборців, а представниками усіх громадян [4; 33]. А буває і так, що члени парламентів і урядів (кабінетів) (які водночас є членами різних політичних партій) паралельно трактуються як представники засадничих конституційних прав і свобод. Саме тому політики і державні службовці у парламентських демократіях, будучи звичайними агентами, обмежені своїми обов'язками та відповідальністю. Загалом це дозволяє виснувати, що парламентська демократія – це, в ідеально-типовій формі, «ланцюг» делегування повноважень/обов'язків та відповідальності від виборців до кінцевих політиків і державних службовців (й навпаки), у якому можна ідентифікувати принаймні 4

дискретних кроки або частини делегування: 1) від виборців до обраних виборцями представників (законодавців, членів законодавчої влади); 2) від законодавців (членів законодавчої влади) до ядра виконавчої влади, зокрема до глави уряду (прем'єр-міністра; 3) від прем'єр-міністра до глав різних міністерств і відомств виконавчої влади; 4) від глав різних міністерств та відомств виконавчої влади до відповідних державних службовців [26, с. 64].

Оперуючи поняттям «парламентська демократія» та опираючись на властиві і засадничі для неї параметри делегування повноважень та підзвітності із-поміж ключовими принципалами та агентами, не можна оминути теоретичного аналізу місця урядів і партій у парламентських демократіях. Специфіка перших полягає в тому, що вони передусім базуються на впливовості других та на ідеї сильного громадянського суспільства, що сумарно єднає переваги/преференції принципалів та агентів, зокрема базових політичних інститутів й установ – парламенту, уряду, керівників різних органів виконавчої влади тощо. Синтетичною ознакою урядів у парламентських демократіях є ідея про формування урядів партіями, які орієнтовані на вироблення політики, централізовані і згуртовані. Відповідно, парламентським демократіям притаманна позиція про доцільність партійно-парламентських урядів, тобто урядів, які формуються парламентськими партіями [1; 2]. Причому, партіями, що позиціонуються як складні, комплексні та спільні інструменти взаємної вигоди, які формуються тому, що кандидати на різні державні посади і виборці вважають їх корисними для реалізації своїх цілей. А це суплементарно означає, що феномен уряду в парламентській демократії ґрунтується на феномені партій, як вигідних для усіх принципалів та агентів владно-електоральних інстанцій. Річ у тому, що політичні партії, які прагнуть бути репрезентованими при владі у парламентськихдемократіях, повинні обов'язково задовольняти дві стимуляційні умови. По-перше, вони повинні забезпечити достатні стимули для посадовців, щобті дотримувались дисципліни, якої вимагають політичні партії. По-друге, політика згуртованості, яку здійснюють політичні партії з-поміж посадових осіб у парламентських демократіях, має бути достатньою, щоб виборці трактували політичну партію в міру корисною та інформативною.

Саме тому партійні лідери мають контролювати набір (обрання і призначення) державних службовців і державних рішень. Відповідно, для того, щоб партійний уряд був ефективним, партії всіляко мають сприяти, щоб законодавці реалізували основні політичні цілі партії –переобрання партії, здійснення політичної влади й досягнення політичних завдань. У той же час, партії мають бути досить ефективними інформаційно та економічно, щоби виборці й активісти підтримували їх. Річ у тім, що виборці забезпечуватимуть підтримку партіям винятково тоді, коли вони здатні виконувати свої політичні програми й урядові (у випадку формування ними уряду) цілі. Натомість, якщо законодавча активність партій не «ієрархізована» урядовими цілями, а «анархізована», то зв'язок у тріаді «партія–виборець–уряд» буде нестійким.

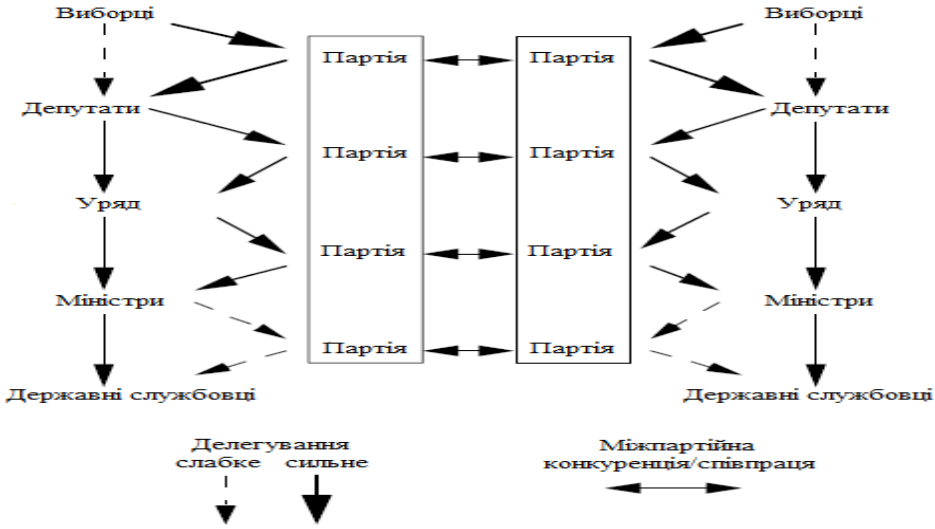

Рис. 1. Участь політичних партій у процесі делегування повноважень у парламентських демократіях [17; 27]

Це вказує, що діяльність урядів у парламентських демократіях на партійному рівні має неминуче резонувати з уподобаннями виборців [3, с. 249]. Це, у свою чергу, веде до формування сталих та узвичаєних соціополітичних поділів, які акумульовані за наслідками промислових і національних революцій [11], із якими перманентно асоціюються ті чи інші партії, хоча й на підставі різних виборчих формул. У таких умовах партійні лідери можуть «показати» демократичним виборцям, як головним принципалам демократій, набори кандидатів у агенти, чиї політичні уподобання достатньою мірою вивчені, однак чия поведінка помірно охороняється партійними організаціями. Саме на етапі представлення партіями своїх кандидатів відбуваються так званий «прогностичний» контроль та попередня підзвітність майбутніх агентів делегування повноважень у парламентських демократіях, зокрема майбутніх членів парламентів та урядових кабінетів. Перед тим, як кандидати отримають доступ до більш високого рівня делегування повноважень (тобто до вищої посади), вони мають отримати відповідні партійні повноваження і проявити себе на рівні нижчих посад. Це означає, що попри прямий вплив електорату на обрання депутатів парламенту,партії, з якими вони асоціюються, внаслідок «низхідних» процесів регламентують й інші посади у ланцюгу делегування повноважень та відповідальності [21].

Відповідно, в умовах парламентської демократії партії впливають на всі складові ланцюга делегування повноважень та відповідальності. Зокрема, вони, як правило контролюють хід делегування повноважень та відповідальності від виборців до депутатів, від депутатів до прем'єр-міністра уряду тощо. Однак вони паралельно і послаблюють делегування обов'язків та відповідальності. Як зауважує В. Мюллер, партії незначною мірою здатні керувати і контролювати кінцевий елемент ланцюга делегування повноважень – державних службовців та їхню поведінку. Річ у тому, що роль партій послаблюється в міру більшого розвитку ланцюга делегування повноважень, тобто в міру збільшення інформаційної асиметрії та релевантності нормативних обмежень між принципалами й агентами [17, с. 330].

Але навіть попри це парламентські демократії генерують прив'язку державних службовців до політичних партій, чим додатково зумовлюється сутність партійного урядування. Така особливість «прогностичної» підзвітності/відповідальності урядів і державних службовців паралельно гарантується з допомогою внутрішнього відбору агентів, зокрема кандидатів у депутати, у міністри, в заступників міністрів тощо.Це посилює соціальну згуртованість партій як ключових акторів політичного процесуу парламентських демократіях. Відповідно, чим сильніша партійність суспільства [24] і чим більше партії представляють дистинктивні соціальні групи, тим більше вони схильні покладатись на «прогностичні» механізми відповідальності агентів перед принципалами, зокрема на сильні організації з непарламентським членством. А так відбувається перевірка того, чи кандидати репрезентують кращих серед кращих. Але невідмінно в полі партійного представництва, оскільки такі кандидати рекрутуються партіями з середовища партійних організацій. Далі відбувається внутрішній відбір на рівні як парламентів, так і політичних партій. Особливо це помітно у таких системах, де регламентовано, що член урядового кабінету одночасно повинен бути депутатом парламенту [5; 7]. У цьому виявляється базова відмінність парламентських демократій від президентських. Річ у тім, що в перших звично (у стандартних умовах) властивий внутрішньо-партійний відбір усіх агентів, особливо усіх агентів парламентів, що створює інформаційні переваги цих систем над президентськими демократіями. Натомість, у президентських демократіях агенти не повинні бути трактовані та детерміновані попереднім лідерським досвідом, не мають ідентифікуватись з партією, ідеологією чи програмою. Відповідно у таких системах значно менше інформації про осіб, які, приміром, можуть бути членами урядів/адміністрацій президентів [10, с. 11].

Значно централізовану владу і сутність партій у парламентських демократіях зміцнюють і такі два конституційні інструменти, як вотум довіри й права з приводу припинення повноважень того чи іншого інституту. Зокрема, припинення повноважень уряду з боку парламентської більшості, яке здійснюється на підставі

процедури вотуму недовіри. Саме вотум недовіри парламенту (як принципала) уряду (як агенту) є магістральною ознакою парламентської демократії. Навіть попри те, що у парламентських демократіях уряди можуть бути колективно відповідальними або тільки перед парламентами, або і перед парламентами, і перед президентами. Але, як це не дивно та не парадоксально, зворотний бік процедури вотуму недовіри дозволяє уряду і партійному керівництву домінувати у законодавчій гілці влади. Річ у тім, що вотум довіри чинному кабінету наділяє прем'єр-міністра повноваженнями ставити на шальки «долю» уряду у ситуації, коли уряду важливе прийняття якогось законопроекту парламентом. Це особливий «апокаліптичний інструмент» [12], через який увесь склад урядового кабінету, а не тільки посада прем'єр-міністра, може позбутись своїх повноважень унілатерально і одночасно. Тим не менше, така здатність підняти ставки і переглянути порядок денний парламенту часто дозволяє прем'єр-міністру «придушити» ідеологічну поляризацію та інакомислення у межах партій і урядових коаліцій, а також маніпулювати процесом законотворення [6]. Інколи в парламентських демократіях буває і так, що глава уряду чи уряд загалом наділено повноваженнями загрожувати парламенту вердиктом дострокових виборів. Повноваження такого типу зазвичай використовують задля задоволення стратегічних цілей окремих парламентських (передусім урядових) партій [28].

Тому відповідна формалізація різних особливостей делегування повноважень і відповідальності між різними принципалами й агентами парламентських демократій аргументує, що концентрація контролю порядку денного відбувається в руках саме уряду (чи глави уряду). Оскільки виборці у таких системах здебільшого вмотивовані делегуванням своїх повноважень парламентам, саме уряди позиціонуються як єдині агенти парламентів. Таким чином контроль порядку денного й політичного процесу загалом монополістично чи безпосередньо перебуває в руках саме інституту уряду. Справа у тому, що державні службовці дуже зрідка є партійними посадовцями, а тому члени урядового кабінетуне охоче діляться з ними своїми повноваженнями, тобто не охоче делегують свої повноваження на нижчий рівень. Ось чому контроль за порядком денним із боку уряду зміцнює ієрархічний характер парламентської демократії. Згідно теоретичної позиції Ф. МакКелві [13], уряд у парламентській демократії зазвичай позиціонується як «віртуальний політичний диктатор», роль і вагомість якого, тим не менше, залежать від кількості вето-гравців (гравців з правом вето) [31]. Тому концентрація значних повноважень у парламентських демократіях в руках партійних урядів інколи призводить до «втрати агентства» з боку парламентів, які для урядів є принципалами. Про це на початку XX ст. писав М. Острогорський,який зазначав, що партії значною мірою практично руйнують феномен політичної відповідальності урядів, адже підзвітність депутатів і міністрів перед парламентами «затінюється» їхньою підзвітністю перед партіями [20, с. 712–717]. Тому трапляється так, що притягнути до

відповідальності одно міністра не можливо, не притягуючи до відповідальності усіх міністрів (увесь склад уряду) одночасно. А це значною мірою свідчить не на користь поділу влади між парламентом і урядом. Так, на думку К. Шмітта, особлива вагомість партій у парламентських демократіях інколи веде до того, що урядові рішення приймають «за закритими дверима» [23, с. 52]. Крім того, Ф. А. Огг зауважує, що контроль порядку денного парламенту (законодавчої влади) із боку урядового кабінету (виконавчої влади) на практиці призводить до скорочення підзвітності уряду перед парламентом [19, с. 461].

Важливість партій у системі делегування повноважень та відповідальності в парламентських демократіях проявляється і в тому, що сам факт врахування партій може впливати на внутрішнє структурування парламентських демократій. Так,К. Вівер і Б. Рокман [32], зважаючи передусім на партійну композицію парламентів, яка значною мірою залежить від відмінностей виборчих систем та різниці реалізації політичного процесу, поділяють парламентські демократії на три групи/кластери – вестмінстерський, кардинальний і обмежений. У свою чергу, А. Лейпхарт на основі двох індикаторів – виборчої системи і кількості політичних партій – виділяє два типи парламентської демократії – вестмінстерську і консенсусну [8; 9]. Дж. Цебеліс у свою чергу дотримується висновку про потребу класифікації парламентських демократій на двопартійні і коаліційні [29–31], а Дж. Негел виокремлює мажоритарні, плюральні та супермажоритарні парламентські демократії [18].

Список використаних джерел

1. Bagehot W. The English Constitution / Walter Bagehot. – London : Fontana/Collins, 1867. – 348 p.
2. Cox G. The Efficient Secret : The Cabinet and the Development of Political Parties in Victorian England / Gary W. Cox. – Cambridge : Cambridge University Press, 2005. – 204 p.
3. Dalton R. Parties without Partisans : Political Change in Advanced Industrial Democracies / Russell J. Dalton, Martin P. Wattenberg. – Oxford : Oxford University Press, 2002. – 336 p.
4. Esaiasson P. Representation from Above : Members of Parliament and Representative Democracy in Sweden / Peter Esaiasson, Sören Holmberg. – Aldershot : Dartmouth, 1996. – 360 p.
5. Hernes G. Oss imellom : konstitusjonelle former og uformelle kontakter, Storting-Regjering / Gudmund Hernes, Kristine Nergaard. – Oslo : FAFO, 1989. – 248 p.
6. Huber J. Rationalizing Parliament / John Huber. – Cambridge : Cambridge University Press, 1996. – 215 p.

7. Lane J.–E. Regjering og nasjonalforsamling. Bemanning av de to statsorganene / Jan-Erik Lane, Hanne Marthe Narud // Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift. – 1992. – Vol. 8. – P. 303–316.
8. Lijphart A. Democracies : Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries / Arend Lijphart. – New Haven : Yale University Press, 1984. – 229 p.
9. Lijphart A. Patterns of Democracy : Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries / Arend Lijphart. – Yale University Press, 1999. – 368 p.
10. Linz J.Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference? / Juan J. Linz // Linz J. The Failure of Presidential Democracy / Juan Linz, Arturo Valenzuela. – Baltimore: John Hopkins University Press, 1994. – Vol. 1. – P. 3–90.
11. Lipset S. Party Systems and Voter Alignments : cross-national perspectives / Seymour Martin Lipset, Stein Rokkan. – New York : Free Press, 1967. – 554 p.
12. Lupia A. Coalition Termination and the Strategic Timing of Parliamentary Elections / Arthur Lupia, Kaare Strom // American Political Science Review. – 1995. – Vol. 89. – No. 3. – P. 648–665.
13. McChesney F. Money for Nothing : Politicians, Rent Extraction, and Political Extortion / Fred S. McChesney. – Cambridge MA : Harvard University Press, 1997. – 216 p.
14. Mill J. Utilitarianism. Liberty. Representative Government / John Stuart Mill. – London : Dent, 1861.
15. Moe T. The New Economics of Organization / Terry M. Moe // American Journal of Political Science. – 1984. – Vol. 28. – No. 4. – P. 739–777.
16. Moe T. The Positive Theory of Public Bureaucracy / Terry M. Moe // Mueller D. Perspectives on Public Choice : A Handbook / Dennis C. Mueller. – Cambridge : Cambridge University Press, 1997. – P. 455–480.
17. Müller W. Political Parties in Parliamentary Democracies : Making Delegation and Accountability Work / Wolfgang C. Müller // European Journal of Political Research. – 2000. – Vol. 37. – No. 3. – P. 309–333.
18. Nagel J. Expanding the Spectrum of Democracies: Reflections on Proportional Representation in New Zealand / Jack H. Nagel // Crepaz M. Democracy and Institutions : The Life Work of Arend Lijphart / Markus M. L. Crepaz, Thomas A. Koelble, David Wilsford. – University of Michigan Press, 2000. – P. 113–128.
19. OggF. EnglishGovernmentandPolitics : 2 edn. / FredericAustin Ogg. – NewYork : Macmillan, 1936. – 786 p.
20. Ostrogorski M. Democracy and the Organization of Political Parties : The United States/ Moisej J. Ostrogorski. – London : Macmillan, 1907. – 418 p.

21. Palmer M. Toward an Economics of Comparative Political Organization : Examining Ministerial Responsibility / Matthew S. R. Palmer// Journal of Law, Economics and Organization. – 1995. – Vol. 11. – No. 1. – P. 164–188.
22. Pratt J. Principals and Agents : The Structure of Business / John Winsor Pratt, Richard Zeckhauser. – Boston MA : Harvard Business School Press, 1985. – 241 p.
23. SchmittC. DiegeistesgeschichtlicheLagedesheutigenParlamentarismus / CarlSchmitt. – Duncker&Humblot, 1923.
24. Sjöblom G. The Role of Political Parties in Denmark and Sweden, 1970–1984 / Gunnar Sjöblom // Katz R. Party Governments : European and American Experiences / Richard S. Katz. – Berlin : de Gruyter, 1987. – P. 155–201.
25. Strøm K. Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies / Kaare Strøm // Prepared for presentation at the Conference on «Re-Thinking Democracy in the New Millennium». – The University of Houston, February 16 – 19, 2000. – 31 p.
26. Strøm K. Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies / Kaare Strøm, Wolfgang Müller, Torbjörn Bergman. – Oxford : Oxford University Press, 2003. – 764 p.
27. Storm K. Parliamentary democracy and delegation / Kaare Strom // Storm K. Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies / Kaare Strøm, Wolfgang C. Müller, Torbjörn Bergman. – Oxford University Press, 2006. – P. 55–108.
28. Strøm K. Strategic Parliamentary Dissolution / Kaare Strøm, Stephen M. Swindle // American Political Science Review. – 2002. – Vol. 96. – No. 3. – P. 575–591.
29. Tsebelis G. Decision Making in Political Systems : Veto Players in Presidential, Parliamentarism, Multicameralism and Multipartisan / George Tsebelis // British Journal of Political Science. – 1995. – Vol. 25. – No. 3. – P. 289–325.
30. Tsebelis G. Veto Players and Institutional Analysis / George Tsebelis // Governance. – 2000. – Vol. 13. – No. 4. – P. 441–474.
31. Tsebelis G. Veto Players : How Political Institutions Work / George Tsebelis. – New York : Princeton University Press, 2002. – 317 p.
32. Weaver K. Do Institutions Matter? Government Capabilities in the United States and Abroad / Kent Weaver, Bert A. Rockman. – Washington, D.C.: Brookings Institution, 1993. – 498 p.
33. Wessels B. Whom to Represent? Role Orientations of Legislators in Europe / Bernhard Wessels // Schmitt H. Political Representation and Legitimacy in the European Union / Hermann Schmitt, J. J. A. Thomassen. – Oxford : Oxford University Press, 1999. – P. 209–234.

ІРИНА ЧМІЛЬ,
асистент кафедри політології,
Львівський національний університет імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ В ПЕРІОД ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ

Період 80–х років ХХ ст. у країнах Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) характеризувався низкою інституційних змін, що відобразилося, перш за все, на політичних партіях країн регіону. Більшість літератури, яка їх описувала, розглядала політичні партії країн ЦСЄ у зазначений період часу як ще відносно слабкі утворення [7, с. 242], що часто розпадаються і/або реорганізовуються. Зважаючи на це, деякі дослідники підкреслювали недоречність описувати нові партії «з погляду типових західних критеріїв» [13, с. 173], оскільки політичні партії центрально- та східноєвропейських країн в період трансформації політичних систем відрізнялися від партій країн Західної Європи. Відмінності полягали, перш за все, в умовах, у яких політичні партії формувалися.

Перехід від різних форм авторитаризму до плюралістичної демократії і відсутність усталеної політичної і партійної системи зумовив формування «транзитних партій» у країнах ЦСЄ. Цей термін вживають також до визначення політичних партій, які виникли на хвилі демократизації в колишніх авторитарних державах Латинської Америки та державах – колишніх республіках СРСР.

Українські дослідники А. Романюк та Ю. Шведа зазначають, що «транзитні партії» відрізняються від політичних партій країн із тривало існуючою демократією. Вони мають риси «політичних рухів» чи «політичних коаліцій», з одного боку, і риси класичних політичних партій, з іншого. Часто вони є конгломератами різних інтересів і груп, які об'єднуються в одне ціле спільною метою. Поряд з тим, їх зорієнтованість на досягнення влади, наявність відповідної політичної платформи, партійних атрибутів (символів, лозунгів), рекрутування членської бази надає їм ознак класичної політичної партії. Як і класичні партії, вони створюють свої власні організаційні структури, борються за власну партійну ідентичність і сприятливі умови партійної діяльності [5, с. 188].

Ґрунтовне дослідження політичних партій у країнах ЦСЄ кінця 1980–1990–х рр. подано в роботах дослідника європейських партійних систем П. Копецкі. Він вважає, що найперспективнішою організаційною формою політичної партії є «утворення з крихкою електоральною базою, в яких відносно важливу роль відіграє партійне членство, а провідну – партійне керівництво [12, с. 517]. Це пов'язано з рядом обставин: 1) партії змушені звертатися до широкого кола виборців, так як не можуть розраховувати на підтримку електорату із усталеною партійною прихильністю, оскільки при авторитарному режимі, який був характерний для країн ЦСЄ на початку трансформації,

подібна прихильність індивідів партії відсутня; 2) партії не прагнуть до збільшення членства тому, що їхні фінансові ресурси не залежать від кількості членів (в цьому відношенні вони значно більше покладаються на державу), а при меншій кількості членів скорочується вірогідність потенційно потужних викликів існуючому партійному керівництву; 3) деполітизовані громадяни посткомуністичних систем не виявляють особливого бажання ідентифікувати себе із всеохоплюючими ідеологіями та партійними символами: скоріше вони схильні солідаризуватися з сильними особистостями.

Тому, стверджує П. Копецкі, найбільші шанси в посткомуністичній політиці мали партії на зразок «універсальних» або «електорально-професійних», де партійне керівництво відігравало домінуючу роль, а партійна організація – другорядну.

З точки зору більш широкої теорії партійних організацій, головним аргументом є теза про те, що в країнах ЦСЄ партії, швидше за все, демонстрували риси «всеохоплюючої партії» [10], електорально-професійної партії [14] або картельної партії [9].

«Універсальні», «електорально-професійні» партії або «всеохоплюючі» партії уже не претендують на інтелектуальне та моральне управління масами, орієнтуючись на безпосередній успіх на виборах. Ці «інтеркласові» організації вважають другорядним зростання своїх лав, але намагаються об'єднати навколо себе максимальну кількість виборців різної соціальної, етнічної та іншої приналежності для вирішення головних поточних питань. Такі партії створюють навколо прагматичного лідера (лідерів), найчастіше загальнонаціонального масштабу, котрий пропонує суспільству ідеї злагоди, компромісу, балансу інтересів тощо.

Картельні партії характеризуються глибоким проникненням партії в державу і є зразком міжпартійної змови [3]. Партійна організація у таких партіях втрачає свою важливість, оскільки політики напряму працюють із виборцями. Фактично у картельних партіях поняття членства нівелюється і практично немає жодної різниці між членом і не членом партії. Крім того, такий тип партії базується на широкій коаліційній основі та на скороченні дистанції між виборцями і політичними лідерами [9, с. 8, 20].

Картельні партії займають особливе місце в системі взаємовідносин «громадянське суспільство – політична партія – держава». Вони поступово перестають бути виразниками інтересів конкретної соціальної групи, втрачають функцію посередника між громадянським суспільством і публічною владою [1]. Слід зазначити, що в організаційному плані між виборчою та картельною партіями практично немає різниці, відмінність полягає у взаємовідносинах «партія–держава» [9]. Картельні партії стають більшою мірою агентами держави, опираючись на її адміністративний ресурс і фактично здійснюють свою діяльність за рахунок державного фінансування.

На сьогодні чітке розмежування картельних та всеохоплюючих партій ускладнюється, враховуючи, що розвиток партій це динамічний процес, що має

тенденцію до багатовекторної трансформації організаційних форм. Політичні партії постійно модифікуються, змінюючи при цьому ідеологічні та організаційні параметри свого функціонування в залежності від існуючої соціально-політичної ситуації [1].

Тим не менш, політичні партії країн ЦСЄ на початку 90-х років XX ст. характеризувалися низкою спільних ознак. Для них характерною була «крихка» електоральна база. Партії зверталися до більш широкого кола виборців – людей, які голосували або могли голосувати за партію, – замість того, щоб вибрати для представництва інтереси конкретних верств суспільства. Можна виокремити дві основні причини цього. По-перше, лише зовсім небагато потенційних виборців у посткомуністичний період сформували власні чіткі соціальні та партійні уподобання. По-друге, посткомуністичні суспільства були занадто однорідними та недиференційованими для будь-яких партій, щоб мати можливість легко визначити відмінні верстви суспільства, до яких можна апелювати.

За відсутності стійкого електорату у політичних партіях країн ЦСЄ важливу роль відігравало партійне керівництво. З погляду виборців, програмна прихильність більшості партій країн регіону до лібералізму і ринкової економіки робила складною диференціацію між партіями. Тобто «майже всі політичні партії стверджували, що представляють весь народ безпосередньо, без шкоди для приватних інтересів...вони все ще безликі в очах населення і у них відсутня партійна ідентичність» [7, с. 232]. Це призвело до збільшення ролі лідерів, чия популярність часто мала вирішальне значення для успіху партії на виборах.

Через невизначеність соціальної бази в країнах ЦСЄ ускладнювався процес ідеологічної ідентифікації політичних партій [4, с. 155]. Коли партії, що називали себе соціалістичними або соціал-демократичними (наприклад, Угорська соціалістична партія), проводили політику скорочення соціальних видатків і започаткування радикальних економічних реформ, то вони навряд чи дотримувалися проголошеної ними ідеології. З іншого боку, партії не були пов'язані будь-якими політичними програмами і зобов'язаннями, мали високий рівень автономності навіть від влади. Разом з тим, посткомуністичні держави примножували кількість аграрних і селянських партій, а також етнічних партій, які представляли групи меншин: угорців у Румунії і Словаччині або росіян в Естонії та Латвії. Посткомуністичні країни, проте, на етапі трансформації ще не відчували нестачі партій, які б представляли інтереси всіх суспільних груп [7, с. 247].

В цілому в постсоціалістичних країнах переважали об'єднання рухів і партій, недостатньо вкорінених у соціальних структурах і досить розмитих в ідейно-політичному плані. Це були надто динамічні структури, що змінювали свої позиції, розпадалися, об'єднувалися, створювали різні коаліції тощо. У зв'язку з цим ускладнюється можливість класифікації політичних партій в країнах ЦСЄ періоду трансформації політичних систем. Низка дослідників вважають, що опис політичних

партій в постсоціалістичних країнах ЦСЄ перебуває поза класичними схемами типології. Разом з тим, на сьогодні у політичній науці існує декілька класифікацій таких політичних партій.

Так особливості партійних організацій та типологію політичних партій у ЦСЄ періоду трансформації політичних систем досліджував американський учений Г. Кічшелт. Він виділяє три «ідеальні типи» партій (харизматичний, клієнтелістський і програмний) та визначає умови, за яких ці типи партій можуть виникнути. Харизматичні партії являють собою «трохи більше, ніж неструктуровану масу людей, згуртованих навколо лідера». Такі партії від природи не стабільні, оскільки, щоб зберегти прихильність послідовників, харизматичні лідери повинні рано чи пізно забезпечити своєму електорату виборчі стимули і стати на шлях організаційного розвитку, в результаті якого харизматична партія перетвориться в клієнтелістську або програмну. Для клієнтелістських партій характерним є наголос на персональний патронаж. Вони вкладають багато коштів у створення організації, яка ефективно постачає ресурсами своїх послідовників. Подібні партії, однак, уникають витрат на координацію діяльності своїх членів, так як від останніх вимагається не віра в якийсь набір ідеологічних цілей, а особиста лояльність. Програмні партії засновують для реклами ідеалів «бажаного суспільства як колективного блага, яке вони обіцяють забезпечити, і залучення активістів і лідерів, готових пропагувати та втілювати в життя ці ідеали» [11, с. 449]. Програмні партії відносно важче створити, ніж інші типи партій, однак вони «більшою мірою здатні посилити консолідацію і стабільність демократичного режиму, ніж два альтернативних типи» партійної організації [4, с. 152].

На думку вченого, поява програмних партій визначається чотирма факторами: давністю індустріалізації; інституційними характеристиками, зокрема наявністю президентської або парламентської системи; особливостями демократичного транзиту; часом, що пройшов із моменту перших вільних виборів. Виходячи з цієї моделі, вчений припускає, що шанси на появу програмних партій найбільш високими були в Чехії, Угорщині, Польщі та Словенії, дещо менші в Словаччині та країнах Балтії. У Болгарії, Румунії та Югославії набагато вірогідніше було формування клієнтелістських або харизматичних партій.

Над класифікацією політичних партії країн ЦСЄ початку 1990–х років працював німецький політолог Г.-Й. Феен. Він виділяє такі види партій: 1) посткомуністичні (здебільшого соціалістичні партії і «старі» комуністи, як, наприклад, КПЧМ у Чехії чи Словаччині); 2) нові партії, які поділяються на партії «першого» і «другого» покоління. Партії «першого» покоління – це партії, які утворилися з опозиційних рухів (наприклад, «Солідарність» в Польщі). Вони, як правило, виступали противниками комунізму і часто здобували перемогу на перших демократичних виборах. До таких партій можна віднести «Фідес» в Угорщині, Громадянську демократичну партію в Чехії, «Ісамаалійт» в Естонії, Словенську народну партію та Християнсько-демократичний рух у Словаччині.

У другій хвилі до таких партій долучилися «РесПубліка» в Естонії, «Новий час» у Латвії, «Громадянська платформа» в Польщі, Словацький демократичний і Словацький християнський союз тощо; 3) традиційні партії: до них належать ті, які за комуністичного режиму були заборонені або ж існували в межах дозволених партійних блоків. У таких партіях важливу роль відігравав релігійний чинник (Християнські демократи у Литві, Християнсько-демократичний союз у Чехії (існує сьогодні)). Ці партії переживали не найкращі часи через внутрішні конфлікти і непорозуміння; 4) популістські партії, які, як правило, націоналістично налаштовані, з відвертим небажанням об'єднуватися з європейськими структурами. Як правило, вони називали себе «незалежними», та, як засвідчує польський досвід із «Самообороною» або Лігою польських родин, спиралися на підтримку значної частини населення. Популізм зростав на тлі невдоволення, розчарування або й навіть роздратування політичними партіями. Саме у молодих демократіях (але й часто у старих) латентною проблемою стала поява популістських партій, які, використовуючи це невдоволення, мобілізують прихильників всіх політичних таборів і можуть досягати, принаймні, короткотермінових успіхів.

Партійні типи, які виділяє Г.-Й. Феен, відрізняються між собою організацією та інфраструктурою. Новоутворені партії, які виникли з громадських ініціатив і опозиційних рухів, дослідники, зазвичай, називають протопартіями [6].

К. Джанда теж здійснив класифікацію політичних партій у країнах ЦСЄ. Він виділяє наступні типи: 1) партії масових демократичних рухів («Солідарність» у Польщі, «Громадянський форум» у Чехії, «Саюдіс» у Литві, «Союз демократичних сил» у Болгарії, «Фронт національного порятунку» в Румунії тощо); 2) партії – залишки комуністичних партій; 3) відновлені довоєнні партії (ліберальні, консервативні, селянські); 4) етнічні партії (угорські партії в Румунії, Словаччині); 5) релігійні партії; 6) партії західних політичних цінностей (феміністичні, захисту навколишнього середовища тощо); 7) «екзотичні» партії (партії шанувальників пива) [8].

Політичні партії країн ЦСЄ кінця 80–х – початку 90–х рр. ХХ ст. можна класифікувати й за ідеологічним критерієм. Хоча, на думку російського дослідника І. Жуковського, у цих країнах досить складно визначити чіткі критерії, за якими можна розташувати партії (чи коаліції) у центрі політичного спектру при застосуванні традиційного позиціонування партій по осі «праві-ліві». Зазвичай можна визначити лише правий та лівий спектри.

У країнах ЦСЄ кінця 1980–1990–х років до числа правих партій зараховували ті, які виступали за максимальну лібералізацію економіки, якнайшвидшу приватизацію державного майна, підкреслюючи своє особливе ставлення до церкви. У риториці партійних діячів і програмних документах правих партій було відзначене негативне ставлення до періоду історії від моменту закінчення Другої світової війни і до перетворень 1980–х рр., вимогу повсюдного застосування принципу люстрації (наприклад, Ліберально-демократичний конгрес у Польщі).

«Центр» у партійному житті країн ЦСЄ на початку 1990–х років був практично розмитий. Тим не менш, існували партії, котрі називали себе право- чи лівоцентристськими. До перших належали переважно ті, котрі утворилися з антикомуністичних суспільних рухів (наприклад, Угода центристських сил у Польщі, Християнсько-демократичний рух у Словаччині). Лівоцентристськими були ті партії, які, зазвичай, представляли інтереси аграрного сектора, висуваючи в економіці на перший план розвиток сільського господарства (наприклад, Польська селянська партія).

Ліві партії декларували прагнення до збереження державного впливу в економіці. Вони висловлювали прагнення проводити активну соціальну політику, перерозподіл доходів за допомогою прогресивного податку. У лівих партій соціалістичний період історії не викликав роздратування і повного заперечення, при одночасному засудженні найбільш негативних рис соціалістичної системи – відсутності громадянських свобод і політичних переслідувань. До цього виду належали комуністичні та соціал-демократичні партії [2, с. 44–46].

Важливе місце серед політичних партій країн ЦСЄ у 80–90–х роках ХХ ст. займали комуністичні партії. У цей період часу більшість правлячих партій були реорганізовані, у їх лавах виокремилися групи з відмінним баченням подальшої долі і цілей комуністичних партій. Майже усі комуністичні партії були перейменовані (зазвичай у соціалістичні). Їх роль була не однакова у різних країнах регіону, що зумовлено як історичними особливостями, так і політичними умовами того часу.

Отже, трансформація політичних систем країн ЦСЄ дала поштовх до формування «транзитних партій», що мають риси «політичних рухів» чи «політичних коаліцій», з одного боку, і риси класичних політичних партій, з іншого. Часто вони є конгломератами різних інтересів і груп, які об'єднуються в одне ціле спільною метою. Такий тип політичних партій утворився, переважно у результаті трансформації суспільно-політичних рухів.

В країнах ЦСЄ партії, швидше за все, демонстрували риси «всеохоплюючої», електорально-професійної або картельної партії, що зумовлено їх зорієнтованістю на безпосередній успіх на виборах, а також намаганням об'єднати навколо себе максимальну кількість виборців для вирішення головних поточних питань.

Через невизначеність соціальної бази в країнах ЦСЄ ускладнювався процес ідеологічної ідентифікації політичних партій. Зазвичай можна було визначити лише правий та лівий спектри. Серед лівих партій важливе місце посідали комуністичні партії, які протягом 80–х років ХХ ст. зазнали суттєвих організаційних змін.

В цілому у постсоціалістичних країнах переважали об'єднання рухів і партій, недостатньо вкорінених у соціальних структурах і досить розмитих в ідейно-політичному плані. Це були надто динамічні структури, що змінювали свої позиції, розпадалися, об'єднувалися, створювали різні коаліції тощо.

Список використаних джерел

1. Александров К. Картельные политические партии : особенности возникновения и политического участия [Электронный ресурс] / К. Александров. – 2011. – Режим доступа : http://cyberleninka.ru/article/n/kartelnye-politicheskie-partii-osobennosti-vozniknoveniya-i-politicheskogo-uchastiya.
2. Жуковский И. Партийные системы Вышеградских стран и европейская интеграция/ И. Жуковский. – Калининград: Изд-во КГУ, 2005. – 117 с.
3. Лебедюк В. Трансформація організаційного типу політичних партій України [Електронний ресурс] / В. Лебедюк – Режим доступу: http://cpr.oa.edu.ua/wp-content/uploads/2013/02/6_thesis_Vitalii_Lebediuk.pdf.
4. Меркотан К. Трансформація європейських партійних систем : уроки для України / К. Меркотан // Політичний менеджмент. – 2007. – № 3. – С. 147–159.
5. Романюк А. Партії та електоральна політика / А. Романюк, Ю. Шведа. – Львів : ЦПД – «Астролябія», 2005. – 348 с.
6. Феен Г. Розвиток партійних систем у посткомуністичних країнах [Електронний ресурс] / Г. Феен – Режим доступу : www.kas.de/ukraine
7. Agh A. The «Comparative Revolution» and the Transition in Central and Southern Europe / A. Agh // Journal of Theoretical Politics. – No. 5. – 1993. – P. 231–252.
8. Janda K. Comparative Political Parties: Research and Theory [Electronic resource] / K. Janda – Access : http://janda.org/comparative%20parties/Janda_on_parties.htm.
9. Katz R. Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party / R. Katz, P. Mair // Party Politics. – № 1. – 1995. – P. 5–28.
10. Kirchheimer O. The Transformation of West European Party Systems / O. Kirchheimer // LaPalombara J. Political Parties and Political Development / J. LaPalombara, M.Weiner. – Princeton, NJ : Princeton University Press. – 1966. – P. 177–200.
11. Kitschelt H. Formation of party cleavages in post-communist democracies : theoretical propositions / H. Kitschelt // Party politics. – Vol. 1. – No. 4. – 1995. – P. 447–472.
12. Kopecky P. Developing Party Organizations in East-Central Europe : What Type of Party is Likely to Emerge? / P. Kopecky // Party Politics. – Vol. 1. – No. 4. – 1995. – P. 515–534.
13. Misztal B. A. Must Eastern Europe Follow the Latin American Way? / B. Misztal // European Journal of Sociology. – 1992. – P. 151–179.
14. Panebianco A. Political Parties : Organization and Power / A. Panebianco. – Cambridge : Cambridge University Press, 1988.

МАР'ЯН ЛОПАТА,
кандидат політичних наук,
асистент кафедри політології,
Львівський національний університет імені Івана Франка

ПОСТКОМУНІСТИЧНИЙ/АНТИКОМУНІСТИЧНИЙ ПОДІЛ МІЖ ПОЛІТИЧНИМИ ПАРТІЯМИ: НА ПРИКЛАДІ ФОРМУВАННЯ КОАЛІЦІЙ В КРАЇНАХ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ

На думку, М. Грабовської [5] та А. Гжимали-Буссе [6] головними обмеженнями, які детермінували формування коаліційних урядів у країнах Вишеградської групи був посткомуністичний поділ (концептуалізований С. Ліпсетом і С. Рокканом) [5] між партіями, які походять з комуністичного режиму і тими, які ведуть свої коріння з антикомуністичної опозиції. На рівні партійної системи, цей поділ унеможливлював формування певних коаліцій, навіть якщо партійні програми були майже однаковими [8]. Посткомуністичний поділ складається з глибини і характеру конфлікту між комуністичною владою і опозицією напередодні демократичної трансформації у 1989 році: чи він характеризувався репресіями чи переговорами, і якщо останніми, то чи у цих переговорах домінував конфлікт чи консенсус. Чим більш репресивними і конфліктними були відносини, і якщо недавнім був цей конфлікт, тим глибший був поділ і менша правдоподібність демократичної кооперації між двома угрупуваннями [6].

Фундаментальною причиною сили «посткомуністичного/антикомуністичного поділу» було те, що партії у нових демократичних системах в 90-их роках XX століття, перебували у пошуку чіткої і стабільної репутації. Репутація була визначальним сигналом згідно якого виборці і інші партії визначали свої електоральні заклики і політичні пропозиції. Партії намагалися здобути довготермінову довіру, навіть якщо це суперечило їхнім короткостроковим цілям, зокрема входженню в урядову коаліцію з переможцем виборів, який представляв протилежний політичний табір в рамках посткомуністичного/антикомуністичного поділу.

Автор А. Гжимала-Буссе вважає, що у постсоціалістичних країнах репутація політичних партій була ціллю сама в собі. У нових демократичних системах політичні партії не мали можливості безперервно протягом кількох парламентських каденцій формувати стійку партійну репутацію [6]. Більш того, факт появи великої кількості партій, які щойно появилися після початку демократичної трансформації, означала, що політичні програми були настільки ж розпливчастими, наскільки багато партій було, які амбіційно намагалися охопити чим більше програмних позицій, завдяки чому важко було окреслити їх чіткі ідеологічні позиції. Відтоді партійні політичні позиції були часто розпливчастими і часто змінювалися, а виборці і інші партії мали труднощі ідентифікувати найбільш наближену до них ідеологічно політичну партію [3].

Політичні партії визначили свій коаліційний потенціал за відсутності досвіду парламентського співжиття і чіткої ідентифікації. Чим більший був конфлікт між комуністичною партією та опозицією до 1989 року, тим більшим був розкол між їхніми наступниками. В часи, коли ідеологічні та політичні позиції були розмитими і суперечливими, найбільш легко ідентифікованим розколом був поділ між партіями з опозиції і партіями, які походили з колишнього комуністичного режиму. Було набагато легше визначити партійний родовід, який був доволі виразним у політичному середовищі. Посткомуністичний, або «режимний поділ»(за визначенням А. Гжимали-Буссе) став джерелом обох найбільш вигідних ідентифікацій політичних партій, і найлегшим політичним орієнтиром для виборців [6]. Цей розкол між двома таборами з періоду соціалізму продовжувався, а в деяких країнах ще до цього часу продовжується після демократичних змін 1989 року в силу необхідності сформувати партійну репутацію та ідентифікацію. Можливість кооперації між партіями у формуванні спільних парламентських та урядових коаліцій з обох таборів була тим меншою, чим більший був конфлікт між цими блоками, а тому зберігалася небезпека для партій, які формували такі коаліції, бути звинуваченою іншими партіями і виборцями у зраді своєї ідентичності та союзників [8].

Якщо партії вирішили формувати коаліції тільки у середині відповідних таборів, то кількість потенційних партнерів скорочувалася. Якщо у політичних партій була можливість вибору між потенційними партнерами для формування коаліції, то вибрали як коаліційного партнера ту партію, яка була найближча до них в питаннях програми. Якщо було кілька партій в одному таборі, вони просто формували коаліції з усіма партіями зі свого табору, хоча це не завжди гарантувало ідеологічну близькість цих партій [9].

Варто зупинитися на двох чинниках, які відігравали значну роль у формуванні коаліцій, особливо на початковому періоді системної трансформації країн Вишеградської групи. По-перше, відколи партії з антикомуністичної опозиції «перемогли» (коли демократична система замінила комуністичну), ми мали можливість спостерігати асиметрію у формуванні коаліцій. Спадкоємці комуністичної системи були більш відкритими для формування спільних коаліцій з наступниками антикомуністичної опозиції ніж партії, що походили з опозиції, які більш вірогідно відмовлялися від альянсу з посткомуністами.

По-друге, партії, які перейшли через «посткомуністичний/антикомуністичний поділ» і сформували коаліцію з партіями з опозиційного до них табору, були покарані електоратом або іншими партіями протягом наступного електорального циклу і циклу формування коаліції. Значною мірою це зменшувало шанси тих політичних сил, хто приєднався до коаліції і цим самим зрадив свій табір і електорат, більше ніж той хто був ініціатором формування коаліції [6].

У період системної трансформації, у якій політичні партії характеризувалися розмитістю і всеохопністю всіх політичних позицій, поділ на посткомуністів і антикомуністів був найбільш фундаментальним поділом. Тому, коаліції відповідно до цього поділу формувалися з обмеженнями, накладеними на них «посткомуністичним поділом». Якщо партії переступали через цей поділ і формували коаліції з партією з протилежного політичного табору, то на наступних виборах вони були покарані електоратом.

Зусилля спадкоємців комуністичних партій спрямовані на формування коаліцій найкраще ілюструють важливість посткомуністичного/антикомуністичного поділу у нових демократіях Центральної Європи. По-перше, вони є ключовими представниками посткомуністичного/антикомуністичного поділу – партії дискредитованих комуністичних режимів. Їхнє минуле та саме комуністичне правління, зробило їх водночас і найбільш досвідченими і найбільш дискредитованими політичними акторами після «оксамитових революцій» 1989 року у країнах Вишеградської групи. Після того серед масових антикомуністичних рухів відбувся поділ у 1990-1991 роках, вони трансформувалися у кілька менших суперників і спадкоємці цих рухів і були об'єднані в опозицію відносно комуністичного минулого і в опозиції стосовно наступників комуністів [6].

Як наслідок, політичні партії, які мали комуністичне походження часто були ізольовані в парламентах як неприємне нагадування про комуністичний режим. Як вважала А. Гжимала-Буссе, цей розкол зберігався протягом тривалого часу у формі конфлікту між колишніми комуністичними партіями, які здебільшого стали соціал-демократичними партіями та угрупуваннями, що походили з колишніх громадянських рухів (форумів) з 80-их та 90-их років. Типовим прикладом такого антагонізму між посткомуністичними угрупуваннями та антикомуністичними партіями стала Польща та Угорщина. Тому цей поділ можна назвати ще поділом комуністів проти антикомуністів [6].

У Польщі, посткомуністичний поділ був одним з визначальних чинників у формуванні коаліційних урядів до парламентських виборів 2005 р., після яких на виборах до Сему перемагають праві і правоцентристи. Посткомуністичний поділ у Польщі характеризувався недавньою конфронтацією – виникненням і зростанням незалежної профспілки «Солідарність», її трансформації у загальнонародний рух і репресіями режиму. Як нслідок, відносини між колишніми комуністами і колишніми опозиціонерами були напруженими. Тому, навіть після швидкої трансформації комуністичної партії ПОРП у сучасну соціал-демократичну партію, решта політичних сил у Сеймі з подібною політичною програмою не спромоглися створити спільну урядову коаліцію протягом перших парламентських каденцій [6].

Тому, після перших виборів, що відбулися у 1991 році, СЛД (Соціал-Демократія Польщі) отримавши друге місце з 12 % виборчої підтримки [4], була виключена з

процесу формування коаліції. Соціал-демократи і надалі були виключені апріорі з переговорів як потенційний партнер або союзник у парламенті, незважаючи на програмні подібності і очевидний професіоналізм її членів.

Після виборів до Сейму у 1991 р. Я. Ольшевський та Г. Сухоцька сформували кабінети меншості, і відмовилися вести переговори з СЛД, хоча в останньому коаліційному кабінеті між партнерами були значні світоглядні розбіжності . Тим не менше, головна політична сила урядової коаліції – Демократичний Союз знову виключив посткомуністів з переговорного процесу [2].

Невдовзі уряд Г. Сухоцької був відправлений у відставку, і на виборах у вересні 1993 року, наступники ПОРП перемогли на виборах, отримавши 20 % голосів [1]. Поділ на тих хто погодився формувати коаліцію з соціал-демократами і угрупуваннями, які походять з Солідарності, знову проявився у тому, що Союз Праці (СП) і Демократичний Союз (ДС) відмовилися вступити до коаліції, хоча мали ідеологічну близькість до СЛД.

Після проведення виборів 1993 р., лідер соціал-демократів О. Кваснєвський неодноразово, підкреслював, що Демократичний Союз стане найкращим партнером для СЛД. Партія вже сформувала на місцевому рівні коаліції з ДС, і намагалася досягти її утворення на національному рівні кілька разів.

Отримавши відмову від вище згаданих політичних угрупувань, СЛД була змушена сформувати коаліцію з Польською народною партією (ПСЛ), з якими були більші ідеологічні розбіжності, але які походили з комуністичної партії як і соціал-демократи [6].

Протягом перебування у спільній коаліції, ПСЛ постійно критикувала СЛД і відмовилася брати спільну відповідальність за урядові дії, оскільки знала, що соціал-демократи не мають інших партнерів, яких можна було б залучити в коаліцію[8].

Після чотирьох років правління, СЛД збільшила свою підтримку з 20 % до 27 %. ПСЛ, однак, втратила половину виборців і її підтримали тільки 7 % порівняно з 15 % на виборах у 1993 році[9]. ПСЛ походить з того самого табору, що і соціал-демократи, але її консервативні виборці, що живуть у аграрних районах покарали її за участь у коаліції з СЛД.

Коли повернулися до влади антикомуністичні сили, які походять з Солідарності у вигляді виборчої коаліції Акції Виборчої Солідарність у 1997 році, посткомуністичний поділ знову проявився. Союз Свободи вирішив приєднатися до АВС у формуванні коаліції, навіть якщо позиції обох партій не співпадали у питанні економічних та адміністративних реформ.

Ці приклади формування коаліцій у Польщі чітко показують як посткомуністичний поділ впливав на формування коаліцій у Польщі і те, що коаліції створювалися партіями, які походили з одного з двох таборів – антикомуністів і посткомуністів. Антикомуністи відкидали будь-який можливий союз з соціал-

демократами, тоді як останні були відкритими до переговорів зі всіма політичними силами [8].

Циклічність «антикомуністи – посткомуністи» порушується вже під час виборчої кампанії 2005 року, де основними конкурентами стали консерватори з Право і Справедливість та ліберали з Громадянської Платформи. Вибори 2007 та 2011 року теж засвідчили, що основна боротьба велася між політичними силами правого сектору, тільки за результатами вони мінялися місцями, оскільки Громадянська Платформа сформувала урядову коаліцію двічі поспіль разом з ПСЛ, подолавши частково посткомуністичний/антикомуністичний поділ, а Право і Справедливість сформувала однопартійний кабінет більшості у 2016 р. Ще однією особливістю є те що посткомуністична ПСЛ, яка постійно присутня в Сеймі, у 1993 і 2001 роках увійшла в урядову коаліцію з СЛД, а протягом 2007–2015 рр. була в коаліції з ГП [9].

У свою чергу, урядові коаліції у Чехії формувалися виключно всередині колишнього опозиційного табору, навіть якщо це означало створення кабінету меншості, як це сталося у 1997 році, коли жодна партія не хотіла перейти через посткомуністичний поділ і сформувати коаліцію з наступниками комуністів Комуністичною партією Чехії та Моравії КПЧМ). Значною мірою це було зумовлено тим, що історичний поділ у Чехії був глибокий через події «Празької весни» 1968 року. Після 1989 року цей розкол в подальшому поглиблювався, оскільки комуністи не збиралися модернізуватися і ставати сучасною партією, і президент Чехії В. Гавел не хотів з ними співпрацювати та засуджував діяльність згаданої політичної сили.

Внаслідок цього, решта партій виключили КПЧМ апріорі з урядових та виборчих коаліцій, прирівнявши їх до неофашистських Республіканців, не дивлячись на зусилля встановити добрі відносини з іншими опозиційними партіями. Законодавчі ініціативи КПЧМ були виключеними з порядку денного, вимусивши партію задекларувати надання тільки деяких пропозицій в своїй «сфері інтересів»[2]. Замість переговорів з КПЧМ, інші партії здійснювали спроби визнати її поза законом та заборонити її діяльність. Партія надалі піддається політичному остракізму у парламенті та уряді.

Намагання налагодити співпрацю з іншими партіями були відкинені потенційними партнерами. Дуже важливо було те, що на початку КПЧМ ідентифікувала себе як зручний коаліційний партнер для соціал-демократів (ЧССД), які відкинули співпрацю, навіть тоді коли ЧССД була надзвичайно слабкою (вона просто пройшла крізь виборчий бар'єр у 5 % у 1990–1992). Лідери соціал-демократів задекларували, що не може бути коаліції з наступниками комуністів у КПЧМ через «непримиренні ціннісні відмінності» між двома партіями, тому що КПЧМ «втратила своє місце у системі демократичних партій» у Чеській Республіці [6].

З 1990 по 1997 рік, Громадянська Демократична партія, яка походила з Громадянського Форуму, переважала в уряді та парламенті. ГДП твердо відкинула

можливість переговорів з наступниками комуністів, і сформувала натомість коаліцію з двома близькими по політичних цілях партіями: ГДА і ХДС-ЧНП. Таку ж коаліцію було формовано знову після виборів у червні 1996 року, хоча, коаліція розвалилася у 1997 р. [2].

Вибори 1998 року привели соціал-демократів до влади. ГДП відмовився сформувати широку коаліцію, а інші партії також відмовилися увійти в коаліцію з лівими соціал-демократами. Тоді КПЧМ залишилася єдиним можливим партнером і її лідери сподівалися на утворення неформальної але фактичної коаліції з ЧССД. Однак, соціал-демократи знову відкинули цю пропозицію, і створили кабінет меншості, замість того, щоб бути звинуваченими у співпраці з комуністами.

Тому, приклад формування урядових коаліцій у Чеській Республіці підтверджує посткомуністичний/антикомуністичний поділ який існує і до сьогодні.

Політичні партії Угорщини сприйняли не настільки категорично посткомуністичний поділ, як у Польщі, тому що історичний поділ був не настільки глибокий. Там найбільший конфлікт відбувся у 1956 році, після чого з угорською революцією було покінчено. Пізніше з'явився консенсус між партією і опозицією, яка сконцентрувала свої зусилля на соціальній стабільності і запобіганні повторення ще одної трагедії. Партія повільно лібералізувалася як у політичній, так і у економічній сферах, навіть дозволивши вільні вибори партій. Проте, на початку політичної трансформації наступник угорської комуністичної партії Соціалістична партія Угорщини була ізольована у 1990-1992 роках новим урядом Угорського Демократичного Форуму(УДФ). Протягом 1990-1994 років, незважаючи на те, що програма СПУ і її база підтримки були досить подібними до існуючої на той час коаліції, її не запросили до участі в уряді. Внаслідок загострення конфлікту всередині урядової коаліції і в парламенті, СПУ і її прагнення модернізуватися та її підтримка політичних та економічних реформ, почали сприйматися позитивно іншими парламентськими групами Національних Зборів [6].

Після перемоги на виборах 1994 року, посткомуністична партія сформувала коаліцію з Альянсом Вільних Демократів (АВД), колишніми опозиціонерами ліберального спрямування, попри те, що соціалісти (СПУ) здобули 33% голосів та 54% депутатських мандатів у парламенті [2].

Незважаючи на те, що історичний поділ був доволі слабким, АВД був «покараний» електоратом за формування спільної коаліції з соціалістами і їхня підтримка впала з 19,7 % на виборах 1994 року до 7,8 у 1998 році [4]. Більш того, створена у 1998 році нова коаліція, керована центристським Альянсом Молодих Демократів (Фідес), виключила АВД з переговорів у формуванні коаліційного уряду. Фідес покарав АВД виключно за співпрацю з СПУ, чим підтвердив значущість посткомуністичного поділу у політичному спектрі країни. Згодом, вже після

парламентських виборів 2011, 2015 рр., СПУ втратила значну частину виборців і посткомуністичний/антикомуністичний поділ відійшов у минуле.

Насамкінець, найбільш нетрадиційним приклад будівництва коаліцій на основі посткомуністичного/антикомуністичного поділу у порівнянні з іншими країнами регіону існував у Республіці Словаччина. Цей приклад ілюструє умови коли посткомуністичний поділ може бути легко подоланий. Три причини відіграли визначальну роль у слабкому поділі по відношенню до колишнього режиму: по-перше – репресії опозиції після 1968 року були у Словаччині меншими, ніж у Чехії. По-друге – Словаччина мала досвід реальних здобутків як в економічні сфері, так в певній мірі, у автономії регіону після 1968 року. По-третє – це беззаперечне розуміння, що Словаччина є іншою, і не повинна перебувати під чеським домінуванням. Власне тому, посткомуністичний поділ був не настільки глибокий як у сусідній Чехії. Наступники комуністів – Партія Демократичних Лівих (ПДЛ) спромоглася швидко трансформувати себе.

Більш того, зважаючи на досить невелике середовище інтелектуалів і політиків у Словаччині, комуністи вступили у майже всі головні партії Словаччини після 1989 року – після 1992 року до демократичного спрямування (ХДС, ПДЛ, ДС) або поширилися у популістських і націоналістичних партіях (РзДС, СНС, АРС). Тому, до посткомуністичного поділу додався ще один поділ на «демократичні» і «популістські» партії.

В. Мечіяр (колишній комуніст) і його Рух за демократичну Словаччину (РзДС) керував Словаччиною починаючи від 1992 по 1998 роки з невеликою перервою. Популістська партія сформувала коаліцію з націоналістичною СНС у 1992 році і зробила це знов після виборів у вересні 1994 року. Авторитарний стиль здійснення влади В. Мечіяром вимусив ПДЛ, як наступницю комуністичної партії стати одною з небагатьох стабільних і постійних захисників демократії у Словаччині[6].

Тому, «демократичні» партії об'єдналися разом проти РзДС, яку вони сприймали як загрозу демократичній системі. Внаслідок цього, ПДЛ зміг легко подолати посткомуністичний поділ, і що більш важливо, зміг взяти участь в урядових коаліціях переважно правоцентристських партій Й. Моравчика та М. Дзурінди, що замінили кабінети В. Мечіяра. В березні 1994 року, після місяця переговорів з РзДС спрямованих на зміну політики уряду, ПДЛ приєдналася до інших партій для відправки уряду В. Мечіяра у відставку.

В результаті, наступниця комуністів у Словаччині ПДЛ не тільки подолала посткомуністичний поділ, але також брала участь у сформуванні коаліція для збереження демократії та ринкових реформ з ідеологічно опозиційними до себе партіями, особливо з християнськими демократами, з якими були не тільки ідеологічні але і світоглядні розбіжності. ПДЛ змогла подолати посткомуністичний поділ, тому що розкол на посткомуністів та опозицію був мінімальним, а реальна загроза зробила

створення такої коаліції імперативом, тому партія демократичних лівих менше дбала про свою короткострокову репутацію перед виборцями.

Тим не менше, як молодший партнер по коаліції в правоцентристському уряді Й. Моравчика, перейшовши через посткомуністичний поділ, ПДЛ була покарана виборцями у вересні 1994 року, коли вона отримала тільки 10 % голосів. Однак, ПДЛ залишилася в опозиції до РзДС. Після виборів у 1998 р. ПДЛ приєдналася до широкої коаліції з Словацькою Демократичною Коаліцією для збереження демократії. У Словаччині слабкий посткомуністичний поділ дозволив спадкоємцям комуністичної партії та опозиції сформувати коаліцію. Але відбувся інший поділ, що появився після 1989 року і відбувався між силами «стандартних» демократичних партій, і тими які були спрямовані на популізм, націоналізм і авторитаризм [6].

Випадок Словаччини доводить, що посткомуністичний поділ не єдиним з можливих поділів, які впливають на формування урядових коаліцій. Загроза демократичній системі з боку РзДС змусила партії приділяти менше уваги своїй репутації, а більше збереженню політичної системи в якій вони можуть вижити. Однак, в загальному, посткомуністичний/антикомуністичний поділ втратив свою значущість, особливо після входження країн Вишеградської групи до ЄС.

Список використаних джерел

1. Кукуруз О. Парламентська більшість та опозиція в Сеймі Республіки Польща [Електронний ресурс] / О.Кукуруз // Політичний менеджмент.– 2008. – №6. – С. 79–89 // Режим доступу: http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=94&c=2308
2. Antoszewski A. Wzorce rywalizacji politycznej we współczesnych demokracjach europejskich / A. Antoszewski. – Wrocław, 2004. – 229 s.
3. Claus O. Capitalism and Democracy by Design? Democratic Theory Facing the TripleTransition in East Central Europe [Electronic resource]/ O.Claus // Social Research. –1991. – Vol. 58. –No. 4 – P. 865–892. –Mode of access : http://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-642-52404-2_2
4. Election Resources on the Internet [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.electionresources.org.
5. GrabowskaM. Podzial postkomunistyczny / M.Grabowska. –Warszawa : Wydawnictwo Naukowe Scholar,2004. – 403 s.
6. Grzymala-Busse A. Coalition Formation and the Regime Divide in East Central Europe [Electronic resource]/A.Grzymala-Busse. – Mode of access: http://www-personal.umich.edu/~abusse/Coalitions3.pdf
7. Strom K.Constraints on Cabinet Formation in Parliamentary Democracies American Journal of Political Science / K.Strom, I.Budge, M.Laver. – 1994. – P. 303–335. –

Mode of access: http://www.jstor.org/stable/2111406?seq=1#page_scan_tab_contents
8. Raciborski J. Forming government elites in a new democracy: The case of Poland [Electronic resource]/ J.Raciborski // Communist and Post-Communist Studies. – 2007. – Vol. 40. – No. 1. –17–40. – Mode of access: www.elsevier.com/locate/postcomstud
9. Jednaka W. Gabinety koalicyjne w III RP / W. Jednaka. – Wrocław : Wydawnictwo Uniw. Wrocławskiego, 2004. – 341 s.

АНДРІЙ ПАНАРІН,
кандидат політичних наук,
асистент кафедри політології,
Львівський національний університет імені І. Франка

«ПАРТІЯ ВЛАДИ»: ПОНЯТТЯ ТА ЇЇ ГОЛОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Розвиток політичних партій на думку багатьох дослідників є однією з важливих передумов становлення та розвитку демократичного режиму та громадянського суспільства. Партії агрегують інтереси різних груп населення і забезпечують певним чином їхню участь в процесі прийняття державних рішень. Відіграючи роль сполучної ланки між народом та його представниками у владних структурах, партії дають можливість виборцям оцінити проведену політику за допомогою голосування на виборах, сприяючи підвищенню рівня відповідальності влади перед народом.

Однією з особливостей перехідних партійних систем на пострадянському просторі, яка викликає певний інтерес серед дослідників, став феномен так званих «партій влади». Вони стали невід'ємною рисою політичної арени як України, так і інших держав колишнього СРСР [9].

Оскільки «партії влади» – безумовно, один із головних акторів у політичному просторі різних країн, і загальна негативна оцінка «партій влади», обумовлюють необхідність уважного вивчення природи цього феномену, підходів до розуміння, виявлення причин виникнення таких організацій. Звернення до цього питання забезпечує більш глибоке розуміння процесу розвитку партійних систем країн пострадянського простору, доповнює можливості прогнозування розвитку трансформації в цих країнах.

Перш за все, привертає увагу факт, що термін «партія влади» використовується в літературі в двох значеннях – широкому і вузькому. Широке розуміння зустрічається в дослідженнях пострадянських еліт, де «партія влади» виступає як характеристика ступеня консолідації і сили правлячої групи [13; 16]. В даному контексті «партія влади» постає як нова політична еліта, комунікації всередині якої дозволяють їй незалежно від

будь-яких інституціональних змін визначальним чином вплинути на розвиток політичного процесу. Дослідники, які дотримуються такої точки зору, зараховують до «партій влади» всю сукупність згрупованих навколо глави держави інститутів, структур та об'єднань, які певним чином задіяні у втіленні офіційного курсу, а також беруть участь у визначенні цілей і стратегії розвитку держави [12]. З точки зору Д. Бадовського, «партії влади» є стійкими політико-економічними угрупованнями, які консолідуються навколо глави держави [1, с. 54]. С. Хенкін та В. Шейніс розглядають дану категорію як певний конгломерат сил, які складають вертикаль виконавчої влади (президент з його оточенням, уряд, регіональні органи влади і місцеві еліти); частина представників законодавчої влади (фракції та депутати парламенту), які в своїй діяльності проводять пропрезидентський і проурядовий курс; крім того, сюди ж вони включають широку мережу організацій і фондів, які виконують організаційні, консультативні, науково-дослідні функції [16, с. 32; 18, с. 91]. Даний підхід акцентує увагу на ключову роль, яку відіграють комунікації всередині правлячої еліти, що дозволяють їй незалежно від будь-яких інституціональних змін: 1) робити визначальний вплив на розвиток політичного процесу, розробку, прийняття та імплементацію найважливіших політичних рішень; 2) здійснювати контроль над діяльністю різних партій, рухів, виборчих блоків, ЗМІ; 3) володіти власними фінансовими ресурсами і спиратись на конкретну владну структуру, яка виступає центром консолідації сил.

У більш вузькому розумінні, яке часто зустрічається поряд з широким, «партія влади» постає у вигляді «об'єднань партійного типу або руху, які створюються безпосередньо політичною елітою і відіграють роль головного виразника її інтересів в сфері публічної політики» [5; 17]. Особливість вищеназваних партій ще полягає і в тому, що «вони з'являлися з ініціативи діючої виконавчої влади, яка прагнула закріпити свій вплив у вищому представницькому органі влади, проте на час виборів не мала інших засобів для досягнення цієї мети» [8]. В контексті вужчого підходу в якості системоутворюючої ознаки виступає інституційний аспект, оскільки «партії влади» дослідники розглядають як політичні організації партійного типу, які здатні конкурувати з іншими партіями і блоками, безпосередньо створюються пануючої елітою для участі у виборах, але виражають інтереси інших сегментів суспільства [4].

Однак протягом перших років XXI століття це трактування зазнало серйозних уточнень. Фактично під «партією влади» почали розуміти бюрократичні партії, створені чинною владою в інтересах реалізації своєї політики [10, с. 396]. Тому «партії влади» почали трактувати як політичні організації, які є інституалізуваними як партії, і створені або використовуються пануючої групою для реалізації основної мети – збереження політичної влади. І. Глібова трактує «партію влади» як інструмент організації політичного простору під діючу владу, своєрідний «публічний» інструмент «непублічної» влади [3, с. 86]. А. Соловйов прийшов до висновку, що «партії влади» – це сама влада, точніше її адміністративний сегмент, який адаптований для механізмів

громадянського представництва, однак по суті є особливим типом об'єднання державної бюрократії, яка репрезентує структури виконавчої влади і намагається створити собі певні корпоративні переваги у відносинах з великим бізнесом і іншими елітарними угрупованнями [14]. О. Іванова пропонує дещо інше розуміння «партії влади» трактуючи її як організаційно оформлену політичну структуру у вигляді партії, яка здатна протистояти на виборчому полі іншим партіям, які репрезентують інтереси інших груп суспільства. Відповідно мова йде про певну проміжну форму – «непарламентську» партію, яка змушена діяти в умовах формальної демократії, багатопартійності і відносної свободи преси. Домінуюча «партія влади» – це результат консолідації держави і відновлення її адміністративного потенціалу, зниження диференціації і фрагментації еліт, формування «нав'язаного консенсусу» між верхівкою влади та підлеглими політичними і економічними акторами, котрі володіють суб'єктивним потенціалом. Така структура об'єднує найбільш активних прихильників певних цілей і служить збереженню і використанню вищої політичної влади. «Партія влади» виступає своєрідним механізмом адаптації влади до демократичних умов, і гарантом стабільності «партії влади» є стабільність самої влади. Специфіка «партій влади», на думку О. Іванової, полягає в тому, що не влада, яка здобувається в результаті виборів, належить цим партіям в тій чи іншій мірі, а вони «самі належать владі» [6, с. 9]. Г. Голосов, А. Ліхтенштейн пропонують розглядати «партію влади» як стратегію, спрямовану на зміцнення позицій правлячої групи за допомогою участі у всенародних виборах, з однієї сторони , а з іншої – як продовження інституційно створених стимулів, що перешкоджають безконфліктному ефективному президентському правлінню [4].

Таким чином, «партія влади» – це умовне позначення групи партій (рухів, блоків), що створюються адміністративно-бюрократичною елітою для участі в парламентських виборах. Кістяк таких партій складають чиновництво, керівники найбільших промислових підприємств і партійні діячі, які лобіюють їхні інтереси. У загальному сенсі «партії влади» в будь-якій пострадянській системі – це додатковий механізм виконавчої влади, що виконує не більше трьох-чотирьох функцій. По-перше, здійснює і організовує роботу всередині парламенту (тобто наповнює підконтрольними депутатами необхідне число місць). По-друге, партія – це легітимний публічний механізм стабілізації і пролонгації влади. Тобто відіграє роль суспільно-політичної структури, яка постійно підтримує і пропагує будь-яке рішення глави держави. По-третє, партія виконує подвійну імітаційну роботу. Перша пов'язана з імітацією співучасті партії в діях і рішеннях виконавчої влади, друга – з імітацією плюралізму і демократії [2].

З урахуванням усіх запропонованих тлумачень можна прийти до висновку, що природа феномену «партії влади» є непартійною, а скоріше владною, і безпосередньо пов'язана із особливостями трансформаційних процесів на пострадянському просторі. У зв'язку з цим «партії влади» за своїми функціями відрізняються від звичайних партій.

«Партія влади» об'єднує розрізнені еліти, що групуються навколо влади і підтримують її діяльність. Однак влада, з одного боку, прагне уникати ідентифікації «своїх» партій з будь-якими конкретними верствами суспільства; з іншого – декларує, що вона спирається на всі прогресивні сили. Як результат – «партії влади» отримують електоральну підтримку практично всіх соціальних груп, що володіють для цього матеріальними, людськими, адміністративними та технічними ресурсами. «Партія влади» має розмиту ідеологічну платформу. Ідеологія для партії влади – це недопустима розкіш, оскільки ідеологія не має стояти на заваді досягненню владою поставлених цілей [11]. Хоча ця «ідеологія» є зрозумілою громадянам і її роль фактично виконують відповіді на найбільш актуальні очікування виборців, які можуть неодноразово змінюватися в межах навіть однієї виборчої кампанії. Функції представництва інтересів суспільства якщо і реалізує, то вимушено, під тиском обставин, з метою легітимації влади. «Партії влади» консолідують електорат з метою завоювання парламентських мандатів для створення «партії більшості», що дозволяє встановити президентський контроль над парламентом. При цьому вони використовують великі фінансові ресурси, можливість більш вільного доступу до ЗМІ, а також використовують потужний адміністративний вплив в проведенні виборчих кампаній. Адміністративний ресурс розглядається як різновид організаційного та мережевого ресурсу, пов'язаного з високим рівнем залежності певних соціальних і управлінських мереж від вищих владних рівнів. Підтримка «партії влади» зазвичай обумовлена ефективною мобілізацією регіональних «партій влади», консолідація яких безпосередньо пов'язана з впливом «партії влади» на локальному рівні [15]. Таким чином, «партія влади» в якійсь мірі виконує функції реальної політичної партії. Однак її призначення зазнало часткову зміну з урахуванням того, що саме влада використовує інститут цих партій не тільки в якості електоральної і внутрішньоелітної конкуренції, але і для утримання своїх позицій перед обличчям електорату. «Партія влади» не виконує найважливішу функцію класичних партій: політична боротьба за владу в державі, навіть якщо і присутня, то виступає в якості оперативного, а не стратегічного завдання.

Те, що такого роду об'єднання походять від державного апарату, їхня близькість до влади, а не до суспільства, відразу встановлює певну межу, що відокремлює їх від інших партій, перетворює державу на механізм наділення корпоративних структур правом представництва інтересів населення. Такі «партії» можуть корінитися в апаратних структурах як законодавчої, так і виконавчої гілок влади. Водночас таке «походження» ставить перед партіями практично непорушне завдання для їхньої політичної позиції: як імітувати хоча б видимість опозиційності владі для встановлення більш тісного контакту з населенням [7].

Таким чином, ґрунтуючись на таких параметрах характеристики «партій влади», можна зробити наступні висновки. «Партії влади» – це політичні організації партійного типу, що активно намагаються впливати на поле електоральної і

внутрішньоелітної конкуренції, виражають і захищають інтереси чинної влади і створені нею з метою збереження і утримання своїх політичних позицій. Масову підтримку «партіям влади» забезпечує використання адміністративних ресурсів для ефективного впливу на певні соціальні верстви і нечіткість ідеологічної платформи, яка по суті є певним симбіозом національних, патріотичних, консервативних і ліберальних ідей, які є зрозумілими і відповідають очікуванням більшості населення.

Список використаних джерел

1. Бадовский Д.Трансформация политической элиты в России – от организации профессиональных революционеров к партии власти / Д. Бадовский // Политические исследования. – 1994. – № 6. – С. 42–58.
2. Гельман В.От «бесформенного плюрализма» – к «доминирующей власти»? Трансформация российской партийной системы / В. Гельман// Общественные науки и современность. – 2006. – № 1. – С. 46–58.
3. Глебова И. И.Партия Власти/ И. Глебова // Политические исследования. 2004. – № 2. – С. 85–92.
4. Голосов Г.«Партии власти» и российский институциональный дизайн: теоретический аналіз/ Г. Голосов, А. Лихтенштейн // Политические исследования. – 2001. – № 1. – С. 6–14.
5. Зудин А.Политический спектр избирательной кампании 1995 года / А. Зудин // Вестник Московской школы политических исследований «Sapera Aude». – 1995. – № 2. – С. 76–100.
6. Иванова О.«Партия власти» в системе власти в современной России : автореф. дис. канд. полит. наук: 23.00.02 / О.Иванова; Саратовский гос. соц.-экон. ун-т. – Саратов, – 2006. – 18 с.
7. Ковалев В.Квазипартийность в регионе. Казус Республики Коми и общероссийская ситуация // Рубеж: Альманах социальных исследований. Сыктывкар: СыктГУ, 2000. – №15. – С. 211–230.
8. Лихтенштейн А.«Партии власти»: электоральные стратегии российских элит // Второй электоральный цикл в России/ Под общей ред. В. Гельмана, Г. Голосова, Е. Мелешкиной. –М.,2002. – С. 85–106.
9. Лихтенштейн А.Институциональные условия возникновения и функционирования партий власти в РоссииУкраине: сравнительный аналіз: автореф. дис. канд. полит. наук. –М., 2003. – 24 с.
10. Малкин Е.Основы избирательных технологий и партийного строительства/ Е. Малкин, Е. Сучков// – 5-е изд. – М., – 2003. – 480 с.
11. Мелешевич А. Партії влади та партійні системи в пострадянських країнах / Андрій Мелешевич // Вибори та демократія. – 2006. – № 1. – С. 72–80.

12. Назаров И.Партия власти как специфический фактор формирования новой модели партийной системы постсоветской России / И. Назаров // Вестник ТГУ. –2013. –№2 (118). – С. 229–232.
13. Рябов А.«Партия власти» в политической системе современной России / А. Рябов // Формирование партийно–политической системы в России / под ред. М. Макфола, С.Маркова, А.Рябова. –М: Московский Центр Карнеги, – 1998. – С. 80–96.
14. Соловьев А. Квазипартийные образования в поле партийной политики / А. Соловьев // Власть. – 2003. – №12. – С. 27–30.
15. ТуровскийР. Электоральный конформизм в России и его география / Р. Туровский // Вестник Московского университета. –Сер. 12. : Политические науки. – 2007. – № 2. – С. 107–118.
16. Хенкин С. «Партия власти» : российский вариант/С. Хенкин // Pro et Contra:Властители России. – 1996. – Т1. – С.32–45.
17. Холодковский К.Российские партии и проблема политического структурирования общества / К. Холодковский // Мировая экономика и международные отношения. – 1995. – № 10. – С. 77–87.
18. Шейнис В. Пройден ли исторический рубеж? / В. Шейнис //Политические исследования. – 1997. – № 1. – С. 84–96.

ALONA SHESTOPALOVA,
Bachelor of Political Science,
Ivan Franko National University of Lviv

ANALYSIS OF THE CRISIS INTERACTION BETWEEN POLITICAL PARTIES` FACTIONS DURING THE COLLECTIVE DECISION-MAKING PROCESS

Decisions lie at the core of social life, while political decisions create the basis for politics. Politics, which is always about power, is determined by the necessity for object to implement the decisions of actor. So, political decisions determine all types of interactions which take place in political sphere of life. Despite somewhat insufficient attention among Ukrainian scientist, political decision-making remains an actual field for research.

Traditionally scientists focus on the gist and consequences of political decision-making [3]. At the same time, we are sure, that is process of political decision-making itself which also deserves a special attention, since a search for positive and negative examples of decision-making process may help to increase the efficiency of actor that makes decisions.

As the level of collegiality rises in different political institutions all over the world, collective political decision-making method becomes increasingly important [1]. Institutions are one of the main collective actors which make political decisions. In countries with

representative democracy such collective actors mainly consists of political parties` factions which represent the citizens` interests at political institutions.

Obviously, decisions taken collectively have both pros and cons when compared with individual ones [2]. The system of political parties` involvement, recognized in the whole world, suggests parties as agents between government and society. This system aims to use one of the biggest advantages of collective decisions: if each voter realizes that decisions about his own life is made by political party he had elected, he or she will take these decisions easily and is likely to be highly motivated to implement them. Work of the majority of national and international representative institutions was based on this principle [4].

In order to explore the process of collective political decision-making, we researched how decisions were made in Regional Councils of Ukraine, namely Lviv (Western Ukraine) and Sumy (Eastern Ukraine) Regional Councils.

These specific institutions were chosen just because of the availability of all data needed for the research. The same research model can be adopted and then used for all national and international institutions.

In this particular case we interviewed 17 faction heads in both of the regions. The collected data became a base for the following analyses.

There are 9 political factions in a current Lviv Regional Council. Petro Poroshenko Block has a relative majority of seats in Lviv Regional Council of VII convocation. National Union Samopomich has the second highest number of deputies, then goes National Union Svoboda and National Union Batkivschina. Apart from these political parties, Gromadyanska Pozitsiya, UKROP, Narodniy Ruh Ukrainyi, Radikalna Partiya O. Lyashka and Narodniy Kontrol were elected to the Lviv Regional Council.

If talking about Sumy Regional Council of VII convocation, 8 parties were elected in total. Petro Poroshenko Block and National Union Batkivschina scored 14 voices each. Apart from these leader parties, Vidrodzhennya (including the former Deputy Chairman of President Yanukovych Administration Y. Chmyr), Radikalna Partiya O. Lyashka, Volya Narodu, Opozitsiynyiy Block andUKROP were elected to Sumy Regional Council. It is seen, that patriotic and even nationalistic political parties now have to coexist and cooperate with parties and persons associated with the regime of Yanukovych.

Thus, the main difference between the faction composition of Lviv and Sumy Regional Councils is connected with the different proportions of nationalistic political parties and political parties which are loyal to Russia. For example, National Union Svoboda has much better position in Western Ukraine than in Eastern Ukraine. On the other hand, there are no pro-Russian political parties in the Lviv Regional Council, but almost all of them were elected to the Sumy Regional Council. This current composition ofLviv and Sumy Councils as well as interactions between them was taken as an empirical material for this research.

The understanding of contradictions and conflicts existing between factions in both Regional Councils is necessary for understanding of the interactions between political parties` factions during the decision-making process.

Firstly, it is important to underline that the grade of ideological conflicts and conflicts of values decreased inside both of the Regional Councils if compared with the former convocations. However, these types of conflicts still influence the decision-making process, especially in Eastern Ukraine, because of the polar political structure (see the previous paragraph). Without skilful management such contradictions have a potential to block work of the Councils entirely. Before the research was conducted we had had a hypothesis that such kinds of conflicts were the most destructive but it was not confirmed. By contrast, it turned out that in Sumy Region, which has a land border with Russia, the conflicts regarding foreign policy of Ukraine are latent and do not affect decision-making process largely.

On the other hand, the biggest problems emerge between two factions that have the most common views on what ways of development the region and the whole country should choose – Petro Poroshenko Block and National Union Batkivschina.

It is important to underline that heads of the most opposing factions – Opozitsiynyiy Block (loyal to Russia) and National Union Svoboda (nationalistic power) agreed on the reasons of conflicts in the Sumy Regional Council. Both of them are sure that there is a "political war" between Petro Poroshenko Block and National Union Batkivschina in the Council, since these parties have great support in the region and can not divide spheres of influence. According to all the faction heads, it is power struggle that harmfully affects the work of the institution where decisions are taken.

Another feature of the factions` interaction is connected with a majority and the opposition formation. In both of the Regional Councils a majority is not permanent but situational. According to the official data, all factions, including those who call themselves "oppositional", more or less frequently vote jointly with a majority, while the results of each particular voting depends not on political expediency but on a secret mutually beneficial agreements. Only few decisions are made based on public consensus.

The third crisis phenomenon is the lack of constructive dialogue between factions. For example, specific decisions of Regional Councils in Ukraine are made in profile commissions distributed by areas (budget, transport, etc.) It means that the most important decisions must be approved by the commission responsible for the sphere of life these decisions touch. Despite the significance of coordinated work inside the commissions, factions can not agree even on the structure of these commissions. All the heads of the factions of Lviv Regional Council find it irrelevant to unite the European integration and agriculture issues into one commission. The heads of the Sumy Regional Council claims the same but when it comes about unification of medical and agriculture issues. So, all factions are not satisfied with the same problem but undertake nothing to correct inconveniences.

Thus, the process of collective decision-making is an extremely actual field of study in political science and related disciplines such as economy, international relations and governance. A deep understanding of decision-making process allows to involve a toolkit of other sciences (for example, conflict management in analyzed case) to increase the efficiency of taken decisions. The study of this process gives an opportunity to develop new theoretical and methodological approaches to understanding decisions itself and to offer practical recommendations to local, national and global actors.

References

1. Bormann N. Patterns of Democracy and Its Critics [Electronic resource] / Nils-Christian Bormann // Living Reviews in Democracy. – 2010.– Mode of access : https://www.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/cis-dam/CIS_DAM_2015/WorkingPapers/Living_Reviews_Democracy/Bormann.pdf
2. Bryson J. What's the best decision-making method? [Electronic resource] / J. Bryson, A. Carroll // Public participation fieldbook. St. Paul, MN: University of Minnesota, 2007. –Mode of access : http://www.extension.umn.edu/community/civic-engagement/tip-sheets/decision-making-method/.
3. Chabanna M. Major Approaches to Analysis of Decision-making Process in West European Political Science [Electronic resource] / M. Chabanna // Electronic archive of National University «Kyiv-Mohyla Academy». – 2009. – Mode of access : http://www.ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3991/Chabanna_Osnovni.pdf?sequence=1.
4. Shipilova L. Political decision-making : organizational and managment aspects [Electronic resource] / L. Shipilova // National Academy of Public Administration. – 2012. – Mode of access : http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2012-3-15.pdf.